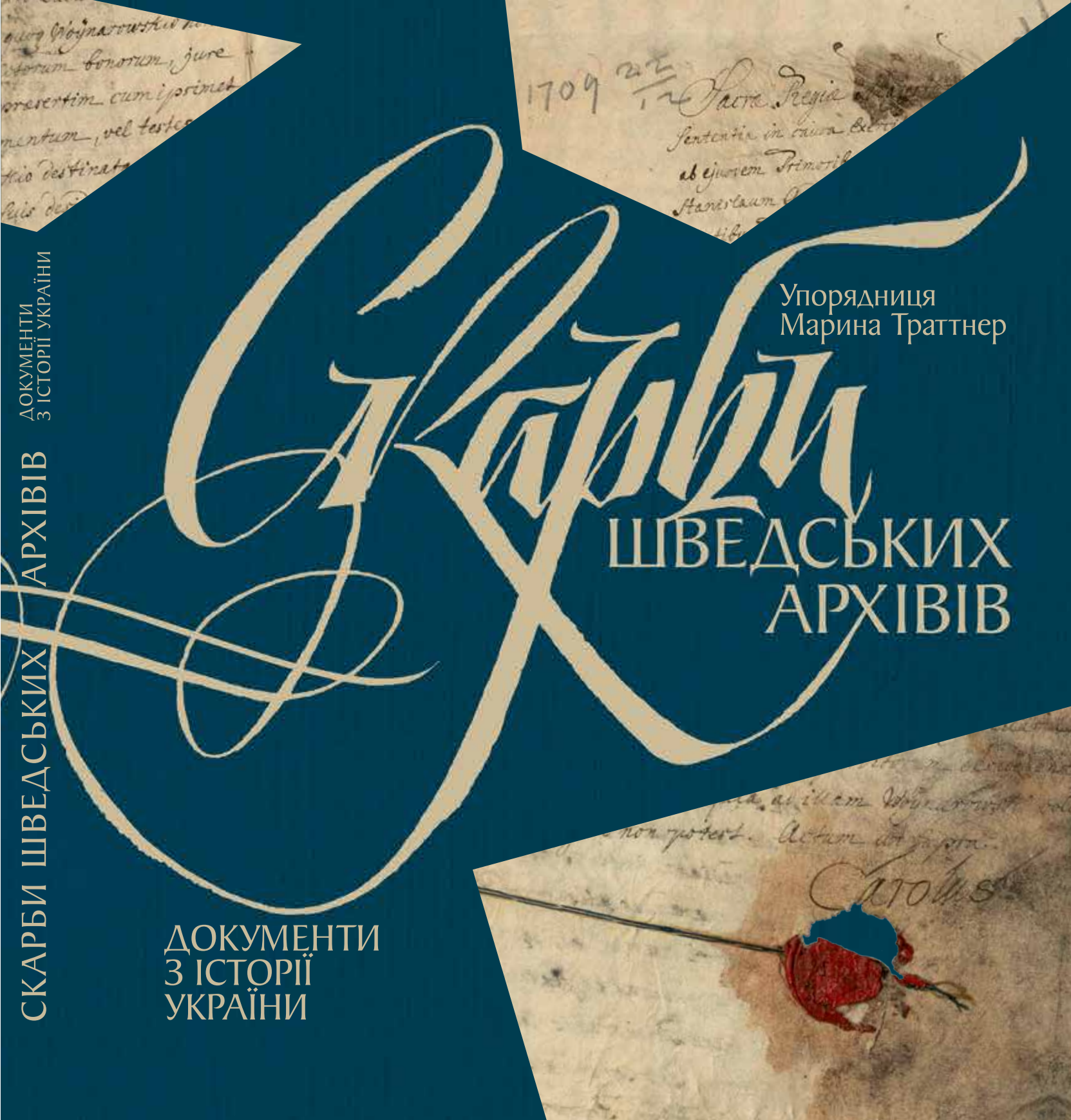

СКАРБИ ШВЕДСЬКИХ АРХІВІВ
ДОКУМЕНТИ
З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ДОКУМЕНТИ
З ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ

Скарби ШВЕДСЬКИХ АРХІВІВ

Упорядниця
Марина Траттнер

TABULA GEOGRAPHICA UKRAINSKA

Antonijankovica

Упорядниця
Марина Траттнер

Архів

ШВЕДСЬКИХ
АРХІВІВ

Документи
з історії України

УДК 94(477)"15/17".

С 42

ISBN 978-617-95256-0-5

СКАРБИ ШВЕДСЬКИХ АРХІВІВ

Документи з історії України /Упорядниця Марина Траттнер. — Одеса: Видавець: Музей української книги, 2021. - 259 с.

Відповідальний редактор

Олександр Алфьоров, кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії України НАН України

Рецензенти:

Євген Луняк, доктор історичних наук, професор Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Сергій Павленко, шеф-редактор наукового історичного журналу «Сіверянський літопис»

Видання підготовлене в рамках проєкту регіонального розвитку «Музей української книги», що реалізується Одеською обласною універсальною науковою бібліотекою ім. М. Грушевського та Департаментом культури, національностей, релігій та охорони об’єктів культурної спадщини Одеської обласної державної адміністрації.

У виданні «Скарби шведських архівів» надається короткий огляд різних розділів шведських архівів, в яких зберігаються документи, пов’язані з українською історією. Уперше до наукового обігу запроваджується низка джерел, що стосуються історії України XVI—XVIII століть. Особливе місце з-посеред документів належить до історії шведсько-українських відносин періоду гетьманства Івана Мазепи та Пилипа Орлика. Видання містить передруки малознаних документів та аналіз картографічних джерел. Книга покликана зацікавити істориків, краєзнавців, викладачів і студентів.

Археографічне опрацювання:

Валентина Бочковська, Орест Заєць, Олексій Кресін, Олександр Малишев, Максим Мешковой, отець Юрій Мицик, Марина Траттнер.

Дослідження:

Олексій Кресін, Олександр Малишев, Ян Міспелаере, Ігор Полуєтков, Марина Траттнер.

Показчики

Марина Траттнер

Літературний редактор

Анатолій Ляковський

**БЕЗКОШТОВНА
ЕЛЕКТРОННА ВЕРСІЯ КНИГИ:**

https://chtyvo.org.ua/authors/Trattner_Maryna/Skarby_shvedskykh_arkhiviv_Dokumenty_z_istorii_Ukrainy

© Марина Траттнер, упорядниця, авторка концепції, 2021

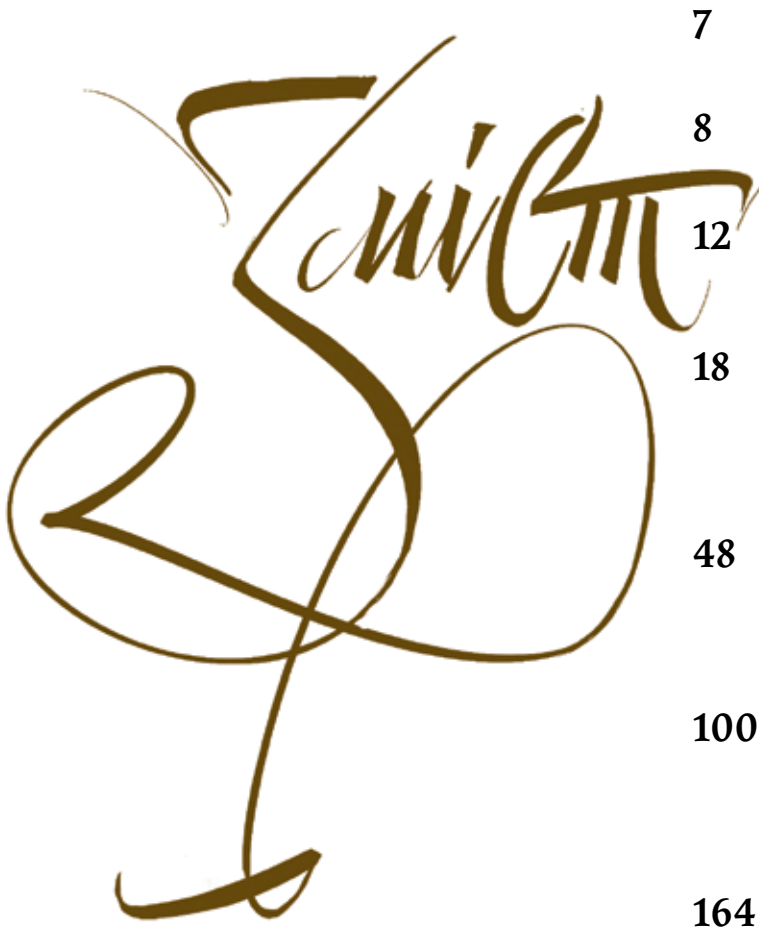
© Олександр Алфьоров, передмова, додаток

© Клас Гейрут, Євген Луняк, Валентина Бочковська, Орест Заєць, Олексій Кресін, Олександр Малишев, Максим Мешковой, отець Юрій Мицик, Ігор Полуєтков, підписи до портретів, дослідження, археографічне опрацювання, переклади, 2021

© Наталія Павлусенко, портрети та підписи до них, 2021

© Олексій Чекаль, дизайн, художнє оформлення, 2021

© Музей української книги в Одесі, 2021

7 Юліана Амельченко
Вітальна адреса

8 Олександр Алфьоров
Передмова

12 Марина Траттнер
Від упорядниці

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Марина Траттнер
Шведські архівні скарби

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Марина Траттнер, Ігор Полуєтков
Приклади документів

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Олексій Кресін, Олександр Малишев
Нові архівні знахідки

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Ян Міспелаере, Марина Траттнер
З Військової канцелярії у Бендерах до Державного архіву у Стокгольмі. 300-річна подорож у часі і просторі

РОЗДІЛ П’ЯТИЙ

Ігор Полуєтков
Кілька сторінок історії України за картами з європейських архівів

ДОДАТОК

Олександр Алфьоров
Відгиски печаток Юрія Немирича, Івана Ковалевського та Івана Федоровича

260 Іменний показчик

264 Географічний показчик

ДОРОГІ ДРУЗІ!

Протягом останніх двох років мені пощастило бути частиною цікавої команди, яка працювала над створенням в Одесі нового інтелектуального простору – Музею української книги.

Від самого початку ми позицінували Музей української книги епіцентром сучасної української культури та головним зберігачем унікальної книжкової спадщини різних періодів. Але ми намагаємося говорити про культуру в широкому контексті і працювати у форматі міждисциплінарної платформи. Саме такий підхід дозволяє Музею української книги нести ще одну важливу місію – відкривати невідомі сторінки з історії України. Адже сьогодні в світі ще залишається недоорана українськими дослідниками нива, на якій може бути багато цікавого і несподіваного для українців.

Видання, яке ви тримаєте в руках, – прекрасний тому доказ. Перед вами унікальний путівник шведськими архівами, який допомогла скласти Марина Траттнер – незалежна дослідниця з діаспори, українка за походженням, магістр європейського ділового права, журналістка, перекладачка, авторка блогу «Наша історія МТ».

Шведські архіви налічують 750 кілометрів книжкових полицок з документами, з яких близько 130 мільйонів сторінок відцифровані й знаходяться у відкритому доступі. Натомість мало хто з українських дослідників може використовувати їх у своїх наукових розвідках, оскільки не знайомий з сучасними пошуковими системами. Документи шведською мовою є також суттєвою перепорою для їх вивчення.

Знахідки, які вдалося розшукати Марині Траттнер у Державному архіві Швеції (Riksarkivet), можна розцінювати в категорії історичної сенсації. У деяких випадках вона була першою україркою, яка за останні 300–400 років доторкнулася до живої історії нашої держави.

Книга «Скарби шведських архівів. Карти і документи з історії України» – це віднайдення й відтворення історичної пам’яті, підтвердження наших державотворчих традицій. Це дорожня карта шведськими архівами, яка має допомогти українцям по-іншому, об’єктивніше поглянути на власну історію.

Ми дякуємо Держархіву Швеції, Яну Міспелаєре, Класу Гейруту, Марині Траттнер, Олександру Алфьорову, о. Юрію Мицику, Максиму Мешковому, Оресту Зайцю, Валентині Бочковській, Олександру Малишеву, Олексію Кресіну, Ігорю Полуектову, Наталії Павлусенко і Олексію Чекалю, які працювали над цим виданням та втіленням спільної місії. Завдяки їм на українців чекає цікава подорож україркою Швеції та абсолютно нові враження.

Бажаю насолоди від читання!

Юліана Амельченко
Директорка Одеської обласної універсальної наукової бібліотеки
імені Михайла Грушевського

Вітаний пам’яті
моїх
випускників

ЮРІЯ
ФЕДОРОВИЧА
ТА ВІРИ
ДМИТРІВНИ
КУЛЬБАЧНИХ

*З подякою за все,
що вони зробили
для мене.*

Передмова

Олександр Алфьоров

Читач тримає в руках неймовірно за усіма ознаками видання. На тлі зростаючого інтересу українців до власної історії подібні книги мають стати дороговказом до новітнього викладу матеріалів. Це спільна робота знаних в Україні вчених та поціновувачів історії. Наше сьогодні кидає нові виклики перед дослідниками минушини. Не лише пошук новітніх джерел, але й їх опрацювання та подача вимагають сучасних підходів. З відновленням української незалежності виявлення нових документів стало можливим у багатьох архівах світу. Новітні технології, як створення доступних онлайн-сховищ, сприяють полегшенню пошуку. Проте це не зменшує необхідності високої кваліфікації у їх опрацюванні.

Ця книга стала можлива у першу чергу через презентацію у соціальних мережах факту існування великого обсягу матеріалів з української історії, що здійснила п. Марина Траттнер. Не будучи історикинею, дослідниця змогла досягнути важливості відцифрованих матеріалів у шведських архівах для України. Було цікаво спостерігати, із яким захопленням аудиторія соцмереж зустріла цю інформацію, як новини про це поширювала українська преса. Для істориків не було відкриттям, що онлайн-архіви іноземних держав містять подекуди унікальні джерела з вітчизняної історії. Але саме новітні засоби комунікації дозволили популяризувати інформацію про це. Водночас хвилювало питання, як звичайний український читач сприйме не анонсування, а сам зміст знахідок. У своїх публікаціях п. Марина почала наводити переклади фрагментів зі шведської мови, якою вона прекрасно володіє. Український читач Інтернету почув незнані раніше дати, персони, обставини, що виринали з темряви століть. Безперечно, це породило дисонанс у сприйнятті. Для більшості людей робота в архівах пов'язана із певним міфом секретності та передчуттям великих відкриттів, що змінять хід історії. Натомість результати демонстрували мозаїчну палітру, яка потребувала бачення цілісної картини та ґрунтовних знань. Для більшості джерелознавців, які слідували за повідомленнями п. Марини, це стало своєрідним експериментом. Аудиторія поступово почала розуміти складність і самої пошукової роботи, і отримання результатів. Разом із тим весь процес яскраво засвідчив іншу його

■ Державний архів Швеції

■ Державний архів Швеції

складову: академічна наука потребує взаємодії з пересічним читачем, який не готовий сприймати характерної для неї форми подачі матеріалів. Слід наголосити на значну допомогу, яку отримала п. Марина від колеґ з історичного цеху. Публікація перших матеріалів була підтримана знаним українським виданням «Сіверянський літопис».

Та лише бажання – це ще не ключі до пізнання історії. До роботи над виявленими документами долучилась плеяда українських науковців. Їхня підтримка та фахові знання надали можливість повноцінного опрацювання джерел. А взаємна співпраця втілилась у цю книгу.

Концепція цього видання – демонстрація багатого та різнопланового матеріалу з історії України, що зберігається в архівах Швеції. Слід зауважити, що до частини цих джерел звертались українські історики ще з XIX століття. Проте сучасний етап і можливості дають шанс до їх фронтального та всебічного дослідження. Не слід забувати, що основна частина матеріалів містить інформацію, яка пов'язана із українськими гетьманами, – Богданом Хмельницьким, Іваном Мазепою та Пилипом Орликом. А ці постаті завжди, під «опікою» цензури чи то імперії, чи то країни советів, мали однобічне висвітлення. Тож видання покликано оновити зацікавлення дослідників та поціновувачів історії і вчергове звернутись до дослідження шведських архівів. Обраний упорядницею вектор викладу, на мою думку, цілком вклався у загальний задум. Хоча він не позбавлений характерної для популяризаторських праць аритмії. Від цього зазнала змін звична форма викладу, що позначилось на неоднорідності та структурі. Разом із тим, це цікаве явище для сьогодишнього світу, що позбувається правил у подачі матеріалів та трансформує усталені норми. Читач побачить поєднання різних стилів, рівнів аргументації та опису. Наприклад, поруч із важливими нововідкритими археографічними пам'ятками – сучасні реконструкції портретів українських гетьманів у виконанні відомої художниці Наталії Павлусенко. Таке поєднання не часто зустрінеш ані в науковому виданні, ані в популярному. Але саме це підсилює яскравість образів минулого, що є складовою сучасної моделі сприйняття. Поготов відбувається певне перекидання містків між століттями, що наділяє читача усвідомленням безперервності історичного процесу.

Книга, яку читач тримає у руках, містить 5 розділів: авторства Марини Траттнер (I та II), Олексія Кресіна та Олександра Малишева (III), Яна Міспелаєре і Марини Траттнер (IV), Ігоря Полуєктова (II, V). Перший розділ «Шведські архівні скарби» є дуже цікавою спробою огляду архівного простору Швеції в контексті документів, що мають стосунки до історії України. Власне, це є і своєрідною дорожньою картою-вказівником для тих, хто слідом за авторкою матиме бажання поринути у світ пошуку джерел. Або ж бодай зрозуміти специфіку їх збереження. Та слід акцентувати, що опис не є класичним та не відкриє кількості справ, описів, фондів, колекцій. Відсутня і сама характеристика та специфіка установ. Інституції подані маркерно, поступаючись основній ідеї авторки – демонстрації ключів до пошуку: як використати онлайн-майданчики та де дослідниця натрапила на інформацію, заголовки якої свідчили про українську історію. Разом із тим п. Марина наводить приклади документів, які знайшла, або ж дає загальну характеристику, про що йдеться в тих чи інших справах або фондах. Зокрема, дуже важливою є звітка про карбування Богданом Хмельницьким власної монети з її описом. Ця новина є хронологічно першою з-поміж інших, раніше відомих. Подекуди авторка надає власну оцінку ступеню

важливості документів. Уважний читач знайде і внутрішній діалог авторки з ним. Від цього перший розділ радше нагадує доброго співрозмовника, який із захватом розповідає про знайдене та намагається заангажувати до роботи. Через те і другий розділ Марини Траттнер, у співавторстві з Ігорем Полуектовим, є логічним продовженням першого, адже він містить приклади віднайдених нею документів XVII–XVIII ст. Від початку слід акцентувати, що більшість перекладів з латини для проєкту було здійснено відомим українським науковцем Олександром Малишевим. Слід віддати належне його загальній ерудиції та розумінню специфіки не лише тексту, а й історичного тла. Адже у багатьох випадках траплялись різночитання, що могли зменшити наукову та історичну вартість джерела через неправильне трактування термінів чи контексту.

Автором третього розділу став знаний в Україні та світі науковець Олексій Кресін. Дослідник приділив увагу нововиявленим документам, що відносяться до початку гетьманства Пилипа Орлика. Зокрема, серед них читач знайде матеріали, що уточнюють обставини укладання «Пактів і конституцій» 1710 р. (відоміших під назвою «Конституція Пилипа Орлика»). Цікавим є аналіз двох документів – «Реляції про Київ» та «Правдивої реляції про Козаків і про Київ», в одній з яких невідомий автор виводить історію Війська Запорозького від хозар. Ці джерела є свідченнями створення ідеологічної програми козацької держави з апеляціями про історичне походження козаків та їх ролі ще до київської княжої династії. За своїм характером ці праці проголошували право козацьких політичних інституцій на володіння всіма українськими землями з центром у Києві. Поготів вони декларують, що козацька держава – Військо Запорозьке – є не новою, а відновленою державою. На підставі документів, що описані та проаналізовані п. Олексієм Кресіним, засвідчено дуже важливі аспекти існування України в тогочасному міжнародному правовому полі. Слід звернути увагу на особливість сприйняття України та її народу в системі шведсько-українських відносин та декларування в них права козаків на свою власну та незалежну державу. Матеріали, що вміщені у третьому розділі, значно поглиблюють історичні знання про мазепинську еміграцію, діяльність перших років урядування Орлика, а головне – яскраво засвідчують політико-правову та історичну думку окресленого періоду.

Четвертий розділ належить авторству шведського архівіста та історика Яна Міспелаєре. Участь іноземного дослідника значно підсилила проєкт і виводить його на рівень міжнародного. Необхідно акцентувати, що п. Ян був головним консультантом упорядниці у її пошуках і згодом сам із великим натхненням долучився до фронтального дослідження українського спадку в Швеції. Саме його зусиллями було віднайдено низку важливих артефактів. У своєму тексті п. Міспелаєре описує важкий, а подекуди неймовірний за своїми обставинами, шлях перевезення документів Військової канцелярії Карла XII з Бендер до Швеції та їх подальше фондування до архіву. Надзвичайно цікавим для українського читача стане віднайдений лист Карла XII від 14 вересня 1711 р. У ньому шведський монарх наголошує на своїй принциповій позиції, що Україні мають гарантуватися всі права та свободи, недоторканність території та отримання статусу незалежної держави під керівництвом гетьмана Пилипа Орлика.

Останній, п'ятий розділ книги, належить знаному популяризатору української історії та досліднику Ігорю Полуектову. Його участь у проєкті дозволила отримати в результаті ефект синергії, що відбулась завдяки поєднанню академічного та науково-популярного стилю викладу. Хоча останнє не зменшує

наукової якості його роботи, яка демонструє високі дослідницькі стандарти. Розділ п. Ігоря присвячено картам, які описують територію сучасної України. За підрахунком автора, у шведських архівах збереглися кілька тисяч мап, які прямо або ж опосередковано стосуються українських земель. Дослідник за хронологічним та тематичним принципом робить огляд джерел та акцентує увагу на сприйнятті європейськими картографами минулих часів – наших земель. Особливої уваги заслуговують авторські пояснення історичних подій, що значно розширюють інформаційну складову зображень. Варто підкреслити, що автор наводить численні приклади не лише із шведських архівів, а знайомить читача з пошуковими можливостями інших онлайн-платформ Європи.

У додатку подано наукові описи печаток, проставлених біля підписів Юрія Немирича, Івана Ковалевського та Івана Федоровича під відомим «Українсько-шведським договором 1657 р.». Їх ретельний аналіз призвів до неочікуваних висновків і порушив нові питання перед дослідниками.

Документи, що увійшли до видання, подані в оригіналі та перекладах українською. Слова, які не вдалось розчитати, позначені трикрапкою в дужках. Переклади окремих термінів, що викликали неоднозначне трактування, марковані знаком питання. Кириличний документ «Лист до запорожців...» передано з врахуванням діакритичних знаків.

Значно підсилюють видання укладені іменний та географічний покажчики, що дозволяють краще зорієнтуватись дослідникам та поціновувачам історії.

Тож видання заслуговує на посилену увагу – як прекрасна спроба об'єднання зусиль різних дослідників. І, звісно, слід привітати упорядницю п. Марину Траттнер, яка змогла своєю наполегливістю мотивувати науковців на участь в достатньо складному проєкті. Разом із тим, варто наголосити, що праця є прекрасним прикладом опрацювання онлайн-ресурсів, що полегшують роботу з історичними документами.

Маю щирі сподівання, що це видання стане не лише презентаційним, а отримає у подальшому продовження роботи авторами. Переконаний, що на горизонті ще не одна публікація документів та створення, у подальшому, корпусу джерел із шведських архівів.

НАША БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Від упорядниці

Я почала писати ці рядки 21 листопада 2021 року – в День Гідності та Свободи України. Цього дня у 2013 році українці та друзі України вийшли на Майдан Незалежності в Києві на знак протесту проти відмови підписати Угоду про асоціацію з Європейським Союзом проросійським президентом Віктором Януковичем. Він прагнув залишити країну під руйнівним впливом Москви. А українці прагнули справжньої свободи і незалежності.

За першими закличками на Майдані зібралось лише кілька десятків людей. Проте щодня люди виходили на центральну площу Києва, аби продемонструвати свою солідарність. Серед них була значна кількість студентів, які облаштували на площі цілодобове чергування. В ніч на 30 листопада 2013 року їх силою розігнав спецпідрозділ міліції «Беркут». Побиті студенти знайшли свій порятунк за стінами Михайлівського монастиря, освяченого на честь Архангела Михаїла – небесного захисника воїнів. У цій обителі, в грудні 1240 року, люди так само рятувалися під час навали хана Батия на Київ.

Золотоверхий собор не одне сторіччя бачив перемоги та поразки української зброї, правду та кривду щодо України. Особливо ж від московитів – спадкоємців і послідовників «золотої орди», які багато разів нападали на наші землі, руйнували храми, спалювали міста, знищували бібліотеки, грабували музеї, розстрілювали патріотів, забороняли українську мову і переписували нашу історію: «Русь – це Росія. Україна – її окраїна. Ми – один народ». Світ чув виключно цю московську пропаганду про нас і вірив у неї. Інших версій не існувало.

На початку грудня 2013 року я приїхала на Майдан підтримати європейські прагнення України і була там протягом кількох днів разом зі своїми друзями. В ніч з 10 на 11 грудня, коли почався озброєний напад на учасників Майдану, диякон Іван Сидор почав бити в набат, скликати дзвонами Михайлівського Золотоверхого собору усіх киян на захист Києва. Він дзвонив протягом чотирьох годин.

Українці змогли об’єднатися і дати відсіч ворогу. Сотні тисяч людей прийшли захистити незалежність. Мільйони повстали по всій Україні. Майданівці об’єднувалися і стояли до останнього. Тримали оборону, захищаючись саморобними щитами і шоломами. 18 грудня силовики жорстоко побили Павла Мазуренка. Він загинув від травм 22 грудня. Поранених активістів почали викрадати з лікарень. Одним з тих, кого викрали, був Юрій Вербицький.

Він трагічно загинув у ніч з 21 на 22 січня. Під час штурму на вулиці Грушевського 22 січня загинув охоронець Євромайдану – білорус Михайло Жизневський. Він отримав наскрізне поранення в серце мисливською кулею. 22 січня вбили ще одного охоронця Майдану – українця вірменського походження Сергія Нігояна. На момент 13 лютого 2014 року вбили дев’ятьох людей. У час початку найжорстокіших протистоянь – 18 лютого, вбили ще 22 людей, а 19 лютого – ще 8.

Протягом трьох днів, починаючи з 17 лютого, коли на Майдані гинули люди, президент Янукович вивозив коштовності і антикваріат зі своєї диктаторської резиденції в Межигір’ї.

Один з учасників Майдану, 20-річний Устим Голоднюк, якого жорстоко побили 30 листопада, сказав своїм друзям: «Якщо почнеться атака на Майдан, скажіть мені “Небо падає”». 20 лютого 2014 року він почув ці слова і пішов охороняти інших та забирати загиблих біля горішнього виходу станції метро «Хрещатик». Там Устима і застрелили. Небо впало...

У цей день від куль на вулиці Інститутській, за офіційними даними, загинуло 48 людей. Ще 20 загинули пізніше від отриманих поранень. У той же день, за допомогою військових без розпізнавальних знаків, Російська Федерація розпочала збройне вторгнення в Крим і окупувала його. 21 лютого о 21:24 президент Янукович втік з країни.

21 березня 2014 року, під час Позачергового Саміту Україна – ЄС, було підписано політичну частину Угоди про асоціацію з ЄС та Заключний акт Саміту.

12 квітня 2014 року РФ розпочала бойові дії на Донбасі з нападу на Слов’янськ, Краматорськ і Дружківку. 13 квітня було оголошено початок антитерористичної операції (АТО). 1 червня окупанти почали кількаденний штурм прикордонної застави у Луганську. Сталася серія вибухів і загинули мирні жителі.

25 травня 2014 року відбулися позачергові президентські вибори в Україні і президентом обрали Петра Порошенка. 27 червня 2014 року, в ході засідання Ради ЄС, Президентом України П. Порошенком та керівництвом Європейського Союзу, а також главами держав та урядів 28 держав-членів ЄС була підписана економічна частина Угоди, а саме такі розділи: III «Юстиція, свобода та безпека», IV «Торгівля і питання, пов’язані з торгівлею», V «Економічне та галузеве співробітництво» та VI «Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби з шахрайством», які разом з рештою тексту Угоди становлять єдиний документ.

З 6-го до 31 серпня російські війська оточували Іловайськ. В результаті запеклих боїв, 18 серпня наші військові, серед яких було багато добровольців, увійшли в місто. Ворог оточив українські підрозділи. Президент Росії Путін звернувся до своїх маріонеток із закликом відкрити «гуманітарний коридор» для військових. Вони вимагали, щоб українські військові виїжджали без зброї. Коли колони почали рухатися, їх підступно розстріляли.

16 вересня 2014 року Верховна Рада України та Європейський Парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС.

28 вересня 2014-го розпочалися бої за Донецький аеропорт. Оборона терміналів тривала 242 дні. За цей час українська армія створила лінію укріплень навколо

злітної смуги по периметру кількох сіл. Бої за аеропорт стали символом незламності і бойового духу українського війська. Наші військові, які захищали аеропорт, отримали від народу, за їх незламність, почесну назву «кіборгів».

Під час війни з Росією відбулася одна з найбільш доленосних подій української історії – наша перемога у боротьбі за визнання Помісної Української Автокефальної Церкви через скасування її фальшованої підлеглості московській церкві. У 2018 році Синодом Вселенського Патріархату були розпочаті процедури, необхідні для надання томосу про автокефалію Православної Церкви України. 6 січня 2019 року патріарх Варфоломій I вручив митрополиту Київському і всієї України Епіфанію вікопомний документ про незалежність нашої Православної Церкви.

Україна воює за свою незалежність на багатьох фронтах одночасно. Активісти допомагають армії, все населення повстало проти ворога. Маленькі діти за власним бажанням виготовляють захисні сітки для військових, пишуть їм листи підтримки і відправляють гроші; пенсіонери в’яжуть теплі шкарпетки і відправляють продукти домашньої консервації на фронт. На початку війни у нас була майже знищена армія і ефективного захисту не було. Бізнесмени і керівники компаній купляли зброю, доправляли її добровольцями на фронт, а то й самі ставали у їх лави. Ті, хто не міг залишатися там на тривалий час, їздили короткочасно на лінію бойових дій і захищали країну власною зброєю. Всі українці та друзі України об’єдналися і почали закуповувати необхідне обладнання для наших військових. Тільки завдяки єдності нашого народу і підтримці друзів України ми змогли вистояти у найскладніші роки і зупинити ворога.

Російська Федерація окупувала Крим і частини Луганської і Донецької областей, створила на цих територіях маріонеткові злочинні угруповання – так звані Луганську Народну Республіку (ЛНР) та Донецьку Народну Республіку (ДНР). На очах європейської спільноти Росія фактично окупувала Білорусь. 9 серпня 2020 року в Білорусі провели президентські вибори. Президент Олександр Лукашенко програв їх. Переможницею стала Світлана Тихановська. Проте Лукашенко відмовився визнати волю народу і захопив владу в країні за допомогою президента Росії Володимира Путіна.

В Білорусі розпочалися репресії і тисячі людей опинилися в тюрмах. Президент Російської Федерації Володимир Путін і Олександр Лукашенко підписали Военну доктрину Союзної держави, яка означає фактичне перетворення Білорусі на західну губернію кривавої імперії.

Російська Федерація розташувала ще більше своєї військової техніки в Білорусі на кордонах з Україною. Швидкими темпами було здійснено мілітаризацію Криму. Зокрема, встановлено ракети¹ зі здатністю влучати в цілі на відстані 120 км. Росіяни розграбували наші музеї в Криму, спалили бібліотеки, розпочали чергове переслідування корінного народу Криму і України – кримських татар.

Наша ситуація ускладнилася тим, що в світі вже другий рік поспіль вирувала пандемія коронавірусу. Від нього загинуло понад 5 млн людей. Майже у кожній родині були втрати. РФ розраховувала на те, що всі займатимуться внутрішніми проблемами і не зважатимуть на те, що відбуватиметься в Україні. 24 лютого 2022 року Росія розпочала повномасштабну війну проти України вздовж майже всього кордону – 2 500 км.

Варвари-росіяни нападали на мирне населення, розстрілювали пенсіонерів, жінок, дітей; забирали іграшки і одяг, побутову техніку, зокрема електричні чайники та мікрохвилівки, і навіть унітази; підривали дитячі садки, школи, університети, лікарні і музеї. Все цінне вивозилося з окупованих міст, книги про історію України спалювалися, вчителів історії або розстрілювали, або примушували розповсюджувати нову путінську теорію про те, що Україну заснував Ленін. Харків, Суми, Буча, Ірпінь і Маріуполь були майже повністю знищені армією варварів. Країна-терорист спочатку захопила Чорнобильську АЕС і погрожувала всьому світові екологічною катастрофою, а потім розташувала свої ракетні установки «Точка-У» біля Запорізької АЕС і почала стріляти по мирному населенню. РФ окупувала порти і заблокувала вивіз українського зерна на продаж за кордон, провокуючи голод у багатьох країнах. Окупанти вивезли весь врожай з прилеглих територій і спалили ті поля, до яких їм перекрили доступ.

В окупованих містах створені концентраційні табори, в яких росіяни забирають дітей у батьків і проти їх волі вивозять у віддалені регіони Росії на всиновлення.

В цих неймовірно складних умовах наші героїчні українці продовжують захищати країну і відбудовувати економіку. З 23 червня 2022 року Україна є кандидатом на членство в ЄС. Велика кількість країн допомагає нашій армії поставками зброї і гуманітарної допомоги. Це значно посилило наші позиції на фронті, але НАТО все ще відмовляється закрити небо над Україною, «щоб не розпочинати чергову світову війну». Через це в Україні щодня гине цивільне населення. Росія знищує все, що пов’язане з Україною, і планує воювати «до останнього українця». Країна-терорист здійснює геноцид на очах всього світу. Світ намагається зупинити агресора санкціями. Але не все діє так ефективно, як ми б цього бажали. Війна продовжується.

Наші військові ефективно боронять Україну. Ворог зазнав величезних втрат. На сьогодні (18 липня 2022 року) в Україні знищено 38 450 росіян. РФ намагається захопити нашу землю, привласнити собі нашу історію і переписати її на свій лад. Щоб раз і назавжди приховати своє минуле недорозвинутої азіатської країни. Вона воює проти нас забороненою конвенціями зброєю і пропагандою. Правда повинна стати нашою зброєю. Правда про нашу історію, яка зберігається у першоджерелах, книгах, статтях, листах, портретах і картах в архівах різних країн світу. Кожен може навчитися користуватися архівними матеріалами і відновлювати нашу історію.

Мені пощастило зібрати міжнародну команду істориків, юристів, архівістів, перекладачів, художників і дизайнерів для того, щоб створити для вас карту тих скарбів, які пов’язані з історією України і зберігаються за кордоном. Це тільки початок роботи, і ми тут описуємо лише невелику частину того, що було знайдено. До цього важливого процесу відновлення історії може долучитися кожен із вас і досліджувати всі матеріали хоч зі свого мобільного телефону. Це легко, цікаво і захоплююче.

У цій книзі ми продемонструємо світу нову порцію історичної правди. Спробуємо відновити зв’язок поколінь між тими героями, які збирали українські землі, займалися державотворенням і боролися за незалежність України в минулому, і нами. Ми дізнаємося про тих, хто боровся, як і ми зараз, і відстоював наші інтереси у переговорах з іншими країнами протягом XVII–XVIII століть.

¹ Зброя війни в Україні. Трирічне дослідження постачань зброї Донецьку і Луганську. Листопад 2021. www.conflictarm.com/reports/weapons-of-the-war-in-ukraine (дата звернення: 21.11.2021).

Ви прочитаєте поради про те, де і як шукати важливі документи, пов’язані з нашою історією, — зокрема, в європейських архівосховищах і бібліотеках. Ми наведемо кілька прикладів документів і покажемо вам карти, які подекуди можуть розказати про нашу історію більше, ніж багатотомні видання. Карти — надзвичайно важливе джерело, яке ми вирішили задіяти у дослідженні через їх яскраву промовистість.

Важливо зазначити, що під словом «скарби» маються на увазі цінні документи. Це не синонім того, що було знайдено вперше. Ті документи, які публікуються вперше, позначені відповідним чином. Більшість описаних в цій книзі матеріалів знайдена мною в шведських архівах протягом 2021 року. Вони органічно доповнюють документи з архівів інших країн і створюють більш об’єктивну картину нашого минулого. З давніх часів і до сьогодення. Все, що ми надаємо тут, — лише невелика частина знайдених документів і вона потребує подальшого опрацювання, дослідження і більш детального аналізу. Щиро сподіваємося, що ці знахідки у подальшому викличуть зацікавленість у дослідників, а у майбутніх істориків — бажання розпочати власну захоплюючу подорож до скарбниць іноземних архівів.

Хочу висловити особливу подяку одеському «Музею української книги» і його співробітниці — історикіні Олені Петровій, за постійну допомогу під час підготовки до публікації цієї книги, Державному архіву Швеції за збереження скарбів нашої історії, Лені Оніммер за роботу з архівом української діаспори в Швеції, Ульріці Хофвербері за допомогу в роботі з королівськими шифрами, а також Яну Міспелаєре за кожну хвилину його дорогоцінного часу, експертизу, досвід, самовіддану співпрацю і проявлену ініціативу. Внесок Яна Міспелаєре у відтворення історії України неоціненний. Саме він знайшов за нашими запитамі величезну кількість документів, які були недоступні для дослідників протягом кількох сторіч. Особиста подяка авторам перекладів: Олександр Малишеву, який працював над текстами майже цілодобово, а також о. Юрію Мицику, Максиму Мешковому, Оресту Зайцю, Класу Гейруту, Євгену Луняку і Валентині Бочковській. Висловлюю вдячність Сергію Павленку за спрямування пошуків матеріалів, пов’язаних з Іваном Мазепою і козаками, і за всі цінні поради. А також Олександр Алфьорову за постійну допомогу під час пошуку документів у архівах Швеції і роботи над перекладами та Олексію Кресіну за історичну експертизу, конструктивну критику і важливі коментарі до перекладених документів. Завдяки його посиланням в статтях на деякі загублені документи Бендерської комісії, ми змогли знайти їх в різних розділах Держархіву Швеції. Вони ще потребують вичитування, перекладу і аналізу. Сподіваємося на подальшу роботу з ними і окрему публікацію про них в Україні. Ми дуже вдячні художниці Наталії Павлусенко за те, що вона погодилася надати свої неймовірні портрети наших гетьманів і старшини для ілюстрацій цієї книги. Талановитий Олексій Чекаль запропонував свою допомогу в оформленні публікацій матеріалів ще під час перших місяців нашої роботи з архівними матеріалами. Ми звернулися до нього, коли почали роботу над цією книгою, і він погодився надати їй індивідуальний естетичний образ. Він провів титанічну роботу над макетом нашої книги під час бомбардувань Харкова і Львова. Дякуємо йому за це. Всебічно обдарована людина Ігор Полуєтков, який серцем і душею написав прекрасне дослідження за картами України, заслуговує на індивідуальні слова подяки. Без його внеску ця книга була б неповноцінною. Дякуємо Анатолію Ляковському за редагування текстів, а також кожній людині, яка допомогла нам створити цю книгу. Особливі слова подяки тим моїм друзям у соцмережах та історикам, які звернули увагу на мої пости про знахідки документів у архівах Швеції. Без вашої віри, захоплення та

підтримки, я б ніколи не змогла повноцінно відтворити правильний історичний контекст для віднайдених матеріалів. Більшість учасників нашого проекту захищає зараз Україну зі зброєю в руках. Молимося за них.

Я особисто дякую всім історикам, архівістам, юристам та іншим людям, які цінують нашу історію, за допомогу і підтримку під час моїх пошуків документів у різних архівах світу. Особлива подяка моїй родині за всебічну допомогу.

Низький уклін всім героям минулого і сучасності, які вибороли нашу з вами незалежність і продовжують боротися за нашу свободу щодня. Сподіваюся, що майбутні покоління продовжуватимуть їхню славетну справу.

Марина Траттнер

Магістр європейського права, журналіст

■ Пісня «Ой у лузі червона калина...» — символ боротьби українського народу проти загарбників. Українські козаки почали співати її ще під час своїх походів за часів гетьманства Богдана Хмельницького у XVII столітті. Тоді слова «Ой у лузі червона калина...» були останнім куплетом козацької пісні «Розлилися круті бережечки». Текст пісні доповнювався, вона пережила всі заборони української мови і буремні зміни в долі України. Попри все, ми змогли зберегти її і співаємо цю пісню зараз, під час війни за нашу незалежність. (Каліграфія Олексія Чекаля, 2022)

ШВЕДСЬКІ АРХІВНІ СКАРБИ

Марина Траттнер

Швеція і Україна пов'язані з прадавніх часів. Згідно з результатами останніх досліджень¹, «генеалогія» більшості шведів походить від явної археологічної культури². Представники цієї етнокультурної спільноти проживали на території сучасної України приблизно 4500 років тому. Вони розмовляли праіндоєвропейською мовою, від якої з часом розвинулася шведська. Шведи і українці, не дивлячись на відстань, сторіччями підтримували дружні, родинні, комерційні і союзницькі відносини на найвищому рівні і зберегли багато важливих відомостей один про одного. Зокрема, тому що вони разом були учасниками багатьох історичних подій.

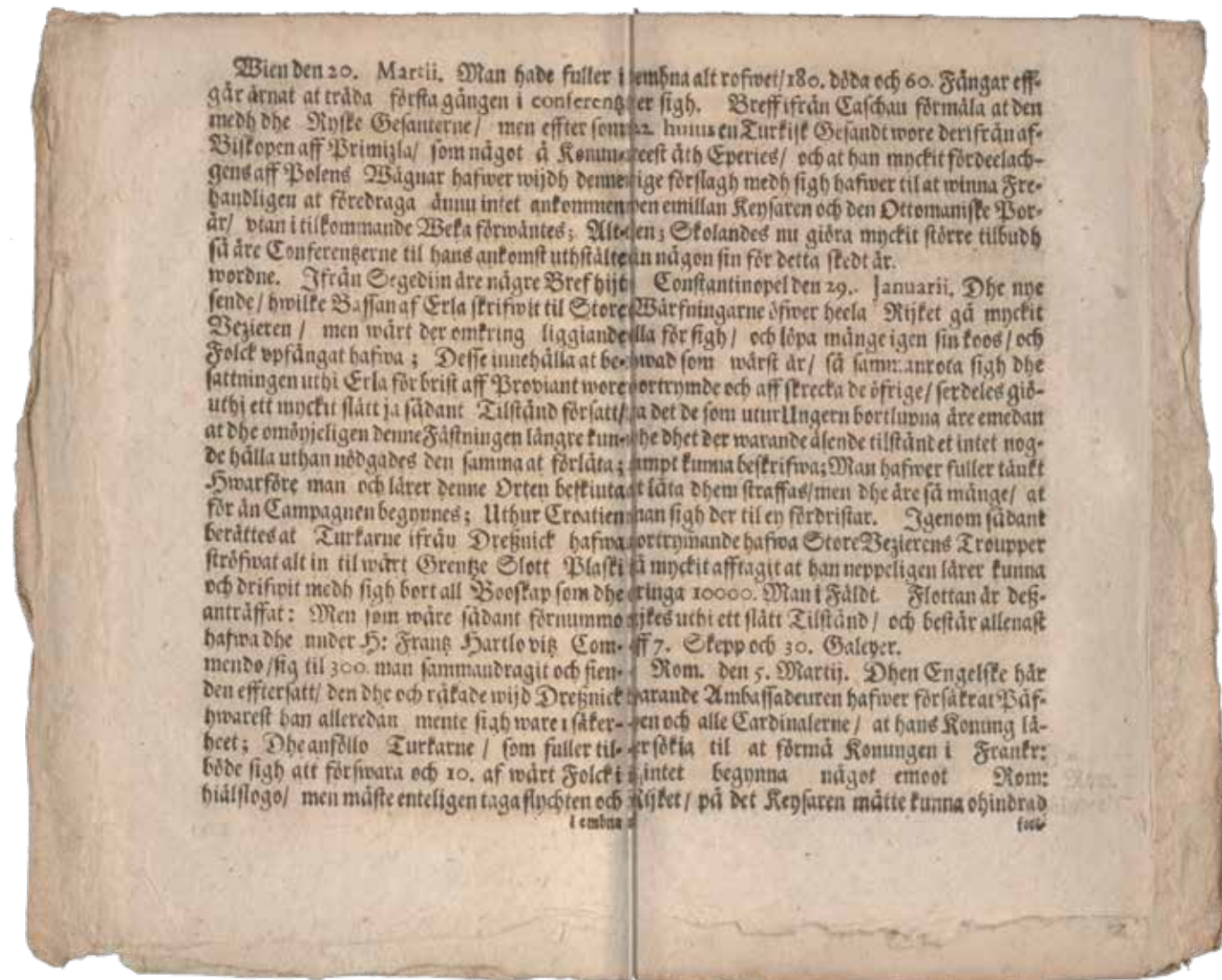
Швецію цілком заслужено можна назвати Скарбницею історії України. Адже саме там зберігаються давні манускрипти, карти і книги, в яких описують наші землі, скитів, Русь, княгиню Ольгу, Ярослава Мудрого, Інгігерду, козаків, Богдана Хмельницького, Івана Богуна, Івана Виговського, Івана Мазепу, Пилипа Орлика, Григорія Орлика, Андрія Войнаровського і багатьох інших постатей, які протягом сторіч змінювали хід нашої історії. В Державному архіві Швеції можна побачити один з екземплярів Конституції Пилипа Орлика 1710 року, договори, кілька розділів дипломатичного листування про козаків та багато інших матеріалів. А в Миській бібліотеці міста Лінчепінг – гетьманську булаву. У Національній бібліотеці Швеції, або Королівській бібліотеці, – портрети, гравюри і давні книги, а у Військовому архіві Швеції – карти, плани важливих битв і графічні зображення фортець. Слід наголосити, що в останній інституції зберігається майже 100 000 карт і графічних зображень. У Музеї шведської армії (Стокгольм) зберігається унікальна реліквія – прапор Богдана Хмельницького, а разом із ним десятки знамен Війська Запорозького. У різних бібліотеках університетів і онлайн-архівах – першодруки церковних книг, букварі, книги про козаків, протоколи Риксрода і персональні архіви представників влади. В газетах – новини про нас, починаючи з 1645 року. Цікаво зазначити, що у приватних колекціях, які виставляють на продаж у букіністичних магазинах і на аукціонах, – майже завжди трапляються і стародруки, пов'язані з нашою історією.

- 1 Нове дослідження ДНК підтвержує, що шведи перш за все походять з України <https://www.svt.se/nyheter/vetenskap/nydna-forskning-visar-att-svenskar-framforallt-harstammar-fran-ukraina> (дата звернення: 21.11.2021).
- 2 Дослідники зробили більш глибокий аналіз інтеграцій Бронзової доби <https://www.gu.se/nyheter/forskare-fordjupar-bilden-av-bronsalderns-integration> (дата звернення: 21.11.2021).

ЯК ШУКАТИ НОВИНИ ПРО КОЗАКІВ У ШВЕДСЬКИХ ГАЗЕТАХ

■ **ІЛЮСТРАЦІЯ 1**
«Звичайні Стокгольмські поштові новини». 11 квітня 1687 року

Аксель Оксеншерн почав керувати шведським урядом і фактично країною у 1632 році, після смерті короля Густава II Адольфа, коли шведській королеві Христині було лише 6 років. Він очолював уряд у 1632–1644 роках, написав багато листів до королеви і разом з нею започаткував регулярний друк газет у 1645 році. Королева Христина керувала Швецією у той час, коли Богдан Хмельницький почав активну діяльність і боротьбу за незалежність нашої держави. Прослідкувати основний розвиток подій можливо завдяки тим новинам, які надсилалися до Швеції з різних куточків тогочасної України. Оберіть у пошуку газету «Поштові і внутрішні новини» (ориг. Post-och Inrikes Tidningar) і ви побачите багато цінної інформації про наші історичні події. Пошук можна зробити за цим посиланням: <https://tidningar.kb.se>. Найбільшу кількість результатів можна отримати, використавши давній стиль написання слів «козак» (ориг. cosaker), «головнокомандувач» (ориг. fältherre), Польща (ориг. Påländh), Львів (ориг. Lemberg), «московит» (ориг. Moskowitz), «турки» (ориг. Turkar) і «татари» (ориг. Tartarer). Один з прикладів новин про козаків надається нижче.

НОВИНА ВІД 11 КВІТНЯ 1687 РОКУ ПРО ГЕТЬМАНА ІВАНА САМОЙЛОВИЧА І КРИМСЬКИЙ ПОХІД

Газета «Звичайні Стокгольмські поштові новини» від 11 квітня 1687 року³

Відень, 17 березня. 14 березня цього місяця відбулася публічна аудієнція посланників. Їх блискуче зустріли і піднесли їм цінні подарунки: шаблі, бивні слонів, горностаїв, золото та інше. Після цього відбувся щедрий обід на їх честь і після нього (...) вони зможуть продовжити свою подорож до Венеції. (...) туркам нещодавно

- ↑ Звичайні Стокгольмські поштові новини. 11 квітня 1687. URL: https://tidningar.kb.se/2979645/1687-04-11/edition/145134/part/1/page/2 (дата звернення: 21.11.2021).

не пощастило (...) (вступити в битву?) з (полковником?) Орликом. Після того вони відійшли і попрямували до Капошвара (...) приїхав з двома дітьми, які працювали на виноградниках. Наші контакти повідомляють, що татари планують напасти на міст біля міста Осіек і що багато хто з них каже, що вони усіма силами і за будь-яку ціну хотіли б поїхати, щоб забезпечити всім необхідним (Stulmetselenburg?). Султан жорстко наказав усім підлеглим до кордону фортецям захищатися усіма силами і запевнив їх, що у травні він разом з величезною армією приїде, щоб підтримати їх. Великий візир за допомогою татарського хана намагався переманити на свій бік Гетьмана запорозьких козаків Самойловича від московитів і пообіцяв звільнити його від (контрибуцій?) і подарувати йому титул Фюрста (князя) України. До того ж, він пообіцяв надати йому багато свобод і привілеїв та велику щорічну пенсію на утримання великої кількості охоронців. Але нічого з цього не вийшло і вищезгаданий Гетьман Самойлович готовий з величезною армією приєднатися до московитів і допомогти їм перемогти кримських татар. З Угорщини повідомляють, що вони щодня знаходять тих, хто замішаний у зраді, про яку стало відомо. Вона розповсюдилася на всю країну. І що таким чином було встановлено, що усі гарнізони німецьких солдат, як тільки б генерал Гараффе наказав їм розпочати військові дії, були б протягом однієї ночі вбиті, а всі протестувальники заарештовані.

Сегед, 27 лютого. Базан з Тімішоара разом з місцевим населенням тут у місті таємно листувався і планував раптово здійснити напад та протягом дня зібрати 1200 осіб, щоб вони швидко прибули до призначеного місця. Він міг це здійснити, тому що на його боці вже було 30 осіб. Але так сталося, що це помітив один перебіжчик і розповів коменданту, який наказав встановити у місті охорону у кількості 400 осіб. Мушкетери розпочали захист міста по обидві сторони стіни, що дуже стурбувало велику кількість турків. Їх обкидали величезною кількістю гранат. Після цього вони вирішили відступити до своїх 100 кораблів, залишивши на місці невеликий загін. Їм не пощастило, тому що наші люди схопили

луки зі стрілами і вбили більшість з них. Вони капітулювали і бігли з місця битви, не захищаючи себе. Якби не наша атака, то вони б не відступили до своїх 100 кораблів. Вони забрали із собою 4 полонених і багато наживи. Загалом на цьому місці було 800 турків.

Відень, 22 березня. Вчора у нас була честь розпочати конференцію разом з руськими посланниками. Але Єпископ з Перемишля, який є представником Короля Польщі, ще не прибув. Його приїзд очікується наступного тижня. Конференція затримувалася через його відсутність.

Надійшло кілька листів з Сегеду, які написав Баффан (Паша?) з міста Егер до Великого візира. Їх перехопили деякі люди з їх оточення. У них повідомляється, що в Ерлі не вистачало провіанту. Вони не могли через те утримувати фортецю і були змушені здати її. Це місце було захоплено до того, як військова компанія розпочалася.

В Хорватії розповідають, що турки з Дрежника почали марш до нашого палацу Бласкі на кордоні і вивезли з собою все, що побачили на своєму шляху. Але біля міста Святого Франца Хартловіц вони зустрілися з 300 чоловіками, які відбили у них те, що захопили у Дрежнику. Вони напали на турків і вбили їх. У битві загинуло 10 наших людей. Ті, хто вижив, втекли. Загалом загинуло 180 людей і 60 захопили у полон. У листі від з Кошиці повідомляється, що 22 числа цього місяця відправили турецького посланника з дуже вигідними умовами для заключення миру між Імператором і Оттоманською Блискучою Портою, намагаючись запропонувати такі щедрі умови, яких раніше не робили.

Константинополь, 29 січня. Нові (?) у всій країні проходять дуже негативно (...) велика кількість людей втекла через ті жахи, які там відбувалися. (...) це неможливо було описати. Люди хотіли покарати їх. Але їх було забагато. Через такі витіснення армія Великого візира значно зменшила свою кількість. У ній можливо нарахувати приблизно 10 000 воїнів на полі бою. Флот складається лише з 7 кораблів і 10 галер.

Рим, 5 березня. Англійський посол запевнив Папу Римського і всіх кардиналів у тому, що його король шукає можливості спонукати короля Франції не розпочинати якісь дії проти Римської імперії. І через це Імператор може без перепон продовжувати свою війну з турками. Папа Римський відправив до короля Англії меч і капелюх. А королеві надіслав різні дорогі подарунки. З Чивітавекк'ї знов дезертирувала велика галера. Все було підготовлено до подорожі у Леванте (?).

Венеція, 12 березня. З Тріполі повідомили, що турецький корабель через сильний шторм винесло до порту, де він і 400 людей на ньому потонули. Наступного понеділка планується відправити 3000 військових з піхоти і 200 на кораблях. Їх вже підготували для від'їзду. Разом з ними відправлять бомби, каркаси та інші підривні пристрої. Їх надішлють до Морей (?). З Німеччини відправили 600 чоловіків, які вже мали прибути до Падуї. Один з них виявив бажання служити лучником у підрозділі з 1000 чоловіків. Чекали на генерала Дювіля, який служив

у герцога Ренбургського (?), а зараз отримав повноваження, щоб керувати військовими з Венеції. Він керуватиме 7000 військовими. Дюки Венеції, які керують республікою, надіслали йому документ, який підтверджує його повноваження.

Львів, 10 березня. Ті татари, які привезли підкріплення до Кам'янця, незабаром пограбували місцевість біля Жовкви і деякі землі короля та викрали велику кількість людей. Ті, кому вдалося втекти, розповідали, що татар було 6000.

Львів, 11 березня. Татари нещодавно напали на Поділля. І там почали розграбовувати міста і палити їх. Але незабаром їх стало менше за кількістю і вони втекли та залишили награбоване і 100 полонених.

Московія, 25 лютого. Шведський посланник до Персії Людвиг Фабріціус 24 січня прибув сюди і через 8 днів повернеться додому разом з кількома вірменськими торговцями, які везуть з собою шовк. З ними поїде і дяк Борис

Михайлов, щоб допомогти їм переїхати через Дерпт (МТ: Тарту в Естонії) і Ревель (МТ: Таллінн) на шляху до Стокгольму. Сьогодні прибуває князь Яков Федорович Довгорукий як посол зі своєю пропозицією (...) Франції і Іспанії. Цими днями дяк Василій Пофініков (?) поїде до Бранденбурга і звідти до Голландії та Англії, щоб у багатьох містах повідомити про мирну угоду між Польщею і Московією та їх альянс. Позавчора поїхав князь Василь Васильович Голіцин звідси до [...] (ориг. Achtisko) в Україні, де перебувала руська армія. Кажуть, що вони планують у квітні залишити це місце і маршувати до Перекопу.

Дрезден, 22 березня. Минулої неділі Велика Вдова Курфюрстина тяжко захворіла у неї був стікфлус – раптова затримка дихання, і вона у той самий день померла (МТ: тут йдеться про Магдалену Сибіλλу Бранденбургську-Байротську).

Берлін, 29 березня. Вчора надійшли жахливі новини з Потсдаму про те, що у Великого Маркграфа (?) Людвіга була сильна лихоманка (...). Він був дуже розумним, щедрим та красивим паном, і всі тут через нього у траурі.

Гельсінгер, 9 квітня. Наступні кораблі проїхали через Ересунн 30 березня. Мішель Стульте приїхав до Щецина з Грайсфальду і прямує далі до Гетеборга з житом та сіллю. Гайнріх Сіверс 31 числа прибув до Карлсхамна зі Стокгольму з вантажем заліза, латуні, дьогтю і (...). з квітня прибув Хіллебрант Корнеліс додому у Стокгольм. Прибув з Амстердама. (...)

Повідомляється, що один чоловік середнього зросту, (...) обличчям з жовтими бровами, рудим волоссям і майже лисий, з сильними грубими руками і швидкою ходою (...) приблизно 30 років, на ім'я Нільс Вантіф, народжений біля Карлсхамна в середу перед Великим четвергом відбув з Фалуну і увіз з собою одного слугу. Ніхто не знає, куди він подівся. Якщо вам щось відомо про це, повідомте нас» *(див. Ілюстрацію 1)*.

(Переклад Марини Траттнер)

Тут більше новин про І. Самойловича: www.istpravda.com.ua/articles/2022/05/6/161303

АРХІВИ ШВЕЦІЇ

Архіви Швеції почали свою активну діяльність у 1523 році, коли до влади прийшов король Густав Ваза. Він наказав передати державі всі давні книги і манускрипти, які зберігалися у монастирях та церквах, і створив Державний архів Швеції. У ньому можна було знайти всі міжнародні трактати, важливі документи з різних куточків Швеції, включно з фінськими, балтійськими та німецькими архівними матеріалами. До них згодом додали і величезний архів рукописів, написаних кирилицею, з Новгороду 1611–1617 років – періоду шведської окупації. Під час польсько-шведської війни у 1650-х роках, шведська армія вивезла до Швеції майже весь польський архів, включно з колекціями цінних книг і оригінальними документами короля Владислава IV. Це частина польського архіву, який вивезли з Польщі до Швеції у часи правління Густава X.

У цьому відділі архіву є багато цікавих листів, починаючи з 1436 року (датовані і ні). Зокрема, лист Костянтина Острозького до Сигізмунда III від 1596 року, лист міського радника Львова 1638 року і лист міського радника Львова Станіслава Мацеївського 1649 року.

7 травня 1697 року сталася велика трагедія – пожежа у палаці «Три корони». Загорілося горище, а потім і решта палацу. У полум'ї зникла більша частина старого архіву і королівської бібліотеки. З 24 500 надрукованих книг і 1400 рукописних манускриптів вдалося врятувати лише 6000 надрукованих книг і 300 манускриптів. Через це в архіві майже повністю відсутній розділ «Середньовіччя». З часом матеріали відновлювали і доповнювали. На сьогодні в Держархіві Швеції зберігається 750 км книжкових полицок. 130 мільйонів сторінок доступні для досліджень в онлайн-архіві.

Унікальні матеріали шведських архівів у свій час досліджували Соловйов, Костомаров, Куліш, Карпов та інші історики. У 1898 році Київська Археографічна Комісія відправила до Стокгольму Никандра Васильовича Молчановського. Він написав звіт про те, що в Швеції зберігаються цінні архівні матеріали, які стосуються діяльності Богдана Хмельницького, і повідомив про те, що документи, пов'язані з історією України, можна було знайти в розділі "Muscovitica", який складався з 450 томів документів, які датуються 1615–181 роками. А в невеликому за обсягом розділі "Cosacica" зберігалася кореспонденція Пилипа Орлика, членів його родини та інших українських діячів початку XVIII ст. Матеріали цих розділів не були єдиними, де зосереджувались важливі факти з української історії. Цінну інформацію можна було знайти у колекціях, які стосувалися московських, молдово-валаських, турецьких, татарських, трансильванських і польських справ.

До того ж, важливим джерелом інформації була державна реєстратура – величезне зібрання копій кореспонденції шведських королів з різних питань. В архіві зберігаються 48 папок з документами, по 2000 сторінок у кожній, які стосуються періоду між 1648 і 1660 роками. Таким чином, зафіксована велика кількість документів, за якими можуть бути відновлені втрачені оригінали з інших країн.

■ <https://sok.riksarkivet.se/friftext?Sokord=Kiev+&EndastDigitaliserat=false&AvanceradSok=True&PageSize=100&page=67&postid=ArkisRef+SE%2fRA%2f2415%2fIX+a.3.&tab=post&FacettState=undefined%3ac%7c&s=Balder>

ЦИФРОВА ПЛАТФОРМА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ALVIN

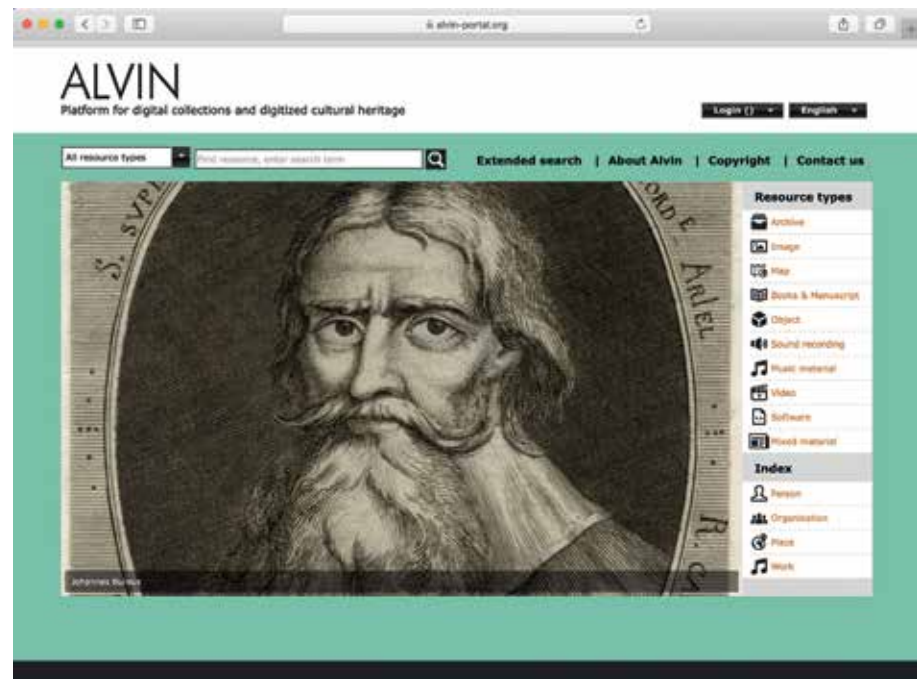

Надзвичайно цікавими є донесення шведських королівських комісарів у Данцігу (Гданську) Павла Пельса та Йоганна Кока з 1649–1656 років. Молчановський написав, що ці донесення складаються з кількох томів і якщо би зникла вся польська кореспонденція з політичних питань того часу, то її можна було б загальним чином відновити з донесень цих шведських кореспондентів. Проте в подальшому дослідник не зміг проаналізувати ці матеріали, тому що раптово помер за невідомих обставин. Київська археографічна комісія не наважилася завершити його справу. З того часу ці матеріали залишались майже неопрацьованими.

Інформація, пов'язана з історією України, зберігається в багатьох архівах Швеції. Одним з найбільш успішних проєктів співпраці між архівами різних установ Швеції та інших країн є національна культурна цифрова платформа Alvin:

www.alvin-portal.org/alvin/home.jsf?dswid=-7893

Alvin співпрацює з багатьма бібліотеками світу. Через нього ви можете досліджувати матеріали, які зберігаються в Швеції, Фінляндії, Ісландії, Данії, Німеччині, Нідерландах, Франції, Австрії, Великій Британії, Італії, Швейцарії, Норвегії, Росії, Бельгії, Сполучених Штатах Америки, Японії, Іспанії і Новій Зеландії. Джерела можна шукати різними мовами світу. В Alvin ви можете знайти давні манускрипти, книги, карти, зображення, світлини, музику і відео. Тут я знайшла велику кількість карт Молдови і Півдня України. Якщо вас цікавлять певні періоди, можете ввести, наприклад, «1600» і побачити результати всього, що надрукували у 1600-х роках. Всі матеріали, які знаходяться на цій платформі, можна завантажувати безкоштовно, але потрібно надавати посилання на платформу (див. Ілюстрацію 2).

Іван Підкова

(1533–1578)

ІВАН ПІДКОВА

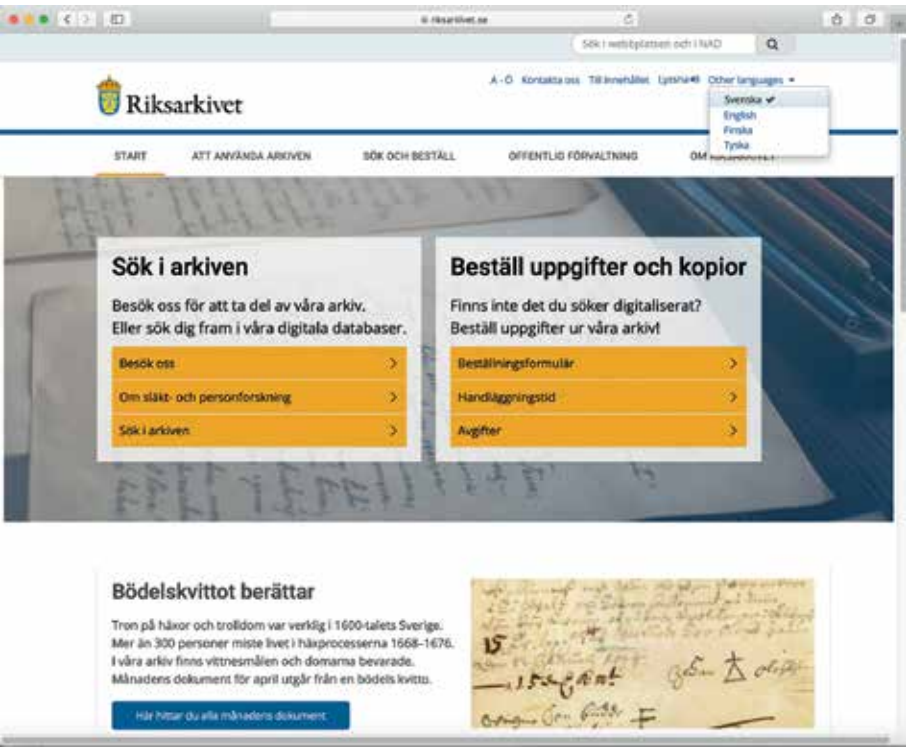
Іван Підкова – відомий очільник запорозького козацтва, господар Молдови протягом 1577–1578 років. За легендою, був братом молдовського господаря Івана Води Лютото. Високий на зріст, він мав рідкісну фізичну силу і запросто ламав руками підкови, за що запорожці прозвали його Підковою. Господар Молдови у 1577–1578 роках. Брав участь у сухопутних та морських походах козаків проти Кримського ханства та Османської імперії. Івана Підкову стратили у Львові влітку 1578 року.

Авторка портрета – Наталія Павлусенко.
Автори коротких описів –
Наталія Павлусенко та Ігор Подуєтков
Джерело: <https://www.pavlusenkoart.com.ua>

Перебуваючи на страті Івана Підкови у Львові, католик з Італії Філіпо Тальдучі записав передсмертну промову козацького ватажка, у якій були й такі слова: «... Я завжди боровся мужньо і як чесний рицар проти ворогів християнської віри... Я завжди прагнув бути щитом проти невірних і є рицарем Святого хреста».

Зміст сторінки Держархіву Швеції можна передивлятися шведською, англійською, фінською і німецькою мовами. Для того щоб змінити мову сайту, потрібно натиснути на «Скорочення» (шведською *Genvägar*) і обрати ту мову, якою вам зручніше проводити пошуки матеріалів (*див. Ілюстрації 3 і 4*).

■ **ІЛЮСТРАЦІЯ 3.** Сайт Державного архіву Швеції

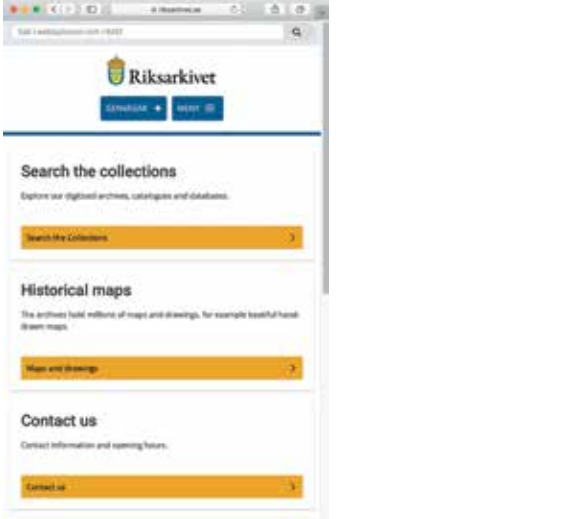
Одним з перших результатів пошуку інформації про Україну у вас може бути цей лист про Богдана Хмельницького від Акселя Оксеншерни до Карла-Густава Пфальц-Цвейбрюкенського, датований 7 квітня 1654 року.

Nådigste Furste och Herre

Jagh veett min plichtt vara att advertera E. K. H. om tilstonded på andra ortar och hema, så vijdha iag dem förståår och kan förfara. Men sosom iag veett E. K. Högheett haffva bettere vetskap om ded som uthrijkes passerar och hvad inrijkes förelöper bettere förståå ähn jag, så hafver jag skääå att tvijffla om hvad mig anståår. Dogh vill jag med fåå ord komma ihug ded som oss angåår och ähr aff importance.

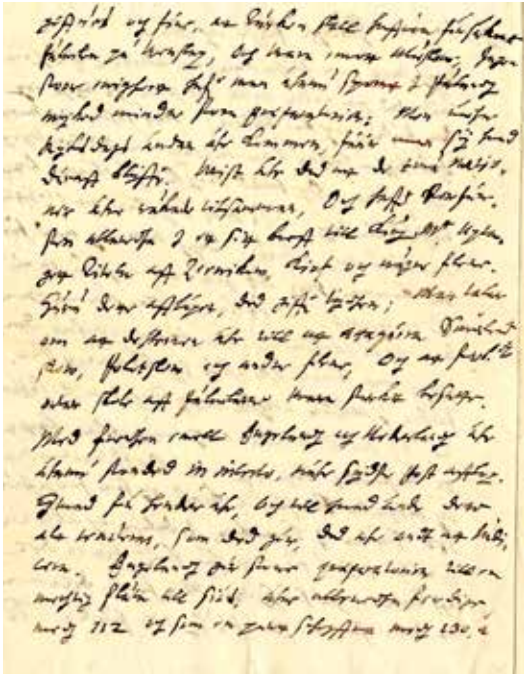
Ifrån Muskow komma tijender och så confirmeras uthur Pålandh och ifrån Dantzigh att Smelindskie haffver sig submitterat storfursten i Muskow tillijka medh zaporowiske cossackerne och han Smelindski medh många flere lathett på muskowsktt döpa sig om och öfverantvardatt och inrymbtt storfursten Kioff och som föregiffves 150 städer i Zernikow, Podolien och Ukrainen. Somblige giffva före att han haffver fått en deel aff tartaren på sin sijda, men störste delen mena att denne snarare skall slå sig till pålacken. Så giffves och före att turken skall haffva

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ШВЕЦІЇ

■ **ІЛЮСТРАЦІЯ 4**

Сайт Держархіву Швеції

■ **ІЛЮСТРАЦІЯ 5**

Перепис тексту мовою оригіналу

Хельмута Бакхауса

■ **ІЛЮСТРАЦІЯ 6**

Розділ дипломатичного листування,

пов'язаного з козацькими справами

försäkratt pålacken på venskap och vara emott Muskow. Ingen stoor enigheett hafver man ähnnu sportt i Pålandh, myked mindre stora præparatorier; men närh rijksdags ändan ähr kommen, fåår man sij hvad däraff blijffver. Vist ähr ded att de två nationer ähre råkade tilsamman, och haffver storfursten allaredha i ett sitt breff till Kongl. M:tt uptagettt titeln aff Zernikow, Kiof och några flere. Huru dette afflöper, ded giffver tijdhen. Man talar om, att desseinen ähr till att attackera Smälendskow, Polotskow och andre flere, och att förbenembdhe ortar skole aff pålackarne vara starktt besatte.

Зміст і значення тексту

Це один з небагатьох документів, в якому пишуть, що надійшли новини про те, що Хмельницький разом з запорозькими козаками підпорядкувався великому князю московському. Конкретні умови/пункти договору не вказуються. Розповідається лише про те, що 150 міст у «Чернігові, Подолії і Україні» надали у розпорядження... (не зрозуміло, кого саме). Дехто стверджує, що Хмельницького підтримує частина татар, а решта татар підтримує поляків. Турки підтвердили дружбу з поляками проти Москви.

Аксель Оксеншерна чомусь називає Богдана Хмельницького Smelindskie у цьому листі.

Після цього листа, в переліку результатів пошуку ви можете побачити ще кілька листів, відомості про громадян Швеції в Україні, карти, на яких вказана назва «Україна», включно з туристичною картою України 1989 року. Перше враження: нічого цікавого. Але це не так. В Держархіві зберігається сила силенна документів, пов'язаних з нашою історією. Вони ще не позначені пошуковим словом «Україна». Навіть працівники архіву не зможуть вам одразу надати перелік всього, що у них є. Тому що детальне дослідження всіх колекцій архіву і перелік цих матеріалів ніхто не робив. Працівники Держархіву попросили мене надати їм перелік документів, пов'язаних з історією України, щоб додати це пошукове слово до наших джерел. Тоді ви зможете побачити набагато більше матеріалів про нас, якщо використаєте слово «Україна» для пошуку інформації. Якщо ви зараз почнете вводити інші пошукові слова, більш специфічні терміни або назви країн, з якими пов'язані різні події нашої історії, то вам пощастить більше. Якщо ви введете пошукове слово “Cosacica”, то зможете побачити архів з дипломатичним листуванням, яке стосувалося козаків (*див. Ілюстрацію 6*).

Переклад переліку документів архіву: 1-й том. 1654–1721 роки

Документи, які стосуються переговорів між Швецією і козаками 1655–1719 років. Серед документів є депеші, які написали аблегат Готтхард Веллінг в 1657 році, аблегат Густав Лільєкрона в 1657 році, резидент Даніель Олівєберг в 1655–1658 роках. Листи Пилипа Орлика (Philipp Orlik, Filip, Rylyp, Orlich, Orlick, Orlyk) в оригіналі і переписи листів, а також оригінал конституції, підписаний його рукою в 1710 році "Contenta pactorum inter ducem et exercitum Zaporoviensem conventorum in compendium brevi stylo collecta" (Конституція).

Листи гетьманів і кошових отаманів до шведських королів і королев 1654–1721 років:

- Богдана Хмельницького (Bohdan Chmielnicki) 1654–1657 років,
- Івана Виговського (Johannes Wyhowski) 1657–1658 років,
- Никити Боусоха (Nikita Bousoh) 1710 року,
- Йосипа Кириленка (Josip Kijrilenko) 1710 року,
- Костянтина Гордієнка (Konstantin Gordienko) 1712 року,
- Івана Малашевича (Ivan Malasjeritj) 1720 року,
- Василя Єрофеєва (Vasilij Jerojeov) 1721 року.

Вказано, що останні п'ятеро – кошові отамани. Листи у перекладах, за винятком оригіналу листа, написаного руською мовою від Костянтина Гордієнка (Konstantin Gordienko) в 1712 році. Різні документи, які стосуються козаків 1654–1721 років.

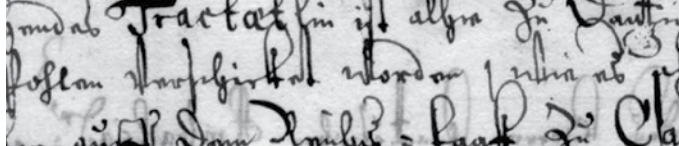
2-Й ТОМ:

Листи гетьмана Пилипа Орлика (Philip Orlik) до королівського дому і до представників канцелярії. Також листи дружини гетьмана – Анни, його сина Григорія і доньки Барбари 1717–1747 років.

Інформацію про наших героїв минулого можна знайти в таких розділах Держархіву Швеції:

Богдан Хмельницький (Diplomatica Polonica, Diplomatica Turcica, Diplomatica Muscovitica, Cosacica, Registratur, протоколи шведського Риксрода, статті в шведських газетах, починаючи з 1645 року).

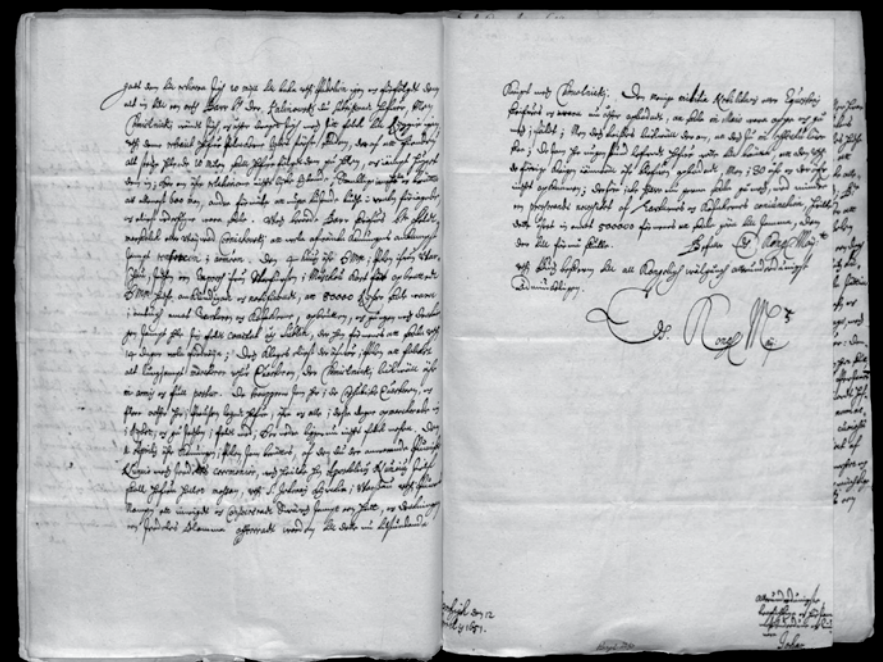
Знайти інформацію про Богдана Хмельницького у Швеції – та ще пригода. Якщо ввести будь-яке написання його імені та прізвища, то можна буде знайти лише кілька листів у розділі Cosacica. Але якщо піти іншим шляхом і почати досліджувати матеріали дипломатичного листування шведських кореспондентів Паулуса Пельса і Іоганна Кока у Гданську (стара назва німецькою Danzig), то майже у кожному листі на 1424 сторінках ви зможете прочитати новини про нього. Там його прізвище пишеться польською мовою Bohdan Chmielnicky.

1649.

А тут – листи Іоганна Кока.
Перша частина архіву за 1650–1653 роки:
https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/R0003217_00001
Друга частина архіву за 1654–1656 роки:
https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/R0003208_00001

Листи Іоганна Кока ■
Документ з Державного архіву Швеції

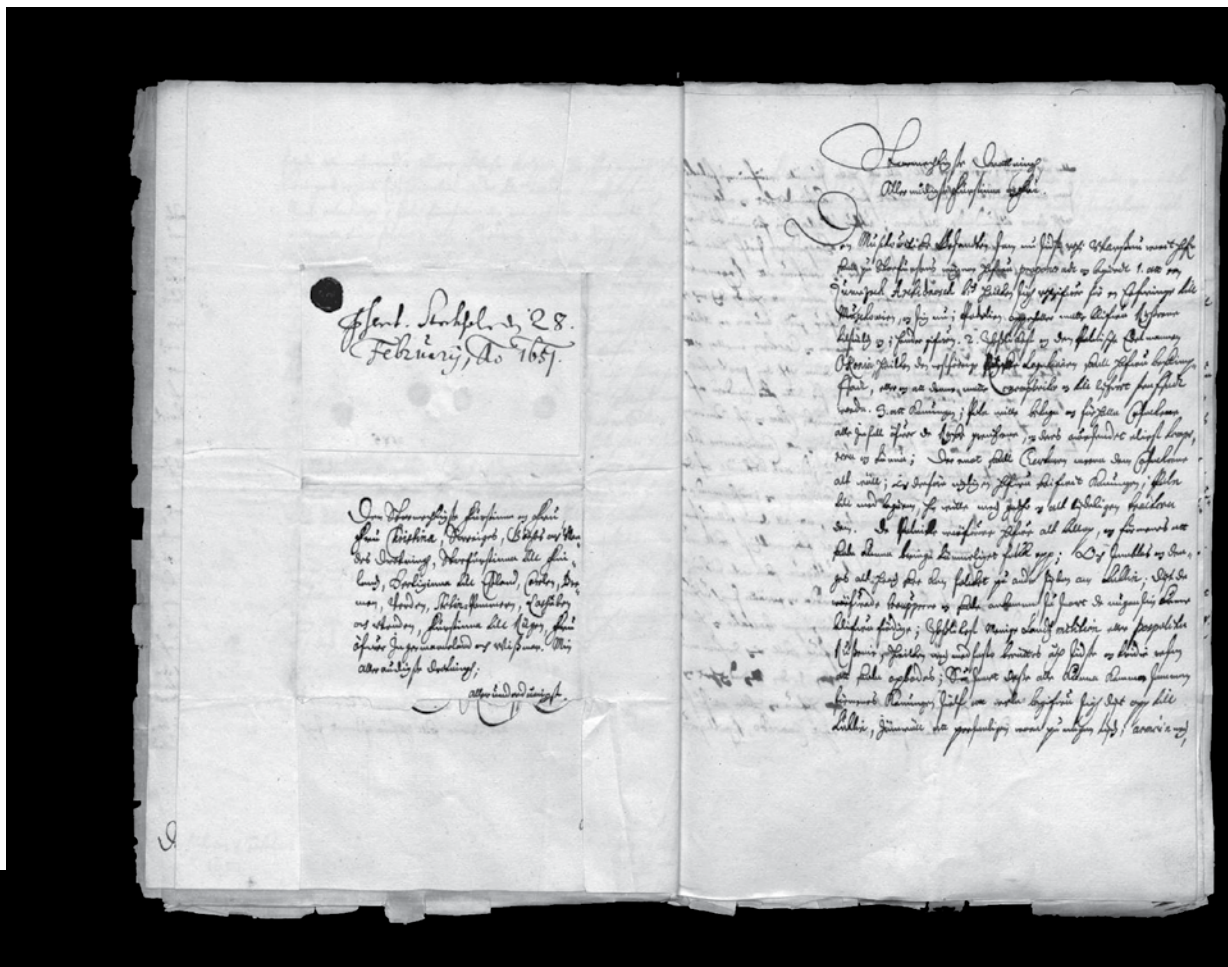

Важлива інформація щодо цієї частини: там листи не у хронологічному порядку, тому деякі листи з початку 1654 року можна знайти після листів 1656 року. Іван Виговський – Diplomatica Muscovitica, Cosacica та інші розділи. Іван Мазепа – Diplomatica Muscovitica, Cosacica, Extranea, Військова канцелярія Карла XII у Бендерах та інші розділи. Згадки про Івана Мазепу в шведських газетах.

Бендерська комісія – акт 5552, Військова канцелярія Карла XII у Бендерах, Cosacica, Дипломатичне листування Туреччини.

Український уряд в екзилі (Бендери, Кристіанстад, Стокгольм) – Diplomatica Turcica, Diplomatica Muscovitica, Cosacica, Biografica, Військова канцелярія Карла XII.

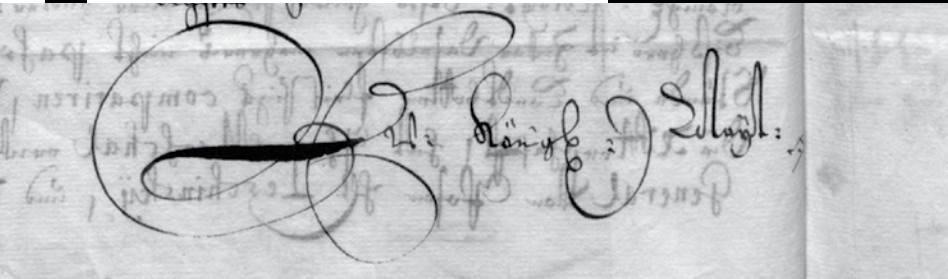
Пилип і Григорій Орлики – Diplomatica Turcica, Diplomatica Muscovitica, Cosacica, Biografica, Börstorpssamlingen, Ericssbergsarkivet Autografsamlingen, Diplomatica Gallica, Kanslikollegium till Kungl Majt skrivelser, Sammansatta Kollegier till Kungl Majt, Statskontoret till Kungl Majt, von Dübenska samlingen та інші розділи архівів. Андрій і Ганна Войнаровські – Diplomatica Turcica, Diplomatica Muscovitica, Cosacica, Biografica, Військова канцелярія Карла XII.

Тут ви можете знайти листи Павла Пельса:
https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/R0003216_00003

■ Підпис Павла Пельса
Документ з Державного архіву Швеції

1650 - 1651.

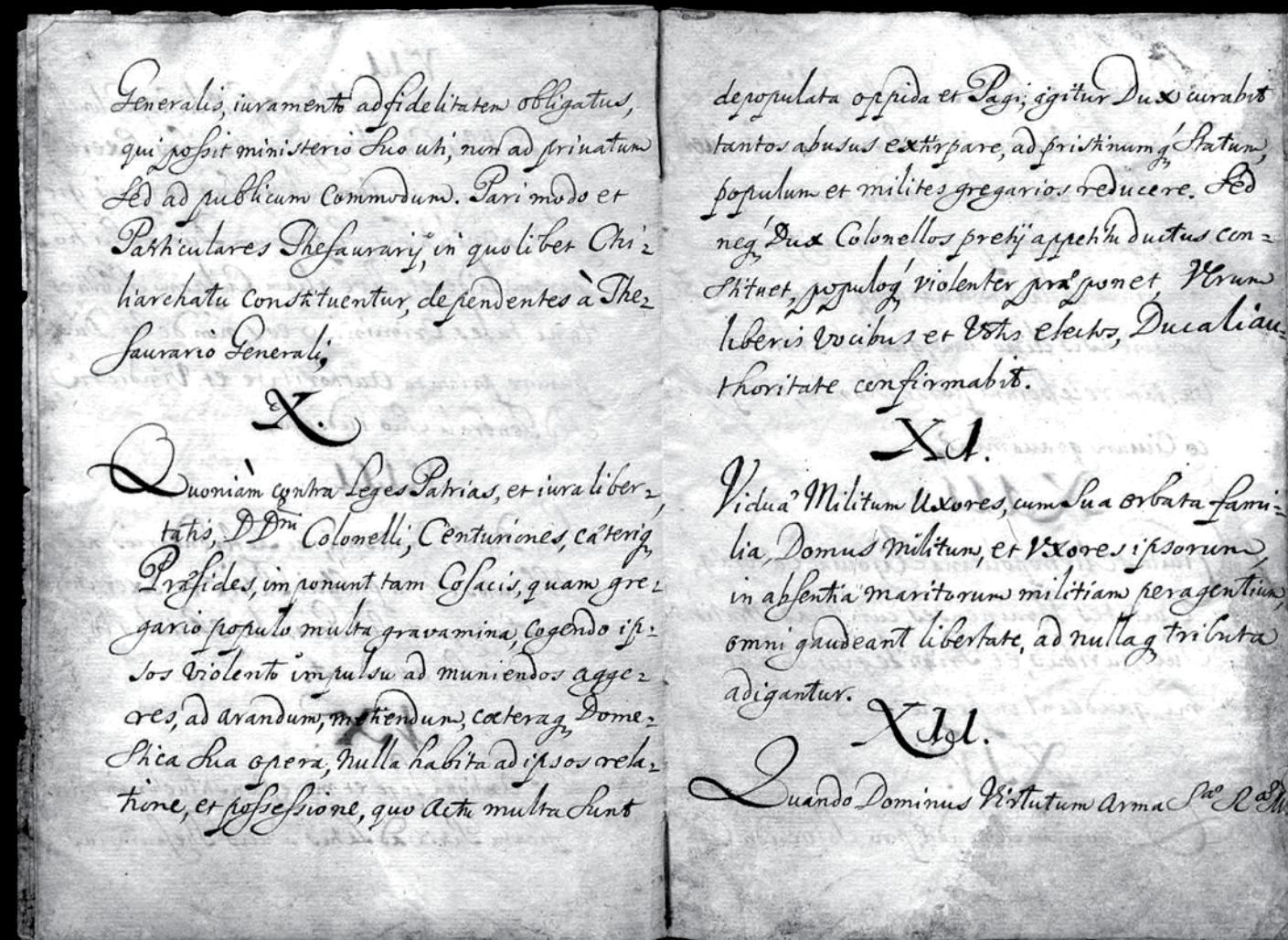
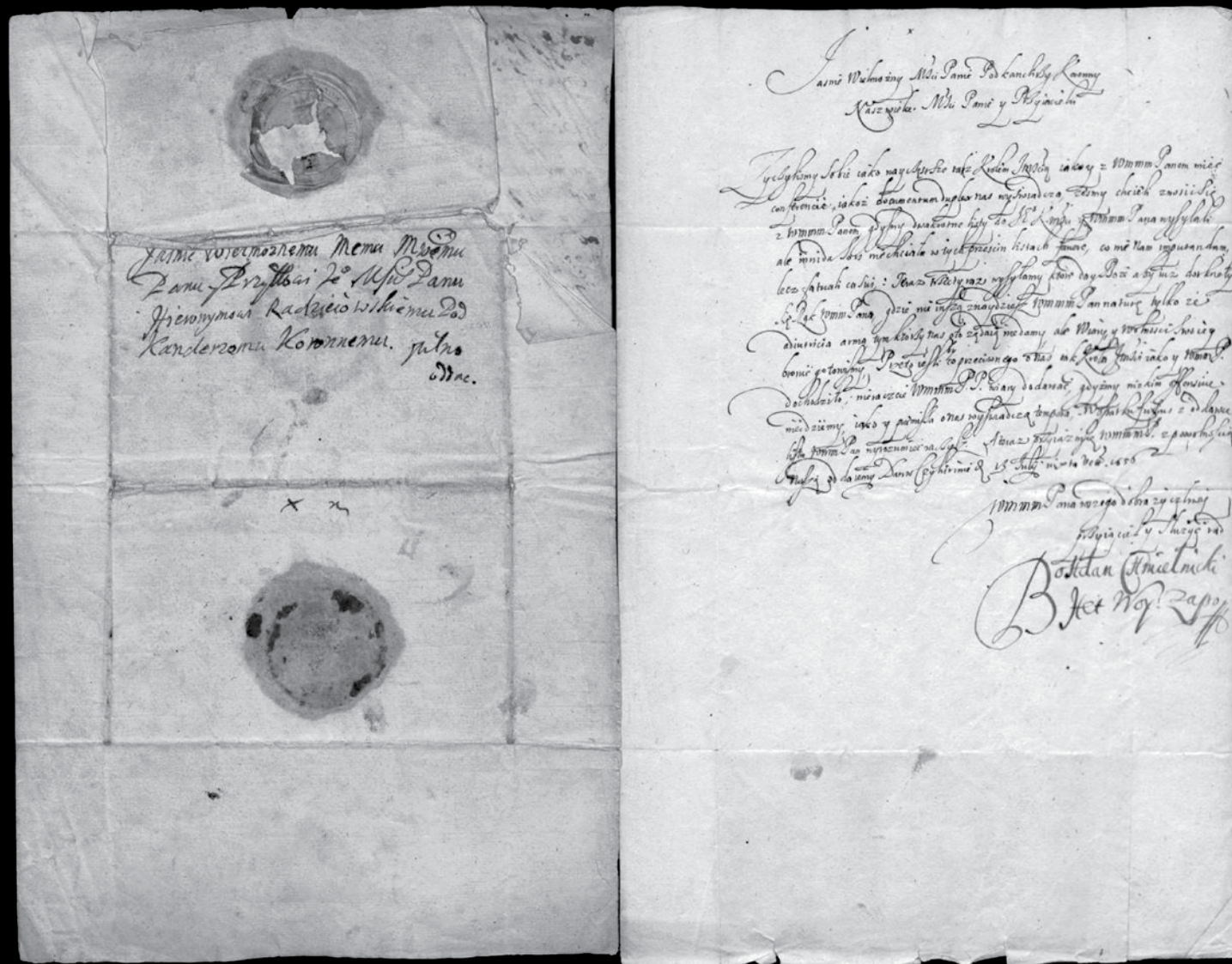
Більшість документів про козаків зберігається в Державному архіві Швеції (Riksarkivet). Найвідоміший архів з дипломатичним листуванням з козаками Diplomatica Muscovitica Cosacica:

https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/R0000480_00001

Багато інформації про козаків зберігається в листах Пилипа Орлика і членів його родини:

https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/R0000481_00001

ДЕ ЗБЕРІГАЄТЬСЯ НАЙБІЛЬША КІЛЬКІСТЬ ДОКУМЕНТІВ ПРО КОЗАКІВ

Fältherren Philip Orliks brev till svenska kungahuset och kansliämbetsmän. Däribland brev från Orliks gemål, Anna, hans son Gregorius och dotter Barbara (1717-1747)

Philippus Orlik Dux

■ Svenska sändebuds brev och depescher, förhandlingar, tatarikanernas brev till Kungl. 1592-1742
Документ з Державного архіву Швеції

Дипломатичне листування та інші документи, в яких пишуть про козаків, починаючи з 1592 до 1742 року, можна знайти у Дипломатичному листуванні Туреччини (з додатком – Дипломатичним листуванням з татарами):

https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/R0003209_00001

В цьому розділі архіву 460 сторінок листів про шведські справи, Україну, Богдана Хмельницького і козаків. Листи написані шведською, латиною, французькою, німецькою та італійською мовами. Серед матеріалів є лист про запорозьких козаків, написаний 31 травня 1632 року, і багато листів про Богдана Хмельницького з травня-червня 1651 року. Інструкції від шведського короля Карла Густава до Богдана Хмельницького, написані 6 квітня 1657 року. Є ще інструкції, написані 18 квітня 1657 року. Листи Отто Клінковстрема написані у Бендерах 30 липня і 18 серпня 1709 року. Списки військових, які прибули з Бахчисарая до Бендер у 1712 році, і ще велика кількість цікавих листів до 1742 року. Є окремих архів з листами 1710–1711 років.

Дипломатичне листування шведського резидента у Москві, якого звали Адольф Екхбери (Adolph Ekhberg), у період 1662–1666 років знаходиться тут:

https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/R0003225_00001

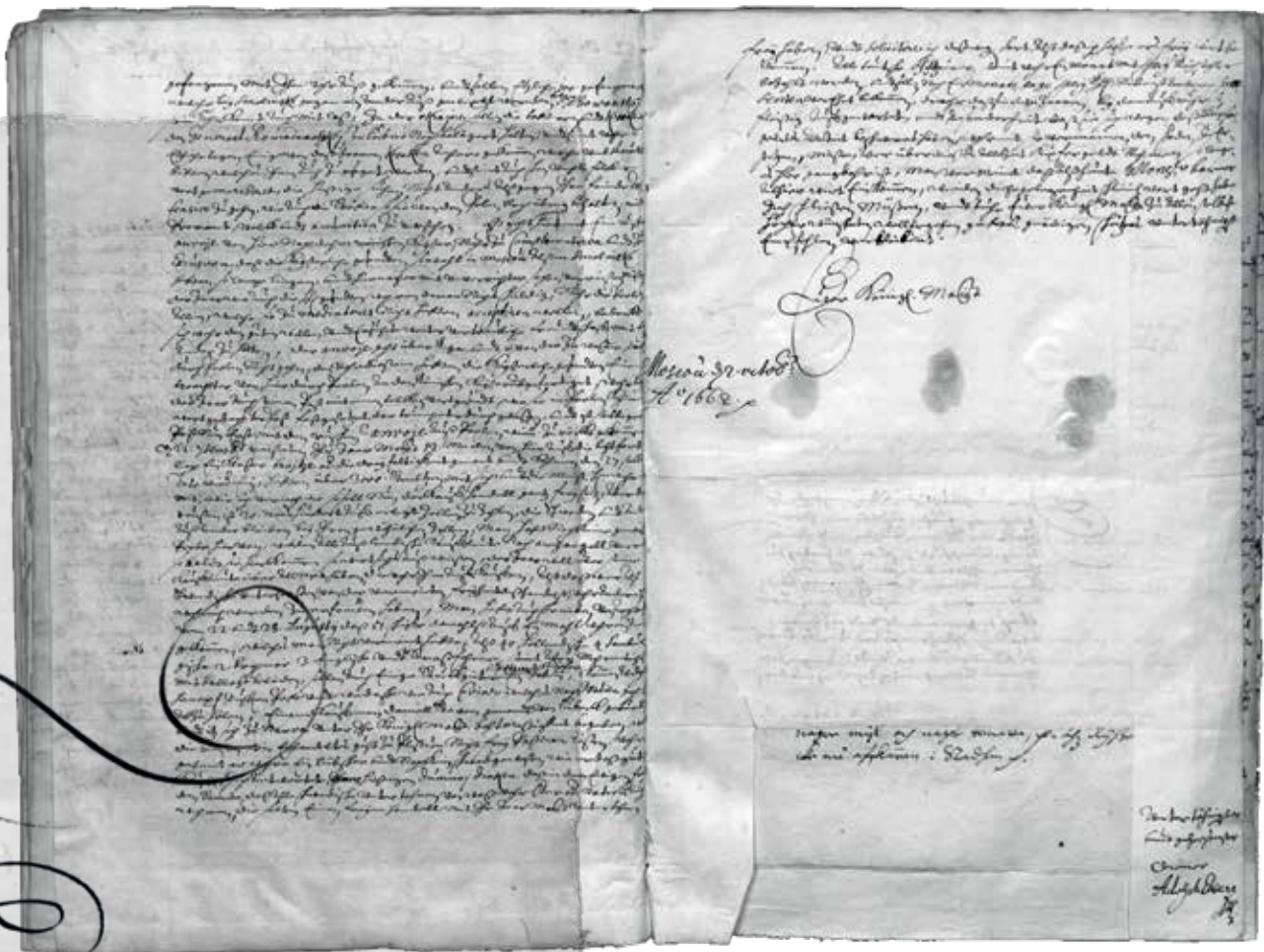
В своїх листах він пише про Хмельницького, Переяслав, козаків, Київ, Білу Церкву, Смоленськ, Дніпро і Україну. 172 сторінки. В цьому архіві теж є листи, в яких згадуються гетьмани Іван Брюховецький і Павло Тетеря. Це ще не сам договір між козаками і московитами, але хоч якась інформація з інших джерел про це, ніж від московитів. З вересня 1663 року він пише повідомлення шифром про Україну, козаків, Білу Церкву і Дніпро. Деякі слова розчитані на німецькій. Деякі ні. Якщо зіставити вичитані слова, можна буде зіставити код і прочитати зашифровані повідомлення.

Svenska sändebuds brev och depescher, förhandlingar, tatarikanernas brev till Kungl. 1592-1742

■ Зашифровані повідомлення шведського резидента Йоганна Ліленталя з Москви

Брев till Kungl. 1665-1667

Зашифровані повідомлення шведського резидента Йоганна Ліленталя з Москви 1665–1667 років, 136 сторінок, знаходяться тут:

https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/R0000814_00016

https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/R0000814_00021

У них він пише про «козака Опару» (Гетьмана Правобережної України Степана Опару), гетьмана Івана Брюховецького, козаків, армію, Білу Церкву, Дніпро, Україну, Потоцького, Любомирського і булаву. Схоже, що пише і про Dolgoroka, читається «Долгорука», – Юрія Долгорукого (?). Потрібно детальніше розчитати. Скоріше за все, в цьому дипломатичному листуванні йдеться про обставини перед Андрусівським перемир'ям між Річчю Посполитою та Московським царством у 1667 році, коли Україна була поділена по Дніпру. Тому що там багато пишуть про Дніпро і є пункти мирного договору з Польщею, які надіслали в 1666 році. До того ж, там постійно пишуть про армію. Там описуються події, які були «м'якою окупацією України». Через кілька років після цього було велике повстання проти Москви, і Брюховецького стратили. Листи описують обставини, які передували цим подіям.

Іван Сірко

(р. н. між 1605 і 1610 –
р. с. 1680)

ІВАН СІРКО

Іван Дмитрович Сірко – кошовий отаман Запорозької Січі, талановитий, хоробрий козацький воєначальник, харківський полковник, керівник низки успішних походів проти Кримського ханства протягом 60-70-х років XVII ст. Брав участь у національно-визвольній війні Богдана Хмельницького. Неодноразово ходив у походи на Кримське ханство. Здобув перемогу в 65 битвах. Виступав проти Андрусівського перемир'я між Річчю Посполитою та Московією, яке поділило українські землі на Правобережжя та Лівобережжя. Протягом життя відзначався хоробрістю та військовим талантом, його постать оповита безліччю легенд.

Авторка портрета і короткого опису –
Наталія Павлусенко
Джерело: <https://www.pavlusenkoart.com.ua>

Відцифровано архів дипломатичних листів, в яких писали з Польщі про козаків. Листи шведських комісарів у Любеку Йохана Адлера Салвіуса, Шерінга Розенхана, Ханса Вахтмейстера і Ларса Кантерстена (швед. Kommissarierna i Lübeck Joh. Adler Salvius, Sch. Rosenhane, H. Wachtmeister och Lars Cantersten) можна знайти тут. 1651–1653 роки:

<https://sok.riksarkivet.se/nad?postid=Arkis+8b22e408-7a6b-4412-a11d-e31454ff92f1&s=Balder>

Архів з дипломатичним листуваннями про козаків з 1648 року секретаря Ларса Кантерстена:

https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/R0003211_00001

Це чернетки його листів. У них теж йдеться про козаків:

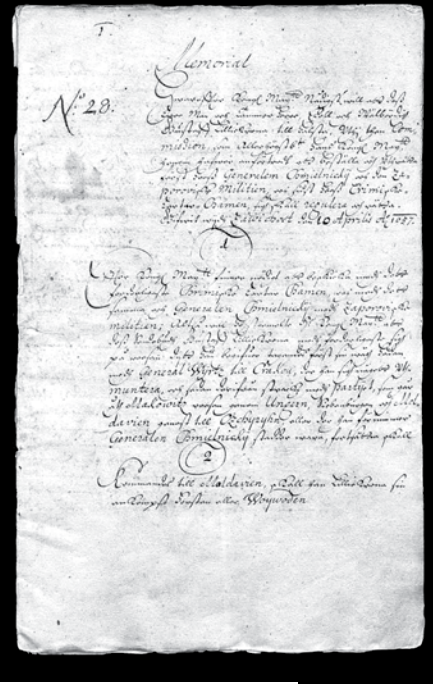
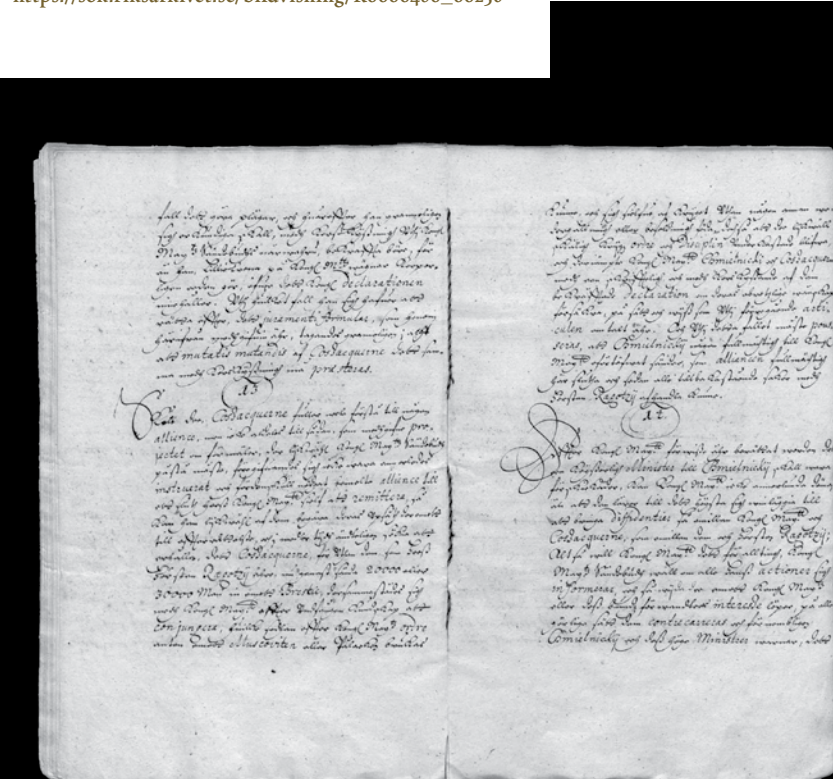
https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/R0003212_00002

Архів дипломатичного листування про Богдана Хмельницького і козаків, починаючи з 1651 року. Листи шведського комісара у Любеку Йохана Адлера Салвіуса:

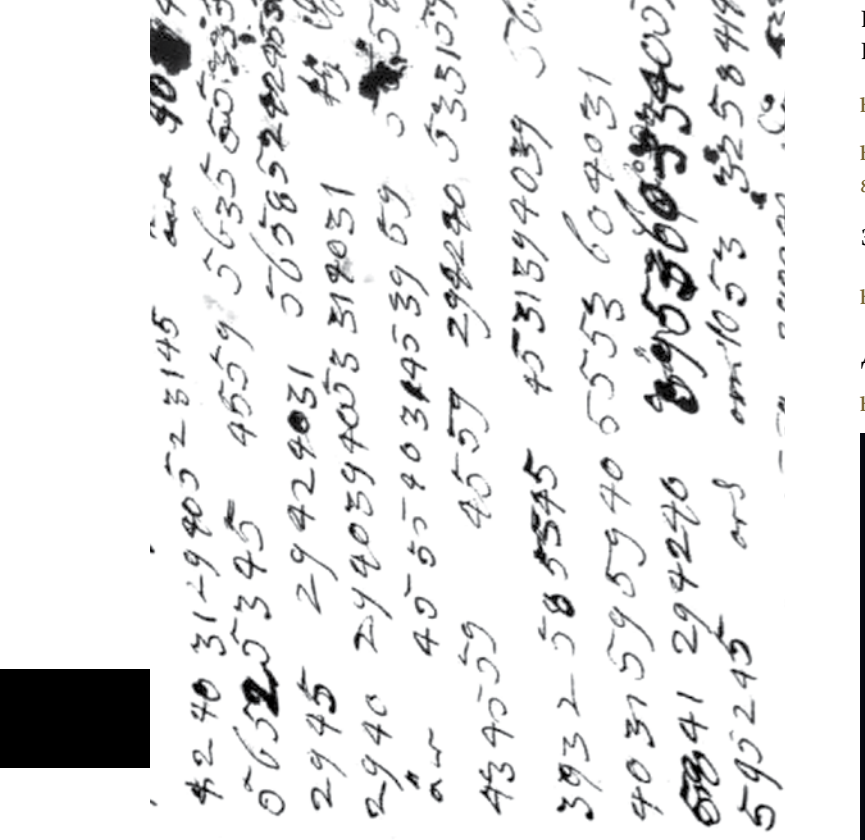
https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/R0003213_00001

Це меморіал, який шведський король Карл X підписав через Густава Лілекрону з Богданом Хмельницьким, запорожцями і кримським ханом 10 квітня 1657 року:

https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/R0000480_00236

■ Меморіал, який шведський король Карл X підписав через Густава Лілекрону з Богданом Хмельницьким, запорожцями і кримським ханом 10 квітня 1657 року

■ Меморіал, який шведський король Карл X підписав через Густава Лілекрону з Богданом Хмельницьким, запорожцями і кримським ханом 10 квітня 1657 року

Невідцифровані листи Івана Мазепи 1704 року зберігаються в Державному архіві Швеції. Колекція Extranea. Том 136. Посилання на них:

<https://sok.riksarkivet.se/?Sokord=Johan+Mazepa&page=2&postid=ArkisRef+SE%2fRA%2f2415>

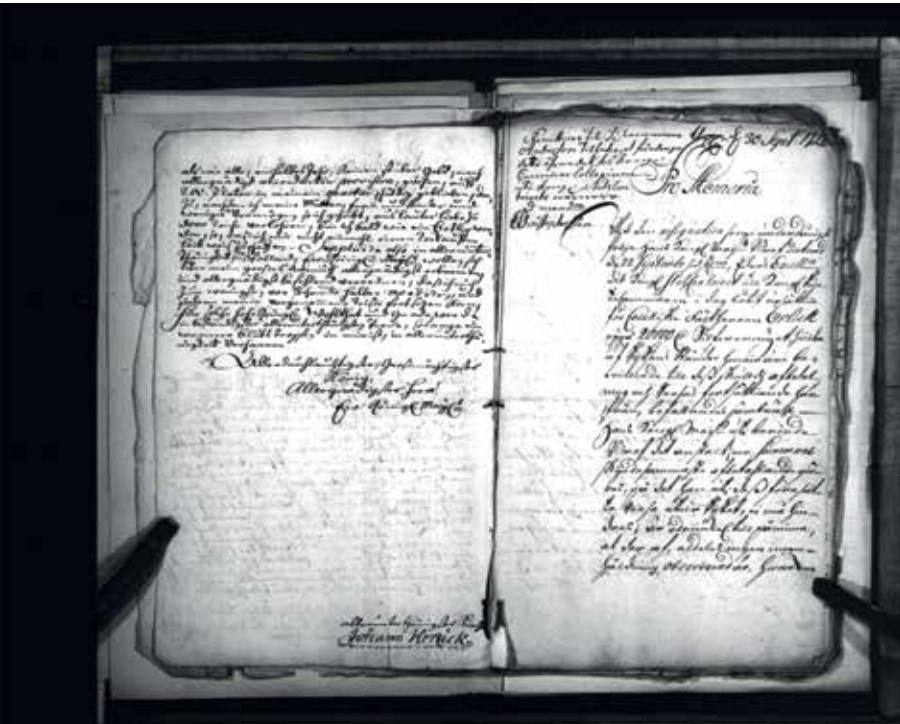
<https://sok.riksarkivet.se/?Sokord=Johan+Mazepa&page=2&postid=Arkis+11bbd3ee-9137-40d8-9579-881cddd4749e>

За цим посиланням можна знайти листи Карла XII, які починаються з 1704 року:

https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0069169_00283

Досьє на Пилипа Орлика:

https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0066532_00509

У документі на сайті Держархіву Швеції не вказано дату створення досьє, але у ньому вказуються виплати з 1716, 1717, 1718, 1719, 1720 років. Спочатку є листи, датовані 1720 роком, а у кінці є лист від 20 червня 1741 року з описом великої частини коштів.

Архів листів Григорія Орлика. Період: 1739–1759. Листи написані французькою мовою. 76 сторінок:

https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0040339_00151

Промеморія про Ганну Войнаровську 1723 року:

https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0076477_00256

Схоже, що тут згадують саме цей документ:

<http://runeberg.org/emigukra/0091.html>

Семерій Наливайко

(р. н. невід. – 1597)

СЕМЕРІЙ НАЛИВАЙКО

Семерій (Северин) Наливайко – керівник козацького повстання 1591–1596 років. Походив з дрібної української православної шляхти. Народився у містечку Гусятин (тепер смт. Тернопільської обл.), але зростав, очевидно, в Острозі. Здобув якісну освіту в Острозькій слов'яно-греко-латинській школі. Пішов на Січ, брав участь у походах ще за часів польського короля Стефана Баторія. Повернувшись до Острога, служив сотником надвірної хоругви князя Костянтина Острозького, був здібним гармашем, відзначався винятковою хоробрістю, фізичною силою.

Наливайко вів активне листування з польським королем Сигізмундом III, в якому добивався права на територію на південь від Брацлава між Південним Бугом та Дністром. Саме тоді Наливайко вперше висловив ідею створення особливої території, населеної виключно козаками і підпорядкованої владі гетьмана Війська Запорозького. У своїй каральній операції з придушення козацького повстання, польний гетьман Станіслав Жолкевський спрямував основний удар насамперед проти Семерія Наливайка. Під тиском коронного війська Наливайко відступив на Корсунщину, потім на Переяславщину. У квітні 1596 року після битви під Білою Церквою Семерія Наливайка на короткий термін обрали гетьманом.

Авторка портрета і короткого опису –
Наталія Павлусенко
Джерело: <https://www.pavlusenkoart.com.ua>

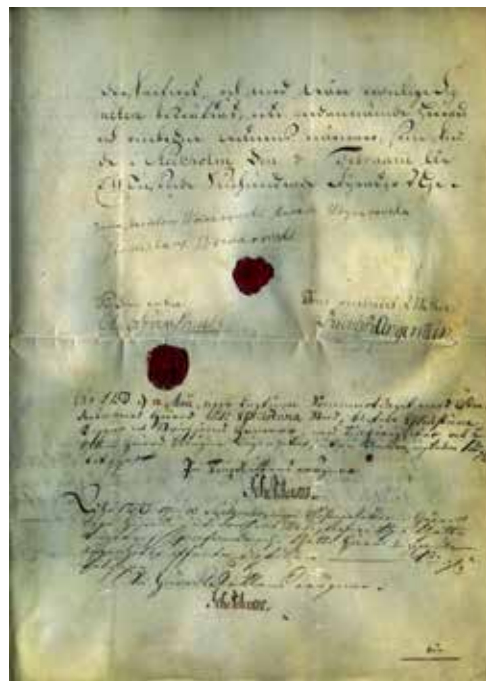
Досьє на родину Войнарівських (з листами Андрія Войнарівського). 264 сторінки. Після першого аналізу досьє можна сказати таке: «Його створили після заяви з проханням підтвердити приналежність до аристократії».

1. Про кого це досьє? Можна стверджувати, що це досьє на Ганну Іванівну Войнарівську, її сина Станіслава і на Андрія Войнарівського – сина сестри Івана Мазепа. Тому що у ньому є переписи/копії листів Андрія Войнарівського, написані німецькою мовою. Перший лист написано у Гамбурзі 21 жовтня 1716 року. Можливо, він написав цього листа безпосередньо перед тим, як його схопили росіяни і відправили до Росії. Далі є ще один лист. Обсяг: 10 сторінок. Дату поки що не знайшла. Можливо, що це 1722 або 1723 рік. Тому що документи перед цим листом і після нього хронологічно датовані цими роками.
2. Мови. Документи у досьє написані латиною, французькою, шведською, німецькою.
3. Хронологія. Дати на документах: з 30 серпня 1646 року до 28 лютого 1757 року (досьє закінчується документами, які стосуються Станіслава Войнарівського).
4. Досьє розпочинається документом, написаним латиною і датованим 30 серпня 1646 року. Підписаний: Abrahamns Woyna (якщо я правильно розчитала). Не знаю, чи є якийсь зв'язок між цим документом і рештою досьє на родину Войнарівських. Можливо, він просто лежав хронологічно першим на ім'я Война. А можливо і є якийсь зв'язок. Поки що мені це не відомо.
5. У досьє є переписи листів Карла XII. Там написано, у які роки і які суми Карл XII позичив після Полтавської битви.
6. У кількох листах згадують Івана Мазепу. В переписі листа Карла XII від 17 серпня 1713 року пишуть про Івана Мазепу і Андрія Войнарівського, Будищі 9 і 17 квітня 1709 року. Можливо, тут йдеться про гроші, які Іван Мазепа позичав Карлу XII. Потім описують Бендери і Гамбург. У наступному переписі листа Карла XII від 28 лютого 1718 року теж пишуть про Івана Мазепу, Войнарівського, Бендери. Далі є повний лист боргу Карла XII на той час.
7. Як я розумію, Ганна Войнарівська пише у листах, що вона вимагає виплатити їй частину боргу Карла XII.
8. У досьє є лист Andreas Hellenberg.
9. Цікаво: у досьє є лист, написаний Andere Jakubowski німецькою мовою 21 серпня 1723 року. Далі теж є його лист від 14 вересня 1714 року і ще один лист від 11 жовтня 1723 року, написаний німецькою мовою і підписаний Andere Jakubowski. Всі ці листи були відправлені із Санкт-Петербурга.
10. Є лист, написаний німецькою 18 жовтня 1723 року і підписаний Anders Hellenborg Gammar (або Sammar).
11. Далі є лист до короля, який написав барон фон Гепкен (який допомагав родині Орликів і виплачував їм частину боргу Карла XII, його підтвердження виплат є у досьє про Орлика).

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 7

Сертифікат, який підтверджує продаж нерухомості Tunafors bruk Ганною Войнарівською Йохану Халеніусу в 1749 році. Документ з Державного архіву Швеції

12. Є протокол конференції від 2 березня 1725 року. На цій конференції, окрім інших важливих осіб, був присутній барон фон Гепкен. Протокол написаний шведською і я зможу розчитати його і перекласти українською мовою.
13. Далі є документ, датований 6 березня 1725 року. Це відповідь на промеморію. Не знаю, чи це відповідь на ту промеморію 1723 року, яку я знайшла в архівах раніше. Там вказується сума претензій Ганни Войнарівської: 343 823.
14. У досьє є лист, підписаний M.Tornflycht та Jacob Browall, датований 24 вересня 1730 року, і лист від червня 1727 року, підписаний Enberg та Franck. Лист, підписаний Silvua та Joh. Kiellmann, від 29 жовтня 1733 до Joh. Kinninmandt. Відповідь на цей лист від 15 грудня 1736, підписаний Joh. Kinninmandt. В листі згадується Anders Hellenberg.
15. Є також два листи, підписані Stanislaw (Stanislaj Woynarowsky.) Перший від 5 березня 1744 року, написаний шведською мовою (або німецькою) і другий 24 січня 1751 року, написаний французькою мовою. Потім – частина досьє, яка стосується безпосередньо Stanislav Woynarowski. Листи написані французькою і шведською мовою. Передостанній лист адресований Baron Tornflycht, датований 3 вересня, написаний шведською мовою. Останній лист Ганни Войнарівської датований 28 лютого. Він теж написаний шведською і я зможу його розчитати і перекласти.

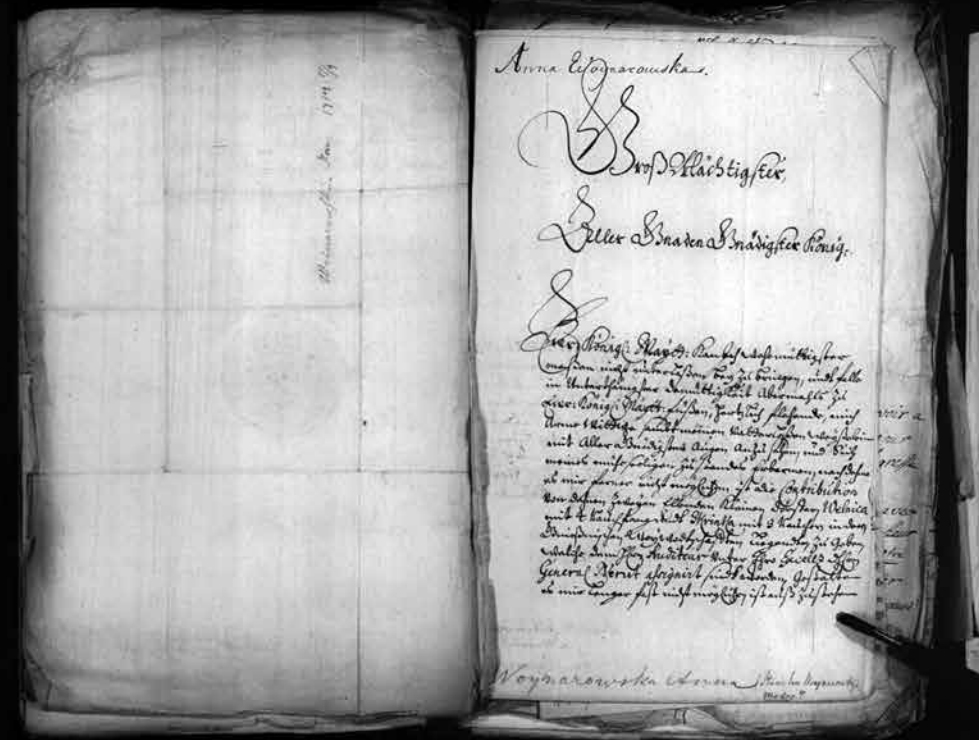
Шеф-редактор наукового історичного журналу «Сіверянський літопис» Сергій Павленко надіслав мені статтю, в якій, у 1909 році, були опубліковані переклади деяких листів та інших документів з досьє про родину Войнарівських. В статті також надаються переклади інших листів з інших джерел. Я зробила огляд досьє і він виглядає таким чином:

Загальна кількість документів: 86 (якщо я все правильно проаналізувала). Що було перекладено і надруковано в 1909 році? Лише 12 документів з 86:

1. Лист Ганни Войнарівської від 25 квітня 1715 року, написаний латиною, на стор. 13 у досьє.
2. Ще один лист Ганни Войнарівської, написаний того ж самого дня, але французькою мовою, на стор. 18 у досьє.
3. Лист Ганни Войнарівської від 18 червня 1719 року, написаний французькою мовою, на стор. 56 у досьє.
4. Лист Ганни Войнарівської від 27 серпня 1720 року, написаний французькою мовою, на стор. 58 у досьє.
5. Витяг з довірчого листа до Міністерства закордонних справ у Стокгольмі, датований 13 жовтня 1716 року і підписаний шведським резидентом (там згадується прізвище Івана Мазепа), на стор. 7 у досьє.
6. Лист Ганни Войнарівської від 19 липня 1721 року, написаний німецькою мовою, на стор. 71 у досьє.
7. Лист Андрія Якубовського від 21 серпня 1723 року, написаний німецькою мовою, на стор. 111 у досьє.

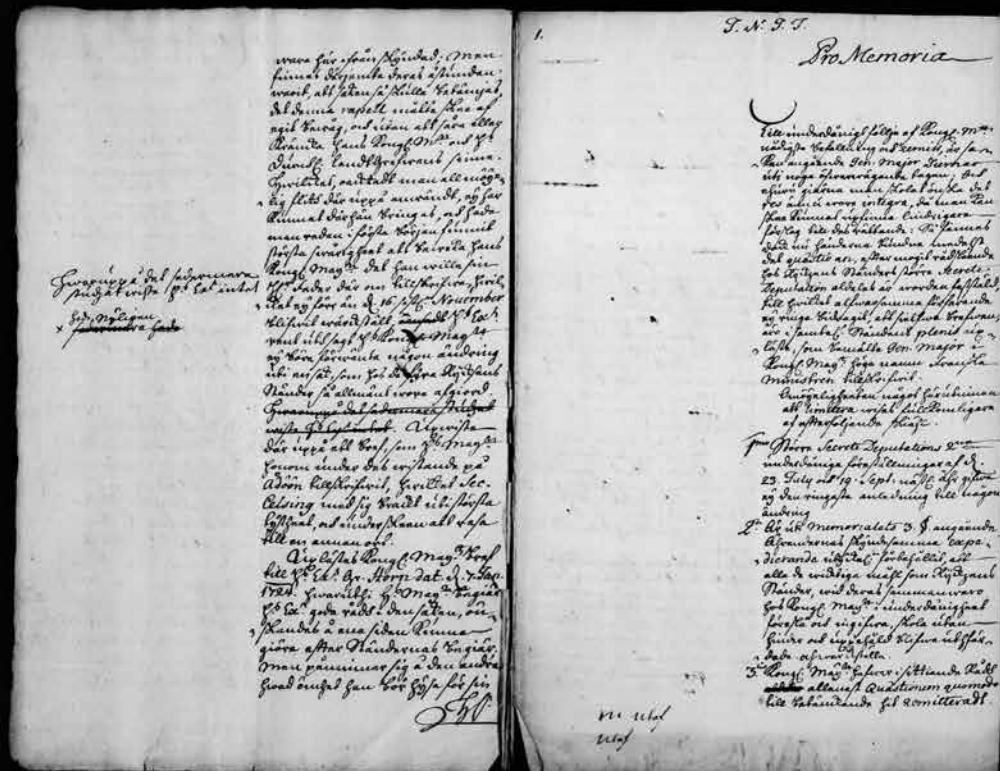
8. Лист Андрія Якубовського від 14 вересня 1723 року, написаний німецькою мовою, на стор. 112 у досьє.
9. Лист Андрія Якубовського від 11 жовтня 1723 року, написаний німецькою мовою на стор. 95 у досьє.
10. Лист Ганни Войнаровської від 10 березня 1726 року, написаний французькою мовою, на стор. 202 у досьє.
11. Можливо, лист Станіслава Войнаровського від 22 квітня 1743 року, написаний шведською мовою, на стор. 243 у досьє.
12. Лист Андрія Войнаровського від 21 жовтня 1716 року, написаний німецькою мовою, на стор. 103 у досьє.

Лист, підписаний Ганною Войнаровською. Документ з Державного архіву Швеції

Я хотіла б надати посилання на листи з досьє, написані німецькою мовою. На сайті потрібно буде натиснути на стрілочку праворуч і обрати опцію для завантаження "hög upplösning" – «висока якість зображення». Тоді можна буде краще побачити кожне слово. Я вважаю лист Андрія Войнаровського (1.8) найважливішим. Якщо його ніде раніше не перекладали. З нього потрібно починати переклад листів. Перелік листів, написаних німецькою мовою, які ще не публікувалися (судячи з того, що нам відомо 2021-08-25).

1. Лист, підписаний Ганною Войнаровською: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0074994_00171
2. Лист, підписаний Ганною Войнаровською: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0074994_00189
3. Лист, в якому згадується ім'я Івана Мазепи: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0074994_00194
4. Копія листа Карла XII від 28 лютого 1718 року, у якому теж згадується ім'я Івана Мазепи: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0074994_00211
5. Копія листа Карла XII, згадується ім'я Івана Мазепи: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0074994_00213
6. Лист, підписаний Ганною Войнаровською: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0074994_00222
7. Лист Андреаса Гелленберга: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0074994_00230
8. Лист Андрія Войнаровського: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0074994_00254
9. Лист, підписаний Андреасом Гелленбергом: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0074994_00268

Лист, підписаний Ганною Войнаровською. Документ з Державного архіву Швеції

Те, що написано у досьє шведською мовою, я зможу розчитати і перекласти українською мовою. На це потрібен додатковий час. Щоб звикнути до почерків і розчитати все, літеру за літерою. Листи французькою написані одним з найкрасивіших почерків, які я колись бачила. Ви зможете зрозуміти кожну літеру. Перекласти варто цілком все, що є у цьому досьє. Воно важливе для України.

https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0074994_00162

Всі документи, пов'язані з Ганною Войнаровською, зберігаються в Держархіві Швеції, але в шведському місті Ескільстуна зберігається один документ з особистого архіву Ганни Войнаровської. Це сертифікат, який підтверджує продаж нерухомості Tunafors bruk Ганною Войнаровською Йохану Халеніусу в 1749 році. Ця нерухомість була частиною виплати боргу Карла XII. Завдяки цьому Ганна Войнаровська стала першою приватною власницею двох найбільших підприємств з переробки заліза в шведському місті Ескільстуна: Carl Gustafs järnmanufaktur та Tunafors bruk. Шведське слово "bruk" означає зазвичай фабрику, промислове підприємство або господарство, яке видобуває та/або переробляє сировину. Термін "bruk" означає не тільки будівлю, де відбувається обробка, а й будівлі, які її оточують, включаючи житлові будинки (див. Ілюстрацію 7).

https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0076477_00146

Посилання на документи, пов'язані з Московією і козаками у Державному архіві Швеції:

<https://sok.riksarkivet.se/digitala-arkiv?Arkivsoek=Diplomatica+Muscovitica&Lan=o&Arkivtyp=Alla&EndastDigitaliserat=false>

Пошук матеріалів в архіві, присвяченому військовим операціям (Krigsarkivet):

<https://riksarkivet.se/krigsarkivets-kartor-och-ritningar>

Каталоги досьє і біографій у двох архівах:

Biograficasamlingen

<https://sok.riksarkivet.se/?Sokord=Biograficasamlingen&EndastDigitaliserat=true&page=2&postid=Arkis+9803A659-177D-4725-B608-619FE48CA5D2&tab=>

Biografica

<https://sok.riksarkivet.se/digitala-arkiv?Arkivsoek=Biographica&Lan=o&Arkivtyp=Alla&EndastDigitaliserat=false&page=2&postid=Arkis+3EE29906-9B89-11D5-A701-0002440207BB&tab=>

https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0069914_00261

■ Перепис
листа Андрія
Войнаровського.
Джерело: Держархів
Швеції

■ Перепис
листа Андрія
Войнаровського.
Джерело: Держархів
Швеції

■ Перепис
листа Андрія
Войнаровського.
Джерело: Держархів
Швеції

■ Перепис
листа Андрія
Войнаровського.
Джерело: Держархів
Швеції

■ Перепис
листа Андрія
Войнаровського.
Джерело: Держархів
Швеції

■ Перепис
листа Андрія
Войнаровського.
Джерело: Держархів
Швеції

АРХІВ УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА У ШВЕДЦІЇ

Важлива інформація про Україну більш пізнього періоду (зокрема 1940–1990-х років) теж зберігається в Держархіві Швеції. Мені дозволили проаналізувати архів нашої діаспори (шведською мовою: Ukrainiska sällskapet i Sverige), документи, які належали Валер'яну Федорчуку (шведською мовою: Walerian Fedortjuks efterlämnade handlingar). Архів складається з документів, фотографій, листівок, газет і журналів. Загалом у ньому 14 томів. Я почала складати перелік того, що є у цьому архіві, і вже опрацювала кілька томів. Коли все буде готово, ці матеріали зможуть видавати для досліджень вченим.

Не можу не згадати в зв'язку з цим величезну кількість статей, яку опублікував в Швеції Богдан Кентржинський. В багатьох випадках саме завдяки його працям про нашу історію дізнавалися в Швеції. Всі книги і статті його авторства, які є доступними у Швеції, варто зібрати і перекласти українською мовою. В загальному каталозі бібліотек Швеції Libris можна знайти його статті і книги:

<http://libris.kb.se>

ІЛЮСТРАЦІЯ 8

Спільний сайт бібліотек Швеції

Тут можна побачити посилання на частину його творів. Щоб знайти його статті і книги, потрібно використовувати шведську версію написання його імені і прізвища – Bohdan Kentschynskij (див. Ілюстрацію 8).

Тоді можна отримати такий результат:

<http://libris.kb.se/hitlist?q=Bohdan+Kentschynsky>

Його книги і статті важливі, зокрема, тому, що він провів колосальну роботу в архівах Швеції, і цілком можливо, що він вже знайшов і опрацював саме те, що ви шукаєте. Тому, для збереження часу на пошуки, іноді варто починати дослідження саме з його статей і книг. Вже в 1942 році Богдан Кентржинський опублікував в Гельсінкі книгу «Боротьба за самостійність України». В 1943 році надрукував «Правду про Україну». В 1954 році в Буенос-Айресі вийшла його стаття «Пропаганда в Україні напередодні Полтавської битви». В 1955 році в Парижі видали книгу «Розвідча мережа Богдана Хмельницького» (див. Ілюстрацію 9). В 1957 році в Стокгольмі вийшла його книга «Російська відлига?: спроба аналізу «нової» Росії та її периферійних держав/ з доповненням Богдана Кентржинського». В 1962 році також в Стокгольмі опублікували книгу «Мазепа», яка була перекладена в Україні.

Bohdan Kentschynskij (1919-1969)

ІЛЮСТРАЦІЯ 9

Результати пошуку деяких книг Богдана Кентржинського

ІЛЮСТРАЦІЯ 10 ■
Гравюра Івана Мігури «Гетьман Мазепа серед своїх добрих справ» у Національній бібліотеці Києва. Фото Олексія Чекала

ПРИКЛАДИ ДОКУМЕНТІВ

Марина Траттнер Ігор Полуектов¹

¹ Автор підрозділів про Костянтина Острозького і Костянтина-Василя Острозького.

■ Підпис Костянтина Острозького.
Державний архів Швеції

В цьому розділі ви зможете побачити приклади документів, які знаходяться в Державному архіві Швеції. Перший лист був знайдений 3 грудня 2021 року в тому розділі архіву, який шведська армія вивезла з Речі Посполитої наприкінці 1650-х років. Його написав син великого полководця і володаря Русі Костянтина Івановича Острозького Василь Костянтинович, який через повагу до батька підписувався і сам як Костянтин-Василь або просто Костянтин (*див. Ілюстрації 1 і 2*). Лист був написаний 19 вересня 1596 року і відправлений до короля Речі Посполитої Сигізмунда III. Цей документ не публікувався раніше в Україні.

Другий лист був знайдений 25 грудня 2021 року. Його написав Якоб Спенсій 28 грудня 1618 року у місті Лунд і надіслав Акселю Оксеншерні (*див. Ілюстрації 3 і 4*). У листі йдеться про тридцятитисячну армію козаків (на чолі з Петром Конашевичем-Сагайдачним) біля Москви. Цей лист теж є новим джерелом для українських істориків.

В онлайн-архіві Університету Умео (Umeå universitet) зберігаються відцифровані книги, статті і протоколи засідань Державної Ради Швеції (Риксрода), в яких регулярно обговорювалися новини від козаків (*див. Ілюстрації 5 і 6*). Саме там 16 серпня 2021 року була знайдена хронологічно перша згадка про те, що гетьман Богдан Хмельницький наказав карбувати власні монети. В цьому розділі надається передрук статті про перебіг грошей Війська Запорозького з «Локальної історії» від 10 жовтня 2021 року.

Після запиту від 13 жовтня 2021 року, доктор філософії, історик і архівіст Ян Міспелаєре знайшов документи в Держархіві Швеції, які підтверджують інформацію про те, що Богдан Хмельницький боровся за незалежність нашої держави і прагнув її визнання від інших країн. Він не хотів поставити наші землі в залежність від Москви і перетворити їх на провінцію. Ми публікуємо розділ інструкцій шведського короля Карла X до Клеа Роламба 1656 року, які є доказом того, що Швеція допомогала нам боротися за незалежність ще за часів Богдана Хмельницького (*див. Ілюстрацію 7*).

Kanslitjänstemäns koncept och mottagna skrivelser, vol. 95, Karl XII tid, Karl Piper, Skrivelser från furstliga personer i Polen. Från konung Stanislaus I, Odat. (52 skrivelser som tidigare legat bland 1705 års brev).

Polonica, Kungliga originalbrev, Stanislaus I (Leszczyński) m. fl. 1704–1735. Vol. 326. Till Karl XII från Stanislaus I. 1705.

Невідомі раніше три листи Івана Мазепи 1704 року були знайдені в Держархіві Швеції 12 серпня 2021 року (*див. Ілюстрації 8–14*). Копії листів були надіслані українським історикам: отцю Юрію Мицику і Оресту Зайцю. Вони зробили переклад і надрукували його в «Сіверянському літописі». Нижче надається передрук їхньої публікації.

Три недатовані документи, які зберігалися разом з іншими 50 документами і листами Станіслава Лещинського 1705 року, були знайдені наприкінці грудня 2021 року в Державному архіві Швеції². Разом з ними був також знайдений Меморіал Станіслава Лещинського 1705 року³. Зображення документів, разом з інформацією про лист державного радника Самюеля Барка до державного історіографа Улофа Хермеліна від 18 жовтня 1705 року, також надаються у цьому розділі. В цих документах описуються зв'язки між українським гетьманом Іваном Мазепою і шведським королем Карлом XII через польського короля Станіслава Лещинського. Важливо зазначити, що ми не знаємо, яким чином недатовані документи потрапили саме до розділу з листами Станіслава Лещинського 1705 року. Для того щоб більш впевнено сказати, коли вони могли бути написані, необхідно провести фронтальне дослідження усіх матеріалів цього розділу архіву.

26 листопада 2021 року, після детального опису, де саме в Державному архіві Швеції може знаходитися лист з загубленою реляцією про Івана Мазепу, історик і архівіст Ян Міспелаєре знайшов її і надіслав нам зображення (*див. Ілюстрації 22–24*). Він розповів про те, що цей розділ архіву розформували на різні складові і документи розподілили в зібрання в інших відділах архіву. Ян знайшов той лист, до якого додавалася реляція про Івана Мазепу (*див. Ілюстрації 25–26*). Таким чином, реляція і лист знаходяться в різних відділах (їх назви шведською мовою: реляція в Kanslitjänstemäns koncept och mottagna skrivelser, vol. 95, а лист в Polonica, vol. 326). Зображення реляції і листа надаються разом з передруком статті Марини Траттнер із «Сіверянського літопису» з перекладом джерела українською мовою.

КОСТЯНТИН ОСТРОЗЬКИЙ

Некоронований король Русі-України Костянтин Іванович Острозький – герой свого часу і одна із головних постатей української історії. Його називали другим Ганнібалом, Пірром і Сципіоном руським. В XVI ст. його поважала вся Європа.

Відома дослідниця шляхти, д. і. н. Наталя Яковенко розповідала про нього: «Костянтин Острозький став людиною, яка опинилась в потрібний час в потрібному місці. Можна сказати, що він посідав в ієрархії Великого Князівства Литовського другий, або навіть перший уряд». Дослідник родоводу Острозьких, к. і. н. Ігор Тесленко: «Костянтин Іванович мав одну з ключових посад. І, як видно з історичних джерел, він мав великий вплив на королів. Як свідчать шляхтичі Волинські, Київські, Брацлавські, які жили на початку XVI ст.: під Костянтином Івановичем ходила вся Русь». Історія Польська Мартіна Кромера: «І щоби знати, слід почати з одвічної проблеми – Тартарії, та трьох армій під командуванням володаря Константина Острозького, князя народу битв, істино найдостойнішого у пам'яті всіх віків, що зупинив напади гунів, знищив їх». За свідченнями провідної литовської дослідниці, д. і. н. Генуте Кіркенє: «Враховуючи руське (українське) походження князя, отримання Острозьким постійного призначення на командування було великим визнанням його як військового діяча і талановитого воєначальника, його здібностей». В дусі епохи, не завжди об'єктивно оцінював

Князь Костянтин ■ Острозький. Фото із книги: Герцоги Острозькі. – Вільнюс, 2016, С. 22.

життєвий шлях Острозьких П. Куліш, але навіть він визнавав: «Національна стійкість його значила багато для нашої Руси, уже захитаної в своїй національності». Іван Огієнко у монографії «Князь Костянтин Острозький і його культурна праця» пише: «Він мав помітні бої з татарами, волохами та московцями і всі їх вигравав».

Представник Папи Римського, апостольський легат Якоб Пізо, після переможної війни проти московитів писав в 1514 році:

«Князь Костянтин може бути названий кращим воєначальником нашого часу, він 33 рази ставав переможцем на полі битви... в бою він не поступається хоробрістю Ромулу».

Королівський секретар Йодок Людвіг Децій в реляції 1527 року, що вийшла в Нюрнберзі, досить докладно описав дії Острозького в одній із знаменних битв вже немолодого гетьмана, назвав його «воєначальником, що талантом своїм перевершив всіх вождів світу». А як відомо, і як ми бачимо з тієї ж реляції Я. Пізо, або синхронної їй від Яна Лаского («О народі рутенів»), тоді цілком і точно розділяли русів (рутенів або українців) і московитів (яких ще називали москами або мосхами), протиставляючи ці два різні народи (які багато років воювали між собою). І на той час ніхто не називав московитів русинами, русами, руськими, рутенами тощо. Це було б так само, якщо б московитів хтось почав називати українцями. Ця химерна термінологічна помилка буде примусово нав'язана століттями пізніше.

■ Битва під Оршею

Картина невідомого художника кола Кранаха Молодшого. 1530-ті роки.
Джерело: wikipedia.org/wiki/Битва_під_Оршею

Про військовий досвід Костянтина Острозького Петро Кулаковський писав так:

«Перший військовий досвід протистояння татарам Костянтин Острозький здобув у 1480-х роках, коли брав участь у виправах свого батька. Без сумніву, молодий Костянтин взяв участь у відбитті татарського нападу 1491 р., під час якого кочівники спалили Печерську церкву в Києві, Пречистенський собор у Володимирі, спустошили Галич. Вирішальна битва відбулася під Заплавом, де за керівництва князя Семена Юрійовича Гольшанського християни отримали перемогу».

Вже з середини 1490-х років він почав відігравати одну з ключових ролей на Волині щодо організації відсічі татарам. Острозький уславився не лише оборонними діями, в 1497 році очолив успішний похід під Очаків, ще ряд амбітних виправ. А потому отримав призначення Великим Гетьманом Литовським і Руським.

«Татарські напади повторювалися тоді щорічно. Наприклад, коли в 1508 році К. Острозькому довелося протистояти татарській загрозі, то за свідченнями Марціна Бельського і Алессандро Гваньїні, вони вдерлися на саму Волинь. В організації опору взяли участь як частини під керівництвом К. Острозького, так і козацькі загони під керівництвом козака Полоуса. Діяли вони автономно – частину татар розбив гетьман, частину – козаки. Відбулося це вже під час повернення татар з Волині, оскільки А. Гваньїні повідомляє, що і гетьманські підрозділи, і козацькі частини відняли у татар здобич, тобто награване майно. Густинський літопис зазначає, що К. Острозький розбив татар аж під Слуцьком» – там же. Географія битв вражає. А ще і окреслює межі володінь Русі того часу.

Мав ще багато видатних звияг, але набув загальноєвропейської слави після блискучої перемоги над московським військом під Оршею 8 вересня 1514 року. Коли московити загрожували поглинути не лише більшу частину Литви і Русі, але і захопити столицю – Вільно, а разом з цим і Київ, бажаючи вкрати у нас майже два століття розвитку.

Це найвідоміша перемога, тому що керовані ним війська в кілька разів поступались за чисельністю, але, завдяки геніальності полководця, вони розгромили московську армію та взяли в полон величезну кількість бояр і воєначальників. Майже на сторіччя ця битва визначила статус-кво на кордонах Московської і Литовсько-Руської держав. В грудні 1514 року князь К. Острозький увійшов у Вільно як видатний переможець. Його зустрічали тріумфально, як римських імператорів.

Це була лише одна з великих перемог Гетьмана. Наприклад, в 1527 році він переміг татар під Ольшаницею. Після чого вже відкриватиме парадні ворота Кракова, де його чекатиме тріумфальний в'їзд і королівський прийом з найбільшими почестями. «Унікальна особливість Костянтина Івановича, як фундатора та мецената, полягала у тому, що він зводив та матеріально підтримував храми поза межами своїх володінь. Саме як великий політик, ця персона дуже цікава, але мало досліджена. Відомо, що князь мав особливу повагу з боку короля та привілей – червону печатку. Він часто перебував на монаршому дворі у позавоєнний час. У цієї людини були серйозні амбіції як одного з лідерів Руського народу у Великому князівстві Литовському», – свідчить Ігор Тесленко.

О. Алфьоров додає і резюмує: «Князь Костянтин – це передусім полководець, який вигравав битви проти московитів. І це дуже різке очі тим, хто сьогодні не бажає

бачити жодної української перемоги. І, безперечно, ті, хто не хоче бачити перемоги українців – будь-де, хоч у політиці, хоч на військовій арені, – ті не хочуть бачити й Костянтина Острозького як постать, яка має бути наслідувана. А його називали «Імператором». Імператор – не в сенсі монарх, а як в античній історії – «відомий полководець, переможець». Він, безумовно, був одним із найбільш блискучих стратегів в історії України. Це саме та постать, яку ми маємо наслідувати у справах військових, шляхетських, меценатських, політичних».

З великими почестями він був похований в Успенському соборі Києво-Печерського монастиря. Його надгробок – один із шедеврів українського ренесансу, після окупації Києва московитами спочатку завішувався балдахіном, а пізніше загинув під час вибуху собору у 1941 році. Але нарешті, попри весь спротив Москви, сьогодні цей український шедевр, надгробок видатного князя, відновлено. Епітафія в Успенському Соборі переписана Атанасієм Кальнофойським, 1638 року:

«Здобувши над Москвою і татарами шістдесят три перемоги, кров'ю забарвлені – Рось, Дніпро, Ольшанка, оздобив і заснував багато замків, багато монастирів, багато святих церков, які в князівстві Острозькім і в столичному місті Великого Князівства Литовського Вільні – вимурував. Другу Гетсиманію – Дім Пречистої Діви Печерської, щедро обдарував і у ньому після смерті був покладений. Для німечних притулки, для дітей школи, для людей лицарських в Академії Марсовій списи з шаблями залишив. Сципіюнові руському Костянтину Івановичу, князю Острозькому, гетьману Великого Князівства Литовського».

Епітафія в Успенському Соборі з рукописних збірників Софії Київської, XVIII ст.: «...благовірний і христолюбивий освічений і могутній князь Костянтин Іванович Острозький, славний в усій Русі, син роду князів руських, воєвода Троцький, гетьман Великого князівства Литовського, цей відомий хоробрістю і подолав і переміг за допомоги всесильного Бога супостатів королівства польського. Він же з юних літ і до старості з вірою служив, і немало великих битв виграв, всі 60, а великих Три: на Білій Церкві, біля Орші, біля Дніпра, і Ольшаниці ріці...».

■ Прориси печаток князя Костянтина Острозького (1508 та 1520 рр.)

■ Це зображення герба Острозьких подано у панегірику, надрукованому у Львові 1615 року. Музей книги та друкарства м. Острог. Фото та обробка Олексія Чекала

■ Портрет князя Костянтина-Василя Острозького. Полотно, олія. XVIII ст. Колекція Волинського краєзнавчого музею

КОСТЯНТИН-ВАСИЛЬ ОСТРОЗЬКИЙ

Не менш славетним був життєвий шлях і Костянтина-Василя Острозького, який не просто продовжив справу батька, але і перевершив його здобутки. Як талановитий військовий лідер, він доклав чимало зусиль для захисту українського народу і православної віри. Був воєводою київським і став видатним благодійником українського просвітництва. Зібрав навколо себе славних учених мужів з усієї Європи і налагодив роботу друкарні, замовляв переклади з іноземних мов біблійних текстів. Відкривав школи, які вирости пізніше у відому «Острозьку академію». Увійшов в історію багатьох народів як фундатор видання кількох десятків високовартісних релігійних та релігійно-полемічних видань, зокрема Острозької Біблії 1581 року – першого подібного видання в Східній Європі.

Саме руді князя Костянтина-Василя Острозького належить лист, який додається нижче. Він підписаний іменем Костянтина Острозького, тому що син у всьому намагався бути схожим на батька та не поступатись йому у славі, чому і обрав сам собі ім'я Костянтин як символ продовження життя батька у його новій подобі.

■ Герб Костянтина-Василя Острозького з «Букваря» 1578 року. Бібліотека м. Гота (Німеччина) Фото та обробка Олексія Чекала

ІЛЮСТРАЦІЯ 1
Адреса на листі князя Костянтина Острозького
Джерело: Державний архів Швеції

1596, ВЕРЕСНЯ 19 (10). ЛИСТ КНЯЗЯ КОСТЯНТИНА ОСТРОЗЬКОГО ДО КОРОЛЯ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ СИГІЗМУНДА ІІІ

Переклад листа з польської мови зробив о. Юрій Мицик, а латинські фрагменти переклав Максим Мешковой.

Перепис тексту мовою оригіналу:

„Najasnieszy mściwy krolu, pani panie mój mściwy.
Na rozkazanie waszej królewskiej mści powiminiem
wszystko jako wierny poddany i sluga w. król. mści jedno że
ten kałuer, o którego w. kr. mśc pisać raczy, barzo zachorzał
ale skoro ozdrowieje, się (?) się stawić w. kr. mści, bo,
powiada, ma pisanie od patriarchy constantinopelskiego do
w. kro. mści. Uniżone służby moje i wierność poddaństwa
majestatowi w. kro. mści oddaje.

Z Włodzimierza d. 10 septembr. 1596.

W.kro. mści, pana mego mściwego, wierna rada posłuszny
poddany i najniższy sluga Constantyn, książę Ostrozski,
wojwoda kijowski w[...]”.

„Najasnieszemu panu panu Zygmuntowi Trzeciemu z łaski
Bożej królowi polskiemu i szwedzkemu etc etc, panu
mojemu mściwemu”.

Переклад з польської мови о. Юрія Мицика.
Переклад латинських фрагментів Максима Мешкового:

«Найясніший мостивий королю, пане пане мій мостивий.
За наказом вашої королівської мості я повинен все (чинити)
як вірний підданий і слуга в. корол. мості, однак цей
калугер, про котрого в. кор. мость зволив писати, дуже
захворів. Але як одужає, стане (перед) в. кор. мостю, бо,
каже, має лист від константинопольського патріарха до
в. кор. мості. Понижені мої послуги і вірність підданства
віддаю маєстату в. кор. мості.

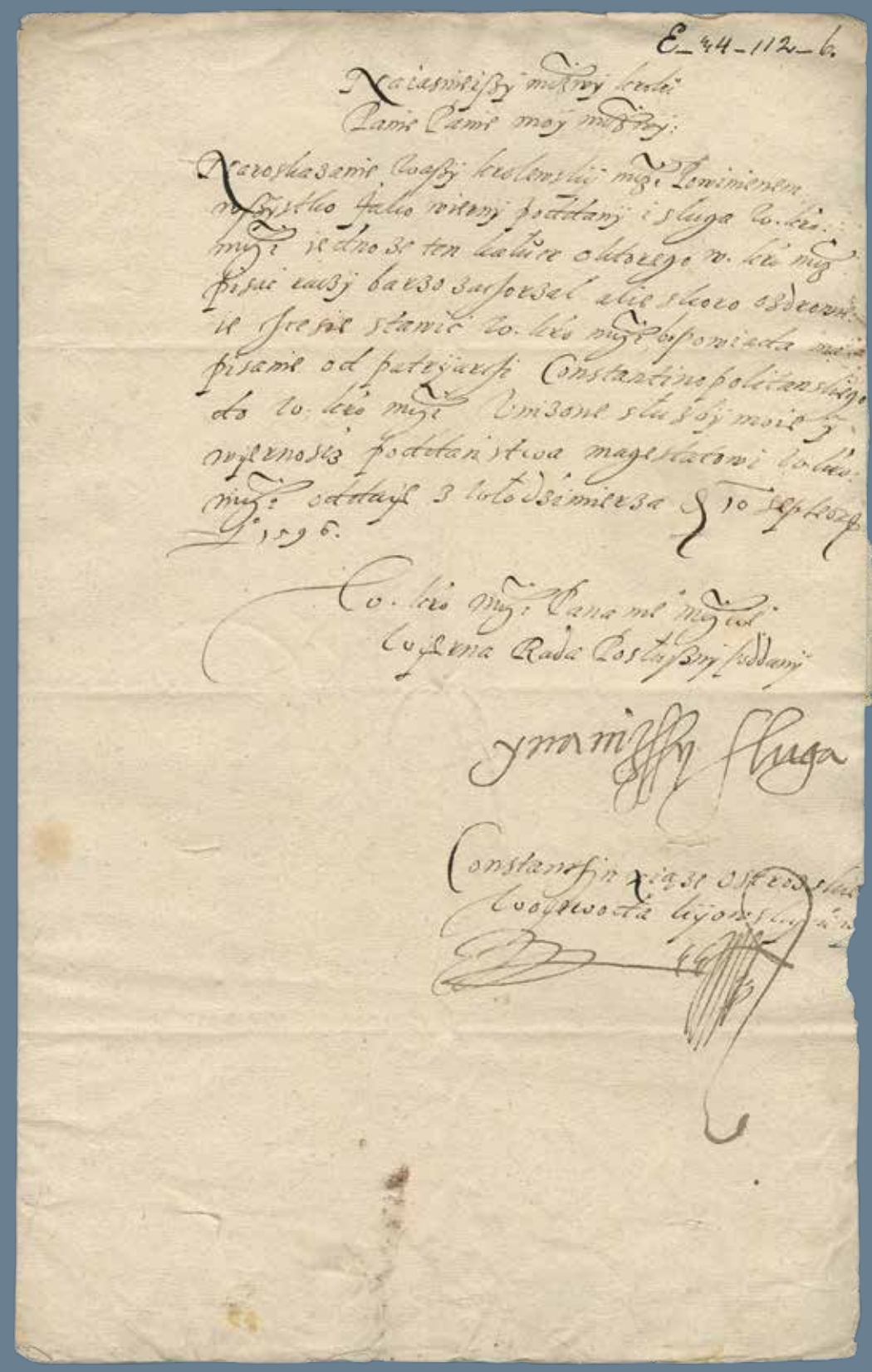
З Володимира д. 10 вересня 1596.

В. кор. мості, мого милостивого пана, вірна порада послушний
підданий і найнижчий слуга Костянтин, князь Острозький,
воевода київський і в[...]».

Адреса: «Найяснішому пану пану Зигмунду Третьому Божою
милостью королю польському і шведському і т. д. і т. д.,
моєму милостивому пану».

ІЛЮСТРАЦІЯ 2 ■

Лист князя
Костянтина Острозького
Джерело:
Державний архів Швеції

E-44-112-6

Najasnieszy mściwy krolu
Pani Panie mój mściwy:
Narokasemio Waszy królewski mści powiminiem
wszystko jako wierny poddany i sluga w. król.
mści jedno że ten kałuer, o którego w. kr. mśc
pisać raczy, barzo zachorzał ale skoro ozdrowieje,
się (?) się stawić w. kr. mści, bo,
powiada, ma pisanie od patriarchy constantinopelskiego
do w. kro. mści. Uniżone służby moje i wierność
poddaństwa majestatowi w. kro. mści oddaje.
mści oddaje z łaski Bożej 10 septemb.
1596.

Co. kr. mści, pana mego mściwego,
wierna rada posłuszny poddany

Ynarnieszy sluga

Constantyn książę Ostrozski,
wojwoda kijowski w[...]”.

Петро Конашевич-Сагайдачний

(бл. 1582–1622)

ПЕТРО
КОНАШЕВИЧ-
САГАЙДАЧНИЙ

Петро Кононович Конашевич-Сагайдачний – гетьман Війська Запорозького, відомий полководець і політичний діяч. Походив із православної шляхетської родини. Прославився як організатор військових походів запорозьких козаків проти татар та турків. У 1618-му козаки Петра Сагайдачного брали участь у поході короля Владислава IV на Москву. Відіграв важливу роль у відновленні в 1620 році православної ієрархії, майже повністю ліквідованої після Берестейської унії 1596 року.

Авторка портрета і короткого опису –
Наталія Павлусенко
Джерело: <https://www.pavlusenkoart.com.ua>

ЛИСТ ВІД 28 ГРУДНЯ 1618 РОКУ ПРО ТРИДЦЯТИТИСЯЧНУ АРМІЮ КОЗАКІВ (НА ЧОЛІ З ПЕТРОМ КОНАШЕВИЧЕМ-САГАЙДАЧНИМ) БІЛЯ МОСКВИ⁴

Текст листа мовою оригіналу:

“1618-12-28

Illustris ac Generose Domine, ex literis suæ maiestatis quid factum fuerit in suis negotiis, priusquam has 22 decembris scriptas acceperam, palam fiet. Quæ nunc in mandatis habeo, eadem diligentia prosequar. Deinceps ad vos (suæ ma:ti obtemperans) profecturus.

Nihil hic in presentia scribendo dignum occurrit. Literas tantum vidi ex Polonia a Gordonio⁵ Regis illis in partibus (quo ad commercia attinet) deputato, quibus intellexi a Rege Poloniae⁶ indicta esse commitia im mensem feb. proxime sequentem, in quibus maxime de bello Turcico agendum et quomodo illorum et Tartarorum furori obuiam ire possint, qui circa limites Regni ingenti cum exercitu magnum omnibus terrorem iniciunt. Princeps Poloniae⁷ triginta millibus Cosacum stipatus in Russia est iuxta Moscoviam, sed esculenti penuria et fame oppressus, ita ut vere simile sit illum non diu posse subsistere. Creditur Tartarus Moscouitorum suasu in Poloniam impetum fecisse, ut hac ratione amouerent ab ipsis belli molem. Profecti iam sunt Legati Constantinopolin de pace contrahenda. Johannes Veir, Dominus Putskensis a Polono hic exspectatur Legatus. Hæc summa literarum suarum est.

Omnem arripiam occasionem et Ma:tis Suæ negotia promouendi et inimicorum consiliis obuiam eundi. Interea temporis mutui dum viuo amoris memor Do:m V:m ex animo valere iubeo.

Lund. 28 decem. 1618.

Dominationis vestræ addictissimus
Jacobus Spensius

Adress:
Illustri ac Generoso Domino, Dno.
Axelio Oxenstierna, Libero
Baroni in Kimmeto et Fiholm
Æquiti aurato, Regni Sueciæ
Senatori et Cancellario, Amico
suo plurimum obseruando

Påteckning:
Spensii
Redditæ in Tijdö Die
11 Aprili Anno 1619.”

Переклад українською Олександра Малишева:

«1618-12-28

Світлий і вельможний пане! З послання Його Величності стає ясно те, що було зроблено по його справах до того, як я одержав цей лист 22 грудня. Те, що мені доручено зараз, я продовжив би з тим самим сумлінням, маючи намір надалі (як слухняний підданий Його Величності) приносити Вам користь.

Наразі не випадає нічого, про що варто написати. Лишень те, що я бачив лист з Польщі від Гордона, королівського посланця з тих питань, що стосуються торгівлі. Із листа я дізнався, що королем Польщі на невдовзі прийдешній місяць лютий призначено збори, на яких має насамперед ітися про Турецьку війну і про те, яким чином можна виступити наперекір біснуванню їх [турків], а також татар, що зі [своїм] величезним військом біля кордонів королівства збурюють в усіх великий жах. Польський правитель, супроводжений тридцятьма тисячами козаків, перебуває в Росії поруч з Москвою, але поставлений в скруту нестачею припасів та голодом настільки, що видається вірогідним, що він не зможе довго втриматись. Як вбачається, татари вчинили напад на Польщу за порадою московитів, щоб таким чином відсунути від них брилу війни. Для укладення миру вже прибули послы з Константинополя. Тепер очікують на посла від поляків Йоганна Вейра, господаря м. Пуцьк. Таким є основний зміст його листа.

Я би хапався за будь-яку оказію для сприяння справам Його Величності та виходу наперекір планам ворогів. А між тим, пам'ятаючи про взаємну приязнь, поки я живу, щиросердно прошу Ваше панство бути здоровим.

Лунд. 28 грудня 1618.

Вельми прихильний Вашому панству
Якоб Спенсій

[Адресація:]
Світлому та вельможному панові, п. Акселю Оксеншерні, вільному баронові в Кіметі і Фігольмі, золотоносному вершнику, сенатору і канцлеру Шведського королівства від його вельми шанобливого друга.»

Напис:
Спенс
Вручено в Тідо
У День 11 квітня 1619 року.

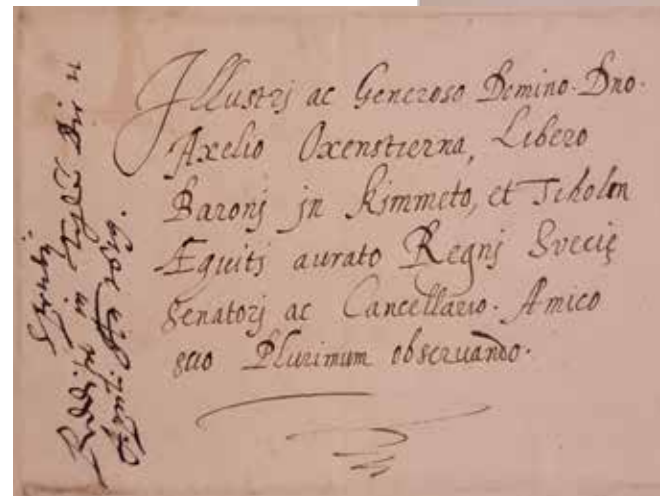
ІЛЮСТРАЦІЯ 3 ■

Лист Якоба Спенсія

Джерело: Державний архів Швеції

4 URL: <https://sok.riksarkivet.se/dokument/oxenstierna/03525/3525t.xml> (дата звернення 20.11.2021).

5 Гордон, Патрік, емісар у Данцігу між 1610 і 1625 роками. Більше інформації у Murdoch, S. and Grosjean, A. (eds), Scotland, Scandinavia and Northern Europe, 1580–1707 (the SSNE Database), URL: <http://www.abdn.ac.uk/ssne/> (ID:4317). (Дата звернення 20.11.2021).

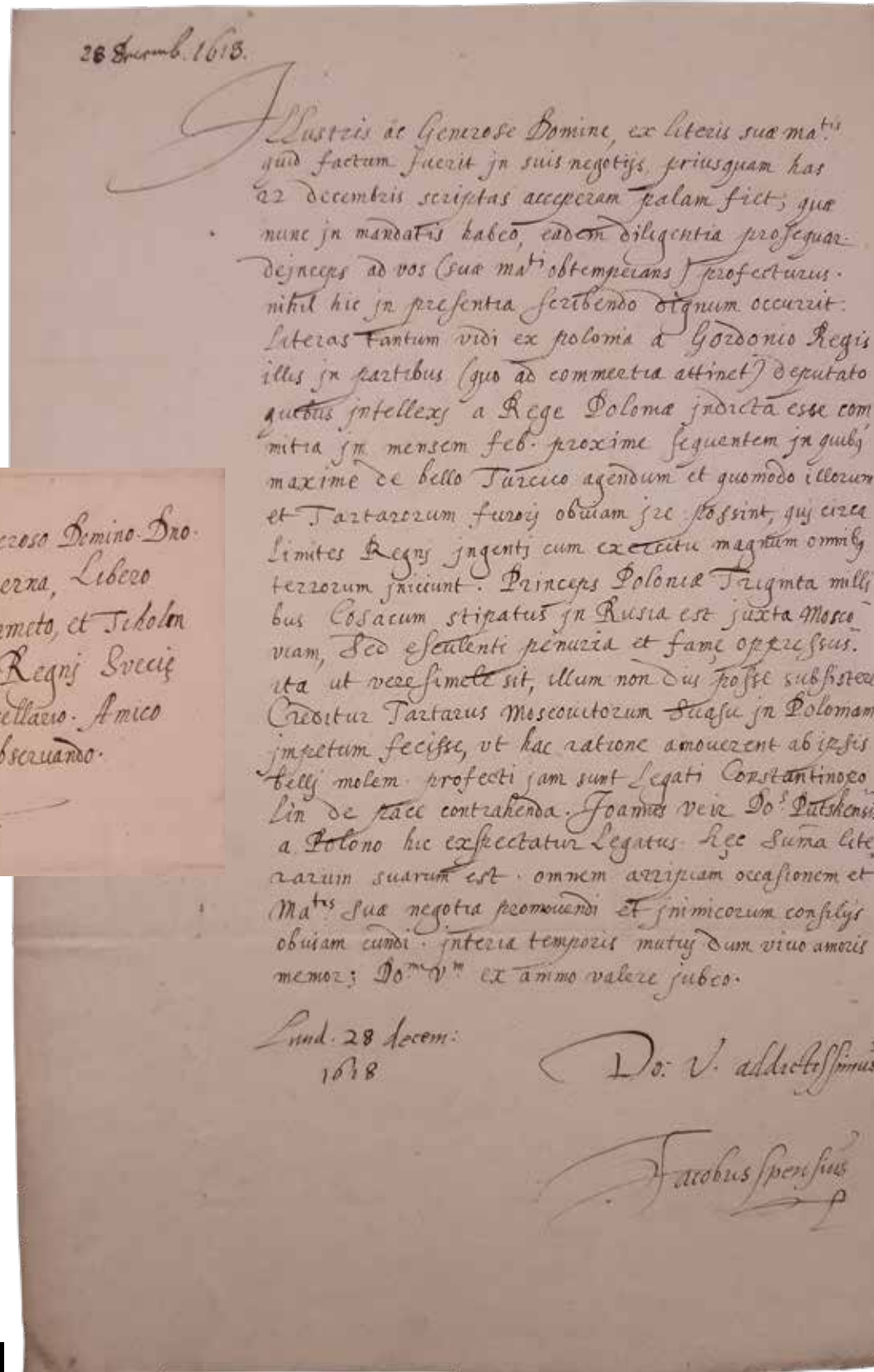
ІЛЮСТРАЦІЯ 4 ■

Лист Якоба Спенсія

Джерело: Державний архів Швеції

6 Сигізмунд III (1566–1632), король Речі Посполитої з 1587 року, король Швеції у 1592–1599 рр.

7 Владислав (1595–1648), король Речі Посполитої з 1632 року. Лист від Владислава IV до Акселя Оксеншерни від 1647 року зберігається в колекції Оксеншерни.

Богдан (1596–1657) Хмельницький

БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ

Богдан (Зиновій-Богдан) Михайлович Хмельницький – видатний державний і політичний діяч, полководець, гетьман Війська Запорозького (1648–1657). Походив із родини православного шляхтича. Саме він уперше окреслив терени козацької української держави майже в сучасних кордонах України та очолив національно-визвольну війну. З 1648-го і до своєї смерті у 1657 році намагався військовим та дипломатичним шляхом відстояти створення козацької держави.

Авторка портрета і короткого опису –
Наталія Павлусенко
Джерело: <https://www.pavlusenkoart.com.ua>

ЧЕРВЕНЬ 1649: ПЕРША ЗГАДКА ПРО МОНЕТУ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

7 червня 1649 року у Стокгольмі відбулося засідання шведського Риксрода (рада із досвідчених і шанованих вельмож). На ньому повідомили новину, що козацький гетьман Богдан Хмельницький наказав карбувати монети. З одного боку – зображення короля, а з другого – козак із шаблею.

Це хронологічно перша згадка про обіг грошей Богдана Хмельницького. Мені пощастило знайти її в онлайн-архіві Університету Умео у Швеції в серпні 2021 року. Протокол засідання від 1649 року передрукували в Стокгольмі 1912 року у збірці «Документи, які стосуються історії Швеції» (“Handlingar rörande Sveriges historia”, tredje serien, Svenska riksrådets protokoll. 13, 1649).

У 1649 році Швецією керувала 23-річна королева Крістіна Ваза, одна з найосвіченіших жінок XVII століття. При її дворі діяв традиційний Риксрод. Тоді на засіданні 7 червня серед присутніх були головнокомандувач, фельдмаршал Густав Гурн, радник королеви Маттіас Сууп, барон і радник Ерік Гюленшена, дипломат Бенгт Шют.

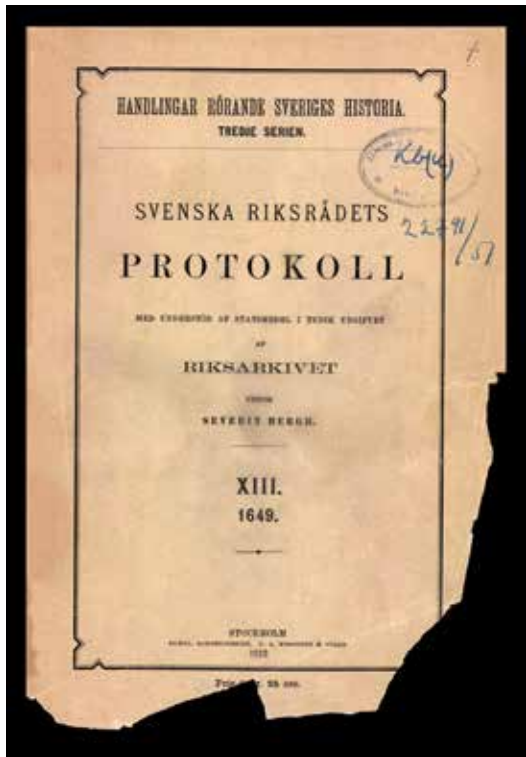
Спочатку на раді розповіли про «бунт козаків» і пересування двох великих армій у напрямку Польщі. За їх даними, там було 120 000 козаків і 80 000 татар.

Відтак новини про дії Хмельницького доповнили інформацією про друк грошей. «Козацький гетьман Богдан Хмельницький наказав карбувати монети: з одного боку – зображення короля, а з другого – козака з шаблею», – записано в протоколі.

У Державному архіві Швеції у розділі дипломатичного листування Польщі (Diplomatica Polonica) зберігають листи шведських комісарів Паулуса Пельса і Йогана Кока. Вони перебували в Данцігу (нині – Гданськ) від 1649 до 1656 року. Це об’ємна й дуже насичена фактами кореспонденція, у якій шведські комісари повідомляли про польські та закордонні новини тих часів. Майже на кожній другій сторінці вони писали про козаків і Богдана Хмельницького. Можливо, додаткові підтвердження інформації про карбування монет Богдана Хмельницького потрібно шукати саме там.

Про карбування монет повідомляли і в інших джерелах. Наприкінці 1649 року з місією до польського короля їздив гонець московського царя Кунаков. Він згадував про гроші Хмельницького в «Записці дяка Григорія Кунакова про здобуті ним під час перебування в Польщі відомості стосовно війни поляків із козаками в 1649 році». Автор посилався на свідчення татарина Адасія Бреїмова, який служив у литовського підканцлера Казимира Сапеги. Він повідомляв, що в Чигирині Богдан Хмельницький організував монетний двір і карбує гроші: «На одному боці – меч, а на другому – його, Богданове, ім’я».

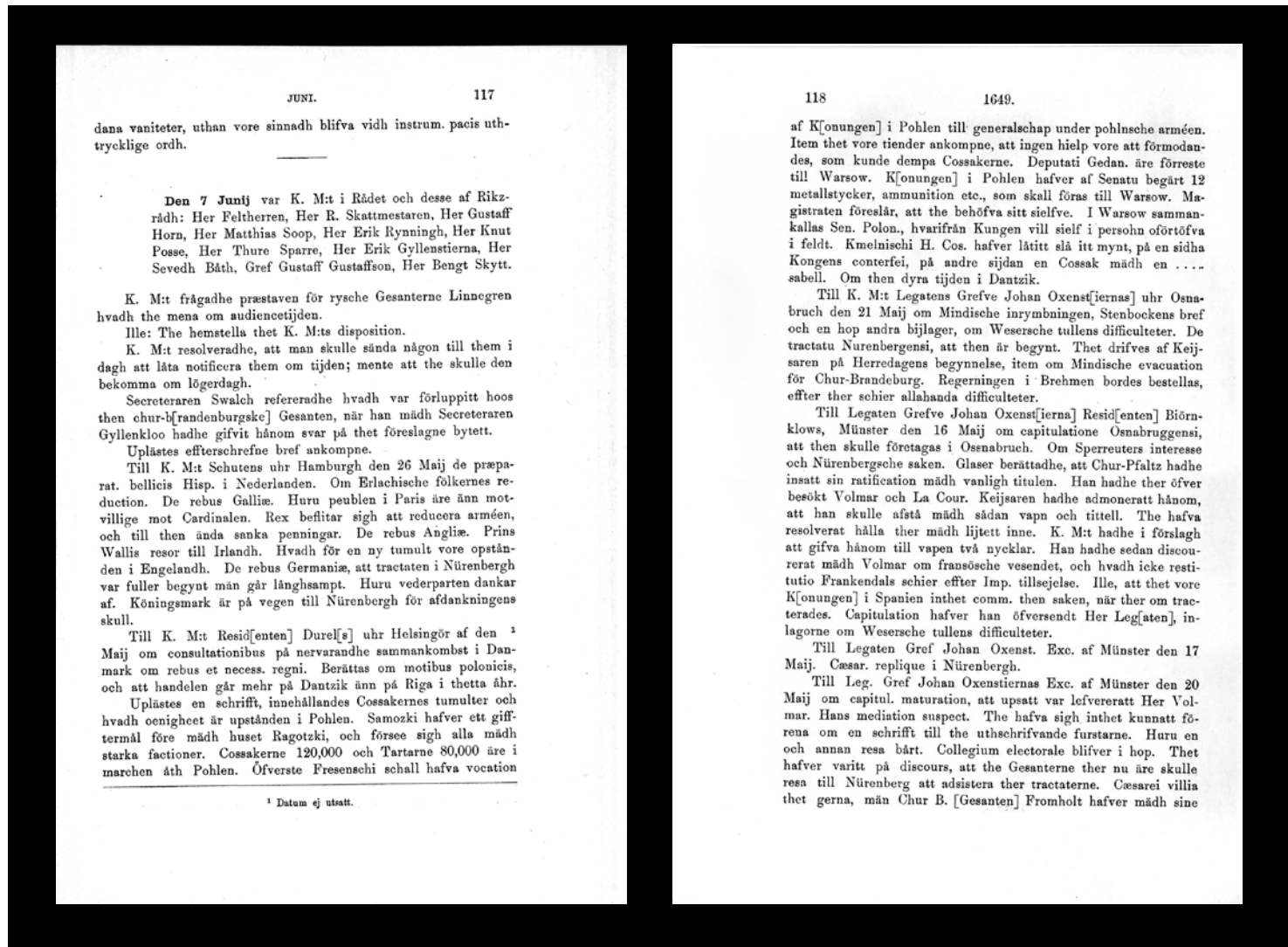
Далі був лист подільського воеводи Станіслава Потоцького до короля Яна Казимира II від 29 жовтня 1652 року. У ньому воевода скаржився, що Богдан Хмельницький втручався у справи короля і карбував гроші.

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 5

Протоколи шведського Риксрода 1649 року
Джерело: https://digital.ub.umu.se/resolve?urn=urn:19a_000034:0000

62

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 6

Клес Роламб (швед. Claes Rålamb;
8 травня 1622 – 14 березня 1698) – шведський державний діяч.
Джерело: https://digital.ub.umu.se/resolve?urn=urn:19a_000034:0000

Ще одна згадка з'явилася у паризькому часописі La Gazette de France від 21 грудня 1651 року. Про це писав Ілько Борщак, цитуючи видання: «Козацький гетьман розпочав карбувати на Україні монету на свій кшталт, чим викликав протест польського короля».

Окрім цього, деякі дослідники іноді посилаються на етнографічні нотатки Марка Грушевського 1897–1899 років, зібрані в Суботові. Там він описав гроші з козаком на коні з пікою, які можливо були виготовлені за часів Богдана Хмельницького.

63

КОРОЛІВСЬКІ ІНСТРУКЦІЇ ДО КЛЕСА РОЛАМБА ВІД ВЕРЕСНЯ 1656 РОКУ

За документами зі шведських архівів ми можемо детально простежити традицію шведських королів підтримувати боротьбу козаків за незалежність України. Шведські королі вбачали у козаках надійних партнерів, які могли допомогти Швеції гарантувати безпеку в регіоні Балтійського моря і стримати загарбницькі амбіції Московії. Ще в 1623 році шведський король Густав II Адольф розмірковував над можливістю підтримати боротьбу козаків за незалежність.

Українські історики досліджували шведсько-українські стосунки і неодноразово описували цю боротьбу. Зокрема, Андрій Котлярчук написав у своїй статті «Дипломатичні відносини Швеції й України в 1654–1660 рр.: шведська історіографія і джерела»:

«З часів правління Густава II Адольфа Швеція намагалася укласти союз з козаками. У 1626 р. з пруського міста Марієнбурґа (тепер Malborg) «через Білорусь до Запорізьких і Донських козаків» (till Hvita Ryssland samt till de Zarogowke och Donske Kosackerna) був посланий королівський посол росіянин на шведській службі купець Олександр Рубін. Він мав домовитися «про допомогу козаків у війні проти Польщі».

Потім була підтримка Богдана Хмельницького від королеви Христини і пізніше від короля Карла X Густава. Він визнав незалежність козаків і України від Речі Посполитої і Московії і робив все для того, щоб це визнав Кримський хан і султан Османської імперії.

В параграфі 15 написано, що король і його рада одностайно вимагають:

1. Провести переговори з кримським ханом.
2. "Animera och giöra Cosakerna biståndh till at blifwa och conserveras in statu libero, så at dhe härefter hwarken dependera af Påländ eller Muscou." (Riksreg. fol. 1369v) – «Надихнути і отримати підтримку для козаків, щоб вони були і залишалися вільними і не залежали ані від Польщі, ані від Москви».

Той самий наказ повторюється у статті 16 на сторінці 1370, де пишуть, що потрібно переконати султана підтримати козаків. Очевидно, вони мали на увазі пропозицію/вимоги у тому вигляді, в якому їх колись зробив Богдан Хмельницький.

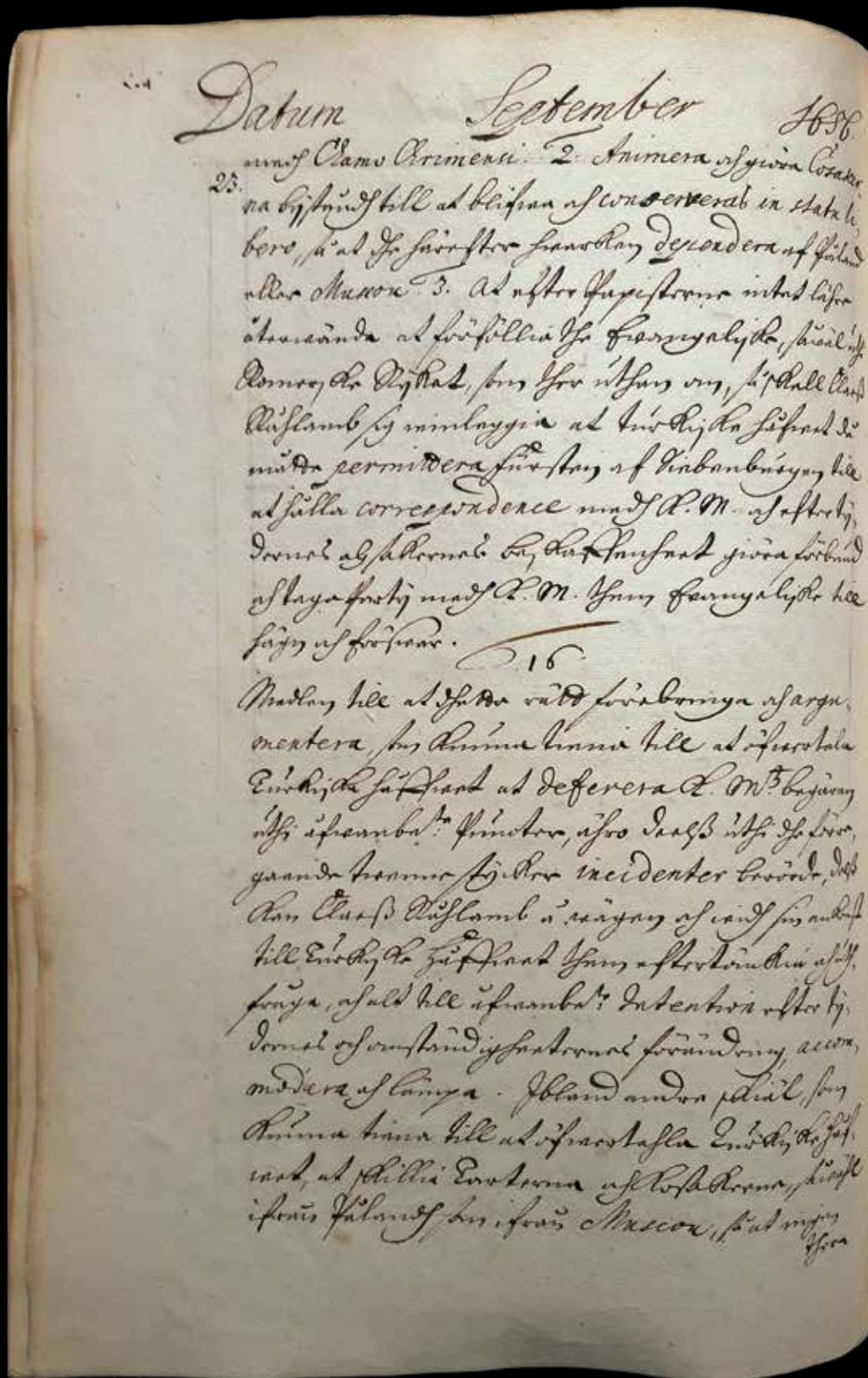
В одній зі своїх книг про передісторію шведсько-українських відносин часів Карла XII, надрукованій у 1959 році «Щодо передісторії каролінської політики стосовно України», Богдан Кентржинський цитував Липинського В. К. та Віблінґа К. і писав, що Карл XII, Іван Мазепа і Пилип Орлик наслідували традиції відносин, які започаткували Карл X і Богдан Хмельницький. Карл X вважав, що Україна і землі навколо неї у рівноправному союзі/альянсі зі Швецією мали змогу зупинити російську жагу до завоювання інших країн. Тому Карл X був палким прихильником Богдана Хмельницького. Утримуючи погляд на зростаючій владі Росії, Карл X намагався усіляко допомогти козакам досягнути їх власних прагнень і сподівань, щоб таким чином назавжди отримати сильного і вірного союзника для Швеції. Після іншого запиту від мене, Ян Міспелаєре знайшов для нас і записи в королівській реєстратурі з жовтня до грудня 1654 року, а також таємний протокол від 3 липня 1655 року (розділ архіву Muscovitica. G. Bielke m.fl. Strödda handlingar 1655–1658) і записи в реєстратурі 1656 і 1658 років. В них пишуть про Богдана Хмельницького, козаків, релігію і Україну. В таємних протоколах йдеться про підготовку шведських легатів до Москви і там описується, яку роль в переговорах має вигравати Україна. Надаються інструкції керівнику місії Густаву Біельке і Густаву Хорну.

■ Клес Роламб
(швед. Claes Rålamb;
8 травня 1622 – 14 березня 1698) –
шведський державний діяч.
Джерело: Nationalmuseum
(digitalmuseum.se)

ІЛЮСТРАЦІЯ 7 ■

Королівські інструкції
до Клеса Роламба
від вересня 1656 року.
Документ з Державного
архіву Швеції.
Фото Марини Траттнер

Іван Мазепа

(1639–1709)

ІВАН МАЗЕПА

Іван (Адам) Степанович Мазепа – державний, політичний, військовий діяч, меценат, гетьман Війська Запорозького. За однією з версій народився на родинному хуторі Кам'янка (нині с. Мазепинці Білоцерківського р-ну Київської області), за іншою – у Білій Церкві, де служив його батько. Від 1687 року голова козацької держави на Лівобережній, а згодом на всій Наддніпрянській Україні. Залишаючись під патронатом московського царя Петра I, проводив курс на відновлення козацької держави в кордонах часів Богдана Хмельницького. Намагався вивести Гетьманщину з-під протекторату Московії і збудувати державу західноєвропейського зразка.

Авторка портрета і короткого опису –
Наталія Павлусенко
Джерело: <https://www.pavlusenkoart.com.ua>

ТРИ ЛИСТИ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ ЗІ ШВЕДСЬКИХ АРХІВІВ

Якщо універсали Івана Мазепи (хоча й не всі) були видані відомим українським археографом Іваном Бутичем, то цього аж ніяк не можна сказати про численні листи гетьмана. Хоча в незалежній Україні й активувалася робота у цьому напрямку, насамперед на сторінках журналу «Сіверянський літопис», однак у архівах їх ще багато. Так, тільки в фонді 124 («Малороссийские дела») Російського державного архіву давніх актів (м. Москва) є не менше 1000 (!) листів. Значний комплекс гетьманських документів зберігається у малодоступних архівах Швеції. У радянські часи працювати там було практично неможливо, бо Швеція була «капіталістичною країною», а до того ж на перешкоді стояв і мовний бар'єр. По суті, крім українських істориків: дореволюційного періоду Никандра Молчановського (1858–1906) і емігрантів Бориса Крупницького (1894–1956) та Богдана Кентржинського (1919–1969), там ніхто не працював.

У наш час у Швеції розпочала активну пошукову роботу Марина Траттнер, яка, зокрема, виявила три листи Мазепи, що наводяться нижче. Останні були написані польською мовою, яка сильно перемішана латинськими словами й фразами. Перекладом текстів зайнялися Юрій Мицик (польська мова) і Орест Заєць (латинська). Їх разом з невеликим коментарем (Ю. Мицик) і пропонуємо читачам. Додамо, що ці листи були написані влітку 1704 р. та адресовані каліському воєводі Францішку Зигмунду Галецькому герба «Юноша». Останній обіймав посади старости бидгоського у 1676–1680, 1685–1710 рр., познанського у 1695–1697 рр., іновроцлавського у 1697–1703, з 3.12.1703 по 1709 рр., познанського у 1709–1711 рр., був коронним кухмістром у 1680–1694 рр., каштеляном каліським у 1694–1695 рр. Помер 1711 р. Важливо, що Мазепа й Галецький приязнилися ще з початку 60-х рр. XVII ст., тобто з часу служби майбутнього гетьмана при дворі короля Речі Посполитої Яна Казимира (*див. лист No 1*).

Отже, ці листи були написані в липні–серпні 1704 р. в розпал Північної війни. Якраз тоді (12 липня 1704 р.) на престол Речі Посполитої за підтримки Швеції було обрано королем Станіслава Лещинського, і опозиція посилила наступ на короля Августа II. Останній благав про допомогу Мазепу (мова йшла про 30 000 козаків), зокрема, для посилення львівського гарнізону. Гетьман послав на допомогу 10 000 козаків на чолі з наказним гетьманом, переяславським полковником Іваном Мировичем, а сам з 20 000 став на території сучасної Житомирської області. Листи проливають світло на обставини цього епізоду Північної війни і дають змогу уточнити ітінераріум (час і місце перебування) Мазепи (Паволоч – Бердичів – Чуднів). Взагалі, треба врешті скласти повний його ітінераріум, тим більше, що важливі кроки на шляху його створення були зроблені І. Бутичем на основі свідчень універсалів.

Таким чином, листи дозволяють поповнити майбутній «Український Дипломатарій» щодо документів Івана Мазепи і проливають трохи світла на біографію гетьмана та його похід влітку 1704 р.

(*див. Ілюстрації 8–13*)

■ Листи Івана Мазепи
Джерело: Державний архів Швеції

■ Франтишек Зигмунд Галецький
(Franciszek Zygmunt Gałęcki; 1645–1711)
Джерело: <https://polona.pl>

ІВАНА МАЗЕПИ

Лист №1

“Z obozu pod Pawłowczą July 20 a[nn]o 1704.

Jaśnie wielmożny mści panie wojewoda kaliski,
mnie wielce mści panie i bracie.

Kiedy mi przychodzi post tot decursus annorum dawniej z w. m. m. panem, konfidencyą i conversacyą renovare, która nas jeszcze na dworze stej pamięci najjaśniejszego króla j. mści Kazimierza in simul zostających mutuo animorum nexu copulavit, któż tedy nie przyzna, że te politicum axioma felici documento in hoc instanti practicatur. Dulcis est recordatio praeteritorum i lubo dotąd żadna niepozorna vorago rerum amnistia, nie mogła godnej w. m., m. m. pana, osoby i ściśłego afektu wygładzić z serca mego, który caelesti prawie ambrosia dulcem wielkiego w. m., m. m. pana, imienia recordationem, in candido meo cukrował animo, i vivam onego imaginem w wysokiej zawsze stymie (?) i imprezie mojej reprezentował, jednak tym bardziej teraz aureo affectu w. m., m. m. pana calcar, stimulator i provocor do iteracyej ściśłej z w. m., m. m. panem, dawnej konfidenciej, kiedy w. m., m. m. pan, agendo in distans raczy już to geminata litera, animi sui indice oną renovare i podufałą ze mną correspondencyą stabilire, za wiele w. m., m. m. panu, dziękując, zabieram na siebie debito jure takowy oblig, że pari afektu gotow będę in omni passu, generosae w. m., m. m. pana menti, moie conformować chęci, którego nutibus, gdy i teraz amico calamo, conformem zapisuję promptitudinem upraszam się w nieodmienną w. m., m. m. panu łaskę dawniej afekt i confidencyą, a sam in puro favorabilis mei animi candore eo zapisuje się pradicamento żem jest w. m., m. m. p., uprzejmie życziływ brat i sługa płm Jan Mazepa, hetman i kawaler jego carskiego wieliczestwa Wojska Zapor[ozkiego]”.

Переклад:

«З табору під Паволоччю 20 липня 1704 року.

Ясновельможний мосьть пане каліський воєвода,
мені вельми мосьть пане і брате.

Коли до мене приходить після плину стількох років давньої з в. м., м. м. паном довіри в спілкуванні, яка була у нас ще при дворі святої пам'яті найяснішого короля й. мосьть Казимира і яка є одночасно взаємним обов'язком друзів, хто ж тоді не визнає, що в цей час таке твердження користується щасливим документом. Солодким є спогад про речі минулі і його, здається, досі жодна маса справ не могла викинути з мого серця належної приязні, гідної особи в. м., м. м. pana. Солодкий спогад великого імені вашмосьть pana підсолоджував майже небесною амброзією мою чисту душу, і завжди я уявляв у високій стymie (?) мої зустрічі. Однак тим більше зараз благи поривання в. м., м. м. pana, мене заохочують і спонукають до точного відтворення давньої конфіденціальності з в. м., м. м. паном, коли в. м., м. м. пан, дієш на віддалі і зволиш це подвійним листом, суттю свого задуму відновити її і вірити (?), що її зміцниш кореспонденцією зі мною. Дуже в. м., м. м. пану, дякуючи, беру на себе за належним правом таке зобов'язання, що буду готовий у всякому разі, за шляхетною думкою в. м., м. м. pana, пристосовувати свої бажання. Схвалюючи це, дружнім пером запишучу тепер відповідну готовність і прошу неодмінної в. м., м. м. pana, давніх милості, приязні і конфіденції, а сам у чистому запалі прихильного мого духу пишусь з таким зазначенням, що я є в. м., м. м. п., люб'язно зичливий брат і покірний слуга Іван Мазепа, гетьман і кавалер його царської величності Війська Запорозького».

ІВАНА МАЗЕПИ

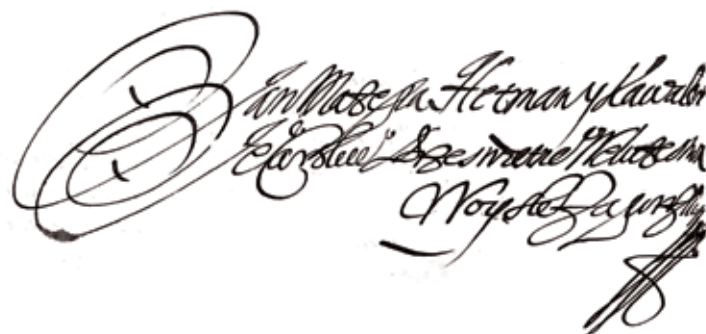
“Jaśnie wielmożny mści panie wojewoda kaliski, mnie wielce mści panie i bracie. Doszedł mie od jego królewskiej mści poważny list 6-ta augusti, z takową w nim wyrażoną affekcją, abym i sam z Wojskami Zaporozkimi ulteriori passu ciągnął do boku jego królewskiej mści prodandis suppetys contra hostilitatem potenciej szwedzkiej i serdiukow ad presidium lwowskiego posyłał, który supremo cultu et honore u siebie acseptując, i patendo w tym chętnie nicibus jego krolewskiej mści conformi effectu, posyłam ztąd od siebie z obozu lubo nie serdiukow, jednak dobrego i wybornego piechotyńca 400 ludzi zaporozców do gwarnizonu lwowskiego, a do pana półkownika perejasławskiego, który jest przede mną przodem z wojskami auxiliarnemi pro subsidio jego królewskiej mści ordinowany, piszę moj ordynans, aby tam u siebie półtrzeciasta piechoty i tamże do pomienionego praesidium expediował. Sam zaś dla ciężarów oboznych z artyllerią i ammunicyami muszę festi na te lente i ruszywszy się ztąd od Berdycziowa ku Połonemu, jak zmożę, zwłaszcza przy częstych w tym kraju przeprawach, gotów będę ad praefixum mnie locum prop(…)ere. Z tą tedy relacją, gdy nie in atrys w. m., m. pana, venerabundus sistor oraz godną w. m. m. pana osobę, amico convenio amplexu. Z tym się veteri amore ore et remanifestując, żem jest w. m. m. panu uprzejmie życzliwym bratem i służą powolnem Jan Mazepa, hetman i kawaler jego carskiego prześwietlego wieliczestwa Wojska Zaporozkiego.

W obozie z pod Berdyczową a[nn]o 1704 augusti 8”.

Переклад:

«Дійшов до мене 6 серпня важливий лист від його королівської мості, з таким висловленим у ньому побажанням, щоб я сам з Військами Запорозькими дальшим кроком йшов до його королівської мості для надання допомоги проти ворожих шведських сил і послав сердюків до львівського гарнізону. Котрий наказ його королівської мості з величезною почетом і пошаною сприйнявши, посилаю звідси від себе з табору хоч і не сердюків, однак доброго й добірного піхотинця – 400 душ запорожців до львівського гарнізону. А до pana переяславського полковника, котрий є переді мною з допоміжними військами, послав для допомоги його королівській мості, і пишу мій наказ, щоб послав туди дві з половиною сотні своєї піхоти до згаданого гарнізону. Сам же я через табірні тяжари з артилерією і боеприпасами мушу поспішати і рушившись звідси від Бердичева до Полонного, як зможу, особливо враховуючи нерідкі в цьому краю переправи, і буду готовий прийти на визначене мені місце. Тоді з цією реляцією, коли не в покої в. м. м. pana гідного пошановання постаю, дружньо обіймаю гідну в. м. м. pana особу. З цим виявом давньої дружби заявляю, що я є в. м. м. п., люб’язно зичливим братом і покірним слугою Іван Мазепа, гетьман і кавалер його царської пресвітлої величності Війська Запорозького.

У таборі з-під Бердичева 1704 року 8 серпня».

ІВАНА МАЗЕПИ

Переклад:

“Z obozu pod Czudnowem a[nn]o 1704 augusti 26/15.

Jaśnie wielmożny mści panie wojewoda kaliski, mnie wielce mści panie i przyjcielu.

Sic stantibus rebus kiedy już jego kr. mśc zpod Sokala regio passu rzuszywszy się, tendit et intendit ku Litwie, convenio w. m.,

m. m. pana, interprete candidae mea mentis litera wielce upraszając o poufałą informacją, jeśli ta piechota, którą ja parierując votis i desiderijs jego kr. mści, in certo numero do gwarnizonu lwowskiego pro retundenda et repugnanda hostili ferocia ordinowałem, potrzebna jest albo będzie in praesidio. Której jeśli tam legalis et extrema necessitas mniej exigeret, tedy żeby gdzie casu fortuito ab immani hostilitate marnie nie zginęło, chciej w. m., m. m. pan, securia via, ona do boku pana półkownika pereasławskiego we 20 m. kommunika ad latus jego kr. mści ode mnie pro succursu ordinowanego odesłać. Tudzież wielce w. m., m. m. pana, upraszam o komunikacją cathgoricznej wiadomości, jaka teraz po odeściu jego kr. mści zpod Sokala rerum dispositio jakie są status moderni w Rzplitej actus, także ad quem scopum et terminum one tendunt. Co wszystko że ex special w. m., m. m. pana, gratia odbiorę, bynamniej nie wątpię, ponieważ mie w tym nie tylko dawnia w. m., m. m. pana, confidencia, nieomylną corrororat speransą, lecz i sam jego kr.mśc ad mutuum w. m., m. m. panem, corrspondentiam, poufaly mi ad penetralia w. m., m. m. pana, toruje recurs. Załęczając encomiastico praedicamento w liście swoim do mnie niedawno pisanym, stateczną w. m. m. pana senatorską ku majestatowi swemu wierność i życzliwość, jako prawdziwego boni Rplitej publici zelanta. Czekam tedy auidissime na prętkie, a daj Boże, pomyslnie z gazet tamtejszych od w. m., m. m. p[an]a, awizy, a sam przez kuriera mego curro in charitativum emeritae w. m., m. m. p[an]a, personae amplexum, gdzie in atrys w. m., m. m. pana, gdy amico sistor calamo, zapisuje się oraz onym, żem jest w. m., m. m. pana, uprzejmie życzliwy brat i służa unizony Jan Mazepa, hetman i kawaler jego carskiego wieliczestwa Wojska Zapor[ozkiego]”.

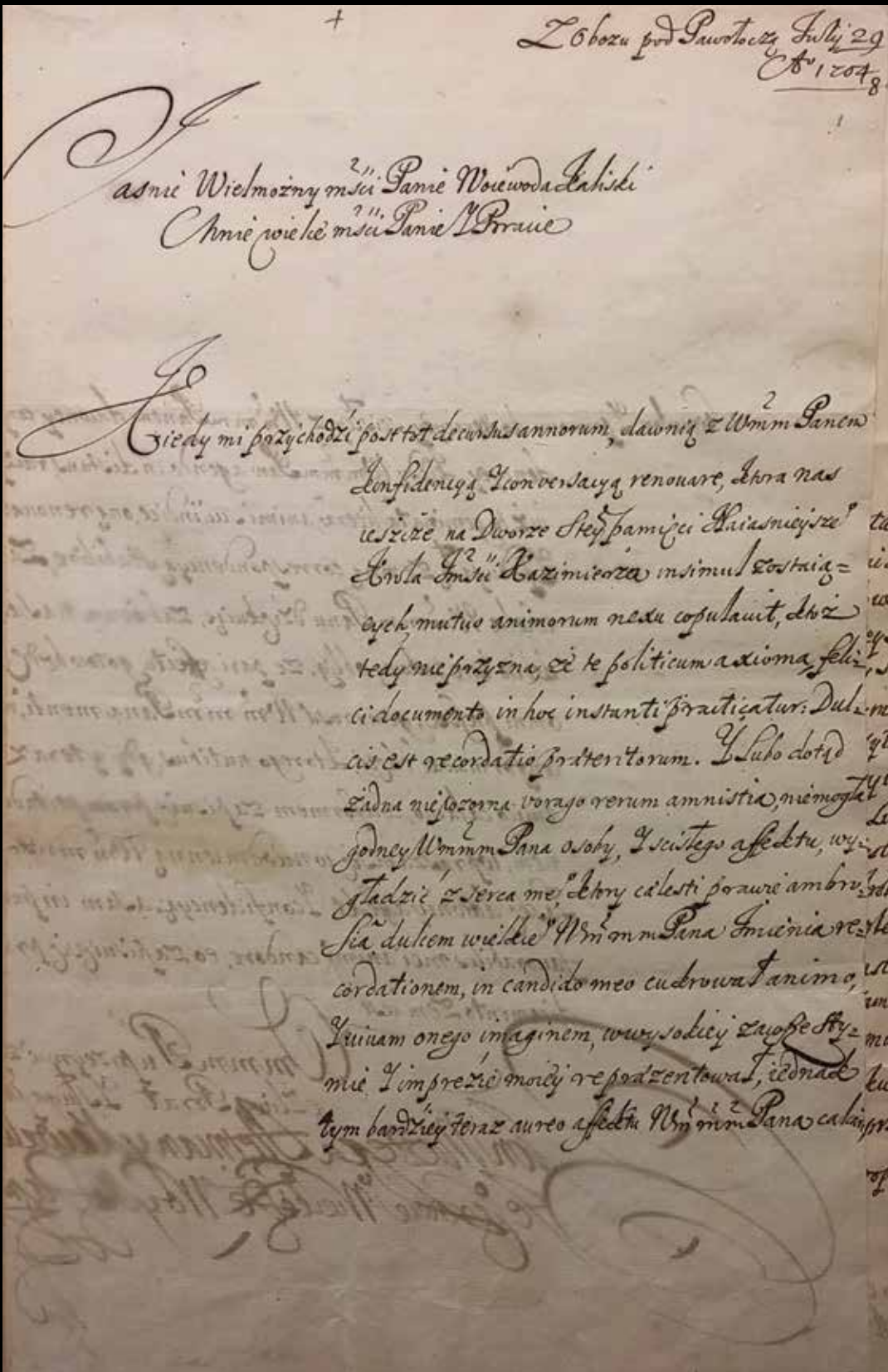
«З табору під Чудновим року 1704 серпня 26/15.

Ясновельможний мость пане калиський воєвода, мені вельми мость пане і приятелю.

Справи виглядають так: коли вже його кор. мость з-під Сокаля по-королівськи рушивши, йшов і прямував до Литви,

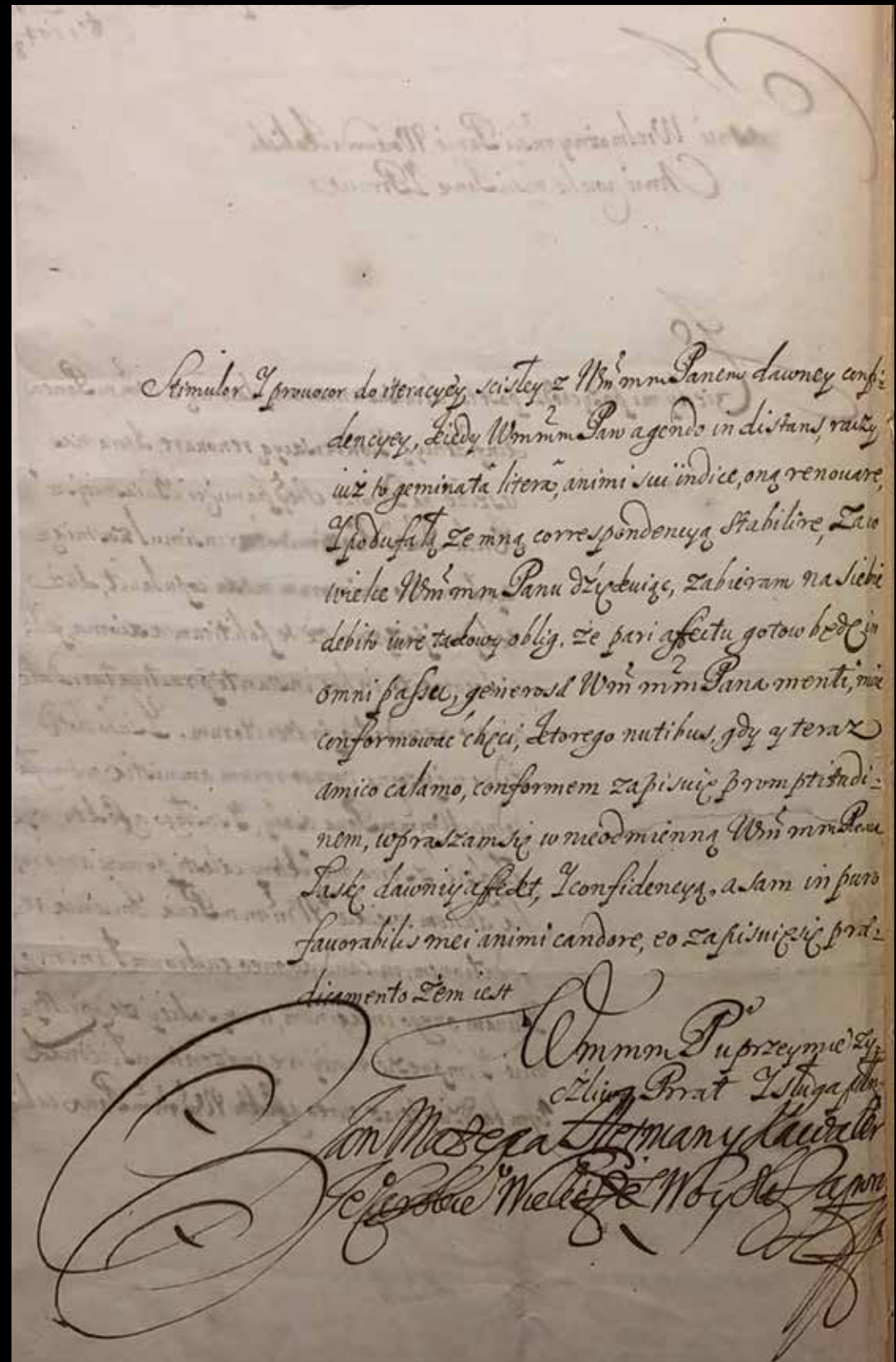
згоджуюся з в.м., м.м.паном, за посередництвом листа висловляю свою чітку думку й дуже прошу про довірчу інформацію, чи та піхота, котру я, виконуючи слова і рішення його кор. мості, послав певну кількість людей до львівського гарнізону потрібну для погамування та відбиття ворожої жорстокості. Якщо ж того там менш вимагала б законна й нагальна потреба, тоді, щоб допомога десь випадково від дикого ворога даремно не загинула, зволь її в. м., м. м. pana, повернути безпечним шляхом до pana переяславського полковника, посланою мною на допомогу з 20 тисячами кінноти його кор. мості. Також дуже в. м., м. м. pana, прошу про надіслання відомості, який тепер стан речей після відходу його кор. мості з-під Сокаля і яке актуальне становище в Речі Посполитій, також до якої цілі і якого кінця вони прямують. Що завдяки особливій ласці в. м., м. м. pana, вдячно отримаю, принаймні не сумніваюсь, оскільки мене у цьому не тільки давня довіра в. м., м. м. pana, безпомилково зміцнює непомильними сподіваннями, але й самого його кор. мості взаємна кореспонденція з в. м., м. м. паном, а ця довірча кореспонденція, прокладає мені шлях до повернення до покоїв в. м., м. м. pana. Віддаючи належне хвалебним твердженням у своїм листі, недавно до мене написаним, бачу статечну в. м. м. pana сенаторську до свого маєстату вірність і зичливість, як справжнього ревнителя добра Речі Посполитій. Тоді чекаю уважно на швидкі і, дай Боже, добрі з тамтешніх газет авизи від в. м., м. м. pana, а сам я через мого кур’єра прагну ласкаво обійняти заслужену персону в. м., м. м. pana в покоях в. м., м. м. pana. Відкладаючи дружнє перо, пишуся данім конфідентом, що я є в. м., м. м. pana, люб’язно зичливий брат і понижений слуга Іван Мазепа, гетьман і кавалер його царської пресвітлої величності Війська Запорозького».

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 8

Перший лист
Івана Мазепи,
1-ша сторінка.
Джерело:
Державний
архів Швеції

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 9

Перший лист
Івана Мазепи,
2-га сторінка.
Джерело:
Державний
архів Швеції

1704. d. 8. Aug

*Dobrym Wilmazny Mici Panie Woiwoda Kaliski
Mnie wita mici Panu y Bracie.*

*Donedt mi od Se krolewskiej Mici powazny list, dnia Augusti z takowym
co nim wyrażoną affectatig, abym y sam z Woyсками La poroz-
szkieni, ulteriori passu cignut do boju Se krolewskiej Mici
procedandis suppetis contra hostilitatem potentiey Szwedzkiej
y Serdiusow ad presidium Lwowickiego posyłał, który su premo
cultu ethonore usiebie acceptuigo, y parando w tym chystnie
nutibus Se krolewskiej Mici conformi effectu, posyłał z tą
do siebie z obiedu, lubo nic Serdiusow, ie dnak do brego y wybornego
piechotyca 300. ludzi La porozcow, do Gwarnizona Lwowickiego,
ado Pana Pulhownida Porcia Stawickiego, który iest przedem
przedem z woyсками auxiliarnemi, pro subsidio Se krolewskiej
Mici ordinowany, pisze moy ordinans, aby adimplendo na-
merum a signatum, wybral tam usiebie poltrzeciasta piechoty
y tamdo do pomianionego presidium expediował, sam zaś dla
cieranow oboznych z Artyllerij y amunicjami, musz festi-
narcenti, y rasczowizy z tą od Berdyuzowa ku Polonem,
iade zmozę, zwlaszcza przy sztyck w tym kraju przepa-
czwach, gotow bydy ad praesidium mihi e Locum propore.*

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 10

Другий лист
Івана Мазепи,
1-ша сторінка.
Джерело:
Державний
архів Швеції

ІЛЮСТРАЦІЯ 11 ■

Другий лист
Івана Мазепи,
2-га сторінка.
Джерело:
Державний
архів Швеції

*Tę tedy relacja, gdy wiatryj Wnim Pana venerabilibus Sictor, oraz Godnym
Wnim Pana adq, amico conoenio amplexu, z tym sig de-
teri amore ore etre manifestuig, dem iest.*

*Wnim Panu u przegmie dzozlidym
Bratem y sluga powolny.*

*Ivan Maza
Herman y Kaur
Karlau
Szesmerel
Woyse
Zuzuz*

*co chazie z Pad Berdyuzowa
A° 1704 Augusti 8.*

Z Obozu pod Rudnowem d. 1704 Augustus 26

Asmie Wclmoznuy msu Panie Woiwodzie Walskiemu
Mnie wiekle msu Panie Przyjacielu.

ie stantibus rebus, licet in se et sub Sodalitate Regia passim rursus usque
tendit et intendit ad Lituaniam, conuenio Wmm Pana interprete candida
mea mentis litera, uelut a praeiudicio a profusa informacione; iudicium
piscota, et in prioribus votis desiderijs se et mihi, in certis
numeris, do diuisionem Lubuski, pro retundenda et repugnanda
hostili feruore, ordinandem, potestatem uel ab hodie in praesens,
Et tunc iustitiam legalis et extrema necessitas minime exigeres, tunc ubi
pote casu fortuito, ab immani hostilitate marne nre zgine, cuius
Wmm Pan securi uia, omni do bodu Pana Potdownicka Perciastua
skia we 2o Communiade ad Latus se et mihi odemnie prouidetur
in ordinandem odestec. Iudicium uelut Wmm Pana uelut
o Communiade categorice uelut inuadomosi; iudicium toraz po odesciu
se et mihi z pod Sodalitate rerum dispositio, iudicium qd Status mo-
derni in Rzplitey actus, tabe ad quem scopum et terminum one-
tendant, eo usque, qd ex specialia Wmm Pana gratia odie
re, bynammoy nie uelut, ponemaz mie w tym, nie tylko dawnia Wm-
mm Pana confidencia, nie smysly corroborat sperans, sed z lant

Третій лист
Івана Мазепи,
1-ша сторінка.
Джерело:
Державний
архів Швеції

Третій лист
Івана Мазепи,
2-га сторінка.
Джерело:
Державний
архів Швеції

se et mihi ad mutuam z Wmm Panem correspondenciam, postulat mi ad penetra-
lia Wmm Pana torue uelut, zalicaique encomiastico pradicamento
uoluntate suam do mme me dawno pisany, statazina Wmm Pana
Senatoria ad Majestatis suome uelut "Lycyliuosi", iado pra-
diciue hoi Rzplitey publici zelanta. (Zedamteoy audidissime na pr-
die adoy Poite pomyslye z Gazet tamczyszcz od Wm mm Pauzy,
a sam przez Lunera mego, curru in charitativum emerita Wm
mm Persona amplexum, godie in atrijs Wm mm P gody ama-
co sistor calamo, zapi suie sie graz onym in ueteri confidencia
Zem iest

Wmm m Pana uprzejmie zy-
czliwy Porat Isluga unison
Iwan Mazepa
Woyte

ІСТОРИЧНА МОЗАЇКА ДЖЕРЕЛ. КОНТАКТИ КАРЛА XII ТА ІВАНА МАЗЕПИ

У цьому тексті всі маленькі шматочки історичної мозаїки складаються у єдину картину боротьби за незалежність України. Важливо прочитати його разом з наступним текстом про реляцію щодо Івана Мазепи 1707 року, щоб побачити більш детальний історичний контекст подій. Як я зауважила раніше, переклад статті Карла-Густафа Гільдебранда з текстом реляції 1707 року був зроблений і надрукований у «Сіверянському літописі» до того як я знайшла всі додаткові шматочки мозаїки. Важливо зазначити: переклад статті про реляцію було зроблено без моїх особистих інтерпретацій. Я лише додала вступ з інформацією про пошуки реляції. Після цього в Держархіві Швеції Ян Міспелаєре знайшов її оригінал, який був загублений багато років тому.

У статті Карла-Густафа Гільдебранда, присвяченій подіям у Польщі 1704–1709 років, надрукованій у щорічнику Каролінської спілки за 1936 рік¹², автор процитував Меморандум Станіслава Лещинського 1705 року і листи від державного радника Самюеля Барка до державного історика Улофа Гермеліна, в яких згадувалося ім'я Івана Мазепи. Після запиту про цей документ, Ян Міспелаєре знайшов його і ще три недатовані документи, які зберігалися разом з листами Станіслава Лещинського від 1705 року. Латиніст Клас Гейрут з відділу Дипломатариуму Державного архіву Швеції зробив переклад двох латиномовних документів, а третій – лист Станіслава Лещинського, який був написаний французькою мовою, – переклав доктор історичних наук, професор Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя Євген Луняк¹³. Саме цей лист став тим важливим шматочком історичної мозаїки, який дозволив мені побачити повноцінну картину подій, починаючи з 1705 року. Щиро сподіваюся, що українські вчені зможуть дослідити всі ці документи більш ретельно.

***

Розпочнемо з найважливішого документа – недатованого листа Станіслава Лещинського, який зберігався разом з іншими недатованими документами і його листами 1705 року в цьому розділі Держархіву (див. Ілюстрацію 14).

Євген Луняк зазначив, що про зміст слів потрібно було здогадуватися з контексту. Тому ми надаємо переклад із застереженнями і сподіваємося, що українські

Перепис листа французькою мовою Євгена Луняка:

À Son Excellence
Monsieur le Comte Piper
Premier Ministre et Senateur des Estats de Suède à Blonie

Mon très cher Segneur

La Nouvelle que j'ay en de Mazeppa à ce moment je la fait scavoir à la Majesté par le porteur de la lettre qu'il aura l'honneur de dire à Nostre Excellence de quoy il s'agit le Suppliant de vouloir contribuer de Son pouvoir, pour qu'un si grand ouvrage puisse estre acomply je suis de tout mon cœur
Votre très affectioné Stanislas Roy.

78

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 14

Том з архіву, в якому зберігається недатований лист Станіслава Лещинського. Документи з Державного архіву Швеції. Фото Марини Траттнер

¹² Гільдебранд К.-Г. Події у Польщі 1704–1709 років. Щорічник Каролінської спілки. Стокгольм, 1936. С. 175.

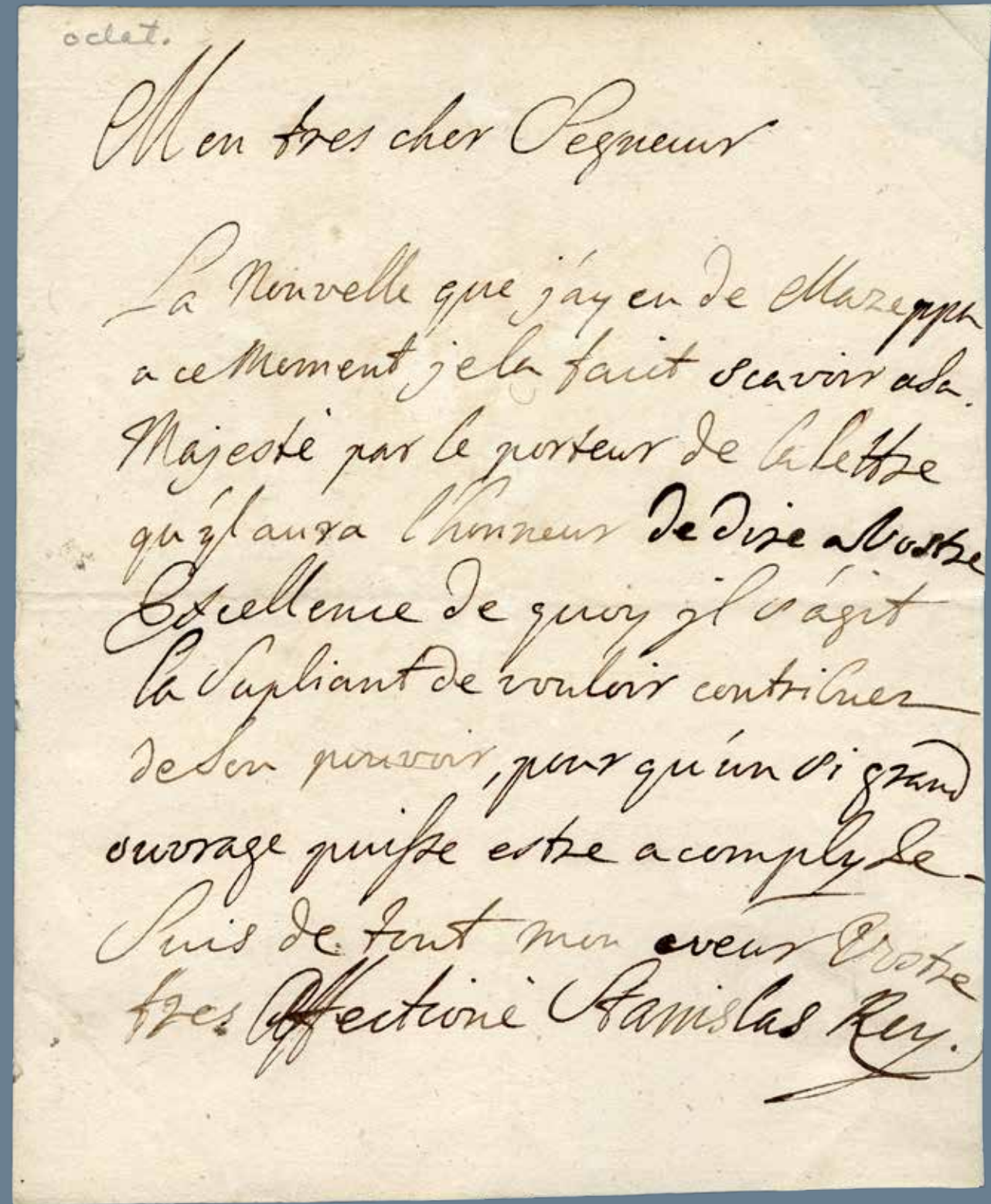
¹³ Щиро дякуємо пану Євгену за допомогу – переклад цього листа.

Переклад українською Євгена Луняка:

Його Ясновельможності
пану графу Піперу
державному прем'єр-міністру та сенатору Швеції в Блоне

Мій вельмишановний пане

Щодо новини, яку я маю від Мазепи на цей момент, то повідомляю про неї Його Величності через Подавача цього листа, коли він матиме честь сказати Нашій Ясновельможності про те, про що говорить Прохач, котрий хоче посприяти своєю владою для того, щоб одна така велика праця була повністю завершена. Від усього серця щиро відданий Вам король Станіслав.

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 15

Недатований лист Станіслава Лещинського
Джерело: Державний архів Швеції

79

науковці зможуть дослідити його більш детально (*див. Ілюстрацію 15*).

Лист надіслали до Блоне. Відомо, що Карл XII разом з армією прибув до цього міста 9 серпня 1705 року. Якщо під словами «велика праця» розуміти «коронацію», то можна припустити, що Іван Мазепа підтвердив, що сприятиме через свої контакти тому, щоб коронація Лещинського пройшла успішно. Карл Піпер, до якого надіслали цей лист, був архітектором коронування Станіслава Лещинського. Він був присутній на церемонії коронування Станіслава Лещинського і його дружини Катажини Опалінської 4 (5) жовтня 1705 року¹⁴ в колегіаті святого Івана Хрестителя у Варшаві. Обряд коронації провів Львівський латинський архієпископ Константій Зелінський¹⁵, «незважаючи на заборони папи і не дотримавши при цьому традицій, оскільки їй мав проводити примас Польщі (Радзейовський)»¹⁶. Після церемонії Карл Піпер таємно попрямував до шведського військового табору у місті Блоне. Карл XII разом з армією, яка складалася з 20 000 людей, залишив зимування у Блоне і прибув до Гродно 9 січня 1706 року.

Цей лист, можливо, є відповіддю Мазепа, яку він дав у контексті подій, що описуються в листі державного радника Самюеля Барка до державного історіографа Улофа Хермеліна від 18 жовтня 1705 року. В цьому листі Самюель Барк цікавиться, як все просувається з угодою з Польщею і Бранденбургом. Він повідомляє про те, що дізнався про смерть кардинала і не знає, добре це чи погано, виходячи з того, що кардинал підтримував короля Станіслава Лещинського. Далі він пише:

«Якби переговори з Мазепою пройшли позитивним чином, це була б головна лінія/межа. Тут говорять про те, що цар відвідав свою армію біля Гродно і поїхав звідти до Москви, залишаючи за собою ті самі накази, які Куркер дав вестготським селянам під час останньої данської війни, а саме: щоб вони стояли у бою. Без жартів, мені складно повірити у те, що росіяни проявили б готовність вступити у бій, якщо б дізналися, що король перетинає Віслу разом з усією своєю армією і прямує до них. Незабаром ми почуємо про це...»

Важлива деталь: ім’я Мазепа в цьому листі було написано курсивом. У вступі до книги пояснили, що в тексті книги написали курсивом те, що було написано шифром у листах. Якщо ми знайдемо оригінал листа Барка до Хермеліна, то зможемо побачити, якими цифрами він позначав ім’я Івана Мазепа. У кожної поважної особи-інформатора був свій шифр. Тому важливо знайти саме оригінал листа і шифр Барка. Потім можна буде пошукати, чи використовував Барк ці цифри в інших листах і чи є вони в листах людей, які писали до нього.

У двотомнику листів Самюеля Барка надаються листи Хермеліна до Барка від 27 вересня, 18 жовтня 1705 року, а також лист від 4 грудня того ж року (перепис доданий до листа Барка до Гюленстольпе від 29 грудня 1705) № 445, UB. Самюель Барк працював у той час особисто на шведську принцесу Ульріку Елеонору. А Улоф Хермелін підтримував політику Карла XII і сприяв створенню альянсу і встановленню шведського миру, який зрештою підписали в листопаді 1705 року. «Велика праця» у листі може також означати і позитивну відповідь від Івана Мазепа стосовно альянсу з Карлом XII. У цих листах Барк і Хермелін написали про розмову зі Станіславом Лещинським. А те, що питання обговорювалося з Карлом XII особисто, засвідчується у Меморіалі Станіслава Лещинського 1705 року.

В статті Гільдебранда надається цитата: «Мазепа все ще налаштований позитивно, і тільки-но Його Величність підійде достатньо близько (зі своєю армією – МТ),

- ↑ У кількох шведських джерелах, як дата коронації С. Лещинського, надається 14 вересня 1705 року.

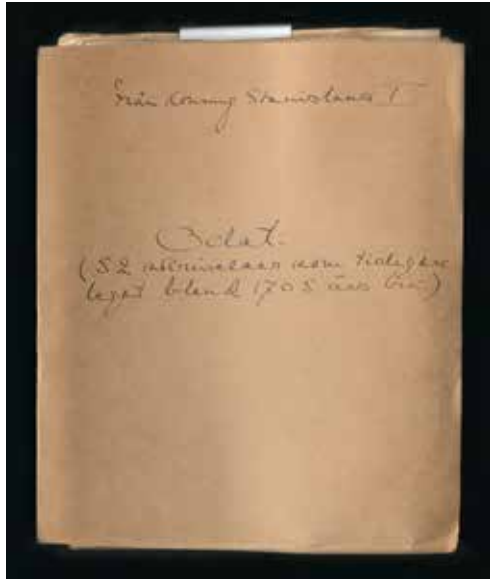
- ↑ Gierowski J. Stanisław Bogusław Leszczyński h. Wieniawa (1677–1766) // Polski Słownik Biograficzny. Warszawa. Kraków. Polska Akademia Nauk, 2001. T. XLI/4, zeszyt 171. S. 600–612.

- ↑ Godlewski J. Siodło koronacyjne Stanisława Leszczyńskiego z 1704 roku. URL: http://www.muzeumwp.pl/emwpaedia/siodlo-koronacyjne-stanislaw-leszczynskiego-z-1704-roku.php. (Дата звернення 29.12.2021).

■ Коронація Станіслава I Лещинського в 1705 р. Bibliothèque nationale de France https://gallica.bnf.fr

- ↑ Гільдебранд К.-Г. Події у Польщі 1704–1709 років. Щорічник Каролінської спілки. Стокгольм, 1936. С. 175.

■ **ІЛЮСТРАЦІЯ 16**
Підрозділ архіву з 52 документами і листами Станіслава Лещинського 1705 року. Документ з Державного архіву Швеції. Фото Марини Траттнер

Кентржинський Б. Мазепа. Київ: Темпора, 2013. С. 272.

- ↑ Павленко С. Іван Мазепа. Перше п’ятиріччя правління. Розділ «Українське князівство зразка 1692 р.» Київ: Мистецтво, 2021. С 226-237. Дубина О. Чи укладав Іван Мазепа договір зі Станіславом Лещинським? Сіверянський літопис. 2014. № 6. С. 71-90.

він разом з тими людьми, які його підтримують, зможе висловити все і бути впевненим "föd det vidrige" (Я не впевнена, що саме тут мають на увазі, – можливо, бути впевненим у підтримці Його Величності перед тим, як почнуться прояви негативних реакцій через те, що Мазепа перейде на сторону Швеції – МТ)». Гільдебранд пише, що ці листи є підтвердженням того, що Іван Мазепа зробив певні обіцянки.

Після запиту з інформацією про Меморіал Станіслава Лещинського 1705 року, Ян Міспелаєре знайшов його разом з іншими документами, написаними французькою мовою і латиною, у Державному архіві Швеції і надіслав мені зображення. У пункті з Меморіалу 1705 року Станіслав Лещинський пише Карлу XII, що потрібно було б «заспокоїти Мазепу та інших мешканців, щоб вони не сумнівалися у підтримці Його Величності, яку він люб’язно надав моїй особі» (*див. Ілюстрації 17 і 18*). Тут мається на увазі та підтримка, яку Карл XII надав Станіславу Лещинському. Меморіал цікавий перед усім тим, що у ньому описуються умови договору щодо походу шведської армії в Україні і побажання з пропозиціями Станіслава Лещинського. У нас немає підтвержень того, що Карл XII або Іван Мазепа погодилися саме на ці запропоновані пункти. Але ці пропозиції могли спочатку бути використаними польською пропагандою, а потім і російською (у маніфесті Петра I до малоросійського народу від 9 листопада 1708 року) для того, щоб налаштувати населення України проти Івана Мазепа. Богдан Кентржинський у своїй монографії «Мазепа» зазначає, що Карл XII зробив відозву до українського народу і запевнив усіх у тому, що «ніхто нічого не робитиме на шкоду вірі та свободі українців, а тим більше не віддасть їх під владу польської корони, хай навіть з ворожого боку недавно стверджували протилежне, поширюючи різні брехливі листівки»¹⁸.

Якщо виходити з твердження Богдана Кентржинського про те, що Іван Мазепа продовжував державотворчу традицію Богдана Хмельницького, то можна припустити, що він налагоджував стосунки саме з королем Швеції Карлом XII, більш впливовим союзником, для того, щоб вибороти незалежність для України. Існують теорії щодо того, що Станіслав Лещинський і Іван Мазепа вели переговори про об’єднання України, Польщі і Литви у федеративну державу, виходячи з положень Гадяцького договору 1658 року¹⁹, а не його більш пізньої версії. Цей договір у версії 1658 року передбачав входження Гетьманщини до складу Речі Посполитої під назвою «Великого Князівства Руського» – як третього рівноправного члена двосторонньої унії Польщі і ВКЛ. А відтак можна припускати, що Іван Мазепа планував відродження Русі.

У цій ситуації, коли він погодився взяти участь у такому масштабному і небезпечному проєкті, було цілком нормально просити мінімальних гарантій для себе і свого оточення, яке допомогло б йому здійснити цей план. Що він і робить. Про це ми можемо прочитати у двох інших недатованих документах, які зберігалися разом з іншими документами і листами Станіслава Лещинського 1705 року (*див. Ілюстрацію 17*). Після мого запиту, Ян Міспелаєре попросив свого колегу – латиніста Класа Гейрута з відділу Дипломатаріуму Державного архіву Швеції, розчитати для нас документи, які були написані латиною. Перший документ було не так складно розчитати і перекласти (*див. Ілюстрацію 18-19*). Стосовно другої записки у нього були застереження, адже текст був написаний майже незрозумілим чином. Клас зробив перепис листа латиною і переклад англійською мовою, а пан Олександр Малишев люб’язно погодився проаналізувати зображення і тексти двох документів, внести свої правлення і зробити переклад українською мовою.

Меморіал Станіслава
Лещинського 1705 року,
1-ша сторінка.
Джерело: Державний
архів Швеції

Memoire pour Sa Majeste.

1705

(Lecteur l'off)

1mo Je viens de recevoir encor une lettre de Berlin dans la quelle on me presse, d'envoyer incessamment un homme dans cette Cour, pour negotier quelques choses de consequence, Il faut aussi sçavoir à Sa Majeste, qu'estant dernièrement icy à Pologne Mr Princh, m'a parloit pour le mesme Chapitre, s'estonnant que je n'avois Personne, jusqu' alors à la Cour de Son Maistre, & en me faisant comprendre, qu'on souhaiteroit, que je puis faire voir, par mon homme que j'envoierai a Berlin, les engagements que j'ai avec Sa Majeste. Je dois touchant mon etablissement & mon Souverain.

2do Si bien comme il n'y a rien, qu'il me puisse faire valoir aupres les Princes Voisins, que la Protection de Sa Majeste, & que le Roy de Prusse, ne voudra point s'engager, ni entrer en aucun negoci avec moy, que pour les fondements, de l'appuir de Sa Majeste, Je demande tres humblement pour detout le Sujet de defiance à cette Cour, que je puisse avoir (devant que d'envoyer mon homme) une espee de traite avec Sa Majeste, ne concernant que ma propre Personne, pour, qu'en les produisant j'otte tout le Sujet de doute & de balance, tant de ce

Меморіал Станіслава
Лещинського 1705 року,
Сторінка з пунктом 3.
Джерело: Державний
архів Швеції

connoissois point au dernier degres, je n'aurois pas eu tant de libere, que de m'eclaircir icy sur un point si delicat. Mais à ce quil me semble tres utile à mon Souverain, & par mon Souverain à la gloire de Sa Majeste. Du moins croirois je plus leur pour moy & mon etablissement, de ne point toucher cette articlle, qu'en des termes generaux, dans cette traite. Je suis néanmoins pret, si il plait ainsi à Sa Majeste, d'en convenir dans quelques articlles secrets de la dite alliance particuliere & Personelle, comme l'on le trouvera juste, & d'une maniere que l'on me sera permis de le faire la dite alliance, m'estant d'ailleurs d'autant plus necessaire, quelle pourra augmenter de beaucoup mon credit, & servir des fondements, à d'autres liaisons avantageuses, non seulement avec les Princes Voisins, mais aussi pour appaiser les Esprits des habitants, de Maceppa, & d'autres, qu'ils parussent encor douter du Souverain que Sa Majeste, m'a bien voulu accorder pour ma Personne.

3do La Confederation ayant déjà tout executer, & quil dependoit d'Elle, est pour le point de Securite Internas. & on est fort incertain si on doit former une Nouvelle

Referenda

- 1) Sacrae R[egiae] M[aiestatis] S[ueciae] petitur assecuratio pro domino Mazepa et suis amicis fidelibus intuenda ipsius persona, fortuna et honore, si quod attentatur et tractatur, in rem seren[issimi] R[egis] St[anislavi] praestiterit et ad effectum deduxerit.
- 2) Hoc autem quod intendit, est, ut quo tempore et loco quando significaverit exercitus adcessus eum expediatur ut habeat pretextum tradendi se cum exercitu. Ad quem finem ipse non promovet exercitum quousque res concludatur. Nec se confert ad illa loca in quibus vel nostro exercitui sub cast[ro] Cracoviensi vel Moscovitico possit coniungi.
- 3) Ista assecuratio posset dari generalibus terminis. Si quid in obsequium et rem sereniss[imi] R[egis] St[anislavi] perfecerit, providebitur illius in futurum persona honori et fortunis suorumque amicorum. Cavebitque S[acra] R[egia] M[aiestas] Sueciae pro Seren[issimo] R[ege] [Stanislao] eum omnia conclusa cum eodem domino Mazepa manu tenturum.

Stanislaus Rex

Переклад англійською мовою Класа Гейруга:

To be reported

- 1) A petition is made to his holy majesty the King of Sweden about a guarantee for Sir Mazepa and his reliable friends. This guarantee is for his person, fortunes and honour. If this is taken care of and administered, it would further his serene majesty King St.'s cause and lead to desired results.
- 2) The intention is to help him, when and where he gives the message that the army has arrived, so that he can have a pretext for surrendering (handing over) himself and his army. In order to reach this, he is not to strengthen his army until the whole matter is closed. And he must not go to those places where he can join our army – in the camp at Krakow – or join the Moscovites.
- 3) This guarantee should be given on general conditions. If he stays in obedience to his serene majesty King St. and helps his cause, he will be given this guarantee for the future and for his person, honour and fortunes; and this would also be valid for his friends. His serene majesty the King of Sweden shall take care to defend this agreement for his serene majesty King St. together with the same sir Mazepa, when all matters are closed.

King Stanislaus

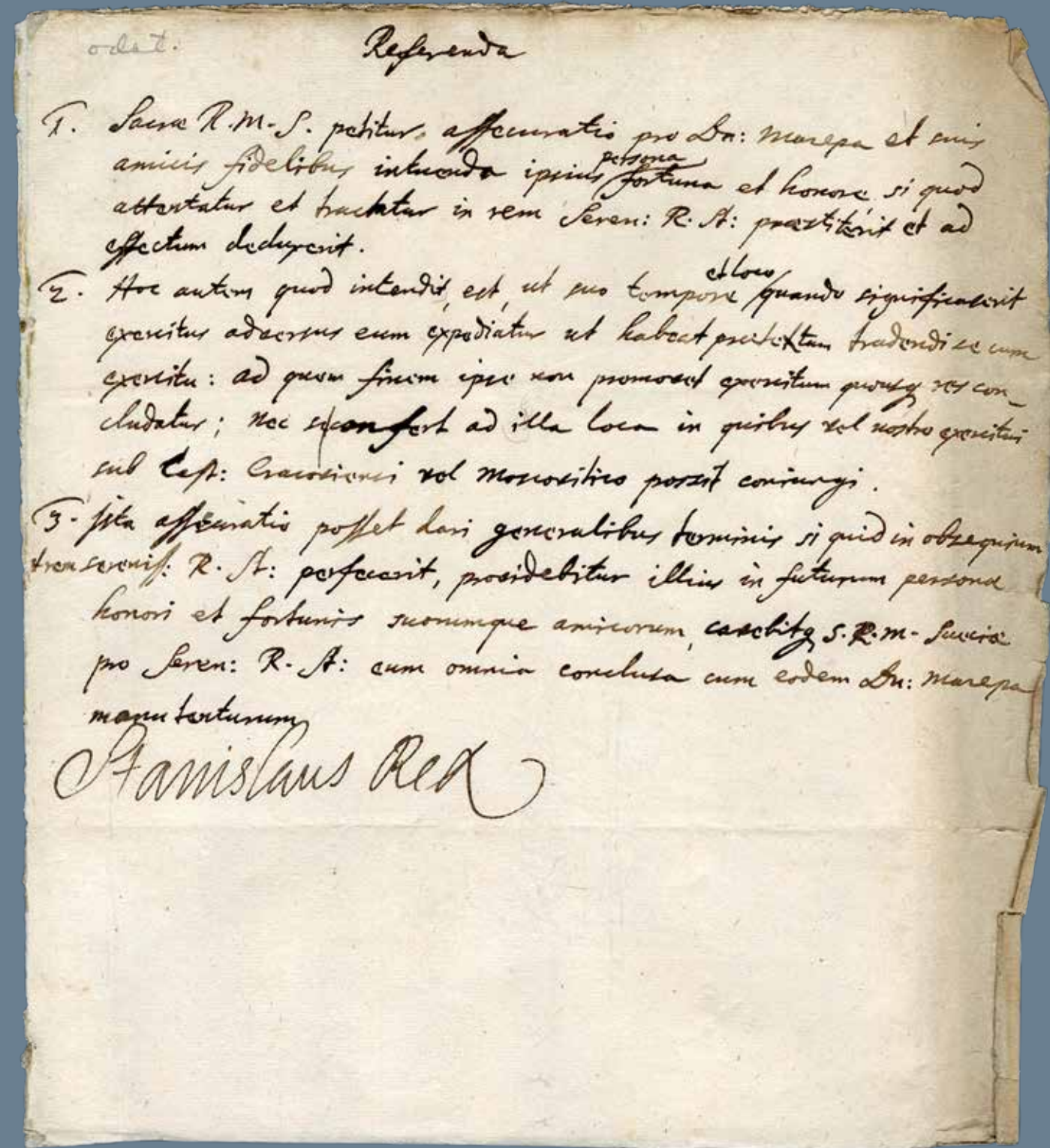
Для пересилання

- 1) Запитується гарантія від Його Священної Королівської Величності для пана Мазепи та його вірного товариства, з огляду на потребу зважити на його [Мазепи] особу, майно та честь у випадку, якщо він забезпечить та реалізує те, що передбачається та провадиться стосовно справи ясновельможного Короля Ст[аніслава].
- 2) План полягає в тому, щоб в той самий час і в тому місці, коли прибуле військо подасть знак, йому [Мазепі] було надано сприяння, аби у нього була підстава для передання себе разом з військом [у розпорядження командування]. З цією метою він сам не вирушає з військом вперед до того часу, поки діло не буде укладено. Він також не направляється до тих місць, де він міг би приєднатися або до нашого війська під Краківським табором, або до Московської [армії].
- 3) Така гарантія може бути надана в загальних виразах: «якщо він [Мазепа] звершить щось в обслуговування справи ясновельможного Короля Ст[аніслава], то в майбутньому буде проявлено турботу про особу, честь і майно як його самого, так і його товаришів». Крім того, Його Священна Королівська Величність [Король] Швеції надасть запевнення від імені ясновельможного Короля Станіслава, що останній має намір, разом із означеним гетьманом, власною рукою докластися до всього погодженого.

Король Станіслав

■ Станіслав I Лещинський (1677–1766)

Якщо перший недатований документ було достатньо легко розчитати, то це неможливо сказати про другий недатований документ (див. Ілюстрацію 20). Ян Міспелаєре, Клас Гейрут і Олександр Малишев зауважують, що цей текст характерний загальною незрозумілістю, браком підпису і дати; про Івана Мазепу є лише побіжна незрозуміла згадка. Цей документ безумовно вписується у контекст подій, але потрібно зробити ґрунтовне і фронтальне дослідження інших документів фонду для того, щоб дізнатися більше про нього. Розчитаний текст і переклади цього документа надаються із застереженнями.

Перепис листа латиною
Класа Гейрута:

Quod possum praesto. Sed non bene factum quod non sit submissa assecurati a serenissimo rege Suetiae. Necessaria est enim omnino. Serenissima Maiestas Vestra non se moueat cum exercitu quousque significabimus. Haec omnia terminari possunt infra duas septimanas. Et optimam spem habeo omnia cessura feliciter. Necessaria est et pro D[omi]no Borkowski assecuratio pro aliquibus bonis et Oeconomia Samboriensi. Et aliquod Cimelium D[omi]no Mazera et [незрозуміле слово].

Переклад англійською мовою
Класа Гейрута:

I will do what I can. But it is in fact not good when the guarantee has not been offered by his serene majesty the King of Sweden. It is absolutely necessary. His serene majesty must not move with his army until we have given the signal. All these matters can be brought to a finish within two weeks. And I have the best hope that everything will end well. It is also necessary to give a guarantee to Sir Borkowski so he can (take care of) (the meaning of "scrib----" is not clear) some estates and the economy. And something valuable (cimelium) for Mazera (and others).

Переклад українською мовою
Олександра Малишева:

Ручаюся за все, що можу. Утім діло недобре, якщо не відпущено гарантію від Пресвітлого Короля Швеції. Адже вона є вищою мірою необхідна. Ваша Ясновельможна Величність не має рушити з військом аж до того часу, поки ми не подамо сигнал. Все це має завершитись впродовж двох тижнів. І я плекаю вельми добру надію, що все має пройти успішно. Є необхідним надати гарантію також для п. Борковського деяких добр Самбірської економії. І якусь коштовність для Мазепи та [...].

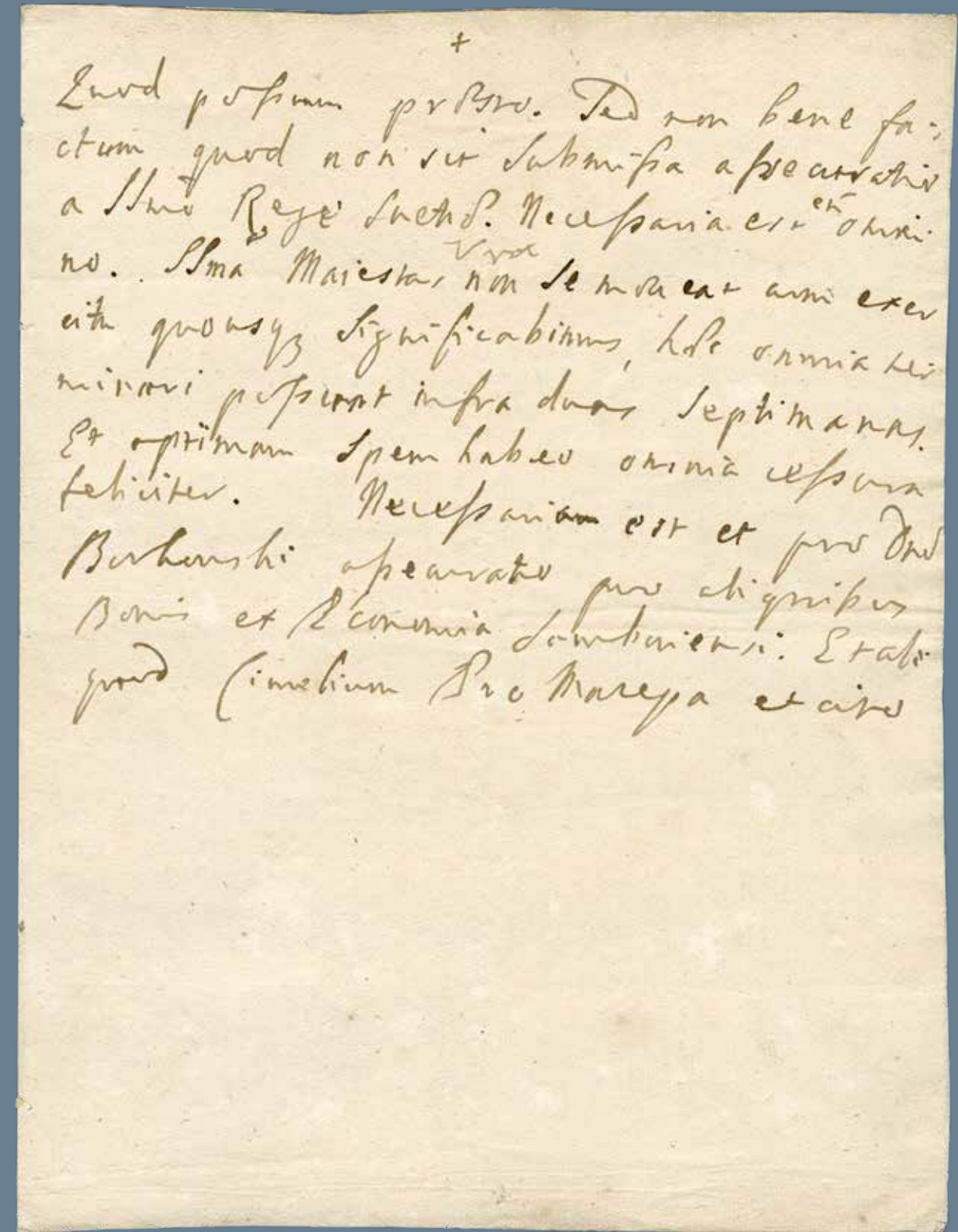

Карта військової кампанії Карла XII у Польщі в 1705 році. Літерою Z позначене розташування військ Івана Мазепи.

Джерело:
<https://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0001&cpid=alvin-record:95546>

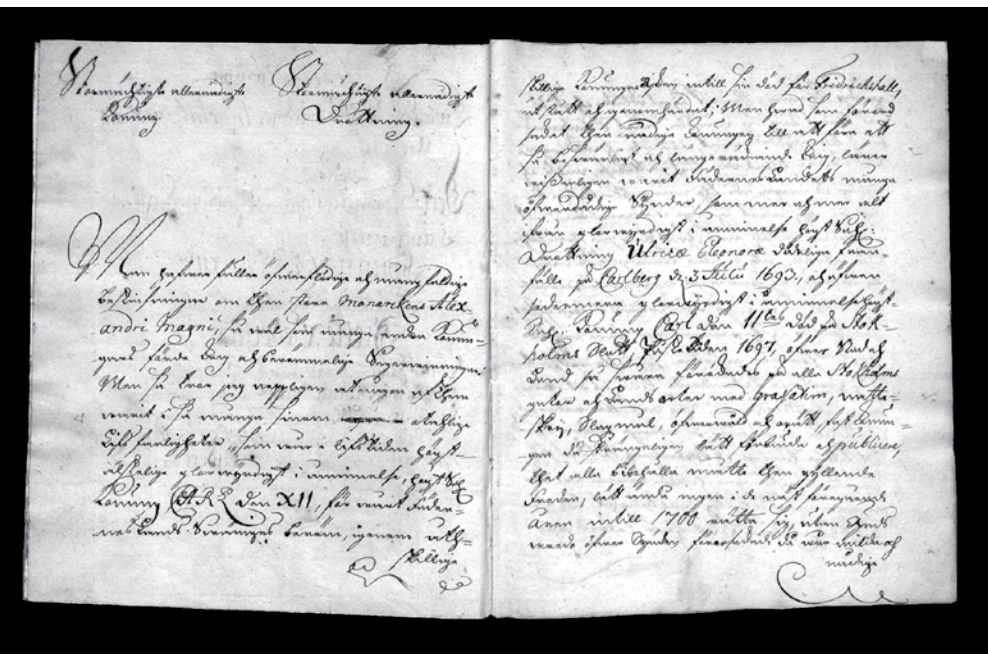
ІЛЮСТРАЦІЯ 20 ■

Другий недатований документ, в якому згадується ім'я Івана Мазепи.
Джерело: Державний архів Швеції

Якщо все було саме так, то зрозуміло, чому Петро I так лютував і вимагав видати йому Івана Мазепу мертвим чи живим, коли той знаходився у Бендерах після Полтавської битви. Щоб не було ніякого князя Русі. Волею Івана Мазепи було, щоб син його сестри, Андрій Войнаровський, отримав владу після нього, став гетьманом України і продовжив його справу. І, можливо, став спадковим князем Русі. Відомо, що дипломат Гайнріх фон Гуйссен виклопотав у віденського імператора титул князя для Івана Мазепи, але через брак грошей не зміг забрати і надіслати княжу грамоту гетьману²⁰. За свідченнями Андрія Войнаровського, на цю грамоту Іван Мазепа передав Меншикову 3000 дукатів. Також відомо, що Іван Мазепа надсилає прохання і про те, щоб його спадкоємця Андрія Войнаровського наділили княжою гідністю, але це прохання цар відхилив.

В одному з документів, які зберігаються в Держархіві Швеції, пишуть про гетьмана Орлика, Івана Мазепу і ... принца Андрія Войнаровського. Йдеться про документ (анотацію), який написав Йохан Хультман²¹. Він супроводжував Карла XII всюди з 1707 року і до дня його смерті в 1718 році. В документі 240 сторінок.

Шеф-редактор наукового історичного журналу «Сіверянський літопис» Сергій Павлик проаналізував у своїй книзі «Гетьман Іван Мазепа. Перше п'ятиріччя правління» те, як Іван Мазепа намагався відтворити українське князівство зразка 1692 року. Він пише про те, що Іван Мазепа давно знав, що титул князя Русі можна було отримати і від турецьких союзників. Про це йдеться і в одній з новин у шведській газеті «Звичайні Стокгольмські поштові новини». У статті написали таким чином: «Великий візир за допомогою татарського хана намагався переманити на свій бік гетьмана запорозьких козаків Самойловича від московитів і пообіцяв звільнити його від (контрибуцій?) і подарувати йому титул фюрста (князя) України, – інформувала 11 квітня 1687 р. шведська газета “Posttidningar”²². – До того ж він пообіцяв надати йому багато свобод і привілеїв і велику щорічну пенсію на утримання великої кількості охоронців. Але нічого з цього не вийшло, і вищезгаданий гетьман Самойлович готовий з величезною армією приєднатися до московитів та допомогти їм перемогти кримських татар»²³.

20 Мацьків Т. Справа княжого титулу гетьмана Івана Мазепи // Київська старовина. – 1993 – № 6. – С. 100–102

21 Тут більше інформації про автора: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Mobil/Artikel/13882>

■ J. Hultmans Enfoldige Annotationer 1707-18. Документ з Державного архіву Швеції https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/R0000394_00001#?

22 «Звичайні Стокгольмські поштові новини» від 11 квітня 1687 року у перекладі Марини Траттнер.

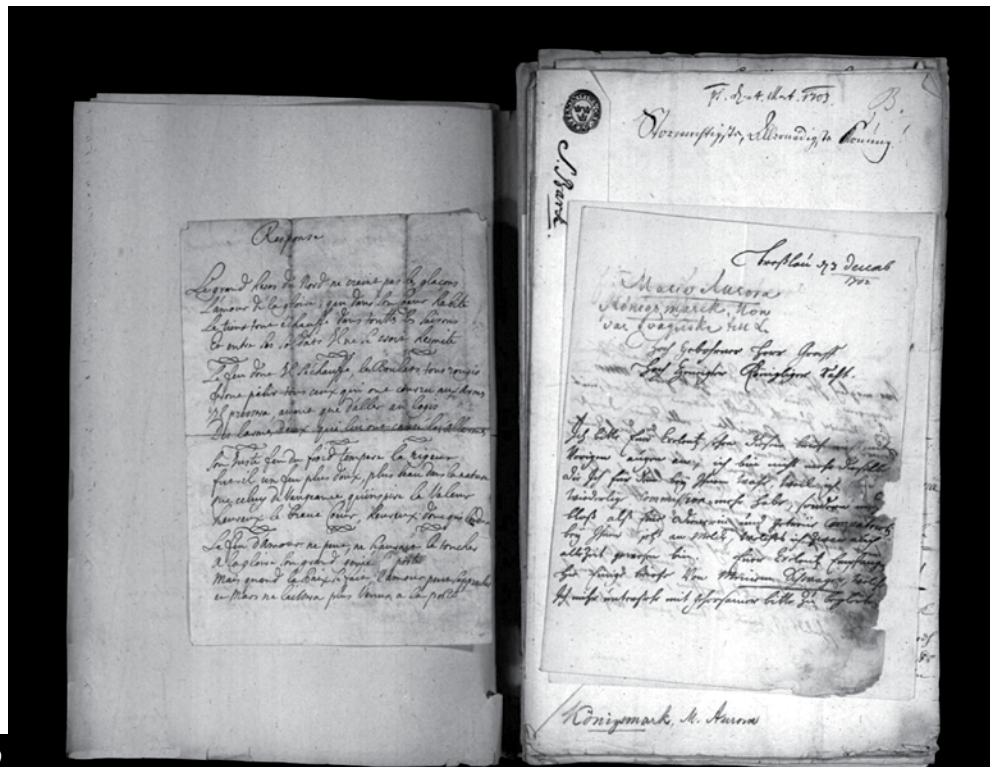
23 «Звичайні Стокгольмські поштові новини» від 11 квітня 1687 року у перекладі Марини Траттнер.

Кönigsmark - ■
- Amalia Wilhelmina -
Beata Elisabeth - Maria
Aurora - Maria Christina
- Johan Fredrik - Otto
Wilhelm
Документ
з Державного
архіву
Швеції

Можливо, більше інформації про це є у досьє на родину Войнаровських, яке зберігається у Держархіві Швеції. Його зробили для того, щоб підтвердити приналежність Андрія Войнаровського і його сина до аристократії. Після цього всього стає зрозумілим, чому в реляціях, які ми надаємо у цій книзі, пишуть про давню історію козаків, руський народ і те, на що вони всі мають право. До того ж, вимальовується чіткий план того, що Андрія Войнаровського, через сім років після смерті Івана Мазепи, виманили до Аврори фон Кенігсмарк (ориг. Aurora von Königsmark), яка знаходилася у Гамбургу. Вона була колишньою коханкою Августа II, який воював разом з московитами проти Карла XII. Аврора народила Августу сина, а потім була у дружніх стосунках з ним. Візит Андрія Войнаровського до Гамбургу закінчився його арештом зі сторони російських агентів і засланням Андрія до Сибіру. Щоб у нас ніколи не було навіть можливості обрати спадкового князя Русі.

Я знайшла досьє на Аврору Кенігсмарк 10 серпня 2021 року. Воно зберігається тут: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0069798_00009

Якщо прочитати останні частини цього розділу разом, то можна побачити чітку картину того, як Іван Мазепа з 1705 року системно планував вивести Україну з-під впливу московитів, отримати гарантії шведського короля і зробити її незалежною саме згідно з умовами Гадяцького договору у версії 1658 року. Це підтверджують всі подальші дії Карла XII, Івана Мазепи, Пилипа Орлика і Андрія Войнаровського. Карл XII виконав волю Івана Мазепи, підтримував Україну у боротьбі за незалежність, відстоював її права і у подальшому вимагав від інших правителів визнання незалежності всієї України під керівництвом Пилипа Орлика. Ніякого розподілу територій між Польщею, Московією і Швецією ніколи не було. Це лише міф і російська пропаганда, яку ми зараз спростовуємо.

РЕЛЯЦІЯ ПРО МАЗЕПУ 1707 РОКУ²⁴

Під час Другої світової війни Український науковий інститут у Варшаві (УНІ) планував надрукувати збірник матеріалів, присвячених Івану Мазепі, в трьох частинах. До третьої частини мала увійти новознайдена реляція про Мазепу 1707 року. Але, на жаль, сталося так, що архівні матеріали з реляцією були втрачені. За твердженням польського дослідника Р. Потоцького, «архів та бібліотека УНІ спочатку були вивезені до Українського наукового інституту в Берліні. У 1945 році частина матеріалів згоріла дощенту під час бомбардувань, а частина була вилучена та вивезена до Москви»²⁵.

Я знайшла інформацію про те, що Карл-Густаф Гільдебранд надрукував статтю з перекладом цієї реляції з латини шведською мовою в щорічнику Каролінської спілки за 1935 рік.²⁶ Примірники цього видання можна знайти в деяких бібліотеках Швеції та в бібліотеці ім. В. І. Вернадського в Києві. На мій запит щодо цієї реляції, надісланий до Державного архіву Швеції, відповіли, що до 1935 року архів був організований іншим чином, під час його реорганізації реляція зникла. Де вона знаходиться, наразі невідомо.

Богдан Кентржинський, український історик-емігрант, який після Другої світової війни жив у Швеції та співпрацював із Каролінською спілкою, цитував статтю К.-Г. Гільдебранда з текстом реляції в монографії «Мазепа», виданій 1962 року шведською мовою²⁷. Але, на жаль, усього тексту реляції він не надав. Мені пощастило знайти у Швеції один з примірників щорічника Каролінської спілки за 1935 рік зі шведським текстом цієї «новознайденої і новозагубленої» реляції про Івана Мазепу. Я зробила її переклад українською мовою, оскільки вважаю цей документ важливим джерелом інформації для істориків і тих людей, яких цікавить історія України, Польщі та Швеції. Мої коментарі винесені в дужки та позначені (МТ). Примітки самого К.-Г. Гільдебранда подані в посиланнях із позначкою:

«З приміток». Підтвердження інформації, наданої у цій реляції, можна знайти у «Розповіді кароліна», яку я переклала й надрукувала в «Історичній правді»²⁸.

Нижче подається стаття К.-Г. Гільдебранда з реляцією, текст якої виділено курсивом.

***

Зв’язки Івана Мазепи зі шведами до того моменту, коли він остаточно вирішив перейти на бік Карла XII, є малодослідженими. Головним джерелом інформації була невпевнена розповідь довіреної особи й послідовника Івана Мазепи, Пилипа Орлика, в листі 1721 року, який він написав, намагаючись налагодити стосунки з царем. Недоліки розповіді у листі Орлика можна пробачити, розуміючи те, що він описував давню історію і намагався виразити великоросійські симпатії. Цей занепокоений гетьман разом із великою кількістю дослідників намагався описати Мазепу як авантюриста, який діяв за власним бажанням, незважаючи на волю та інтереси козаків. Через це нашому джерелу надавалося більше уваги, ніж воно на це заслуговувало. Чим більше українських істориків досліджувало це питання, тим очевиднішим ставало те, що таке бачення Мазепи було безгрунтовним. Сучасний погляд на проблему Мазепи, який разюче відрізняється від створеного Орликом, чітко сформулював у 1909 році найвидатніший український історик М. Грушевський.

^[24] Траттнер М. Реляція про Мазепу 1707 року. Сіверянський літопис. 2021. No 1. С. 100. DOI: 10.5281/zenodo.4672113.

^[25] Potocki R. Ukraiński Instytut Naukowy w Warszawie (1930–1939): jego wkład do nauki i kultury ukraińskiej. Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. 1998. Z. 6–7. S. 257–266.

^[26] Hildebrandt K.-G. En Relation om Mazepa våren 1707. Karolinska Förbundets Årsbok. 1935. S. 157–166.

^[27] Kentrzhinsky B. Mazepa. Stockholm, 1962. 539 s. В українському перекладі див.: Кентржинський Б. Мазепа / Перекл. зі шведської О. Король. Київ: Темпора, 2013. 496 с.

^[28] Див.: Карл XII в Україні. Розповідь кароліна / Перекл. М. Траттнер. Історична правда. 13 січня 2021 року. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/01/13/158807

^[29] З приміток: особливо цікава недатована меморія Орлика, написана латиною у часи перебування в Бендерах. В ній описуються причини повстання Мазепи. Документ знаходиться в Державному архіві Швеції у розділі Cosacica. Також цікаві матеріали “Déduction des droits de l’Ukraine”, які знайшли в архівах Орлика у Франції, і «Источники Малороссийской истории» / собр. Д. Н. Бантышем-Каменским и изд. О. Бодянским.

^[30] МТ: На листі олівцем написана дата 3 червня 1707 року, але в кінці самого листа написана інша дата - 13 травня 1707 року. Мені не відомо, чому на листі позначена дата 3 червня 1707 року.

^[31] МТ: На листі олівцем написана дата 3 червня 1707 року, але в кінці самого листа написана інша дата - 13 травня 1707 року. Мені не відомо, чому на листі позначена дата 3 червня 1707 року.

■ Мартін Бернігерот. Портрет Яна Мазепи, 1706 р. Напис латиною під зображенням: «IOHANNES MAZEPPA / COSACCORUM ZAPOROVIENSIUM / SUPREMUS BELLI - DUX». Джерело: Ковалевська О. Іконографія Івана Мазепи в образотворчому мистецтві ХХ - початку ХХІ ст. К.: Темпора, 2013. С.15.

Для висвітлення загального положення Мазепи та його мотивів почали досліджувати матеріали, яким раніше не надавалося пильної уваги. Ці матеріали, безумовно, дуже цікаві та ілюстративні²⁹. Але фактичний перебіг подій у деталях все одно залишається для нас невідомим. Єдиними матеріалами, які проливають світло на ці події, є обширні свідчення перебіжчиків від Мазепи: особливо полковника І. І. Іскри та судді В. Д. Кочубея. Вони безуспішно намагалися викрити співучасть Мазепи у злочинах на початку 1708 року. Крім цього більше майже нічого немає. Власні документи Мазепи були знищені після його смерті, документація похідної військової канцелярії зникла, а про архів Станіслава Лещинського нічого не відомо. За таких умов деякі архівні знахідки заслуговують на те, щоб їх надрукували разом із короткими коментарями.

Ідеться про один меморандум, який був доданий до листа Станіслава Лещинського до графа Карла Піпера від 3 червня 1707 року. Він зберігається у Державному архіві Швеції (Kanslipresidentens arkiv. Brev till greve Carl Piper). Документ складається з трьох сторінок формату невеликого листа, акуратно написаного латиною у стилі, який можна побачити в документах у Лісенцице. Стиль розповіді легкий, але не без помилок. Переклад меморандуму шведською мовою надається нижче:

– Розповідь пана вінницького старости з дому Лещинських була відправлена кур’єром з фортеці Кам’янець 14 травня і прибула сюди 2 червня.

Тільки-но вищезгаданий вінницький староста дізнався про те, що генералісимум козаків Мазепа прибув до царя, він одразу ж відправив одну духовну особу до міста Жовква, щоб з’ясувати його наміри, чи планував він дотримати тієї старої обіцянки, яку він дав королю Станіславу, прийняти його законне керівництво і підпорядкувати йому всю Україну. Цей вінницький староста добре знав про всі наміри Мазепи. Тільки-но він дізнався про те, що ця духовна особа, яку він давно й добре знав, знаходиться в місті Жовква, то одразу ж прийняв його у себе й заключив із ним – як представником вінницького старости – взаємну клятву зберігати таємницю і розпочати листування, яке мало б організуватися з Кам’янця, і наказав, щоб наступне повідомлення передали Його Величності Королю Станіславу через раніше згадуваного вінницького старосту.

1. Що він – як тільки-но Його Величність запевнила б його у тому, що його прохання буде задоволено, – свято клянеться перед присутнім перед ним і підтверджує те, про що він раніше повідомив короля, а саме про свій намір підпорядкувати йому всю Україну і землі запорожців на певних вигідних умовах, які забезпечать безпеку і честь його і козаків.

2. Московитська військова рада дала йому завдання зібрати сто п’ятдесят (?) тисяч козаків і відправити їх у Червону Русь, щоб підбурити усе місцеве населення на повстання проти польської влади. І вже зараз, на невизначений термін, відправити туди тридцять або сорок тисяч відібраних козаків. Він погодився на це і вже відправив туди сина своєї сестри, Войнаровського, з тридцятьма тисячами козаків. Для того, щоб підтвердити свої добрі наміри і вірність Його Величності, відповідає він від себе особисто, що як тільки Його Величність підготується до дій проти московитів у Польщі, він одразу відправить посланця до короля із запевненням своєї підпорядкованості й послуху. І вони самі розпочнуть всі необхідні дії. І те, що його оточили 10 000 московитів, не стане цьому завадою. Тому що їх зможуть вбити протягом однієї ночі, коли для цього буде сприятливий момент.

3. Намір царя – уникнути головної битви зі шведською армією, якщо вона не буде розділена на кілька частин; в разі розділення на частини – він планує напасти на той підрозділ, який створить найкращі умови для нападу.

Але якщо щось серйозне станеться з ним особисто, він планує відступити з армією до міста Пінськ і чекати там на головну битву. Але надалі (згідно з планом) цар розташується у місті Любартів біля річки Вепр, у чотирьох милях від Люблина разом з приблизно 17 000 військових. Але решта армії, починаючи з міста Брест, розташується біля Вісли, поки не закінчаться повноваження Коронного сейму в Любліні.

- 4

Вибори короля цар переносить на майбутнє. Пропонуються наступні кандидатури. Спочатку Вишневецький, великий литовський гетьман, навіть якщо він не погодиться і його потрібно буде примушувати силою. Потім Денхофф, так званий маршал республіки. І зрештою Синявський, белзький воєвода і великий коронний гетьман.

- 5

Він хоче попередити на випадок, якщо шведська армія десь знайде московитський провіант або так званий магазин і захоче скуштувати щось з нього, то там все отруєно отрутою, яка, як він запевняє, була підготовлена і зберігалася герметично у спеціальних емкостях. Її перевозили через Україну до Польщі на 40 возах. Цю отруту винайшов француз або італієць.

- 6

Він прохає Його Величність якомога швидше надати йому впевнену відповідь на його пропозицію.

Реляція описує місію, яка не є невідомою для давньої Мазепинської літератури. Ця духовна персона, з якою гетьман давно знайомий і про яку йдеться в реляції, ніхто інший, як відомий єзуїт Томас Залеський, про справи з яким згадується в розповідях Орлика та звинуваченнях 1708 року (тут маються на увазі доноси Кочубея та Іскри — МТ). І цей візит у місті Жовква, про який йдеться у реляції, має бути той самий візит, про який пише Костомаров (візит весною 1707 року). Датування дивним чином співпадають. Згідно з даними Костомарова, єзуїт зустрів Мазепу не пізніше 23 квітня. Згідно з реляцією, Залеський встигнув приїхати до Камінця й кур'єр зміг виїхати з цього місця 14-го, тобто з травня за старим стилем. Орлик міг розповісти тільки про останні частини у ланцюгу цих відносин, які йому дозволили побачити. Орлик вважав, що Залеський відповідав за прямий зв'язок зі Станіславом і був відправлений Мазепою у місто Leisnitz. У реляції повідомляється дещо інше. У ній йдеться про те, що Залеський був просто підпорядкованою людиною, яка передавала інформацію. Він взагалі не здійснив цю небезпечну подорож до двору Станіслава, де його легко могли помітити. Він просто надав послугу польському шляхтичу. Цього шляхтича, *capitaneus Winnicensis de domo Leszczynia*, можна легко ідентифікувати. Його звали Казимир Ігнатіус Лещинський і він був вінницьким старостою (латиною *capitaneus*). Він і Станіслав належали до одного роду Лещинських, з головою бика на гербі. Своім спільним походженням вони завдячують воєводі Рафаелю Лещинському у 1500-х роках. Казимир Ігнатіус став з часом каштеляном у Львові і досяг високого чину. Крім цього він не залишив жодних глибоких слідів в історії. А проте його роль у цій реляції завдяки родинним зв'язкам значна і важлива в історичному контексті.

У Казимира Ігнатіуса були дві сестри, одна з яких, Вікторія, — дружина великого польського магната, київського воєводи Юзефа Потоцького, а інша, Теофіла, — дружина кузена своєї мами, краківського воєводи Януша Вишневецького, який займав значне становище у Польщі і був братом славетного головнокомандувача Михайла Вишневецького. Останній у 1707 році дійшов згоди з Сапегою й перейшов на бік шведів. Таким чином, Казимір Ігнатіус мав родичів серед двох провідних родин шляхетного походження, які були у різних контекстах стосовно один одного. І цей зв'язок буде ще вагомішим, якщо ми побачимо, що мати графів

■ Герб гетьмана України Івана Мазепи на звороті заголовного аркуша Євангелія. Навколо герба розташовано кириличні ініціали, що містять одну грецьку літеру «Σ»: Г. І. М. В. Є. Ц. П. В. З. С. Ч. С. А. А. К. Ця гетьманська криптограма розшифровується як «Гетьман Іван Мазепа Війська Його Царської Пресвітлої Величності Запорозького, Славного Чину Святого Апостола Андрія Кавалер» Фото Ігоря Осташа

З приміток: одне вже те, що Лещинський організував усі зв'язки і вів листування з фортеці Камінець, яка знаходилася в руках царя і була ключовим пунктом у захисті Польщі, багато чого варте. Синявський написав царю 6 травня 1707 року. Див. «Письма и бумаги императора Петра Великаго». V, стр. 601 — Про Лещинського згадується як про російського полоненого, очевидно, захопленого через шпигунство.

З приміток: Улоф Гермелін писав 29 листопада 1707 року: «Але я знаю з новин з польського двору, що Турок бажав би заключити більш тісний союз з Його Величністю». Лист від Улофа Гермеліна Самюелю Барку. Надрукований С. Ф. Розеном у 1913 році, стор. 142.

З приміток: І. Нордберг. «Історія Карла XII», том 1, стор. 289.

Вишневецьких, яка вдруге вийшла заміж за великого литовського маршалка Яна-Кароля Дольського, стала одним із основних персонажів в історії Мазепи. Під іменем «княгиня Дольська» вона добре відома дослідникам як подруга Мазепи та найважливіший посланник його до Станіслава. Зайвим буде розповідати, що вся інтрига розвивалася за польською традицією, тісно пов'язаною з родинними зв'язками та подіями. Одним із поворотних пунктів попередніх зв'язків, про який розповідають кілька дослідників, є зимовий день 1705—1706 року, коли Мазепа став хрещеним батьком дитини Януша Вишневецького та Теофіли Лещинської.

Те, що все доведено, робить історію про Залеського більш цікавою. І його зв'язки ведуть нас до тих самих магнатських родин, до яких належав Казимир Ігнатіус, хоч єзуїт і не був членом цієї групи, а лише підпорядковувався їй. У 1706—1707 роках він був ректором єзуїтської колегії у Вінниці. Він представлявся як польовий капелан Юзефа Потоцького, якщо хтось взагалі пам'ятав про його зв'язки з домами Потоцьких і Вишневецьких.

Немає жодних причин для того, щоб сумніватися в розподілі ролей у реляції між Залеським і вінницьким старостою. Цей останній забезпечив дипломатичний контакт з Мазепою навесні 1707 року³¹. Це деталь, яка описує частину цього дипломатичного апарату, який пов'язував Карла XII, з одного боку, і Станіслава Лещинського з їх союзниками на сході та на півдні, з іншого. Без сумнівів, це була мережа дружніх і приватних політичних зв'язків цих магнатських родин, яка зіграла свою вирішальну роль. Той дослідник, який одного дня аналізуватиме турецькі, татарські й козацькі зв'язки до російського походу, має надати належну увагу цим обставинам. Тут можна поставити технічне питання щодо джерел: якщо відомості про хитросплетіння переговорів можна було знайти в архівах польських магнатів, то, можливо, згадки про них є і в інших джерелах. Це викликає таке питання: якщо уся ця східноєвропейська союзна політика, вся ця можливість сконцентрованого нападу на росіянин, яка залишиться важливим фактором в російському військовому поході Карла XII, спрямовується за польською ініціативою і є прямим спадком польської політичної традиції, то вона повинна відповідати певним передумовам у власній історії Швеції. Без детального аналізу подій можна стверджувати, що подібні обставини були і в переговорах з Блискучою Портою, і що польське питання було одним із важливих пунктів у шведській політичній пропаганді стосовно Станіслава³².

Реляція цікава ще й з іншої точки зору. Вона надає чіткі докази того, що переговори з Мазепою у той проміжок часу вже набули конкретних форм і стосувалися прямих пропозицій, прямих вимог і обіцянок з боку самого гетьмана. Дивно, що Мазепа планував перейти на бік Станіслава, тільки-но той прибув би до Польщі і приготувався б до війни. Очевидно, що люди у канцелярії Станіслава бажали трактувати все в позитивному світлі, але ця реляція підтверджує, що їх поведінка не була безпідставною, а мала реальне підґрунтя. І вже одна ця обставина, що це все можна довести, цікава сама собою. Це також дає певне підґрунтя тим даним, які ми знаходимо у Нордберга, що Мазепа у жовтні 1707 року пообіцяв перейти на бік Карла XII разом з козацьким військом, яке перебувало у Польщі³³.

Згідно з інформацією Нордберга, шведський король відхилив цю пропозицію. Він недооцінив бойову готовність козацького війська в порівнянні з регулярною армією і подумав, що не варто було чимось жертвувати в той момент і розділяти з ним честь визволення Польщі. Він переніс вирішення цього питання на момент

Деталь гравюри «Апофеоз Мазепи», 1708 рік. Автор Данило Галяховський
Джерело: Варшавський Національний музей

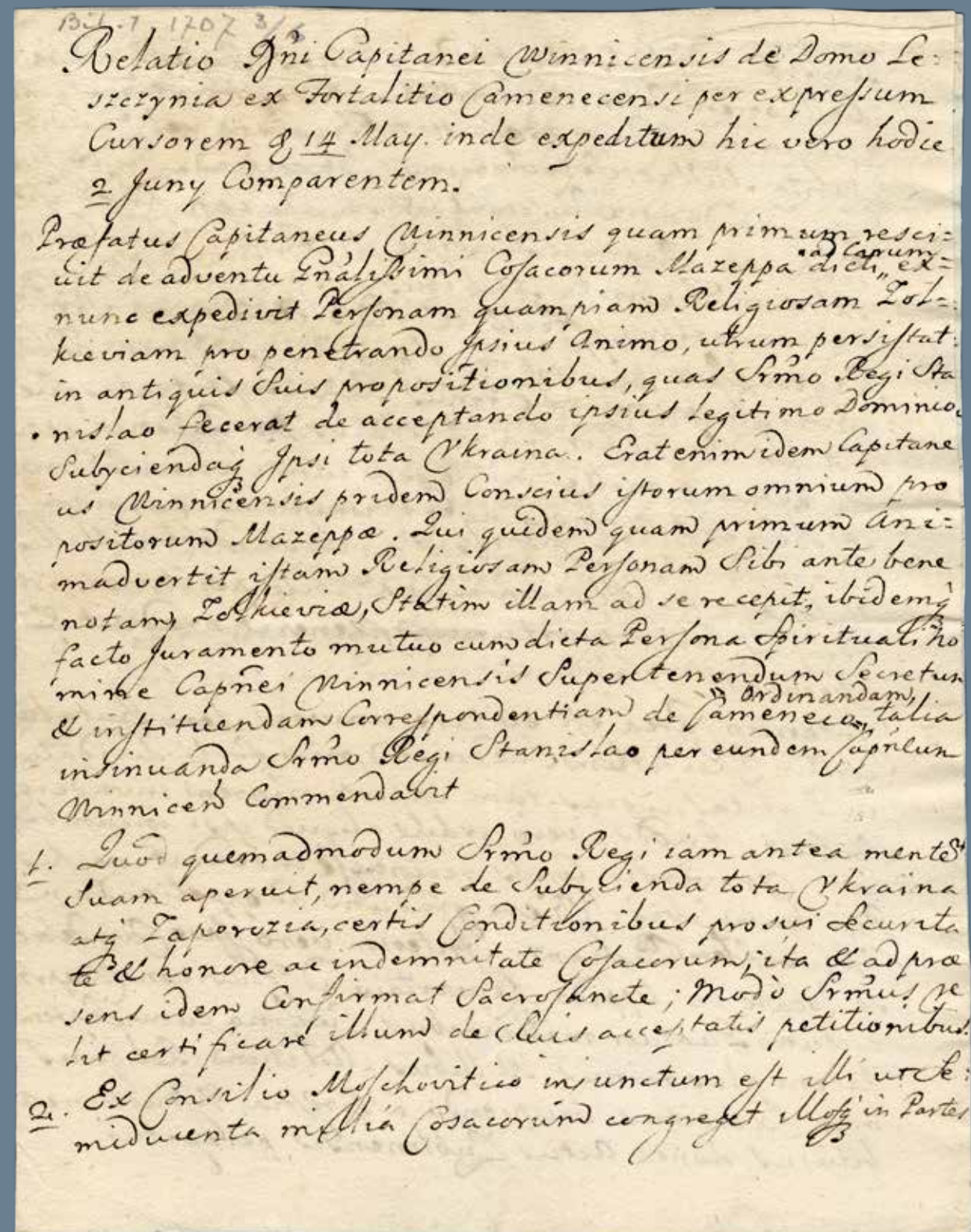
свого російського військового походу. Твердження Нордберга не мають доказів. Про них не можна сказати більше, ніж те, що це схоже на рішення короля в цих обставинах. Але необхідно також проаналізувати, наскільки надійними були обіцянки гетьмана. Згідно з реляцією, Мазепа з великою кількістю козаків повинен був увірватися до Червоної Русі, 30 000 козаків були вже відправлені під керівництвом сина його сестри, Войнаровського, і їх кількість мала збільшитись. Ці дані, які підтверджують бажане у дружбі гетьмана, дивним чином відрізняються від усіх відомих джерел. Пункти Петра I до Мазепи 25 квітня 1707 року були збережені. Вони очевидно підсумовують весняні плани та цілі – принаймні ті, які стосувалися рішень останньої військової ради, принаймні щодо Мазепи. Крім того, цих планів, вочевидь, дотримувались. Вони базувалися на суто оборонних завданнях для козацького війська. Мазепа мав забезпечити укріплення Києва й Печерського монастиря, сконцентрувати там військо, а потім відправити певну кількість козаків до Волині, не так далеко від Києва. Група з 5000 обраних козаків мала б поїхати до Любліна. Ці 5000 згадуються в інших актах. Вони знаходилися під керівництвом Войнаровського³⁴. Його напад – зі значно меншою кількістю козаків, ніж вказав Мазепа, – не був схожий на підготовку великої військової операції в Польщі та був незалежною від цього подією іншого характеру. Судячи з усього, дані про цю подію є ядром правди в цій реляції. Звичайно, можна подумати, що гетьман вірив у те, що він писав, і писав це з найкращими намірами, маючи на увазі те, про що він почув і що він планував здійснити. Але з його привабливих пропозицій нічого не здійснилося у реальності³⁵. Переговори з Мазепою мали не досить чітку базу. Лише його обіцянки та політична кон'юнктура були чітко зрозумілими. Але ні польська політика, ні зміни у політиці західноєвропейського альянсу, ні переговори з козаками не допомогли досягти найважливішої мети – визначної перемоги шведської армії над армією царя.

34 З приміток: Листи. V, стор. 190.
Петро I до Мазепи 19 серпня 1707 року.
А. а. VI, стор. 44, порівн. зі стор. 228.

35 З приміток: Орлик описував наміри Мазепи та повідомляв, що Мазепа лише хотів зачекати на результати битви.

ІЛЮСТРАЦІЯ 21 ■

Реляція.
1-ша сторінка
Джерело:
Державний
архів Швеції

Реляція.
2-га сторінка.
Джерело:
Державний
архів Швеції

Cypria inducat, excitando omnes Russos ad rebellionem Polonico Dominio. Interim vero ut quantum in ibidem pramittat Tringinta vel quadraginta Millia selectorum Pshcorum. Quod ipse exequendum suscepit in se, atq; eam remissit Nepotem suum ex Sorore dicti Regis Magnarowski cum Tringinta Millibus Pshcorum. De cuius tamen optimo affectu & fidelitate erga Srmum Regem pondet ita prout pro sua Persona, addens quod qm primum Srmus Rex Constitutus fuerit in statu Contra Moschos in Polonia agentis, extunc mittet ad Regem cum Submissione et obedientia, ipse agere incipient agenda. Nec obstabit, quod habeat circa se decem Millia Moschorum. Illos enim una nocte perituros, ubi tempus iam opportunum venerit, praedixit & sperat.

5. Intentio Carea est evitare universalem Bataliam contra Exercitum Suedicum, nisi forte dividatur in Partitas Copias, tunc opportuniorum invadere statuit. Quod si vero grave aliquid ipsi incumbat, cum Universis Corp. recipere intendit versus Pinskium, ibique stare gradum ad oppetendam Universalem Bataliam. Interim vero ipse Carea debet se locare in Oppido Lewartow ad Fluvium Praepredictum, Quatuor milliaribus Lublino, cum Septemdecem plus minus Millibus Militum. Reliquus vero Exercitus incipiendo à Graetia, Vistula in cubiturus donec Actus Lublinsensis peragatur.

Реляція.
3-тя сторінка.
Джерело:
Державний
архів Швеції

4. Electionem Idem Carea promovet Subjectaq; proponuntur ista. Primo Wignioviectus. Inalis Exercitus Lithvanici, Etiam per vim capiendus si recusaverit. 2do Donhoffius Protensus Episcopus Marechalus. Ultimo Pieriawscyus Patrus Betzensis Inalis Exercitus Regni.

5. Praecavet ne Copia Partium Suedicarum in vicinias quocumq; loci Commearum Moschorum, tum vulgo Magazyna, ~~recessa~~ Sumant de illis quidquam ad manducandum, omnia enim sunt Veneno infecta: cuius Veneni affirmat Quadraginta Currus in Certis Ollis preparati & bene obsignati per Ukrainam deducta esse in Poloniam ex Inventione cuiuspiam Galli sive Itali.

6. Petit idem quantocumq; sibi à Srm. Rege responderi in suis Propositionibus cum aliqua Certitudine.

Ms. 7. 1707 3/4

Illustrissimo Atq; Excellentissimo Dno Dux
Domine observandissime

Excellentiam Vestram legionibus armatum caetera
ad conscribendos novos milites Borussiae
assignasse et eade causa a me desiderare
ut mandatum denique milites sub auspicio meo
forsitan ibi degentes in ordinationem vestram
intempant ex literis ultimis perspexi
Quoniam autem jam ante aliquot menses
expresso Borussiae copiis hic commorantibus
Suecicis a Serenissimo meo assignata est, ut
vestram Excellentiam non fugit, desiderio illius
annuere non valeo. Ante paucos autem dies
litteras ad Serenissimum meum exaravi hac de cau-
sa, humillime petens, ut utraque Majestates inter se

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 24

Лист, з яким була
надіслана реляція.
1-ша сторінка

ІЛЮСТРАЦІЯ 25 ■

Лист, з яким була
надіслана реляція.
2-га сторінка

conveniant, civitatem hanc terra cedat. Provisuris
reponsum expectans spero Vestram Excellentiam
eorum quieturam mandatumque daturum esse, ut
copiae ipsius ad Borussiae iter non ingrediatur
Qui interim omni cum permansurus observantia

Illustrissima Atq; Excellentissima
Dominationis Vestrae

Posnaniae 13 Maj
1707

Adulterissimus et
Humillimus Servus

НОВІ АРХІВНІ ЗНАХІДКИ¹

Олексій Кресін

До збірника включено кілька документів 1709 р., що уточнюють обставини появи «Пактів і конституцій» 1710 р. та її значення в контексті українсько-шведських відносин, а також правові позиції шведських і українських політичних сил того часу. Ці документи походять з канцелярії Карла XII. Зокрема, у листі державного канцлера Швеції Г. Г. фон Мюллерна від імені Карла XII до П. Орлика від 28 вересня 1709 р. вказується на характер українсько-шведських відносин – «захист і опіка» короля щодо народу та держави. Весь зміст листа свідчить, що ці відносини, на думку короля, надають йому право певного впливу на політичні процеси у Війську Запорозькому.

«Інструкція Карла XII С. Понятовському, Г. Г. фон Мюллерну та К. Клінгеншені у справі Війська Запорозького проти С. А. Войнаровського» від 10 листопада 1709 р. суттєво розширює відомості про так звану «Бендерську комісію» 1709 р. Цей судовий процес щодо спадщини І. Мазепи, де суддями виступила призначена Карлом XII колегія, мав надзвичайно важливе значення для розвитку української правової думки і, зокрема, став безпосередньою передумовою появи «Пактів і конституцій» 1710 р. Попри публікацію низки документів² та кілька наявних досліджень³, відчуваються недостатність джерельної бази, а також некоректність публікації частини наявних джерел, що вимагає подальших пошуків та наукових студій. В «Інструкції» цілком певно визначено найбільш складний та важливий елемент спору – кваліфікація майна, що перебуває в розпорядженні гетьмана, як публічного чи державного в умовах недостатнього розвитку правового регулювання сфери публічно-правових відносин.

Документ дає змогу стверджувати, що розгляд спору спочатку здійснювався особисто королем і лише потім був доручений спеціально сформованій судовій колегії. За своїм характером цей документ не є власне інструкцією, але королівським указом про заснування такої судової колегії, і адресується невизначеному колу адресатів, насамперед сторонам спору, а не тільки членам

¹ На початку вересня 2021 р., архівіст Ян Міспелаєре, після запиту Марини Траттнер, перевірів резерви Держархіву Швеції і знайшов для нас унікальні документи з Військової канцелярії Карла XII. Під час роботи над перекладами текстів, докторант Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук Олександр Олегович Малишев знайшов дві реляції в онлайн-архіві Держархіву, які він теж люб’язно погодився перекласти для видання.

² Молчановскій Н. Несколько данных о смерти и наследстве Мазепы // Киевская старина. 1903. № 1; Грушевський М. Шведсько-український союз 1708 р. // Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. Київ: Веселка, 1992; Кордт В. Матеріяли з Стокгольмського державного архіву до історії України другої половини XVII – початку XVIII ст. // Український археографічний збірник. Т. III. Київ, 1930; М. Возняк. Бендерська комісія по смерті Мазепи // Мазепа: збірник: у 2 т. Т.1. Варшава, 1938.

³ Кресін О. В. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002; Кресін О. В. «Біла пляма» в історії держави і права України: «Бендерська комісія» 1709 р. // Міжнародне право і національне законодавство: Зб. наук. праць. Київ, 2005. Вип. 4; Кресін О. В. Бендерська комісія // Енциклопедія історії України. Т. 1. Київ, 2003; Кресін О. В. «Бендерська комісія» 1709 року і питання про політичні та правові основи організації влади у Гетьманщині // Держава і право. Зб. наук. праць. Вип. 3. Київ, 1999; Діптан І. Боротьба за «скарб» І. Мазепи як один із чинників з’яви «Конституції» П. Орлика // Сіверянський літопис. 2014. № 1–3; Діптан І. Бендерське «яблуко розбрату» перших українських політемігрантів // Рідний край. 2014. № 1.

колегії. Рішення Карла XII у цій справі від 22 грудня 1709 р. коротко викладає її обставини, вимоги старшин як представників Війська Запорозького та аргументовані висновки короля щодо кожної з цих вимог. Старшинам було відмовлено у задоволенні всіх їх вимог, окрім виплати заборгованого жалування.

Запорозька Січ у судовому рішенні не названа (і, відповідно, не визнана) стороною справи. У контексті позицій сторін і обставин судового процесу, відомих з опублікованих раніше документів, це дуже важливо, адже означає констатацію відсутності її політичної єдності та правового зв’язку з Військом Запорозьким. У документі є характеристика королем сутності його відносин з Військом Запорозьким як протекції («опіки»), що передбачає виключно гарантії зовнішньої безпеки без порушення традиційного характеру державного управління останнього. При цьому такі відносини розглядаються як еквівалентні у правовому відношенні попередній царській протекції, що в підсумку передбачає також роль монарха як гаранта непорушності системи владних відносин у Війську Запорозькому, третейського судді між різними владними інституціями з очевидним потенціалом втручання у їх діяльність.

Декларація Карла XII щодо виборів гетьмана Війська Запорозького, що датується квітнем 1710 р., сама по собі важлива для кваліфікації сутності українсько-шведських відносин, адже монарх-протектор згідно з нею вказує на своє право на оголошення таких виборів. Посада гетьмана у документі кваліфікується як «верховного префекта», тобто фактично підвладного монарху намісника країни; він одержує владу не лише завдяки вибору народу, але й пізнішому затвердженню монархом.

Лист Карла XII до Запорозької Січі від 15 травня 1710 р. коротко описує вибори П. Орлика гетьманом, участь у яких взяли генеральні старшини, городове козацтво (імовірно старшина) та делегація Запорозької Січі. «Пакти і конституції» у документі кваліфікуються як договір гетьмана з народом, укладений перед виборами і спрямований не на встановлення нових норм, а на відновлення і підтвердження традиційних вольностей. Король вважав за необхідне також вказати у листі на затвердження ним «Пактів і конституцій» та надання асекураційної грамоти, мета якої характеризується як забезпечення цілісності та блага України, зокрема й в результаті сподіваної перемоги над Російською державою. Карл XII зобов’язується не закінчувати війну з останньою, поки цієї мети не буде досягнуто, і спонукає Запорозьку Січ до активної участі в цій війні.

Загалом документ має значення не просто листа, а урочистої грамоти, що виступає як вступ до ймовірно надісланих разом з нею «Пактів і конституцій», конфірмаційної та асекураційної королівських грамот. Фактично цей документ проголошує спеціально для Запорозької Січі поширення на неї влади гетьмана П. Орлика і його уряду, чинність нових (чи оновлених) засад публічно-правових відносин. Можна припустити, що цей документ в очах запорозького козацтва мав також свідчити про поширення зобов’язань Карла XII щодо територіальної цілісності України на землі Запорозької Січі.

Для всіх п’яти документів характерне послідовне позначення українців у межах Війська Запорозького як руського (також козацького) народу, який чітко відокремлюється від народу московитів. При цьому народ позначається в етнічному розумінні – як gens (Gens Rossiacæ Exercitus Zaporoviensis, Gens

Exercitusque Zaporoviensis, Gens Cosacica), але одного разу як синонім до gens вжито слово natio. Всі ці документи послідовно використовують поняття «Україна» (Ucraina) та «Військо Запорозьке» (Exercitus Zaporoviensis), але кореляцію між ними встановити складно. Посада гетьмана постійно означається як Dux (герцог, князь), що мало вказувати на автономність, але несuverенність його влади над країною, сюзеренітет щодо якої належить монарху.

У цих документах багаторазово наголошується концепт публічного блага, блага народу і держави, що підкреслює політичну суб’єктність останніх. Їх правова суб’єктність відображена у кількаразовому наголосі на звичаях і правах/законах Батьківщини, публічно-правових звичаях, розмежуванні приватного і публічного права, зокрема і в питаннях державного управління.

Загалом п’ять вказаних документів демонструють сприйняття Війська Запорозького як держави, що має внутрішню автономію, але перебуває під зовнішнім монархічним сюзеренітетом на договірних засадах. При цьому сюзерен/протектор виступає гарантом зовнішньої безпеки і непорушності публічно-правових відносин цієї держави. Чітке виокремлення публічно-правових відносин королівською канцелярією, яка посилається й на позиції українських політичних сил, є важливою передумовою і водночас контекстом появи «Пактів і конституцій» 1710 р.

Два інші документи – «Реляція про Київ» та «Правдива реляція про Козаків і про Київ» – не датовані й не підписані. У «Реляції про Київ» вказується на претензії Російської держави на Київ, питання щодо приналежності якого вони прагнуть розглядати окремо від приналежності України. При цьому зазначається, що на час написання документа Україна (йтися може про Лівобережну Україну) юридично перебуває під царською протекцією, а фактично страждає від узурпації володіння нею московитами.

Автор документа виводить історію Війська Запорозького від Хазарії, центром якої було м. Київ. Статус цієї держави визначається через титул її монарха – Princesps, що може розумітися як імператор. І так само козацький народ проголошується нащадками хазарів (козарів), а «Хазарія», «Україна» і «Військо Запорозьке» використовуються для позначення однієї країни, що охоплює Право- і Лівобережну Україну «аж до Чорного моря». Пізніше династія Рюриковичів змогла встановити свій сюзеренітет щодо цієї держави.

Державу було ліквідовано через польське завоювання, вона потрапила до польського володіння, яке характеризується як ярмо (неволя, рабство). Визвольна війна під керівництвом Б. Хмельницького в цьому контексті розглядається у документі як відновлення давньої хазарсько-козацької державності. При цьому в документі робиться наголос на значній ролі у цьому військового союзу України з Кримом. Поляки були змушені укласти з Б. Хмельницьким договір, згідно з яким і «за спадковим правом» козаки відновили своє володіння Києвом. Опозицією польського рабства у документі виступає московська протекція, до якої Україна вступила за загальною, вільно висловленою волею козаків.

Слід зазначити, що Польща (Річ Посполита), Україна і Московщина (Російська держава) в документі виступають фактично як рівні держави поза питанням монархічного сюзеренітету; наголос робиться на суб’єктності народів більшою мірою, ніж на назвах держав і титулах сюзеренів. Це дає змогу автору

Отримані документи і чернетки документів з Військової канцелярії Карла XII 1709-1712 рр. Фото Марини Траттнер

Діаріум з зареєстрованими отриманими й надісланими документами Військової канцелярії Карла XII 1709-1712 рр. Отримані листи та чернетки документів. Переписи листів з Реєстратури Військової канцелярії Карла XII. Фото Марини Траттнер

документа проголошувати абсолютний характер володіння територією Право- і Лівобережної України, включно, зрозуміло, з Києвом, козацькими політичними структурами – поза і на противагу монархічно-сюзеренному легітимізму, що насправді відображений в договорах про територіальні володіння і розмежування XVII ст.: «Поляки не могли поступитися Києвом Московитам, бо вже не мали над ним влади, натомість Козаки без будь-якої перешкоди з Польського боку впродовж понад тридцяти років до того, як Московити започаткували з Поляками вічний союз дружби, мирно і вільно над ним [Києвом] владарювали. Ніхто ж не може дати те, що йому не належить». А пізніша тривала узурпація московитами володіння Києвом і Лівобережною Україною виступає як принципове порушення такої договірної протекції і характеризується як насильницьке повернення народу і країни до рабства.

Але в документі наявний ще один аспект у розумінні території України. Наприкінці тексту Київ пов’язується з Правобережною Україною, що охоплює територію давнього Київського князівства. І насамперед щодо цієї території наголошується назва «Україна», хоча й зазначається, що до цієї країни входить також «ліве» володіння, колишні Чернігівське і Сіверське князівства. Посилання у договорі на «вічний союз дружби» московитів і поляків, який можна атрибутувати лише з Договором про вічний мир 1686 р., встановлює безумовну нижню часову межу датування документа.

Якщо «Реляція про Київ» за своїм змістом може розглядатися як самостійний короткий трактат, то «Правдива реляція про Козаків і про Київ» є скоріше додатковою запискою – так би мовити, не промовою, а реплікою в дискусії. Цей документ спирається на цитування та переказ виданої в 1652 р. і пізніше праці А. Целларія, що встановлює безумовну нижню часову межу для його датування. А згадка у цитуванні подій 1654 р. пересуває цю межу принаймні до часу другого видання книги А. Целларія у 1659 р.

У короткому висновку, який робиться у документі після розлогого звернення до книги А. Целларія, наголошується на приналежності України по обох берегах Дніпра козакам «за старожитнім спадковим правом», попри юридичні претензії на неї Речі Посполитої та Російської держави. Тому Військо Запорозьке проголошується не новою, а відновленою державою козацького народу, а права народу, зокрема й територіальні, знов-таки поставлено вище за принцип монархічного сюзеренітету. При цьому, цілком суголосно пам’яткам української правової думки другої половини XVII – початку XVIII ст., у документі протиставляється підданство як рабство, і союз/протекція як статус, відповідний правам вільного народу.

Зрозуміти зміст і причину появи цих двох документів, а також датувати їх можна, виходячи з їх ідейного та міжнародно-правового контекстів. Щодо першого, то увагу на себе звертає викладена у «Реляції про Київ» ідея хазарсько-козацької безперервності історичного розвитку українського народу та його державності. Ця ідея дає змогу автору стверджувати, що українська державність давніша, ніж поява Рюриковичів, і відповідно кваліфікувати владу останньої щодо українських земель як узурпацію, таким чином спростовуючи історичні сюзеренні права царської династії на Україну й, зокрема, Київ. Появі та еволюції цієї ідеї присвячено низку моїх досліджень, а тому немає сенсу тут її викладати. Зазначу лише, що доступні мені свого часу джерела дали змогу датувати появу цієї ідеї 1710 р. Нові знахідки відсувають цю дату до 1670-х рр⁴. Водночас, аналіз

■ Документи з Військової канцелярії Карла XII. Фото Марини Траттнер

«Реляції про Київ» дає змогу стверджувати, що її виклад хазарської/козарської ідеї спирається на текст «Пактів і конституцій» 1710 р. Отже, «Реляція про Київ» з'явилася не раніше 1710 р.

Міжнародно-правовий аспект у обох документах цілком зрозумілий. Йдеться про можливість чи неможливість розгляду питання приналежності Києва окремо від Правобережної України. Це пов'язано з інтерпретацією положень Прутського договору 1711 р., згідно з яким цар зрікався претензій щодо території Речі Посполитої та сюзеренітету щодо українських і запорозьких козаків.

Положення цього договору, що об'єктивно апелював до норм попередніх Карловицьких договорів 1699 р. і Константинопольського договору 1700 р., були цілком однозначними. «Україна» згідно з Карловицькими договорами 1699 р. охоплювала Правобережну Україну без Києва з прилеглими містечками і мала перебувати у складі Речі Посполитої³.

Прагнення Османської імперії досягнути реваншу і повернути свій вплив на Правобережній Україні, відновивши там українську державу під своїм протекторатом, тобто стан справ до 1699 р., проявилися у Привілеї Агмета III Війську Запорозькому 1711 р. Уряд П. Орлика був надзвичайно зацікавлений у приєднанні Києва до Правобережного Війська Запорозького, хоча це з огляду на тогочасну систему міжнародних договорів було практично нездійсненним.

У цих умовах послы Війська Запорозького, а також французькі й шведські дипломати у Стамбулі намагалися вплинути на уряд Османської імперії, який вів переговори з Російською державою щодо укладення тривалого миру. Як повідомляв керівник української делегації Д. Горленко 28 лютого 1712 р.,

4 Бовгиря А. Козацьке історіописання в рукописній традиції XVIII ст. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010; Бовгиря А. «Хозары во казаки именуются посем»: этногенетические концепты в украинских текстах XVII–XVIII вв. // Древняя Русь после Древней Руси: дискурс восточнославянского (не)единства. Москва, 2017.

5 Кресін О. В. Карловицькі договори 1699 р. // Енциклопедія міжнародного права. Т. 2. Київ, 2017.

6 Субтельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. Київ: Либідь, 1994. С. 90.

7 Copia literarum a Duce Orlik ad Supremum Visirum. Btnderae, 10 die Martii, 1712 anno // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. Москва, 1847. С. 58.

8 Привілей Агмета III Війську Запорозькому 1711 р. // Кресін О. В. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. С. 378–379. Див. також: Костомаров Н. И. Руина. Мазепа. Мазепинцы. Исторические монографии и исследования. Москва: Чарли, 1995. С. 766–768. Щоправда, В. І. Ульяновський датує цей документ травнем 1712 р., що виглядає більш логічним. Див.: Ульяновський В. І. Пилип Орлик // Володарі гетьманської булави. Київ: Варта, 1994. С. 448.

9 Борщак І. Гетьман Пилип Орлик і Франція (сторінки дипломатичної історії) // Записки НТШ. Т. 134–135. Львів, 1924. С. 84–87

саме питання Києва залишалося останнім невіршеним. І османський уряд, і українські послы були готові поступитися Києвом заради остаточної відмови царя від решти Правобережної України, але П. Орлик наполягав (очевидно, в своїх листах) на прилученні Києва в юридичному розумінні до Правобережної України⁶. Цій же проблемі було присвячено лист П. Орлика до великого візира Османської Порти від 10 березня 1712 р., де стверджувалося, що «ані Київ без України, ані Україна без Києва існувати не можуть»⁷.

Але зрештою 12 квітня 1712 р. було укладено російсько-османський Константинопольський договір. Попри надзвичайний успіх – зречення царем прав на територію Запорозької Січі – Київ долучити до Правобережної України не вдалося. Ще до цього, 5 березня 1712 р., було видано другий Привілей Агмета III Війську Запорозькому, в якому проголошено приналежність Києва царю⁸. Питання Києва і навіть Лівобережної України й після цього обговорювалося в Стамбулі за ініціативи шведських і французьких дипломатів⁹, але Адріанопольський договір 1713 р. підтвердив територіальні рішення договору попереднього року.

Цей контекст дає змогу зрозуміти зміст і причину появи «Реляції про Київ» і «Правдивої реляції про Козаків і про Київ» та датувати їх між 1711 і 1713 рр. Також є всі підстави припустити, що ці документи вийшли від уряду П. Орлика, а можливо – їх авторство належить самому гетьману. Жанр цих двох документів – історико-правовий трактат – вимагає окремого розгляду в багатьох контекстах.

Безперечно, документи, які тут публікуються, уточнюють наші знання про життя мазепинської еміграції, діяльність уряду П. Орлика, українську історичну і правову думку початку XVIII ст. Вони потребують докладного аналізу, але це завдання виходить за межі цього вступу.

■ Документи з Військової канцелярії Карла XII. Фото Марини Траттнер

AD DOMINUM ORLICH UT BENDERAM ACCEDAT AD DELIBERANDUM DE NEGOTIIS COSSACCICIS MAZERPA EORUM DUCE FATIS FUNCTO

Ex quo Sua Regia Majestas Dominus Meus clementissimus inclytam Gentem Rossiacam, Exercitum Zaporoviensem in fidem tutelamque Regiam receperit, singulari cura pro bono eorundem semper arsit, nec desiit id ipsum quacunque occasione testari. Nunc cum Illustrissimus Mazeppa, Dux quondam Exercitum Zaporoviensium, debitum Naturæ nuper solverit, id animo sollicito volvit Sua Majestas, ne prædicta inclyta Natio totusque Exercitus Zaporoviensis, tanto Duce Capiteque orbatus, exinde detrimenti aliquid capiat. Itaque permota tum ejusmodi sollicitudine, cum instantibus precibus Magnifici Domini Koschowy Ejusque confratrum, duxit necessarium huc evocare Magnificentiam Vestram una cum Magnificis D[omi]nis Oboisnick ac Prelucki, ut possint quæ ad promovendum bonum publicum proponentur, percipere atque, mature deliberatis omnibus, quod saluberrimum censeatur concludere. Proinde ad mandatum S[acr]æ R[egi]æ Majestatis D[omi]ni mei clementissimi Magnificentiam Vestram ac prænominatas Magnificas Dominationes rogatas velim ut quantocius huc accedant, ad tam salubrem scopum pro virile collimaturæ. Ego quidem Easdem bene valere cupio ac præsertim oro, Magnificentia V[est]ra Sibi persuadeat me singulari cum Existimatione semper mansurum

Magnificentiae Vestrae
Dat: ad urbem Benderam die 28 Sept. 1709.
H. G. von Müllern

ДО ПАНА ОРЛИКА, ЩОБ ВІН ПРИБУВ У БЕНДЕРИ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ СПРАВ КОЗАКІВ У ЗВ'ЯЗКУ З РАПТОВОЮ СМЕРТЮ ЇХ ГЕТЬМАНА МАЗЕПИ¹

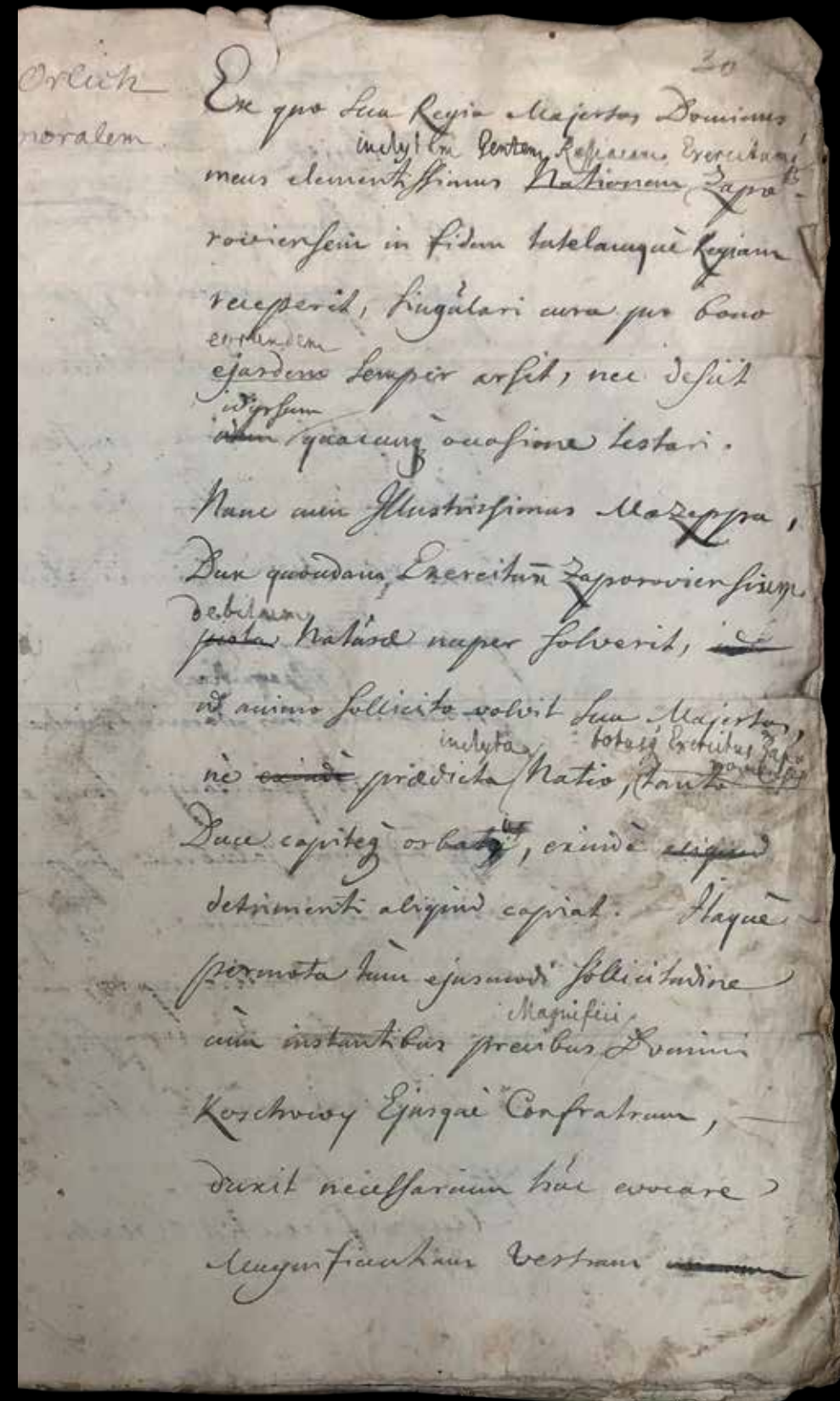
Оскільки Його Королівська Величність, Наймилостивіший мій Пан, славний Народ² Руський [та] Військо Запорозьке прийняв під захист та опіку, то завжди був сповнений надзвичайною турботою про їх благо і не припиняв це засвідчувати за будь-якої нагоди. Тепер, коли Ясновельможний Мазепа, вже колишній Гетьман Війська Запорозького, відплатив борг Природі, Його Величність зі своєю чуйною душею обмірковує те, щоб зазначена славна Нація³ та все Військо Запорозьке, втративши такого великого Гетьмана і Голову, не зазнало через це якоїсь шкоди. Тому, сповнений цією занепокоєною турботою та з огляду на наполегливі прохання шляхетного пана Кошового і його побратимів, [Його Величність] визнав необхідним закликати сюди Вашу Шляхетність разом зі шляхетними панами Обозним⁴ та Прилуцьким⁵, щоб [Ви з ними] могли обміркувати, що можна запропонувати для сприяння публічному благу, а також своєчасно обговоривши з усіма, зробити висновок про те, що може бути найбільш корисним. Отже, за дорученням Священного Королівського Масстату, мого наймилостивішого Пана, я хотів би, щоб Ваша Шляхетність разом зі згаданими Шляхетними Панствами⁶ якнайшвидше прибули сюди заради мужнього прямування до такої правильної мети. При цьому я бажаю цим же [Вашим Шляхетностям] доброго здоров'я і невпинно благаю, щоб Ваша Шляхетність була впевнена в тому, що я завжди винятково цінуватиму

Вашу Шляхетність.
Дане біля Бендер 28 вересня 1709 р.
Г. Г. фон Мюллерн⁷

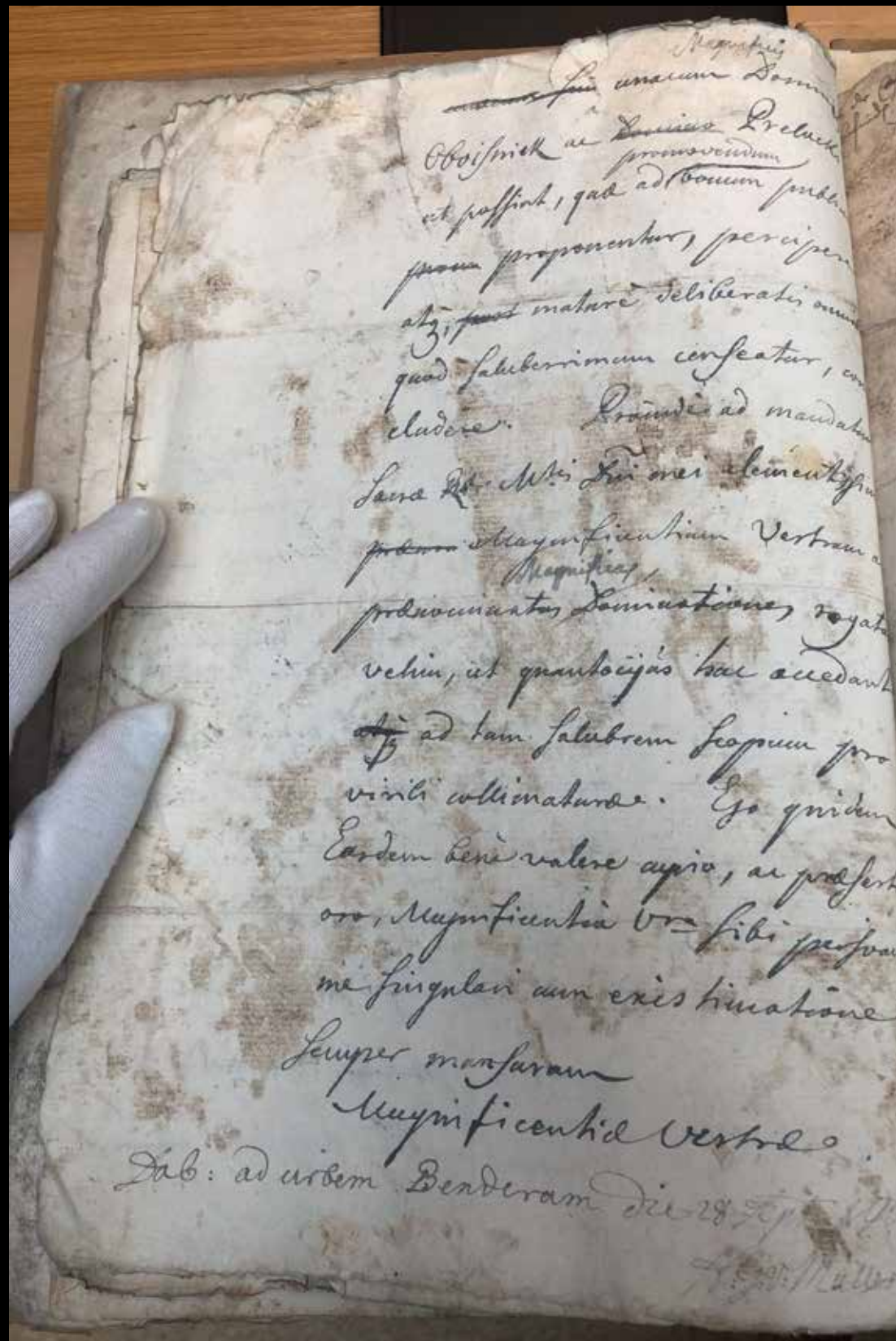
(Див. Ілюстрації 1-5)

- 1 Тут і нижче в документах посада гетьмана означається словом Dux – дослівно «герцог», за значенням – князь, голова несuverенної держави.
- 2 Gentem.
- 3 Natio.
- 4 Генеральний обозний Іван Васильович Ломиковський (1646–1714).
- 5 Прилуцький полковник Дмитро Лазаревич Горленко (1660–1731).
- 6 Слово “dominationes” (панства), на відміну від “domines” (пани), застосоване тут щодо двох попередньо згаданих старшин.
- 7 Густав Генрік фон Мюллерн (1664–1719), державний канцлер Швеції.

До пана Орлика.
Чернетка
з Концепції Мюллерна,
1-ша сторінка.
Документ з Державного
архіву Швеції.
Фото Марини
Траттнер

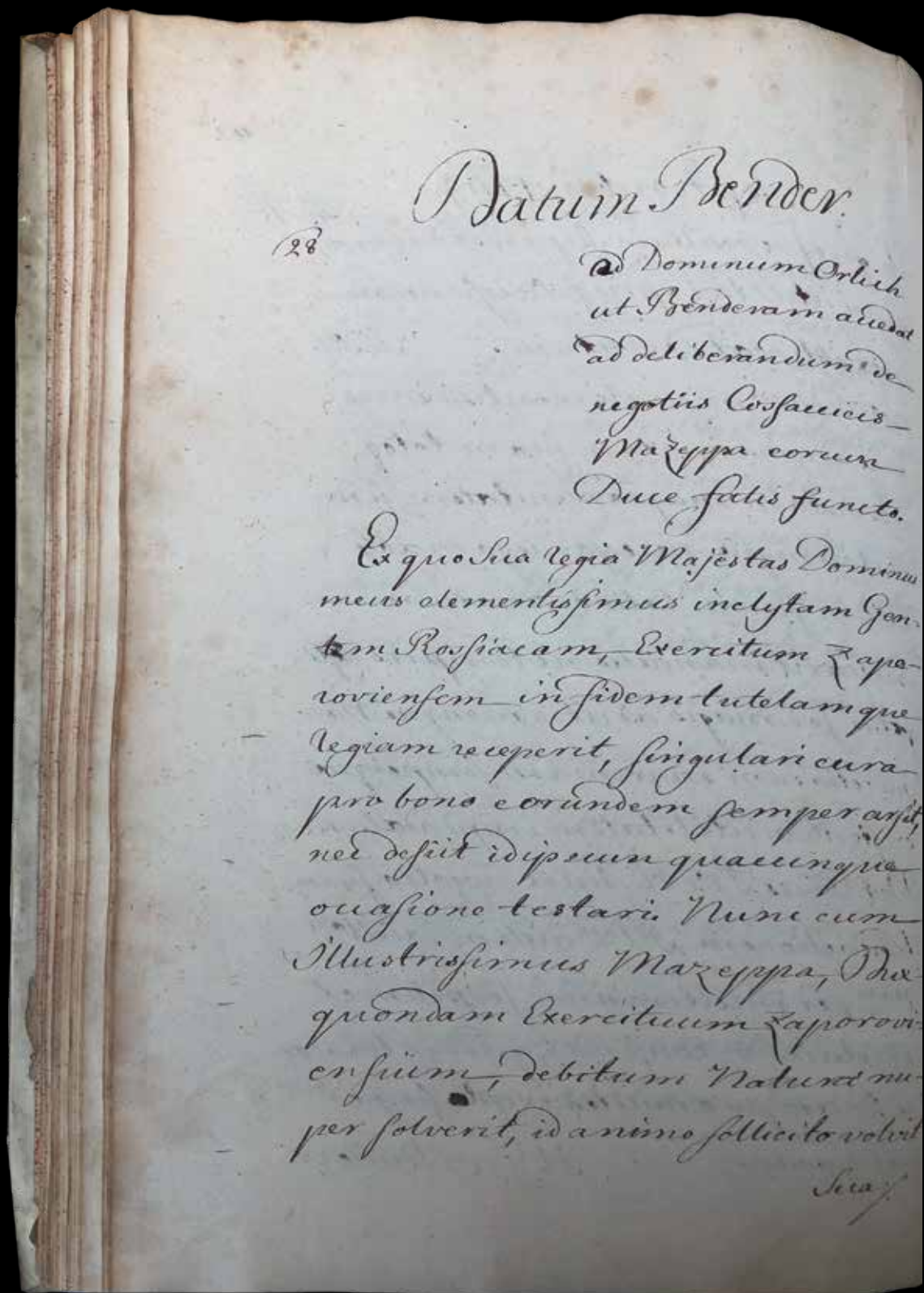

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 2
 До пана Орлика.
 Чернетка з Концепції
 Мюллерна,
 2-га сторінка.
 Документ з Державного
 архіву Швеції.
 Фото Марини
 Траттнер

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 3 ■
 До пана Орлика. Перепис,
 1-ша сторінка.
 Документ з Державного
 архіву Швеції.
 Фото Марини
 Траттнер

September 1709
43
sua Majestas, ne praedicta inelyta 28
natio totaque Exercitus Zaporovi-
ensio, tanto Duce Capiteque orbatus,
exinde detrimenti aliquid capiat.
Itaque permota tum ejusmodi sollici-
titudine, cum innotantibus precibus
Magnifici Domini Koschowy Gus-
que conspatrum, dicit necessitate
huc evocare Magnificentiam Vex-
stram una cum Magnifico Dⁿⁱ
Oboronic, ac Trilucni, ut possint
qua ad promovendum bonum
publicum proponantur, per-
cipere atque, mature deliberatis
omnibus, quod saluberrimum
conferatur, concludere. Proinde ad
mandatum S^{ae} R^{ae} Majestatis
Dⁿⁱ

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 4
До пана Орлика.
Перепис,
2-га сторінка.
Документ
з Державного
архіву Швеції.
Фото Марини
Траттнер

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 5
До пана Орлика.
Перепис,
3-тя сторінка.
Документ
з Державного
архіву Швеції.
Фото Марини
Траттнер

Datum Bender Sept
28 Dⁿⁱ mei clementissimi Magnifi-
centiam Vestram ac praenomina-
tas Magnificas Dominationes
rogatas velim ut quanto citius huc
aecedant, ad tam salubrem scopum
pro virili collimaturus. Ego quidem
Eadem bene valere cupio ac pre-
sertim oro, Magnificentia V^{ra} Si-
bi persuadeat me singulari cum
Existimatione semper mansurum
Magnificentia Vestra
H. G. von Müllen

Перепис тексту мовою оригіналу:

10 NOVEMBER 1709

CONSTITUTORIUM PRO GENERALI PONJATOWSKI, H. G. À MÜLLERN ET KLINGENSTIERNA IN CAUSA EXERCITUS ZAPOROWIENSIS CONTRA WOYNAROWSKY

Nos Carolus notum testatumque facimus quod post obitum Ducis quondam Zaporoviensis Exercitus Illustrissimi Mazeppa, sit lis exorta, de successione in bona ab eodem ex Ucraina huc perlata inter primores prænominati Exercitus ex una parte atque Ducis ex sorore Nepotem Stanislaum Andream Woynarowsky ex parte altera hoc vindicante universam successionem tanquam in bona Ducis propria et prout hæres Ejusdem ex intestate proximus: contra nitentibus illis, eadem bona reliquias esse publici ærarii Gentis Rossiacæ, in quas Nepoti Ducis nullum, Exercitui vero Zaporoviense, ex consuetudine ac Patriis legibus, omne jus sit quæsitum. Cumque Partes Litigantes per Suplicos libellos jus quisque suum coram Nobis asserere laboraverint, denique pro lite dirimenda in Compromissum consenserint, id omne negotium Nostro judicio humillime submittentes; Idcirco Nos justitiæ omnino faventes nondum esse volumus ejusmodi Partium flagrantibus desideriis, ac in hunc finem commodum duximus, per Commissarios, cum applausu utriusque Partis selectos, seriem universæ litis Nobis candide referri. Constituimus porro, vigore præsentium, ad id negocium Commissarios nostros, Illustres, Generosos ac Nobiles, Stanislaum Ponjatowski, Generalem seu supremum rei tormentariæ Præfectum in Magno Lithuaniae Ducatu ut et Serenissimi Poloniae Regis in Equestri prætoriana turma Tribunum: nec non Henricum Gustavum à Müllern, Nostrum Secretarium Status, atque Stenium Klingenstierna Cubicularium nostrum, cum adjuncto mandato, ut perlectis attente actis inter ambas Partes huc usque actitatis, perceptisque probe, quæ forte coram oretenus Scriptis addere Eaedem è re duxerint, Prænominati Commissarii de omni negotio ac genuinis ejusdem circumstantiis ad nos fidelem perferant relationem, cui Nos innixi poterimus sententiam ferre, quam justissimam dictare æqua ratio videbitur. In quorum Majorem fidem, hasce manu nostra subscriptas, Sigillo Regio corroborari jussimus.

CAROLUS

Переклад Олександра Малишева:

10 ЛИСТОПАДА 1709

ІНСТРУКЦІЯ ГЕНЕРАЛУ ПОНЯТОВСЬКОМУ¹, Г. Г. ФОН МЮЛЛЕРНУ ТА КЛІНГЕНШЕНІ² У СПРАВІ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО ПРОТИ ВОЙНАРОВСЬКОГО³

Ми, Карл, повідомляємо і засвідчуємо, що після смерті колишнього Гетьмана Війська Запорозького Ясновельможного Мазепи щодо спадкування привезеного ним сюди з України майна розпочався спір між старшинами зазначеного Війська, з одного боку, та небожем Гетьмана по сестрі Станіславом Андрієм Войнаровським, з іншого боку. Останній вимагає [собі] всю спадщину як власне майно Гетьмана, і виходячи з того, що за браком заповіту він є цього ж [Гетьмана] найближчим спадкоємцем. Всупереч цьому шляхетні [представники іншої сторони стверджують], що це майно є рештками публічної скарбниці Руського Народу, серед яких ніщо [не належить] гетьманському небожеві, натомість [вимагають,] щоб повне право [на них] було набуте Військом Запорозьким за звичаєм та законами Батьківщини. І ось коли кожна зі Сторін Спору через свої покірні меморіали в Нашій присутності намагалися ствердити кожен своє право, то, зрештою, домовилися вирішити спір через компроміс, покірно передаючи цю справу до нашого розгляду. Зважаючи на це, Ми, в усьому прихильні до справедливості, зволили, щоб такого роду гарячі прагнення Сторін не було облишено, і з цією метою ми знайшли доцільним, щоб весь порядок спору був до нас щиросердно доведений через комісарів, обраних за схваленням обох сторін. Надалі ми в силу поточних обставин призначили наших комісарів – славних, знатних та шляхетних Понятовського, генерала або верховного командувача артилерії Великого князівства Литовського, керівника штабу кавалерії Найвельможнішого Короля Польського, а рівним чином Генріха Густава фон Мюллерна, Нашого Статс-секретаря, і Стенія Клінгеншену, Нашого камергера, з наданням мандату, щоб прочитавши уважно акти, що проголошувалися Сторонами до сьогодні, та докладно розібравши, що з того самого предмета вони, можливо, вважатимуть за потрібне додати до написаного усно під час судового розгляду, зазначені Комісари надали нам достовірний звіт про всю справу і дійсні її обставини, засновуючись на якому ми зможемо ухвалити і проголосити рішення, яке за добрим резонем вбачатиметься найсправедливішим. З найвищою до них довірою зазначене, підписане Нашою рукою, наказуємо скріпити королівською печаткою.

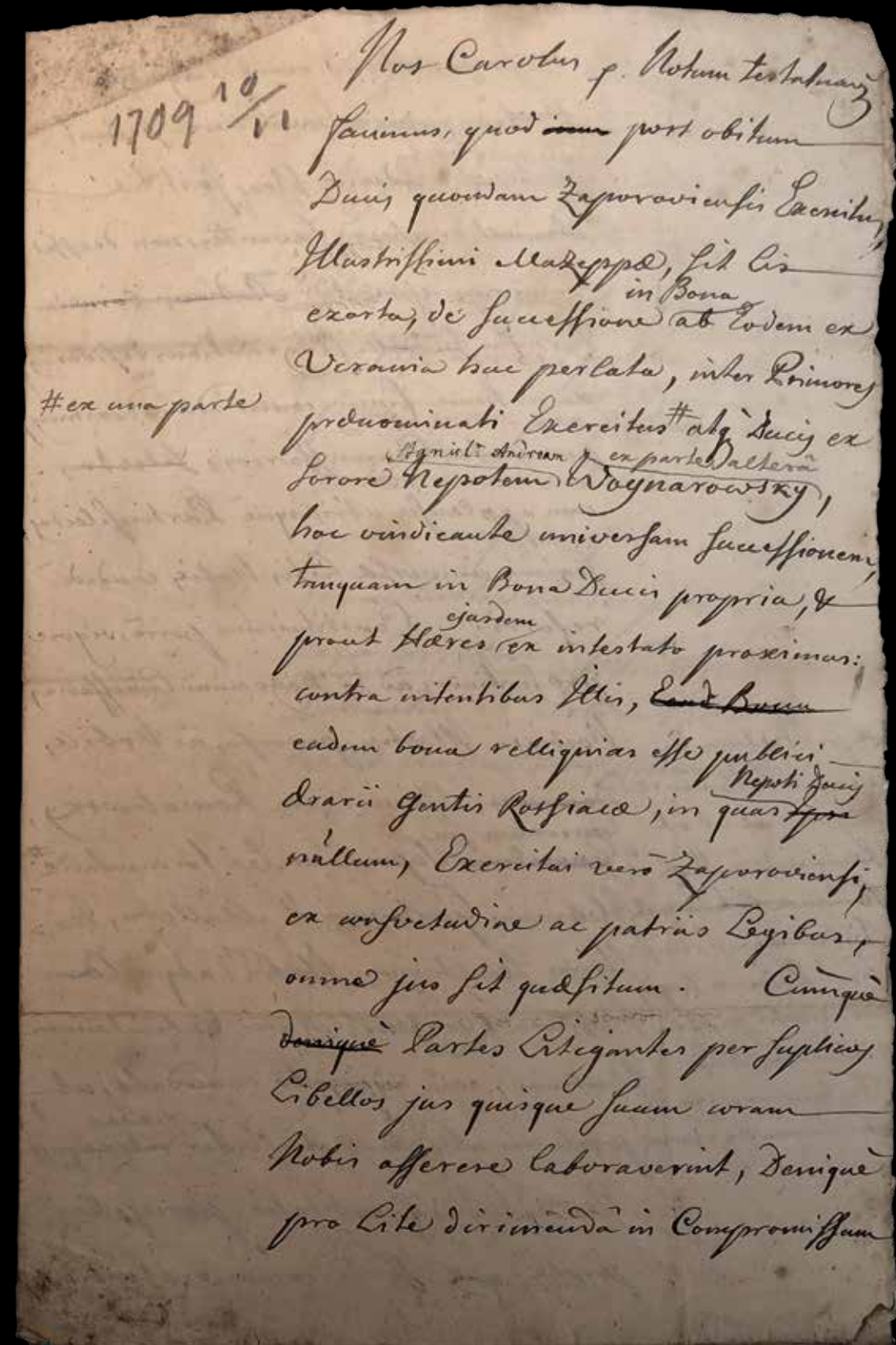
КАРА

(Див. Ілюстрації 6–10)

- 1 Станіслав Понятовський (1676–1762), генерал шведської армії.
- 2 Карстен Клінгенштерна (1651–1713), камергер Карла XII.
- 3 Станіслав Андрій Іванович Войнаровський (1680–1740 або 1741) – осавул у Війську Запорозькому і полковник гвардії Карла XII, небіж і приватний спадкоємець І. Мазепи.

ІЛЮСТРАЦІЯ 6 ■

Чернетка з інструкціями, 1-ша сторінка. Документ з Державного архіву Швеції. Фото Марини Траттнер

113

Перепис тексту
з Реєстратури Військової
канцелярії Карла XII,
1-ша сторінка.
Документ з Державного
архіву Швеції.
Фото Марини
Траттнер

67.
Datum Bender. Novemb. 1709.

^{10.}
Constitutonium pro
Generali Ponjatowski,
à Müllern et Klin-
genstierna in caus-
sa Exercitus Zapor-
owiensis contra Woi-
narowski.

Nos Carolus, notum testatumque
facimus quod post obitum Ducis
quondam Zaporowiensis Exercitus
Illustrissimi Mazepa, sit huius exorta
de successione in bona ab eodem. Ex Ue-
rania huc perlata inter primores
praenommati Exercitus ex una parte
atque Ducis ex sorore Nepotem Sta-
nislaurum Andream Woinarowski

ex
f.

Перепис тексту
з Реєстратури Військової
канцелярії Карла XII,
2-га сторінка.
Документ з Державного
архіву Швеції.
Фото Марини
Траттнер

Datum Bender

1° ex parte altera, hoc vindicante univer-
sam Successionem, tanquam in bona
Ducis propria et proci haeres Eiusdem
ex intestato proximus: contra nitentibus Illis, eadem bona reliquias esse
publici aerarii gentis Rossicae, inquit
Nepoti Ducis nullum, Exercitui ven-
Zaporowiensi, ex consuetudine ac Patri-
is legibus, omne ius sit quassatum. Cum-
que Partes Litigantes per duplices li-
bellos ius quosque suum coram Nobis
asserere laboraverint, denique pro lite
dirimenda in Compromissum conser-
serint, id omne negotium nostro iudi-
cio humillime Submittentes; Decirio
Nos, iustitia omnino fauentes, non de-
esse.

November 1709

68

esse volumus ejusmodi Partium flagran-
tibus desideris, ac in hunc finem com-
modum duximus, per Commissarios,
cum applausu utriusque Partis se-
lectos, seriem universa litis Nobis can-
dide referri. Constatuimus porro, vigore
praesentium, ad id negotium Commis-
sarios nostros, Illustres, Generosos ac
Nobiles, Stanislaum Ponjatoski,
Generalem, seu Supremum rei tor-
mentaria Praefectum in Magna Lithu-
ania Ducatu et et Serenissimi Polo-
niae Regis in Equestri praetoriana turma
Tribunum: nec non Henricum
Gustavum à Müllern, Nostrum Se-
cretarium Status, atque Aemium
Klingen.

Перепис тексту
з Ресстратури Військової
канцелярії Карла XII,
3-тя сторінка.
Документ з Державного
архіву Швеції.
Фото Марини
Траттнер

Datum Bender

10to Klingenskierna Cubicularium nostrum, cum adjuncto mandato, et perlectis attente actis inter ambas Partas huc usque actitatis, perceptis que probe, quae forte coram ortenus Scriptis adire eadem e re duxerint, Praenomina ti Commissari de omni negotio ac genuinis ejusdem circumstantiis ad nos fidelem perferant relationem, cui nos innixi poterimus sententiam ferre, quam justissimam dictare aequa ratio videbitur. In quorum Majorem fidem, haec manu nostra subscriptas, sigillo regio corroborari iussimus.

Carolus.

November 1709

69

23
Du ff. Commissions
Secretair Strenheim
ungarn nimb Paquet
Abspindung nays
dum

Erstgubstunns ff. Commissions Secretair.
Comilun. Hro. Louig. Mt. nos gut gefun-
den. Unigsmudub paquet dwinfen nays
desunden expediren zu labun, so sabn
in dux Ungouwidspit ob dux ff. Extraord.
Envoie Baron von Stralenheim spu
winndu in Wien angulomman,
salbigub an dux ff. Secretair adresfion
rollen, mit angfangtns Witten,
solign, ins fall man nō auf
dux Poste nist an unferm soltn,
ofunnsziglig dux niman Expresfen
nays.

SACRA REGIA MAJESTATIS SENTENTIA IN CAUSA EXERCITUS ZAPOROVIIENSIS AB EJUSDEM PRIMORIBUS INSTITUTA CONTRA STANISLAUM ANDREAM WOJNAROWSKI DESIDERANTIBUS PRIMORIBUS RESTITUTIONEM OMNIUM BONORUM AB ILLUST[RISSIM]O DUCE MAZEPPA RELICTORUM, SUB PRÆTEXTU, EA PUBLICI ESSE THESAURI. DATUM IN CASTRIS PROPE BENDERAM DIE XXII DECEMBRIS A[NN]I 1709

Sacra Regia Majestas clementissime jussit, per constitutos ad hoc negotium Commissarios seriem totius litis sibi candide referri, e quorum humillima relatione 1° percepit Exercitus Zaporoviensis Primores ad corroborandam prætentionem suam protulisse juramentum, ab illustriss[im]o Duce præstitum, in quo nominatus pie defunctus Dux promisit, se velle, non parcendo substantiæ suæ, salutis vitæ et ultimæ sanguinis gottæ pro liberanda à Moscovitico jugo patria, contra Moscos pugnare, unde non solum, sed etiam ex adducto insimul literarum extractu, Primores idem onus Woinarowskio imponere volunt, adducta ratione illam obligationem nondum finitam esse, patria ad huc in Servitute existente, sed re penitus perpensa, S[acr]a R[egi]a Majestas judicat, Primorum argumentum hoc in capite omnino vacillare[^] præsertim cum Ill[ustrissimu]s Dux juramento suo in omnibus jam satis fecerit, cujus obligatio ultra vitam non extenditur; qua propter nec istud literarum extractum obligat magis Woinarowskium, quam juramentum ipsum, vigore cujus semper se paratum declarat, ad pugnandum contra Moschos.

РІШЕННЯ СВЯЩЕННОГО КОРОЛІВСЬКОГО МАЄСТАТУ У СПРАВІ ВІЙСЬКА ЗАПОРІЗЬКОГО, ПОРУШЕНІЙ ЙОГО Ж СТАРШИНАМИ ПРОТИ СТАНІСЛАВА АНДРІЯ ВОЙНАРОВСЬКОГО ЧЕРЕЗ ЖАДАННЯ СТАРШИН ПОВЕРНУТИ ВСЕ ЗАЛИШЕНЕ ВІД ЯСНОВЕЛЬМОЖНОГО ГЕТЬМАНА МАЗЕПИ МАЙНО ПІД ПРИВОДОМ ЙОГО НАЛЕЖНОСТІ ДЕРЖАВНІЙ СКАРБНИЦІ. ДАНЕ У ТАБОРІ ПОРУЧ З БЕНДЕРАМИ В ДЕНЬ 22 ГРУДНЯ РОКУ 1709 -го

Священний Королівський Маєстат премилостиво наказує відверто донести йому порядок всього спору через призначених для цієї справи Комісарів, з покірної реляції яких (1) дізнається, що Старшини Війська Запорозького на підтвердження своєї вимоги принесли присягу, перейняту від ясновельможного Гетьмана, у якій названий спочилий в бозі Гетьман поклявся, що воліє боротися з Московитами, не шкодуючи свого добра, здоров'я, життя та останньої краплі крові заради визволення Батьківщини від Московського ярма. І не тільки на цій підставі, а й на основі наданого при цьому витягу з листів, Старшини воліють покласти той самий тягар на Войнаровського, додаючи той резон, що це зобов'язання ще не скінчилося, адже Батьківщина досі перебуває в рабстві. Утім, глибоко дослідивши справу, С[вященний] К[оролівський] Маєстат розсудив, що аргумент Старшин є хитким в самій своїй основі, зокрема тому, що ясновельможний Гетьман в усьому задовольнив свою присягу, зобов'язання за якою не простягається за межі життя, через що і вказаний витяг з листів не зобов'язує Войнаровського більшою мірою, ніж сама присяга, в силу якої він декларує, що завжди готовий до боротьби проти Московитів.

Quod 2° ad excessus Ducis à Primoribus in Scriptis passim notatos, pertinet, quos ob varias rationes antea deferre non potuisse asserunt: contra vero Woinarowski exemplis prætorum Ducum probat, Primores, si qui pie defuncti ducis fuerint excessus, illos Czaro deferre debuisse et potuisse; Igitur S[acr]æ R[egi]æ M[ajestat]is Sententia est, illos nunc delatos examinare non æquum esse quia Primores Stante Ducis vita nullam horum fecerint mentionem, qui contra illorum delationem tunc rationes suas proferre potuisset; Siquidem et nunc ad nonnullos à primoribus prolatos excessus Woinarowsky non sine fundamento respondit, licet illorum delationem non in foro competenti institutam esse contendat.

Idem etiam 3° S[acr]a R[egi]a Majestas judicat de eo quod Primores prætendant competentius fuisse Duci ut Duci pro munere ministerii sui, ad ripas Boristhenis prius publico, quam privato securitatem providere: quia Primorum officium, quod ante revolutionem habuerunt, per custodiam Sveticam, quæ majoris solum[m]odo securitatis gratia aderat, minime Sublatum fuit; nec obstat, quod primores, uti ulterius allegant, impersuasibilem invenerint Ducem, in maximo pro tunc periculo non solum constitutum, verum etiam morbo laborantem, quo minus illorum muneris fuerit publicarum rerum curam gerere, et antea ipsorum fidelitati commissa tunc temporis, quantum factu possibile fuit salvare.

Quod autem 4° Primores auri restitutionem à Duce Mazeppa Benderam addu[c]ti, hoc ex fundamento desiderant, quia Ducem privatum cum publico commiscuisse arguunt, proferentes omnia prætorum Ducum et principaliter Samoilocicii bona in manus Ill[ustrissim]i Ducis incidisse: probante contra Woinarowski, Galitzinum, primarium pro tunc Czari ministerium, aliosque sibi Samoilocicii bona appropriasse, post cujus exilium, fatentibus id ipsomet Primoribus, antea cassata arenda ob defectum pecuniarum, donec instituta fuit, unde luculenter apparet, nullas sæpius nominati Samoilocicii divitias ad manus pie defuncti Ducis pervenisse, sed Ducem pecunias jam relictas è variis bonis, Duci a Czaro collatis, è commerciis aliisque ipsi competentibus redditibus sat amplis /: ad quos etiam indutum pertinuisse patet:/ quia Primores hujus rei explicationem facere detrectarunt conguessisse affirmat. Cum itaque Primores evidentibus argumentis probare

(2) Що стосується повсюдно відзначених у документах Старшини переступів Гетьмана, вони стверджують, що з різних причин не могли заявити про них раніше. Всупереч цьому Войнаровський за допомогою прикладів попередніх Гетьманів доводить, що Старшини, якби були якісь переступи спочилого в бозі Гетьмана, були повинні й могли повідомити про них Цареві. Тому присуд С[вященного] К[оролівського] М[аєстату] полягає в тому, що не є справедливим розглядати їх, коли їх було надано зараз, адже Старшини жодного разу про них не згадали за життя Гетьмана, який міг би в такому випадку навести аргументи проти їх доносу. Адже й нині щодо деяких переступів, наведених Старшинами, Войнаровський відповідає не без обґрунтування, хоча й стверджує, що їх донесення представлено не до компетентного суду.

Так само (3) Св. К. Маєстат судить про те, що Старшини наполягають на тому, що Гетьманові як Гетьману, в силу його службової посади, личило би плекати при берегах Дніпра насамперед публічну, а не приватну безпеку, оскільки через шведську опіку, яка мала місце лише заради більшої безпеки, звання² Старшин, яке вони мали до революції, було уражене найменшою мірою. І те, що старшини, як вони далі стверджують, здобули непевного Гетьмана, що не лише опинився на той час у величезній небезпеці, а й страждав від хвороби, не суперечить тому, що піклування про публічні справи було їх обов'язком, і їм наперед було даровано на той час за їх відданість стільки, скільки можна було врятувати своїм власним чином.

В тому, що (4) Старшини жадають повернення золота, привезеного Гетьманом Мазепою до Бендер, на тій підставі, що Гетьман змішував приватне з публічним; вони покликаються на те, що до рук ясновельможного Гетьмана потрапило все майно попередніх Гетьманів, а насамперед Самойловича. Войнаровський натомість стверджує, що майно Самойловича привласнив собі Голіцин³ (знатний на той час царський вельможа), а також інші. Після його [Самойловича] вигнання, як зізнаються в цьому самі

1 Excessus. У меморіалах і свідченнях під час «Бендерської комісії» представники Війська Запорозького свідчили про об'єднання І. Мазепою державної скарбниці з приватними коштами, присвоєння майна попередніх гетьманів, надання посад за хабарі та інші зловживання гетьмана.

2 Терміном «officium» тут позначається і саме старшинське звання, і сукупність похідних від нього прав і обов'язків.

3 Боярин і князь Василь Васильович Голіцин (1643–1714). На час скинення І. С. Самойловича з гетьманства у 1687 р. – воєвода, голова Посольського приказу, хранитель царської печатки, новгородський намісник. Половину коштів, конфіскованих у І. С. Самойловича, було забрано до царської скарбниці. Іншу половину передано новообраному гетьману І. С. Мазепі. З останніх коштів частину було виплачено В. В. Голіцину, ще частину передано доньці й онуці І. С. Самойловича.

non potuerunt pie defunctum Ducem miscuisse publicum cum privato: Siquidem interrogati certum publici thesauri ignorabant numerum, ideoque ignorant ea, quæ jure prætendunt; nec demonstrarunt Ducem post Samoilowicii exilium milliones aliquas accepisse, verum actis videndum, non tantas divitias, ut primores volunt, in publico latuisse gazophilatio, cujus residuum, secundum Primorum confessionem, immediate ante præsentem revolutionem, quando illum Supremus Castrorum Metator ex mandato Ducis Baturini in curru imposuit, numerum 100 000 floren[um] parum superavit. Tandem etiam cum Primores tempore ægrotantis Ducis erga Illustrem Generalem Ponjatowski, uti ille in ambarum partium præsentia retulit, nullam publici thesauri fecerint mentionem, ægre solummodo Woinarowskii ferentes absentiam, rogantesque præfatum Generalem, ut curam gerere vellet, ne bona Ducis Mazeppæ quid damni patiantur; Igitur S[acr]æ R[egi]æ M[ajesta]ti ex supra dictis jussu visum, hisce statuere, ea bona, quæ à Duce Benderam traducta sunt /: quorum maxima pars jam aliquando Woinarowskio fidelitati à Duce comissa fuit: / Illust[rissim] i Ducis Mazeppæ privata esse non publica, si quidem si publica fuissent, præsumendum est, Primores sine dubio de illorum locutos fuisse conservatione, uti nunc de privato Ducis thesauro ab iis factum; quapropter quoque Woinarowskio horum à Duce Mazeppa relictorum bonorum jure competit possessio: præsertim cum ipsimet Primores, vel testamentum vel testes, qui cuncta Woinarowskio destinata esse probarent, in scriptis suis desiderant, quo concessio necessario sequitur Woinarowskium sine contestatione posse etiam nunc intestati avunculi hæredem esse.

Quod autem 50 ad privatam Primorum prætensionem attinet, qui restitutionem pecuniarum immediate ante præsentem revolutionem in arendas aliquorum districtuum Duci persolutarum desiderant; Sacra Regia Majestas judicat et statuit, ut Woinarowski illas Primoribus, secundum modum in illorum responso Expressum, restituat: quia non solum Primores propter turbidum rerum statum fructus ex illis percipere non potuerunt, verum etiam hujus debiti mentionem, præsertim erga Generalem Ponjatowski jam ante obitum Ducis fecerunt.

Старшини, раніше анульована оренда за браком коштів була знову встановлена, звідкіль наочно впливає, що жодне багатство часто згадуваного Самойловича не потрапило до рук спочилого в бозі Гетьмана. Натомість він стверджує, що залишені наразі гроші Гетьман накопичив з різних добр, наданих Царем, та від різних комерцій із доволі значними належними йому прибутками, до чого вочевидь належав також одяг⁴, оскільки Старшини відмовляються від пояснення цього предмета. Тож оскільки Старшини не змогли довести наочними доказами, що спочилий у бозі Гетьман змішував публічне з приватним, адже коли їх було запитано, то вони не знали дійсний розмір державної скарбниці, і тому вони не знають, за яким правом позиваються, і не довели, що Гетьман отримав після вигнання Самойловича якісь мільйони. З дійсного ж стану слід бачити, що стільки багатств, скільки хочуть Старшини, не було заховано в державній скарбниці, залишок якої, згідно із зізнанням Старшин, зазедве перевищував 100 000 флоринів безпосередньо перед нинішньою революцією, коли Генеральний військовий обозний згідно з дорученням очільника Ватурина⁵ поклав їх на вози. Зрештою, також під час хвороби Гетьмана Старшини не зробили жодної згадки про державний скарб при вельможному Генералові Понятовському (як він повідомив у присутності обох сторін), лише обурювалися відсутністю Войнаровського та просили зазначеного Генерала, щоб він зволив попіклуватись, аби майно Гетьмана Мазепи не зазнало якоїсь шкоди.

Таким чином, Священному Королівському Маєстатові із наведеного вище бачиться справедливим з цим постановити, щоб те майно, яке перевезено до Бендер Гетьманом, більша частина якого вже якось була передана Войнаровському за його відданість, було стосовно ясновельможного Гетьмана Мазепи приватним, а не публічним, адже якби воно було публічним, то для такого випадку презюмується, що Старшини, поза всяким сумнівом, сказали би, що [його] зберігання є їх [обов'язком], як це зараз ними зроблено щодо приватного скарбу Гетьмана. Тому Войнаровському по праву належить власність щодо цього залишеного Гетьманом Мазепою майна, зокрема, враховуючи те, що самі ж Старшини у своїх документах бажали, щоб те, що все [майно] сукупно було

- 4 Значення слова “indutum” тут не повною мірою зрозуміле. Може йтися і про самотійний іменник “indutus”, що означає власне одяг, і про дієприкметник від дієслова “induo”, який може тут означати щось прийняте на себе чи привласнене.
- 5 Під “Dux Baturini” може розумітися як сам гетьман І. С. Мазепа, так і комендант Батурина полковник Д. В. Чечель. На користь першої версії слугує те, що слово “dux” (вождь, ватажок, князь) в решті тексту застосовується як латинський відповідник слова «гетьман». Утім, на користь Д. В. Чечеля вказує дещо абстрактний характер відповідного означення, тоді як усі інші згадки І. С. Мазепи в тексті чітко і однозначно індивідуалізовані.

60 quoque Statuit S[acr]a R[egi]a Majestas, ut Woinarowski Cancellariæ Cossacicæ amanuensibus in vim retentorum octo annis donorum, quæ de consuetudine ipsis offerebantur, centum et quinquaginta aureos vulgo Ducatos persolvat, quam summam Notarius Generalis, secundum illorum merita, iis distribuet, interim autem S[acr]a Regia Majestas æquitati non consentaneum esse judicat, quod quidam è dicta Cancellaria omnium in Ukrania perditorum desiderant refusionem, quia ad illam Woinarowski obligari non potest.

Actum ut supra.
Carolus

призначене Войнаровському, доводив або заповіт, або свідки⁶. З визнання цього безумовно впливає, що Войнаровський без контекстації⁷ може бути спадкоємцем свого дядька, навіть якщо він не лишив заповіту.

Що ж (5) стосується окремої претензії Старшин, які бажають повернення коштів, що безпосередньо напередодні революції були сплачені Гетьманові за оренду з певних округів, Священний Королівський Маєстат вирішив і постановляє, щоб Войнаровський здійснив відшкодування цим Старшинам згідно зі способом, викладеним у їх відповіді⁸. Не лише тому, що Старшини внаслідок неспокійного стану справ не могли отримувати звідти користь⁹, а й, зокрема, через те, що вони згадали про цей борг перед генералом Понятовським ще до смерті Гетьмана.

(6) Священний Королівський Маєстат також постановляє, щоб Войнаровський прилюдно виплатив сто сорок дукатів золотом писарям Козацької Канцелярії, у силу затримання впродовж восьми років жалування, яке звичайно їм сплачується. Цю суму Генеральний Писар має розподілити між ними по заслугі. Водночас те, що дехто із зазначеної Канцелярії бажає відшкодування усього, що пропало в Україні, Священний Королівський Маєстат вважає не згідним зі справедливістю, оскільки до цього Войнаровського зобов'язати не можна.

Вчинено, як зазначено вгорі. (Див. Ілюстрації 11–24)
КАРА

6 Під час процесу свідком на боці С. А. Войнаровського виступив І. Бистрицький (дати народження і смерті невідомі), його родич, управитель маєтків і довірена особа гетьмана І. С. Мазепи.

7 “Contestatio” (засвідчення) як юридичний термін може мати декілька значень. У класичних текстах римського права під контекстацією здебільшого розуміється так звана лігисконтекстація – архаїчна давньоримська процедура початку судового процесу, що полягала у запрошенні свідків спостерігати за відправленням правосуддя, виступаючи свого роду його «живим протоколом». Крім того, контекстація може означати як сам судовий спір чи протест, так і освідчення або доказування чи підтвердження чогось за допомогою свідків. Слова «без контекстації» можуть означати в цьому контексті те, що А. Войнаровський має право на спадщину у разі, якщо немає судового спору про це право, або йдеться про те, що спадкоємцеві в зазначеній ситуації не треба проходити якусь обов'язкову процедуру за участі свідків.

8 Елементом судового процесу в Бендерах стали письмові дебати з поданням суду меморіалів і відповідей на меморіали іншої сторони.

9 Дослівно – плоди. Може йтися про службову винагороду із скарбниці або про упущену вигоду від користування майном, що опинилося на окупованій росіянами території.

1709 ²²/₁₂ Sacra Regia Majestas
sententia in causa Exercitus Zaporoizianus
ab eorum Primoribus instituta, contra
Stanislaum Andream Woynarowitza, de re-
stantibus Primoribus restitutionem omnium
honorum, ab Illust: Duce Magnifico, necnon
rum, sub pretextu, ex publicis officio
ri. Datum in Castris Ztopie
die XXII Decembris A: MDCIX.

Sacra Regia Majestas clementissima, per
stitutos ad hoc negotium Commisarios, et
litis sibi candidè referri, è quorum humilissima
relatione percipit exercitus Zaporoizianus
mores ad corroborandam protestationem, quam
tulisse juramentum, ab Illust: Duce, in quo
in quo nominatus pie defunctorum, primoribus
se velle, non parcedo substantia, et
ta et ultima sanguinis guttas, et
à Moscovitico jure patria, contra Moschos
nare, unde non solum, sed etiam ex adducto
simul literarum extracta Primores idem omni
Woynarowitza imponere volent. adducta ratione

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 11

Рішення Священного
Королівського Маєстату у справі
Війська Запорозького,
1-ша сторінка.

Джерело: Державний
архів Швеції

ІЛЮСТРАЦІЯ 12 ■

Рішення Священного
Королівського Маєстату
у справі Війська Запорозького,
2-га сторінка.

Джерело: Державний
архів Швеції

illam obligationem nonnullam finitam esse, patriam
adhuc in servitute existente; Sed re penitus per-
gens, Sacra Regia Majestas judicat, Primorum
argumentum hoc in capite omnino vacillare:
prosertim cum Ill: Dux juramento suo in om-
nibus jam satisfecerit, cujus obligatio ultra
vitam non extenditur, quapropter nec istud
literarum extractum obligat magis Woyna-
rowitza, quam juramentum ipsum, vige-
re cujus semper se paratum declarat, ad
pugnandum contra Moschos.

Quod 2: ad excessus Ducis à Primoribus in-
scriptis passim notatos pertinet, quos et va-
rias rationes antea deferre non potuisse, ap-
pant; contra vero Woynarowitzi exemplis
proatitorum Ducum probat, Primores
si qui pie defuncti Ducis fecerint excessus,
illos Caro deferre et debuisse et potuisse.
Igitur Sac: Reg: Maj: sententia est, illos
nunc velatos examinare non equam esse,
quia Primores ante Ducis vita nullam
horum fecerint mentionem, qui contra
illorum delationem tunc rationes suas

proferre potuisset; siquidem et nunc ad nonnulli
à Primoribus prolatos excessus, Wrynawurki
sine fundamentis respondit, licet illorum delatio-
nem non in foro competenti institutam esse con-
tendat.

Idem etiam 3.º Jac. Reg. Majtas. judicat de eo,
quod Primores parateniant, competentius fuisse
Duci ut Duci pro munere Ministerii sui, ad
res Boorysthenis potius publico, quam privato te-
curritatem providere: quia Primorum officium
ante revolutionem habuerunt, per cuius
am ducticam, que majoris Grammoie securita-
tis gratia aderat, minime sublatum fuit, nec
obstat, quod Primores, uti ulterius allegant, in-
neguaribilem invenerint Ducem, in maximis
pro tunc periculo non solum constitutionem
eum etiam mortis laborantem, quominus
illorum muneri fuerit publicorum rerum
curam gerere, et antea ipsorum fidelium
canonice, tunc temporis, quantum factum
peribit, fuit, levare.

Quod autem 4.º Primores auti restitutionem
à Duce nazyma. Ovenderam adducti, hoc ex

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 13

Рішення Священного
Королівського Маєстату
у справі Війська
Запорозького,
3-тя сторінка.
Джерело: Державний
архів Швеції

ІЛЮСТРАЦІЯ 14 ■

Рішення Священного
Королівського Маєстату
у справі Війська
Запорозького,
4-та сторінка.
Джерело: Державний
архів Швеції

fundamento desiderant, quia Ducem pro ratione cum
publico commisisse arguunt, proferentes omnia
proteritorum Ducum et principaliter Samoilovici
vici bona in manus Mus. Ducis incidisse: pro-
bante contra Wrynawurki, Galizinum, prima-
rium pro tunc Gari ministrum, aliorq. sibi Sa-
moilovici bona appropriasse, post cujus exi-
lium, fatentibus à ipsismet Primoribus, an-
tea casata arena ob defectum pecuniarum
deus instituta fuit, unde luculenter apparet
nullas sapius nominati Samoilovici divi-
tas à manus pte defuncti Ducis pervenisse
ad Ducem, pecunias jam relictas è variis be-
nis, Duc à Gari collectis, è commercio aut
ipso competentibus redditibus facti appolis, sed
quos etiam Inductam pertinuisse patet, quia
Primores hujus rei explanationem fovere de-
tractarunt: concessisse affirmat. Cum itaq.
mores evidentes argumentis probare non
potuerant pte defunctum Ducem misisse
publicam cum ratione: siquidem interro-
gati certam publici thesauri ignorabant
numerosi pteos ignorant ea, que jure pro-

tendunt, nec demonstrant Ducem quod Amojlo,
vicini exilium, milliones aliquas accepisse; verum ex
actis videndum, non tantas divitas, uti Primores
evoluunt, in publico latuisse gazophylatio, cujus reli-
quiam, secundum Primorum confessionem, immediate
ante presentem revolutionem, quando illum du-
ces Petrus Potemkin ex mandato Ducis,
Potemkini in curru importavit, numerum 100000
denariorum superavit. Tamen etiam cum Pri-
mores tempore agrotantis Ducis erga Illustrem
Potemkinem Poniatowski, uti illi in arbitrium
partium presentia retulit, nullam publici
thesauri fecerint mentionem, agrum solummodo
Wojnarowski ferentes absentiam rogantes
procuratorem Generalem, ut curam gereret, ut
ne bona Ducis Chazepa quod eorum parte-
tur, Igitur Sacra Regia Chazepa ex
dictis justum visum, fuisse partem ea
que a Duce Benderam traducta sunt, primores
maxima parte jam aliquando Wojnarowski
delitati a Duce comissa fuit. Illud
Chazepa privata esse non publica, quod
si publica fuisset, proderunt est, ducem

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 15

Рішення Священного
Королівського Маєстату у справі
Війська Запорозького,
5-та сторінка.

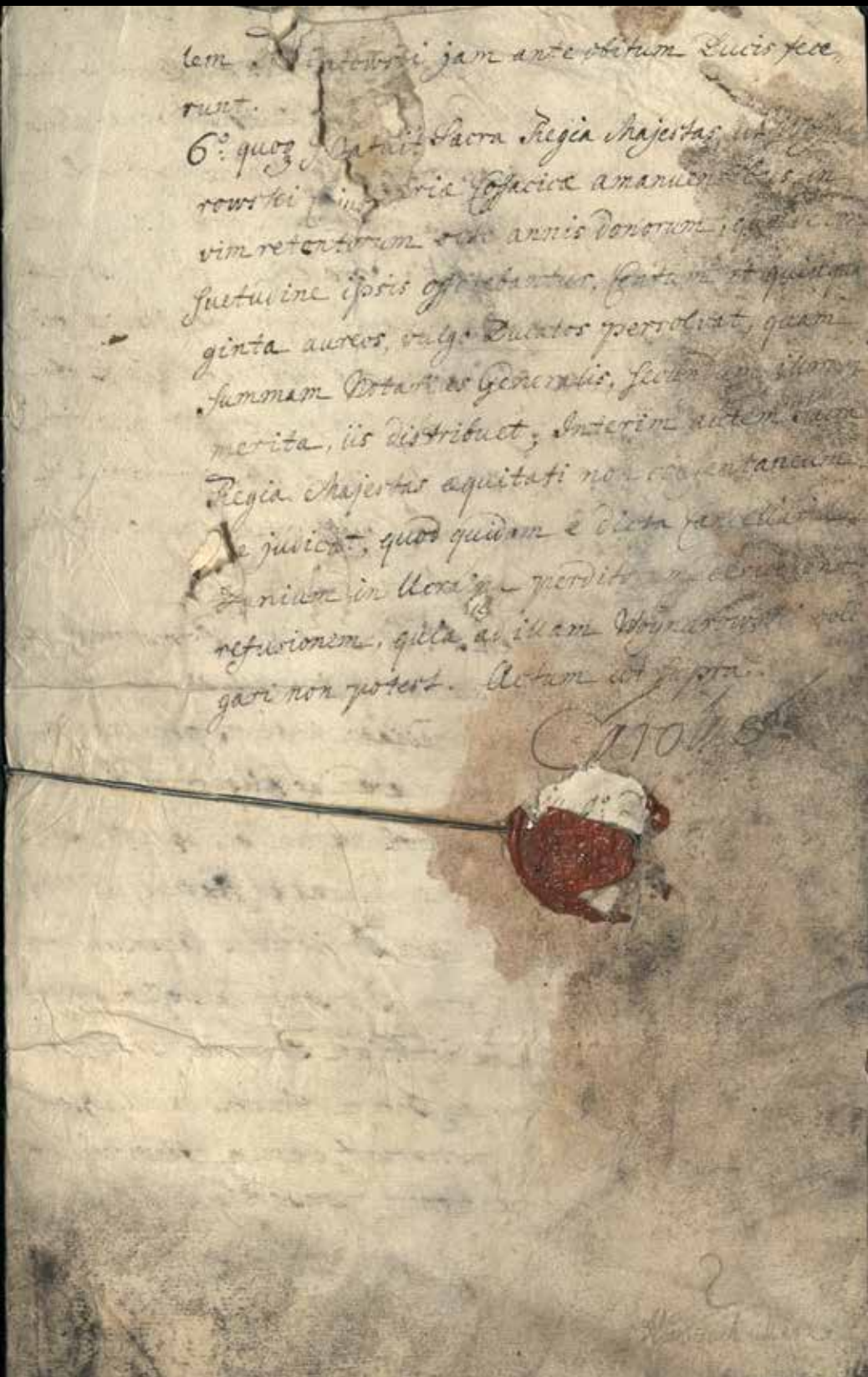
Джерело: Державний
архів Швеції

ІЛЮСТРАЦІЯ 16 ■

Рішення Священного
Королівського Маєстату
у справі Війська
Запорозького,
6-та сторінка.

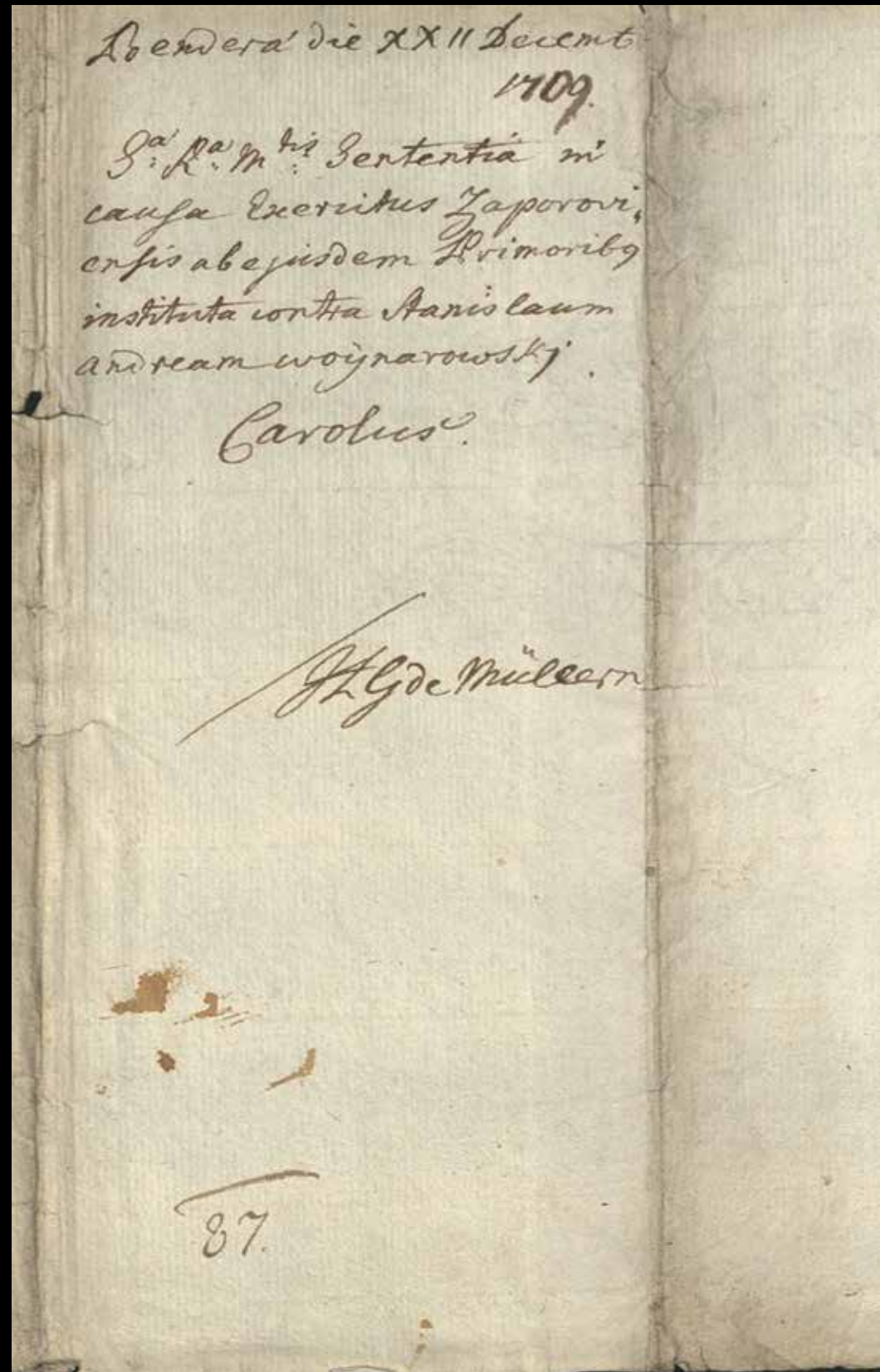
Джерело: Державний
архів Швеції

sine dubio de illis in Ducis fuisse conservatio-
ne, uti nunc de privato Ducis thesauro ab eis
factum; quod propter quod Wojnarowski horum
a Duce Chazepa relictorum bonorum, jure
competit possessio: prosertim cum ipsimet
Primores vel testamentum, vel testes, qui
cuncta Wojnarowski destinata esse porta-
rent, in scriptis suis desiderent: quo con-
cesso, necessario sequitur, Wojnarowski
sine contestatione posse etiam nunc in pa-
tri avunculi heredem esse.
Quod autem ad privatam Primorum re-
tentionem attinet, qui restitutionem spe-
natum immediate ante presentem re-
volutionem in arendas aliquorum ducum
Duce perrevolutionem desiderant, Igitur
Sacra Regia Chazepa judicat et statuit, ut Woj-
narowski illas Primoribus, secundum ma-
gnam in illorum personis expressam, resti-
tuat: quia non solum Primores, propter hoc
bonorum partem, fructus ex illis peri-
pere non potuerunt, verum etiam hujus-
modi debiti mentionem, prosertim erga Regem

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 17

Рішення Священного
Королівського Маєстату
у справі Війська Запорозького,
7-ма сторінка.
Джерело: Державний
архів Швеції

ІЛЮСТРАЦІЯ 18 ■

Адреса на листі з Рішенням
Священного Королівського
Маєстату у справі Війська
Запорозького.
Джерело: Державний
архів Швеції

Datum Bender

22^a Sa^{ca} Ma^{je} Sententia in causa
Exeritus Zaporovienfis ab Guddom
Primoribus instituta contra
nislacum Andream Wognarum
venerantibus Primoribus resti-
tionem omnium bonorum ab
Illustri^o Duce Mazepparu-
lictorum sub praetextu, cap-
ti esse thesauri. Datum in
stris prope Benderam die
XXII Decembris Aⁿⁱ MDCCIX.

Sacra Regia Majestas clementissime
iussit, per constitutos ad hoc negotium
Commissarios seriem totius litis plu-
candide referri, e quorum humillima
relatione 1° percipit Exeritus Zapo-
rovienfis

December 1710

277
164
vovienfis Primores ad corroborandam p^{re} 24^a
tentionem suam protulisse juramen-
tum, ab Illustri^o Duce praestitum,
in quo nominatus p^{re} defunctus
Dux promisit, se velle, non parven-
do Substantiae suae, salutis, vita et
ultima sanguinis gutta pro eliberan-
da à Moscovitico iugo patria, contra
Moscos pugnare, unde non solum, sed
etiam ex adducto infimul^o literarum
extractu, Primores idem onus Woina-
rowskio imponere volunt, adducta ratio-
ne illam obligationem non dum fini-
tam esse, patria adhuc in servitute exi-
stente; Sed re penitus perpensa, Sa^{ca} Re^{gia}
Majestas judicat, Primorum argu-
mentum hoc in capite omnino vacil-
lare.

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 19

Перепис Рішення
Священного Королівського
Маєстату у справі Війська
Запорозького,
1-ша сторінка.
Документ з Державного
архіву Швеції.
Фото Марини Траттнер

Datum Bender

Clarè: præsertim cum Ill^l. Dux juramenta
sua in omnibus jam satisfecerit, cuius ob-
ligatio ultra vitam non extenditur, quæ
propter nec istud literarum extractum
obligat magis Woinarowonium, quam
juramentum ipsum, vigore cuius sem-
per se paratum declarat, ad pugnam
contra Moschos.

Quod 2° ad excessus Ducis à Trimoribus
in scriptis passim notatos, pertinet,
quos ob varias rationes antea deferre
non potuisse asserunt: contra vero Woi-
narowski exemplis præteritorum Ducum
probat, Trimores, si qui pie defuncti
fuerint excessus, illos. Cæcò deferre
debuisse et potuisse. Igitur S^l. R^l. M^l.
Sententia est, illos nunc delatos exami-
re.

December 1700

re non æquum esse, quia Trimores Stan²²
te Ducis vita nullam horum fecerint
mentionem, qui contra illorum delatio-
nem tunc rationes suas proferre potuis-
set; Siquidem et nunc ad nonnullos à
Trimoribus prolato excessus Woinarow-
sky non sine fundamento respondit,
licet illorum delationem non in foro com-
petenti institutam esse contendat.

Idem etiam S^l. R^l. Majestas judicat
de eo quod Trimores pretendant com-
petentius fruisse Ducis ut Ducis pro-
munere ministerii sui, ad ripas Bo-
rysthenis prius publicis, quam priva-
to securitatem providere: quia Tri-
morum officium, quod ante revoluti-
onem habuerunt, per custodiam Sve-
ticam.

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 20

Перепис Рішення
Священного
Королівського Маєстату
у справі Війська
Запорозького,
2-га сторінка.
Документ з Державного
архіву Швеції.
Фото Марини Траттнер

Datum Bender

Præterea, quæ majoris solummodo securi-
tatis gratia aërat, minime sublata
fuit; nec obstat, quod primores, ut ul-
terius allegant, impersuasibilem in-
veniant Ducem, in maximo pro-
tunc periculo non solum constitutum,
verum etiam morbo laborantem, qui
minus illorum munere fuerit pre-
carum rerum curam gerere, et ante
ipsorum fidelitati commissa tunc
temporis, quantum factu possibile
fuit salvare.

Quod autem 4° Primores auri restitu-
tionem à Duce Mazeppe Benderam
adulti, hoc ex fundamento de-
derent, quia Ducem privatim cum
publico commiscuisse arguunt, porro
rentes omnia præteritorum Ducum
et/

274
166
December 1710

et principaliter Samoilevici bona in 2°
manu Illustri Ducis invidiose proban-
te contra Woinarowski, Galitzinum, pri-
marium pro tunc Czari ministrum, a-
liosque sibi Samoilevici bona appropri-
asse, post cuius exilium, fatentibus id
ipsiomet Primoribus, antea casata
arrenda ob defectum pecuniarum,
denuo instituta fuit, unde luculenter
apparet, nullas sibi nominatim Sa-
moilevici divitias ad manus pie
defuncti Ducis pervenisse, sed Du-
cem pecunias jam relictas è variis
bonis, Ducis à Czaro collatis, è com-
merciis aliisque ipsi competen-
tibus redditibus sat amplius, ad quos
etiam inductum pertinuisse patet,
quia Primores huius rei explicatio-
nem/

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 21

Перепис Рішення
Священного Королівського
Маєстату у справі Війська
Запорозького,
3-тя сторінка.
Документ з Державного
архіву Швеції.
Фото Марини Траттнер

Datum Bender
nem fauere detrectarunt, & congeſſe
affirmat. Cum itaque Primores eviden-
tibus argumentis probare non potuerunt
sic defunctum Ducem miſcuiffe pecu-
cum cum privato: Si quidem interroga-
ti certum publici theſauri ignorantes
numeram, ideoque ignorant ea, qua
iure pretendunt; nec demonſtrauerunt
Ducem poſt Sarnoilouici exitum
milliones aliquos accepiſſe, verum
actis videndum, non tantas diuitias
uti Primores volunt, in publico late-
riſſe gazophilatio, cuius reſiduum ſe-
cundum Primorum confeſſionem,
in mediata ante praſentem revolu-
tionem, quando illum Supremus Caſtrum
Metator.

December VIII
Metator ex mandato Ducis Baturini²²
in curru impoſuit, numerum 100000 offe-
ren^m parum ſuperavit. Tandem etiam
cum Primores tempore agrotantis Ducis
erga Illuſtrum Generalem Ponja-
towski, uti ille in ambarum partium
praſentia retulit, nullam publici theſ-
auri fecerint mentionem, a quo ſolum-
modo Woinarowski ferentes abſentiam,
rogantesque praſentem Generalem, ut
curam gerere vellet, ne bona Ducis
Mazeppe quid damni patientur;
Igitur S^a R^a M^a ex ſupra dictis iuſta
viſum, hiſce ſtatueret, ea bona, qua a
Duce Benderam traducta ſunt, quo-
rum maxima pars jam aliquando
Woinarowski.

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 22

Перепис Рішення
Священного
Королівського
Маєстату
у справі Війська
Запорозького,
4-та сторінка.
Документ з
Державного
архіву Швеції.
Фото Марини
Траттнер

Datum Bender

22 Woinarowskiæ fidelitati à Duce commissa
fa fuit; Illius Ducis Mareppæ private
res non publicæ, siquid nisi publicæ fuis-
sent, præsumendum est, Primores sine du-
bio de illorum locuti fuisse conservatio-
ne, uti nunc de privato Ducis thesauro
abiis factum; quia propter quoque Woi-
narowski horum à Duce et Mareppæ
relictorum bonorum jure competit per-
fessio: præsertim cum ipsimet Prime-
res vel testamentum vel testes qui
cuncta Woinarowskiæ destinata esse
probarent, in scriptis suis desiderant,
quo concessio necessario sequitur Woi-
narowski sine contestatione posside-
re etiam nunc intacti avunculi herede-
dem.

276
160
December 1710

dem esse
Quod autem si ad privatam Primorum²²
pretensionem attinet, qui restitutionem
pecuniarum immediate ante
presentem revolutionem in arduis
aliquorum districtuum Ducis perso-
nularum desiderant; Sacra Regia Ma-
jestas judicat et statuit, ut Woina-
rowski illas Primoribus, secundum
modum in illorum responso expres-
sum, restituat: quia non solum Pri-
mores propter turbidum rerum sta-
tum fructus ex illis percipere non
potuerant, verum etiam hujus debiti
mentionem, præsertim erga Gene-
ralem Tonjatowski jamante obitum
Ducis

Перепис Рішення
Священного
Королівського
Маєстату
у справі Війська
Запорозького,
5-та сторінка.
Документ з
Державного архіву
Швеції.
Фото Марини
Траттнер

Datum Bender

28 Ducis fecerunt.

6° quoque Statuit S^a 2^a Majestas, ut
Woinarowski Cancellaria Coscia a
manuensibus in vim retentorum
octo annis donorum, quae de consueta
dine ipsis offerebantur, centum et quin-
quaginta aurea vulgo Ducatus pu-
solvat, quam summam Notarius
Generalis, secundum illorum men-
ta, eis distribuet; interim autem
Regia Majestas aequitati non ca-
sentaneum esse judicat, quod qui-
dam e' dicta Cancellaria omnium
in Ucraina perditorum defice-
rant refusionem, quia ad illam
Woinarowski

December 1710

169²⁷⁷

Woinarowski obligari non potest. 22°
actum ut supra. Carolus.

Ad Magnum Viriurum gratia.
H. Gron Müllerum rum actio pro ejus literis
ad S^a 2^a Majestatem.

Carolus Dei gratia
Perillustri et Magnifico S^o Magno Viriurum Sa. 23.
litem et benevolentiam nostram Legiam. Rite
nobis reddita sunt literae, quae Dominus Ma-
gnus Viriurus ad Nos datas Palatino Kioviensi
atque Supremo Exercituum Regni Polonia Duci
perferendas dederat. Invidendum nobis fuit ex iis
dem intelligere amicam declarationem et fidem
homine et mandato Serenissimi Turcarum Impe-
ratoris, Fratris et Amici Nostri honoratissimi
nobis datam, de prona ejus voluntate studio-
que religandi nobis in iis omnibus quae vel
haecenus requisivimus, vel de hinc porro de-
sideraverimus. Grato equidem animo ist-
haec

SACRÆ REGIÆ
MAJESTATIS
DECLARATION CIRCA
ELECTIONEM NOVI
DUCIS SEU PRÆFECTI
GENTIS ROSSIACÆ
EXERCITUSQUE
ZAPOROVENSIS

Nos Carolus notum testatumque facimus, Quod cum per obitum Illustrissimi pie defuncti Ducis Johannis Mazeppæ munus summi Præfecti Gentis Rossiacæ Exercitusque Zaporoviensis jam per aliquot menses vocaverit, Nobisque à primoribus ejusdem Gentis nomine totius Exercitus humillime sit relatam, quod omnes et singuli novi Ducis seu summi Præfecti Electionem ad veterem morem inire necessarium duxerint, quæ nostra sit ea de re sententia scire humillime petientes; Igitur quandoquidem et Nos nominatæ Gentis Rossiacæ Exercitus Zaporoviensis rebus salutique consultum credamus si novum quantocius sibi constituerint Campi Ductorem sub cujus ductu atque auspiciis, non minus totius Patriæ Libertas, quam singulorum privata commoda possint procurrari, hisce declarare voluimus, quod non alieni simus, ut hæc novi Ducis election, secundum antiquam sæpius dictæ Gentis Exercitusque Zaporoviensis, consuetudinem, privilegiaque longo annorum cursu stabilita, liberis votis instituat, et ad exoptatum finem perducatur.

In quorum maiorem
CAROLUS

ДЕКЛАРАЦІЯ СВЯЩЕННОГО
КОРОЛІВСЬКОГО МАЄСТАТУ
СТОСОВНО ВИБОРІВ
НОВОГО ГЕТЬМАНА АБО
ВЕРХОВНОГО ПРЕФЕКТА¹
РУСЬКОГО НАРОДУ ТА
ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО

Ми, Карл, повідомляємо і засвідчуємо, що коли через смерть ясновельможного спочилого в бозі Гетьмана Івана Мазепи посада верховного Префекта Руського Народу та Війська Запорозького вже впродовж кількох місяців є вакантною і від старшин цього самого Народу іменем всього Війська Нам було уклінно повідомлено, що всі разом і кожен окремо вважають необхідним розпочати за старожитнім звичаєм вибори нового Гетьмана або верховного Префекта, покійно намагаючись дізнатися, яким є наше рішення з цього предмета, а звідсіль оскільки й Ми названого Руського Народу Війська Запорозького справам і благоденству ввірили б турботу, якби [вони] обрали собі якнайскоріше нового Польового Ватажка, під керівництвом та предводительством якого [вони] змогли б піклуватися про свободу всієї Батьківщини не менше ніж про приватні вигоди окремих осіб, [то,] зважаючи на це, воліємо проголосити, що ми не проти того, щоб такі вибори нового Гетьмана, згідно зі згадуваним вище Народу та Війська Запорозького старовинним звичаєм та усталеними тривалим плином років привілеями, були влаштовані вільним голосуванням та доведені до бажаної мети.

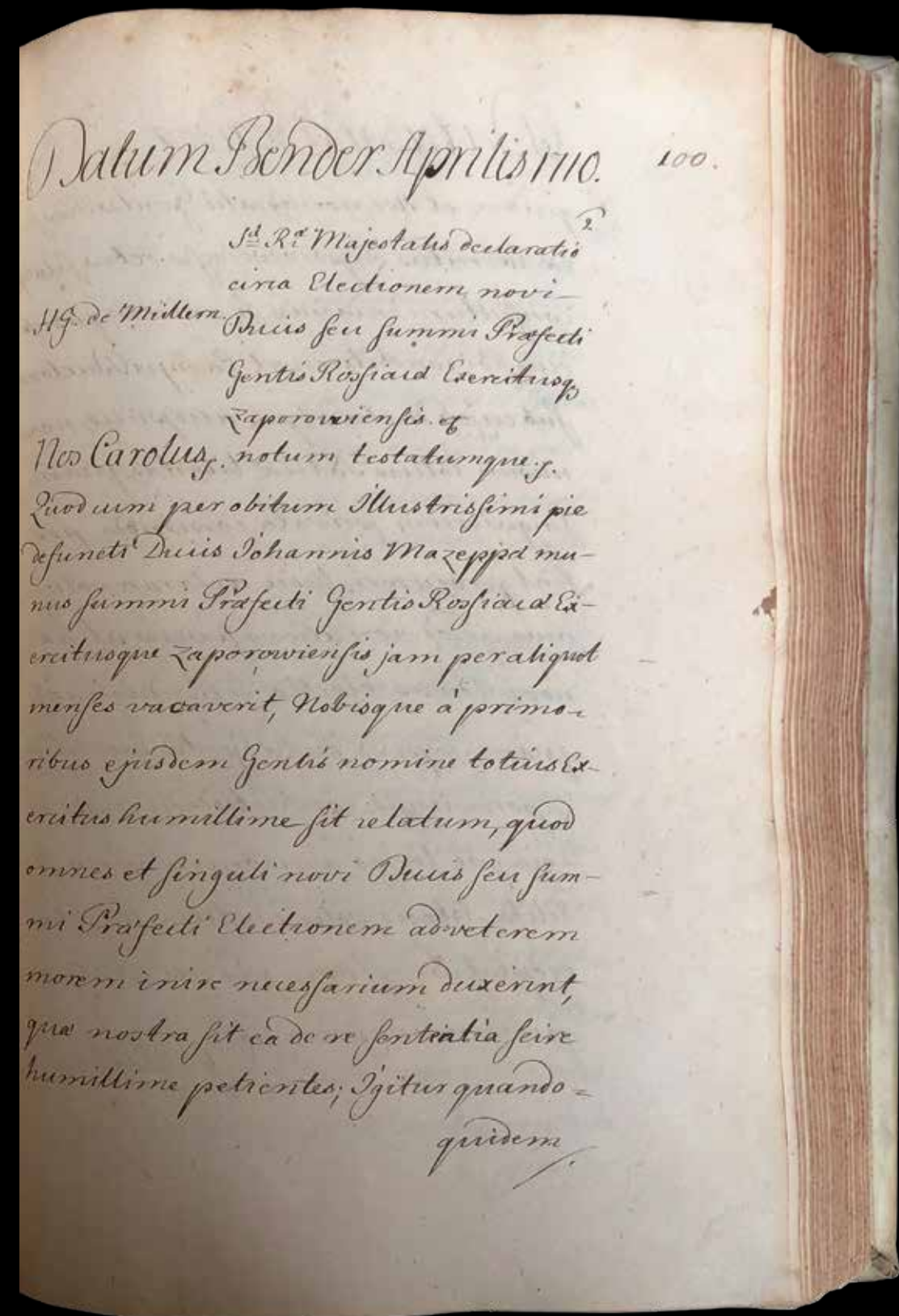
Стверджую все написане вище².

КАРА

(Див. Ілюстрації 25–26)

- 1 Præfectus – може означати також управитель, намісник, голова адміністрації певної території.
- 2 In quorum maiorem – скорочений варіант словесної формули, що передбачає скріплення документа печаткою. Див., напр., у конфірмаційній грамоті Карла XII від 10 травня 1710 р.: In quorum omnium maiorem fidem instrumentum hoc confirmatorium manu nostra subscriptum regio nostro sigillo corroborari iussimus.

Перепис декларації,
1-ша сторінка.
Документ з
Державного архіву
Швеції.
Фото Марини
Траттнер

Перепис декларації,
2-га сторінка.
Документ з Державного
архіву Швеції.
Фото Марини
Траттнер

Datum Bender

2 quidem et nos nominata Gentes Ruffica
ca Exercitus Zaporowiensis rebus salubri
consultum credimus si novum quantum
eius sibi constituerint Campi Ducorum
sub cuius ductu atque auspiciis, non
minus totius Patriae libertas quam
singulorum privata comoda pro
sint procurari, hinc declarare volui-
mus, quod non alieni firmus, ut hinc
novi Ducis electio, secundum anti-
quam Sapientia dicta Gentes Exercitus
Zaporowiensis, consuetudinem, privi-
legiaque longo annorum cursu sta-
bilita, liberis votis instituat, et ad
exceptatum finem perducatur. In
quorum maiorem. Carolus.

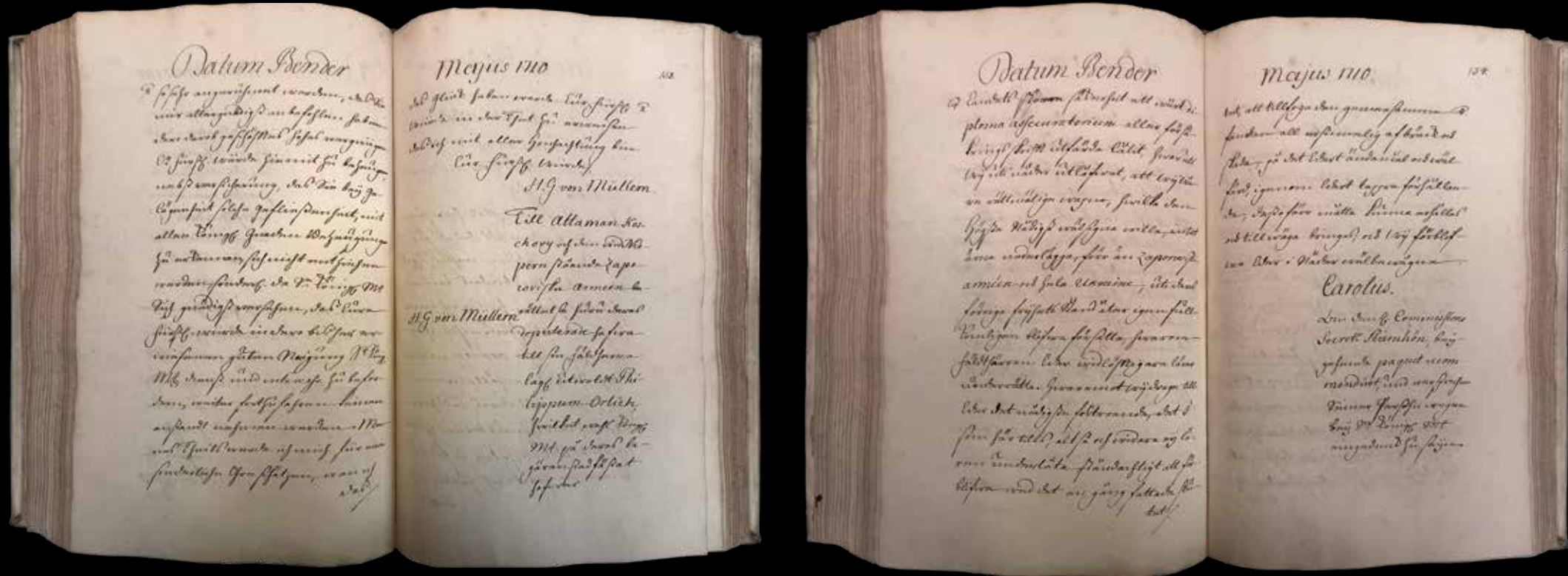
Aprilis 1710

102.

Ad Ducem Potoizky⁸
responsoria, quibus
certior redditur, quod
requisitionis de Ipsius
libero transitu per
Transilvaniam et
Wallaciam iam
Expedita sunt.

Illustrissime Domine Comes, su-
preme Exercituum Regni Poloniae
Dux et Palatine Kiowiensis.

Missus a Domino Duce internuntius
litteras Quo die 2 Mensis huius datas
rite nobis reddidit, atque juxta pluri-
bus exposuit, quae res Duce Duce
permoverit ad cogitandum de festino
Exitu à locis istis ubi nunc cum co-
hortibus agit. Quod nobis gratum
fuit.

ЛИСТЪ ДО ЗАПОРОЖЦОВЪ У ДНІПРА ЗОСТАЮЧИХЪ ПИСАНЫ 15 МАЯ РОКУ 1710 В БЕНДЕРІ

Текст розчитала Валентина Бочковська:

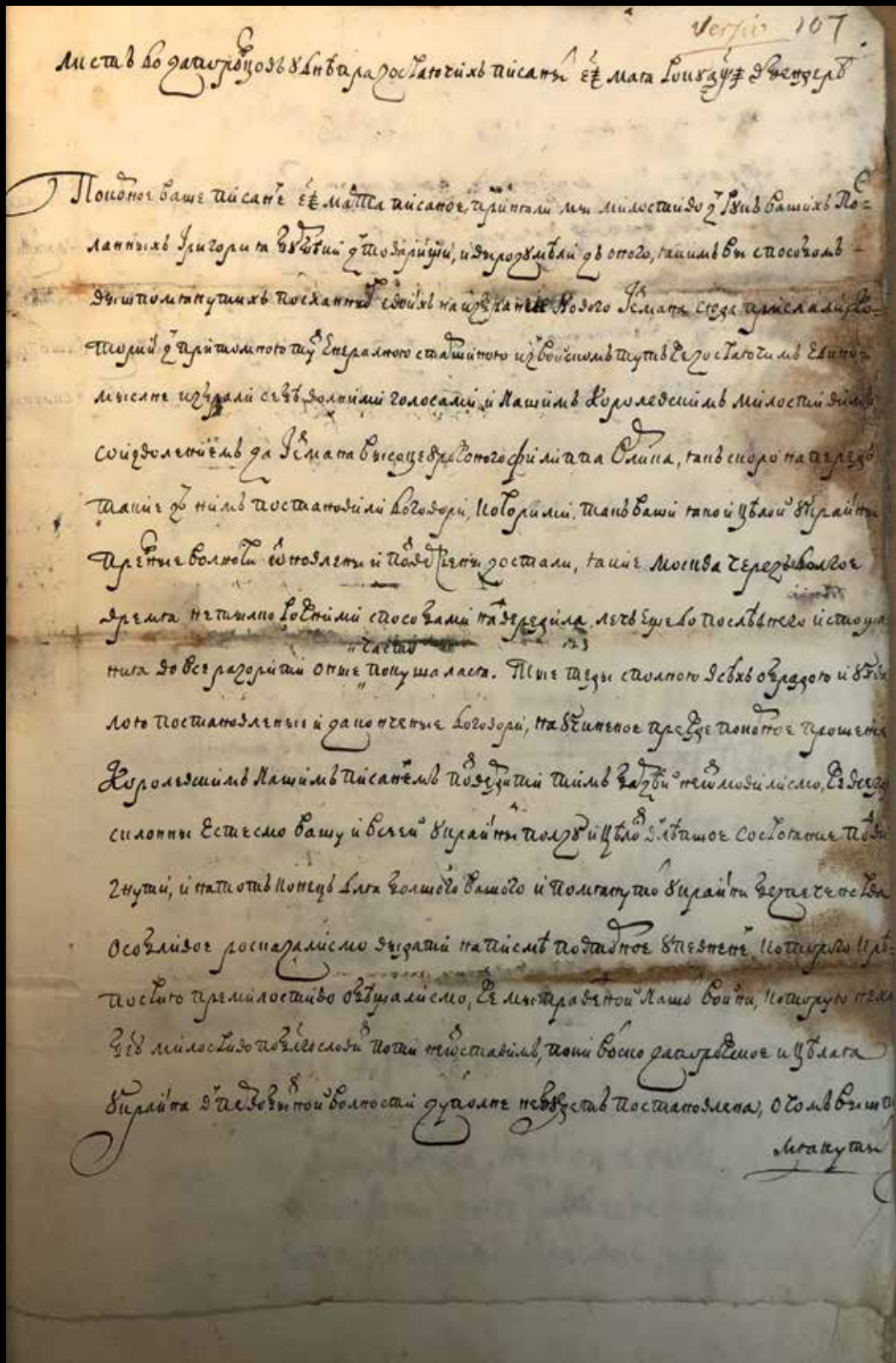
Покорное ваше писанье 15 марта писаное прїняли мы мїлостиво зъ рукъ вашихъ Посланныхъ Григорія Бурбїки зъ товарищї, и вырозумѣли зъ оного, якїмъ вы способомъ – вышпомянутихъ посланныхъ своїхъ на избранїи нового Гетмана сюда прїслали, Которїй зъ прїтомною тут Енеральною старшіною изъ войскомъ тутъ же зостаючимъ Единомыслне избрали себѣ волнімі голосамї, и Нашїмъ Королевскїмъ мїлостївїмъ соїзволенїемъ за Гетмана Высоцеуроженного Фїліппа Орлика, якъ скоро напередъ такїе зъ нїмъ постановїлі Договори, которїмі такъ вашї якої цѣлой Україны прежнїе волности отновлены и потверждены зостали, якїе Москва черезъ долгое время нетылко рожнїмі способомї надвередїла лечъ еще до послѣднего їстоцанїя во все разорїті оные часто покушалася. Тые теды сполною всѣхъ обрадою и ухвалою постановленые и законченые Договори, на учиненое прежде покорное прошенїе Королевскїмъ Нашїмъ Пїсаньемъ потвердїті тїмъ барзѣй неѡмовїлісно, Же всегда склонны Естесмо вашу и всей Україны ползу и цѣлостъ въ лѣпшое состояние подвїгнутї, и на тотъ конецъ для болшого вашего и помянутой Україны безпеченства особлївое росказалїсмо выдатї на пїсмѣ повторное увенїенье, которого крѣпостїю премїлостїво обѣщалїсмо, же мы праведной Нашой войны, которую нехай Б[о]гу мїлостиво поблагословитъ потї неѡставїмъ, покї войско запорожское и цѣлая Україна въ первобытной волности зуполнї не будетъ постановлена, о чомъ вышпомянутый Гетманъ пространнѣйшу вамъ учинитъ вѣдомост. Мы теж мїлостиво надѣмъся, жебы якої тыхъ часъ такъ и впредъ неперестанете въ разъ завязтомъ учтївомъ предсвзятїмъ постоянно знаїдоватїся, и общому непрїятелєві всякую шкоду, яка выїнета можетъ наносїті, жебы черезъ вашї Рїцарскєе ѡваги, цѣлостъ Ѡтчїзны вашей поскорѣї усмотрѣтїся могла и прїтомъ ласкою Нашою всегда къ вамъ склоны.

(Див. Ілюстрації 27–29)

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 27

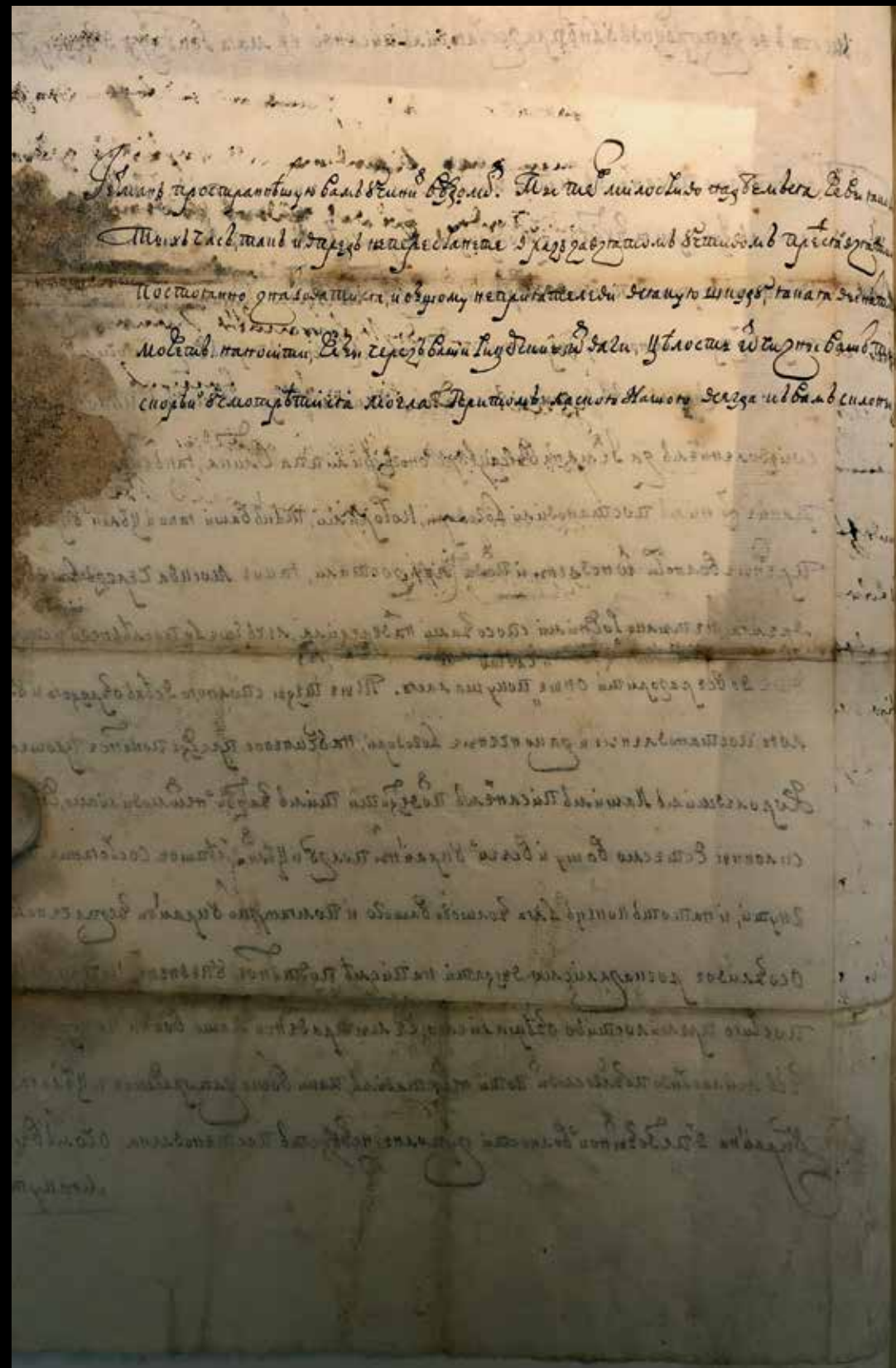
Аркуші з перекладом «Листа до Запорозців...» шведською мовою. Документ з Державного архіву Швеції. Фото Марини Траттнер

№ 107

Листав до запорожцѣвъ 15 мая року 1710 в Бендерѣ, 1-ша сторінка.

ІЛЮСТРАЦІЯ 28
Листь до запорожцѣвъ у Дніпра зостаючихъ писаны 15 мая року 1710 в Бендерѣ, 1-ша сторінка. Документ з Державного архіву Швеції. Фото Марини Траттнер

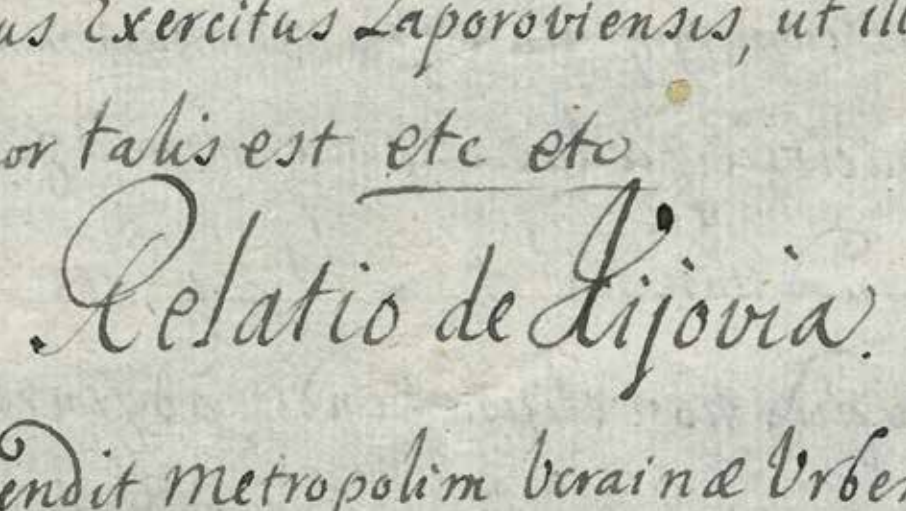

ІЛЮСТРАЦІЯ 29
Листь до запорожцѣвъ у Дніпра зостаючихъ писаны 15 мая року 1710 в Бендерѣ, 2-га сторінка. Документ з Державного архіву Швеції. Фото Марини Траттнер

RELATIO DE KIJOVIA¹

Перепис тексту мовою оригіналу:

Iniustè Moscus prætendit metropolim Ucrainæ Urbem Kijoviam eamque ab Ucraina separare conatur: Quia Principes Kioviæ ab antiquis temporibus semper fuerat Caganis Cosaricis, postea nominatis Ducibus Cosaticis tributarii usque ad Principem Ruricum, qui ex Magno Novagorod venit ob obtinendum principatum Kioviæ, et tollit obedientiam ac vectigalia plus non persolvendas Duci Cosacorum. Postmodùm quùm Rex Poloniæ Boleslaus Chorobri expugnatam armis Kijoviam subegit cum tota Ucraina Patria Cosacica usque ad Mare Nigrum Suae potestati, Tum ab iis temporibus usque ad bellum Chmielniccii Ducis Cosacorum, hoc est Exercitus Zaporoviensis Kijovia et tota Ucraina in Possessione Polonorum erat. Qui Chmielniccius inito foedere cum Crimea et colligatione armorum stabilita non tantum Kijoviam Membrum Ucrainæ verùm et integram Ucrainam ex utraque parte Boristhinis à Jugo Servitutis Polona, ut antiquam Cosacorum hæreditatem eliberavit, et cum his omnibus contulit se Libera Sponte Protectioni Moscoviticæ. Ab antiquis vero temporibus nullum habuit Jus Moscus supra Ucrainam. Nec potest etiam diblaterare Moscus, Kijoviam se per pacta conventa à Polonis habere, quia priùs possessioni Cosacicæ Poloni pactis Kijoviam restituerunt, et Cosaci hæreditario Jure etsi nunc cum præiudicio à Moscis supra eam usurpant possessionem. Non potuerunt enim Poloni Moscis postea cedere Kijoviam, quoniam iam eam habuerant in sua potestate, sed Cosaci sine omni à parte Polonorum præpedimento per spatium triginta et plus annorum ante quam Moscus inicit cum polonis æviternæ amicitiæ foedus supra eam pacifico liberique Dominio utebantur: nam nemo dat hoc quod non habet. Adeoque illegitime Mosci concupiscunt Kijoviam, quæ eorum cupido non alium tendit ad finem, sed ut, si Kijoviam in Meditullio Ucrainæ situatam potuerant sinistris Suis delationibus possessioni Suae adscisci; / Ucraina dubitaret de absoluta Sua à violento ipsorum Jugo, Liberatione et ut invita deberet partibus eorum in hæerere. Semperque Ucraina ad tuitionem Sui vinctas habebit manus, quia Mosci in Meditullio eius habendo potentiam, facillimè eandem quovis tempore nutibus Suis subiugare possunt. Insuper igitur seu potiùs astutè ab Ucraina Kijoviam Separare, quæ Semper inseparabilis erat, Laborant Mosci. Concludit in Se etiam cæteros Ducatus uti Czernihoviensem et Severiensem Ucraina, nec ad hos Moscus ullam habet Legitimam prætensionem, quia numquam eos in Sua habuerat possessione.

- ↑ Diplomatica Muscovitica, Diplomatica Muscovitica Cosacica, SE/RA/2113/2113.2/1 (1654-1721) - Riksarkivet - Sök i arkiven

РЕЛЯЦІЯ ПРО КИЇВ

Переклад Олександра Малишева:

Моск претендує на столицю України місто Київ та намагається відокремити його від України не по праву, адже Князі Києва зі старожитніх часів завжди були данниками Козарських Каганів, що згодом стали іменуватися Козацькими Гетьманами. [Це тривало] аж до, Князя Рюрика, який прибув з Великого Новгорода заради здобуття верховної влади над Києвом і встановив повинність та податки, що більше не мали платитися Гетьманові Козаків. У подальшому, коли Польський Король Болеслав Хоробрий підкорив своїй владі звойованийий зброєю Київ разом зі всією Україною, Козацькою Батьківщиною, аж до Чорного Моря, то відтак з тих часів і до війни Хмельницького, Гетьмана Козаків, себто Війська Запорозького, Київ і вся Україна були у володінні польському. Хмельницький, завдяки договору з Кримом та потужному поєднанню зброї, звільнив від Ярма Польського Рабства не лише Київ, частку України, а й цілу Україну по обох сторонах Дніпра як старожитню спадщину Козаків, і разом з усіма ними за вільно [висловленою] волею ввірив себе протекції Московитській. Втім зі старожитніх часів Моск не мав жодного права щодо України. Не може Моск також пустомелити, що Київ ним набуто від Поляків відповідно до укладених з ним договорів, оскільки перед цим Поляки за договорами відновили Козацьке володіння Києвом, а Козаки [мають те саме] за спадковим правом, навіть нині, коли володіння нею за преюдицією узурповано Москами. Адже Поляки не могли поступитися Києвом Москам, бо вже не мали над ним влади, натомість Козаки без будь-якої перешкоди з Польського боку впродовж понад тридцять років до того, як Моски започаткували з Поляками вічну спілку дружби, користалися щодо нього [Києва] мирним і вільним Владарюванням. Ніхто ж не може дати те, що йому не належить. І тим більше Моски незаконно прагнуть мати Київ, тому що їх пожадливість сягає жодним чином не до іншої мети, як до того, що коли Київ, розташований у осерді України, міг би, згідно з їх лівими донесеннями, належати до їх володіння, то Україна була би вагалась щодо повного свого визволення від їх насильницького Ярма, і повинна була би проти волі триматися їх боку. І завжди Україна для свого захисту матиме зв'язані руки, оскільки Моски, маючи силу в її осерді, у будь-який час можуть в найлегший спосіб підкорити її своїм прагненням. Тож Моски безрозсудно, чи радше лукаво, намагаються відокремити від України Київ, який завжди був невіддільним. Україна включає в себе також решту Князівств, зокрема Чернігівське та Сіверське, і стосовно них Моск [також] не може мати жодних законних претензій, оскільки ніколи не мав їх у своєму володінні.

(Див. Ілюстрації 30–31).

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 30

Реляція про Київ,
1-ша сторінка.
Документ
з Державного
архіву Швеції.
Фото Марини
Траттнер

Orat Neo electo Duce, ut non solum Illius Excellentia Sua in diebus utinam
felicitis Sui Ducatus Regiminis cuncta haec sequentia punctis expressa et fide
sua iurata Pacta et Constitutiones inviolate observaret, verum etiam et a ceteris
succedentibus Ducibus Exercitus Zaporoviensis, ut illa immutabiliter sint conser-
vanda, quorum tenor talis est etc etc

Relatio de Lijovia.

Iniuste Moscus pretendit metropolim veraina Urbem Lijoviam, eamq; ab Veraina
separare conatur. Quia Principes Lijovia, ab antiquis temporibus semper fuerant
Caganis Cosacis, postea nominatis Ducibus Cosaticis tributarii usq; ad Principe
Cunicum, qui ex Magno Nowagorod venit ob obtinendum principatum Lijovia,
et tollit obedientiam ac vectigalia plus non persolvenda Sui Cosacorum. Post-
modum quum Rex Polonia Boteslaus Chrobri expugnatam Armis Lijoviam
subegit cum tota Veraina Patria Cosacica usq; ad mare nigrum Suae potestati,
tum ab ipso temporibus usq; ad bellum Chmielniciij Suis Cosacorum, hoc est Exer-
citus Zaporoviensis Lijovia, et tota Veraina in possessione Polonorum erat. Qui
Chmielnicius inito federe cum Orimeis et colligatione armorum stabilita nontan-
tum Lijoviam membrum Verainae verum et integram Verainam ex utraq; parte
Borysthenis a Duce servitutis Polonae, ut antiquam Cosacorum hereditatem
eliberavit et cum his omnibus contulit se libera sponte Protectioni Moscoviticae.
Ab antiquis vero temporibus nullum habuit Jus Moscus supra Verainam. Nec
potest etiam dilaterare Moscus, Lijoviam se per pacta conventa a Polonis habe-
re, quia prius possessioni Cosacicae Poloni pactis Lijoviam restituerunt, et Cosaci
haverunt

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 31

Реляція про Київ,
2-га сторінка.
Документ з
Державного
архіву Швеції.
Фото Марини
Траттнер

hereditario Jure et si nunc cum praedictis a Moscis, supra eam usurpant posses-
sionem. Non potuerunt enim Poloni Moscis postea cedere Lijoviam, quoniam iam
eam non habuerant in Suae potestate, sed Cosaci sine omni a parte Polonorum
praesedimento per spatium triginta et plus annorum antequam Moscus inivit cum
polonis antea amicitia sedus supra eam pacifico Liberoq; Dominio utebantur;
nam nemo dat hoc quod non habet. Adeoq; illegitime Mosci concupiscunt Lijo-
viam, quae eorum cupido non alium tendit ad finem, sed ut, si Lijoviam in Me-
ditullis Veraina situatam potuissent Suis dotationibus possessioni Suae
adsciis, Veraina dabitaret de absoluta Suae a visento ipsorum Duce, Liberatione
et ut invita deberet partibus eorum inherere. Semperq; Veraina ad tuitionem Sui
vinctas habebit manus, quia Mosci in Meditullis eius habendo potentiam, facili-
me eandem quavis tempore nubibus Suis subjugare possunt. Insipienter igitur
seu potius astute ab Veraina Lijoviam separare, quae semper inseparabilis
erat, laborant Mosci. Concludit in se etiam ceteros Ducatus uti Chernihovien-
sem et Sevoniensem Veraina, nec ad hos Moscus ullem habet Legitimam praetensio-
nem, quia nunquam eos in Suae habuerat possessione.

RELATIO VERA DE COSACIS ET DE KIJOVIA

Celeberrimus historicus Andreas Cellarius cum Symone Starovolsio de Gente Cosacica in omni concordans sic illam in Libro Suo Amstelodami Typis impresso, Folio quadragesimo nono deprædicat, Cosaci nomen habere dicuntur à voce ruthenica Cosak, qui militem Strenuum significat, ex insulis Boristhinitis exiisse, et adhuc in iisdem hodie habitacula Sua habere feruntur, inde Zaporovienses Cosaci etiam nuncupati, qui Græcam Religionem profitentes Libertate Sua gaudent, homines indomiti, mortisque contemptores, ac mori, aut vincere certi, unde et Cosacorum nomen sibi adsciverunt. In Satrapiis vero Kijoviensi et Braslaviensi casas Suas, domos et agros habent.

Idem autor Cellarius in Descriptione Palatinatus Kijoviensis eodem Libro Suo Folio 373.

Kijoviensis Palatin[at]us Regio grandis, pro magnitudine tamen non adeo populosa, iis præsertim in districtibus, qui versus meridiem exortrecti cultores et incolas desiderant. Confinis est Moscoviæ et Tartaris, quâ ortum spectant: quâ verò Australi Plagæ obtenditur. Borysthenem lato alveo in Pontum Euxinum abeuntem terminum habet. Occasum versus Braslaviensi Palatinatu, ac Volhinia ulteriore, et Septentrione alba Russia terminatur. Borysthenes inter maximos Europæ fluvios numeratus fere mediam secat. Civitates et oppida quoque habet hinc inde optimè munita, quorum potissima Pars fluminibus assidet. Incolæ bellis assiduis exercitati militares animos gerunt, et tam ex oppidis quam pagis in insulas Borysthenis confluent. Cosacos se vocant, qui hanc et Braslaviensem Satrapiam hyberno tempore colentes, æstivo tempore in latibula Sua in Borysthenis insulis Sita recipiunt, quando nulla bella gerunt. Sub proprio suo Generali, seu præfecto Summo stipendia facientes nemini parere volunt, adeo ut Reges Poloniæ, licet ipsos subiugare sæpius studuerint, nunquam tamen voti compotes

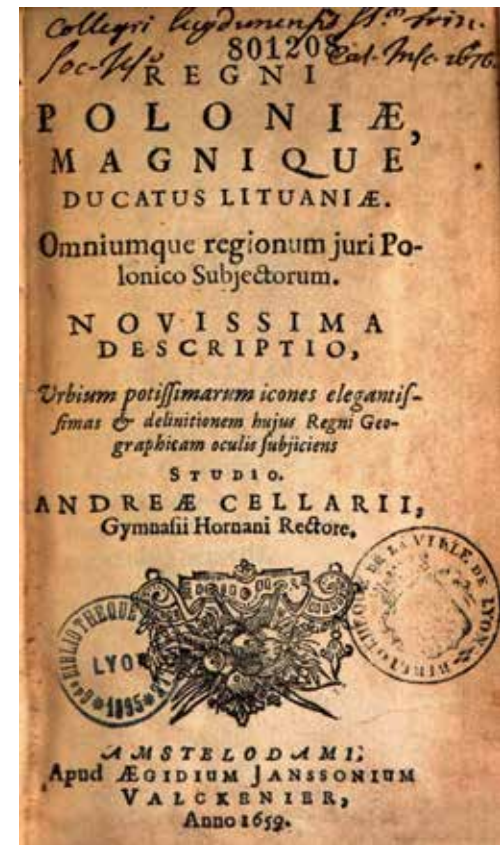
ПРАВДИВА РЕЛЯЦІЯ ПРО КОЗАКІВ І ПРО КИЇВ¹

Преславний історик Андреас Целларій², погоджуючись в усьому щодо Козацького Народу із Шимоном Старовольським, так прославляє цей [народ] на сторінці 49 у своїй книзі, що надрукована з матриць у Амстердамі: про козаків кажуть, що вони мають ім'я від рутенського слова «козак», що означає рішучого вояка. Щодо них мовиться, що беруть вони початок з островів Борисфена і на них же аж до сьогодні мають місце свого посідання. Звідсіль також здобули ім'я Запорозькі Козаки, які, сповідуючи Грецьку релігію, [...] радіють своїй волі, – незламні люди, що зневажають смерть, готові вмерти або перемогти, звідкіль і прийняли собі ім'я козаків. [...] При цьому вони мають свої хижі, будинки та поля у Київській та Брацлавській Сатрапіях.

Цей самий автор Целларій у описі Київського Воєводства в тій самій книзі на сторінці 373:

Київське Воєводство – великий регіон, однак за населенням не такий численний. Зокрема, у цих дистриктах, що простягнулися на південь, потрібні землероби та поселяни. Межує [воєводство] з Московією і Татарами там, де торкається сходу, і там, де стелиться до південного краю. Має межею Борисфен, що широким річищем впадає до Понту Евксинського. На заході повернутий до Брацлавського Воєводства і тогочасної Волині, а на Півночі впирається в Білу Русь. Борисфен, що долічений до найбільших річок Європи, перерізає [край] майже посередині. [...] Міста і містечка всюди добре укріплені. Здебільшого вони розташовані біля річок. Мешканці, вправні в постійних війнах, сповнені войовничим духом і стікаються з містечок і сіл до островів Борисфена. Вони називають себе Козаками, взимку мешкають також у Брацлавській Сатрапії, а влітку, коли не ведуть якоїсь війни, повертаються до

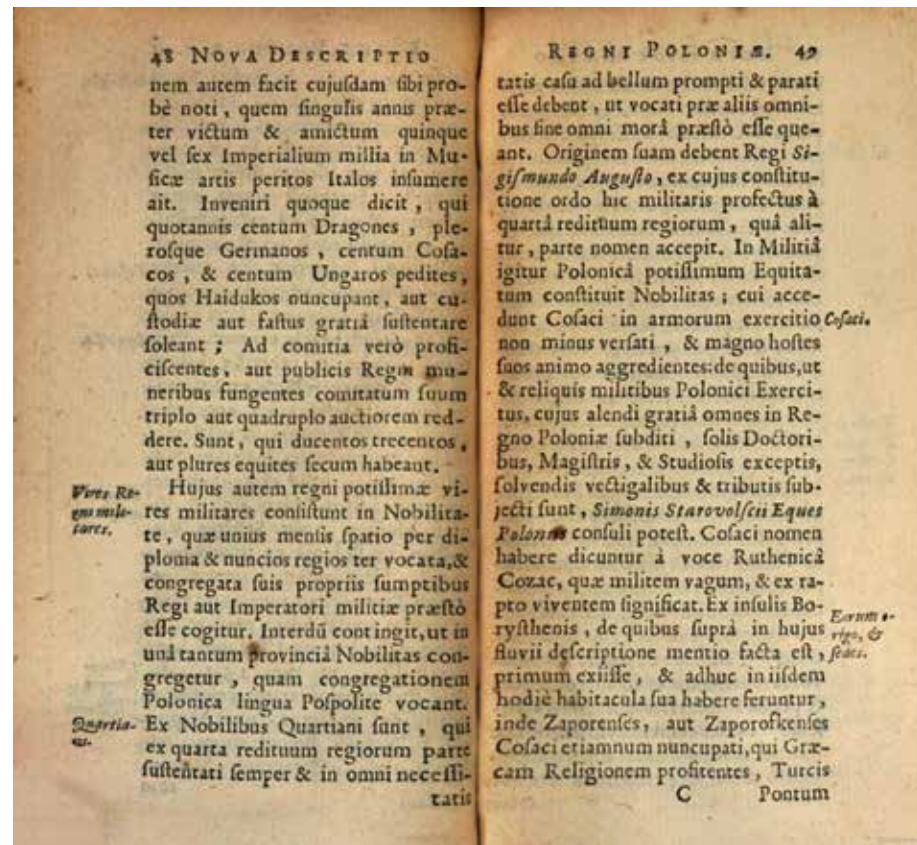
1 Diplomatica Muscovitica, Diplomatica Muscovitica Cosacica, SE/RA/2113/2113.2/1 (1654-1721) - Riksarkivet - Sök i arkiven
2 Цитати взяті з цієї книги: Regni Poloniae, magnique ducatus Lituaniae. Omniumque regionum juri Polonico ... - Andreas Cellarius: <https://books.google.com.ua/books?id=Nz2YyzfPowEC&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false>

■ Regni Poloniae, magnique ducatus Lituaniae omniumque regionum juri polonico subjectorum novissima descriptio. Andreas Cellarius. 1659.

fieri potuerint. In militia contenti præda gratis serviunt, aut etiam pecuniam accipiunt. Poloniæ in angustiis constitutæ auxilio sæpius, fuerunt, Irritati tamen gravia damna intulère, adeo ut Nobilitatem Polonicam infelissimam habuerint, præcipuè proximis his annis, quibus Nobiles unicum hoc genus penitus extirpare voluerunt in cassum tamen laborantes, et Sibi ipsis magnum malum accersentes. Græcæ Religionis studiosi in sacris neminem agnoscunt, nisi Archiep[iscopu]m sive Patriarcham Suum, in cæteris liberi et Sui juris, ut pote qui nemini obedientia obnoxii esse volunt, nisi Generali suo, quem ipsi sibi eligunt.

Anno 1651 Cosaci Kijoviam ut et alias urbes in potestatem Suam redierunt recuperates iterum a Polonis. Hæc verba sunt apud eundem chronographum folio 383. Folio autem 428 affirmat idem Cellarius ac tali methodo rem exorditur. Anno 1654 Alexius Michaelides, defuncti Michaelis Fedorovicii Moscovitici Imperatoris Filiius et Successor foedere iunctus Cosacis, qui Poloniam

своїх сховків, розміщених на островах Борисфена. Будучи на службі у свого Генерала, або Верховного Префекта, вони настільки не хочуть нікому коритися, що хоча Польські Королі часто намагалися їх підпорядкувати, їм, однак, жодного разу не вдалося реалізувати свої прагнення. У військових походах [козаки] служать, зодовільняючись лише здобиччю, або також одержують і гроші [...]. Часто вони були підтримкою для Польщі у час труднощів, але коли збурювалися, то заподіювали тяжкі шкоди, і при тому вельми вороже налаштовували проти себе польську шляхту, передусім останніми роками, коли шляхтичі хотіли повністю винищити це неповторне плем'я, але намарно страждали, заподіюючи найбільшу шкоду собі самим. [...] [Козаки,] віддані Грецькій Релігії, не визнають релігійних авторитетів, якщо тільки не йдеться про Архієпископа або їх Патріарха. В усьому іншому вони повністю вільні та самоправні як такі, що не хочуть бути обтяженими послухом нікому, окрім їх Генерала, якого вони самі собі обирають.

У 1651 році Козаки повернули під свою владу Київ та інші міста, відібравши їх знову у Поляків. Такі слова є у того самого літописця на сторінці 383. А на сторінці 428 Целларій стверджує те саме

hactenus per aliquot annos gravibus bellis affligerant, Lithuaniae recuperandae occasione arripuit, et grandi exercitu eam invasit ac Smolenscum obsedit etc

Unde ergo veritas rei quamvis caeca mente palpari potest, quod ab utraque partis Borysthenis Ucraina ab antiquae haereditarii Juris cosacorum fuerat, quid enim? Cosaci vi armorum a Polonis iterum recuperassent, si antea non amisissent. Atque etiam evidentissimè patet Moscos perperam proferre, ipsissimam nequitiam diblaterare, quia Cosacos non erubescunt Subdites esse Suos nuncupare, pro quorum parte non Solùm Author Histhoricus Cellarius militat, non subditos sed Fæderatos Moscis affirmando sed etiam caeterae historiae, nec non vivi adhuc homines aligenigenae purissimam huius fidem testari valebunt.

і викладає справу в такий спосіб:

У 1654 році Олексій Михайлович, по смерті Московського Імператора Михайла Федоровича, як [його] син і спадкоємець уклав спілку з Козаками (які до того часу кілька років пустошили Польщу тяжкими війнами), скористався нагодою для відвоювання Литви та з великим військом увірвався до неї, обложив Смоленськ тощо.

Отже, з цього наскільки завгодно засліплений розум може пізнати істину в справі [про те], що по обох берегах Борисфена Україна за старожитнім спадковим правом належала козакам. Бо що ж Козаки знову відвоювали би у поляків силою зброї, якби вони це раніше не втратили? І з цього вельми наочно випливає, що Моски розмірковують легковажно, вибалакуючи свою вельми достеменну підлість, оскільки не соромляться проголошувати своїми підданими Козаків, на боці яких б'ється не лише автор історик Целларій (який стверджує, що вони для Москів не піддані, а союзники), але й вся решта історії, а також рівним чином здатні засвідчити найщирішу правду досі живі іноземні люди.

(Див. Ілюстрації 31–33)

ІЛЮСТРАЦІЯ 31 ■

Правдива реляція про Козаків і про Київ, 1-ша сторінка.

Документ

з Державного

архіву Швеції.

Фото Марини

Траттнер

Relatio vera de Cosacis et de Lijonia

Celeberrimus historicus Andreas Cellarius cum Simone Starovolsis de Ponte Cosacica in omni concordans sic illam in Libro suo Amstelodami Typis impresso, Folio quadragesimo nono de predicat, Cosaci nomen habere dicuntur à voce rathenica Cosak, qui militem strenuum significat, ex Insulis Borysthenis exisse, et adhuc in iisdem hodie habitacula sua habere feruntur. Inde Tatarsienses Cosaci etiam nuncupati, qui Craccam religionem profitentes Libertate sua gaudent, homines indomiti mortisq; contemptores, ac mori aut vincere arti unde et Cosacorum nomen sibi adsciverunt. In Sibiria vero Lijoviensi et Braslaviensi casas suas, domos et agros habent. Idem Autor Cellarius in Descriptione Palatinatus Lijoviensis eodem Libro suo Folio 373.

Lijoviensis Palatinus Regio grandis, pro magnitudine tamen non adeo populosa ipsa praesertim in Districtibus, qui versus meridiem ex parte cultores et incolas desiderant. Confinis est Moscovia et Tartaris quae ortum spectant, quae vero Australi Plaga obtenditur Borysthenem lato alveo in Pontum. Ex orientem terminum habet. Occasum versus Braslaviensi Palatinatu ad Volhinia alteriore, et Septentrione alba Rusia terminatur. Borysthenes inter maximos Europa fluvios numeratus fere mediam secat. Civitates et oppida quoque habet hinc inde optime munita, quorum potissima pars fluminibus aspidet. Incola bellis assiduis exercitati militares animos gerunt, et tam ex oppidis quam pagis infulas Borysthenis confluent

Cosacos se vocant, qui hanc et Braslaviensem Satrapiam hyberno tempore cole-
ntes, aestivo tempore in Latibula sua in Borysthenis Insulis sita recipiunt,
quando nulla bella gerunt. Sub proprio suo Generali seu prefecto sum-
mo stipendia facientes, nemini parere volunt, adeo ut Reges Poloniae
licet ipsos subiugare saepius studuerint nunquam tamen belli competes
fieri potuerint. In militia contenti praeda gratis seruiunt, aut etiam pec-
uniam accipiunt. Poloniae in angustijs constituta auxilio saepius fuerunt,
imitati tamen grauius damna intulere adeo ut Nobilitatem Polonicam
infessissimam habuerint, praecipue proximis his annis, quibus Nobili-
tes unicum hoc genus penitus extirpare voluerunt, in casum tamen
laborantes et sibi ipsis magnum malum accersentes. Graeca Reli-
gionis Studiosi in Sacris neminem agnoscunt, nisi Archieppum sive
Patriarcham suum, in ceteris Liberi et sui iuris, ut pote qui nemini
obedientia obnoxii esse volunt, nisi Duci suo quem ipsi sibi eligunt.
Anno 1634. Cosaci Dyoniam et et alias urbes in potestatem suam
rederunt recuperatas iterum a Polonis. Haec verba sunt apud eundem
Chronographum folio 383. Folio autem 428 affirmat idem Cellarius
ac tali methodo rem exorditur. Anno 1634. Alexius Michaelis
des defuncti Michaelis Fedorovicij Moscovitici Imperatoris Filius et
Successor, federe iunctus Cosacis, qui Poloniam hactenus per aliquot
annos grauibus bellis afflixerant, Lithuania recuperanda occasione
arripuit, et grandi Exercitu eam invasit ac Smolenscum obsedit etc

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 32

Правдива реляція
про Козаків і про Київ,
2-га сторінка.
Документ
з Державного
архіву Швеції.
Фото Марини
Траттнер

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 33

Правдива реляція про
Козаків і про Київ,
3-тя сторінка.
Документ
з Державного
архіву Швеції.
Фото Марини
Траттнер

Unde ergo veritas rei quam vis caeca mente palpari potest, quod ab utraque
partis Borysthenis Veraina ab antiquo hereditarij Juris cosacorum fuerat,
quid enim? Cosaci vi armorum a Polonis iterum recuperassent, si antea
non amisissent. Atque etiam evidentiissime patet Moscos perperam
preferre, ac ipsissimam nequitiam dilatorare, quia Cosacos non evulserunt
Subditos esse suos nuncupare, pro quorum parte non solum Auther His-
toricus Cellarius militat, non Subditos sed Federatos Moscis affirmans.
Sed etiam cetera historiae, nec non vix adhuc homines diligenter
purissimam huius fidem testari valebunt.

Дозвіл четвертний

З ВІЙСЬКОВОЇ КАНЦЕЛЯРІЇ У БЕНДЕРАХ ДО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ У СТОКГОЛЬМІ. 300-РІЧНА ПОДОРОЖ У ЧАСІ І ПРОСТОРІ¹

Ян Міспелаере

¹ Переклад зі шведської Марини Траттнер.

■ Історія короля Карла XII, 10 т., з гравірованими пластинами та планами, 1702–1719

² Перелік 1716 року зберігається сьогодні в Держархіві серед тих документів, які описують давні надходження до Держархіву, тобто ті документи, які були надіслані до Держархіву протягом 1700-х років з королівської канцелярії для постійного збереження у майбутньому. Вони є частиною зібрання: Riksarkivets Ämbetsarkiv, Leveransförteckningar, Kungl. Maj:ts kansli, Utrikesärenden D2a:9

³ Asker Björn, I konungens stad och ställe, Uppsala 2004, s. 15-40; Törnvall Peder, "The King's men who governed Sweden from the Ottoman Empire" in Kronberg Klas, Sandin Per, Karlsson Åsa (red.), When Sweden was ruled from the Ottoman Empire, Stockholm, 2016

⁴ Törnvall Peder, "The King's men who governed Sweden from the Ottoman Empire" in Kronberg Klas, Sandin Per, Karlsson Åsa (red.), When Sweden was ruled from the Ottoman Empire, Stockholm, 2016.

⁵ Karlsson Åsa, "The Remote King – Daily Life and Reform Policy under Charles XII's time in the Ottoman Empire", in Kronberg Klas, Sandin Per, Karlsson Åsa (red.), When Sweden was ruled from the Ottoman Empire, Stockholm, 2016

⁶ Лист від посла Функа до Короля у Бендерах, перехоплений у вересні 1711 року. Tengberg Eric, Från Poltava till Bender, Lund 1953, s. 167.

⁷ Karolinska förbundets Årsbok 1914, Herlitz Nils, "Svenska papper på vilospår"; Söderberg Ulf och Lennersand Marie, "Källor till slaget vid Poltava i Riksarkivet och Krigsarkivet", in Jonson Lena och Salytjeva Tamara Thorstendahl (red.), Poltava, Stockholm, 2009; Törnvall Peder "The King's men who governed Sweden from the Ottoman Empire" in Kronberg Klas, Sandin Per, Karlsson Åsa (red.), When Sweden was ruled from the Ottoman Empire, Stockholm, 2016

■ Дипломатичне листування Туреччини
Фото Марини Траттнер

зосередив владу у своїх руках – юридично і у питаннях прийняття важливих рішень. З іншого боку, у Швеції, як на свій час, був дуже добре розвинений адміністративний апарат для управління державою³. У такій системі керування країною створювалася і отримувалася величезна кількість документів. Через те що король під час Великої Північної війни, протягом 15 років, знаходився на полі бою, то разом з ним, за межами Швеції, перебували і працювали вся його адміністрація і вищі посадові особи. Державні радники і певні чиновники, які залишилися в Швеції, мали обмежені повноваження і займалися звичайними адміністративними питаннями. Все керування країни здійснювалося королем і його штабом з того місця, де він знаходився. Особливо це стосувалося питання закордонної політики⁴.

Очевидно, що під час війни високий пріоритет надавався адміністрації закордонних питань. Не дивно, що документи, які стосувалися договорів, підготовки переговорів та подібних зустрічей, ретельно зберігалися. Але все одно це не могло робитися ідеально для збереження паперу, на якому були написані документи. Все, що писалося, – копіювалося і утримувалося; все, що у звичайних випадках зберігалося в архівних залах палацу в Стокгольмі, – опинялося у наметах, скринях, возах і тимчасових приміщеннях, а також постійно пересувалося в залежності від військових дій⁵.

Найбільш конфіденційна і таємна інформація могла бути записана шифром, але частина інформації, зі зрозумілих причин, не записувалася взагалі. Мобільна військова канцелярія могла потрапити до рук ворогів, листи могли перехопити⁶. Через це збереглася не вся інформація, яка могла б описати історію України, – саме тому, що не все записувалося. Те, що існує пробіл в тих документах, які залишилися до наших часів, пов'язано ще і з тим, що у 1709 році було вирішено знищити документи до того, як вони б потрапили до рук ворога. Потім документи з Військової канцелярії були загублені після Полтавської битви. Лише частину документації відправили до Швеції раніше, у попередні роки. Через те не всі документи з Військової канцелярії були збережені⁷.

Проте ті документи, які підписувалися після липня 1709 року і реєструвалися у новій Військовій канцелярії у Бендерах, принаймні частково дійшли до нашого часу. Те саме стосується, наприклад, тих документів, які зберегли ті два шведські послы, яких Карл XII відправив до Османської Імперії. Ці рукописи мають дуже велике значення для України, незважаючи на те, що вони стосуються більш пізнього періоду війни. Це саме ті джерела, що описуються в переліку на початку статті, серед того, що перевозилося на Північ у 1714 році.

У зв'язку з цим, для сучасного історичного контексту слід пояснити значення вищезгаданих документів, важливо встановити їх походження і верифікувати їх у часі і просторі. Українська Конституція, власноручно написана Орликом, та інші документи, які є найважливішими для політичної історії України, опиняються завдяки цьому в новому світлі.

Можна вважати дивом те, що взагалі хоч якісь документи з Військової канцелярії були збережені. Навіть документи більш раннього періоду могли загубитися. Подорож, яку здійснили акти Військової канцелярії, коротко подана в промеморії, яку написав один із двох людей, що відповідали за транспортування документації, – канцелярист Улоф Естенберг. Він і регістратор Густав Цельсінг

«№ 1. Подовжена валіза, обтягнута чорною шкірою, оснащена залізною фурнітурою. На передній панелі встановлені два навісні замки, які запечатані печаткою Керівника Військової канцелярії, радника Вельмишановного пана барона фон Мюллера.

№ 2. Кругла турецька валіза, також обтягнута чорною шкірою, оснащена навісним замком і, як вище, запечатана печаткою...»

Так починається детальний перелік, складений у липні 1716 року, стосовно архівних документів, які після довгої подорожі прибули з Бендер до Істада – міста, розташованого на півдні Швеції. Згодом документи будуть перевезені звідти до Стокгольма, де вони стануть частиною архіву старої королівської канцелярії. Частина цих документів нині зберігається у колекції «Дипломатика», яка тоді відповідала тому, що ми сьогодні назвали б архівом Міністерства закордонних справ.

Наведений вище перелік охоплює лише невелику частину всіх документів, які відправляються на північ. У ньому йдеться про чотири скрині, що містять пакети з документами, які належать новоствореному Міністерству закордонних справ, одному з відділів Військової канцелярії Карла XII².

Для того щоб зрозуміти походження цих документів, потрібно пам'ятати, що, з одного боку, Карл XII у певному сенсі одноосібно керував країною. Він

розділили відповідальність під час подорожі в жовтні 1714 року. Вони обидва отримали паспорти капітанів. Якщо б один із них захворів, інший був зобов'язаний перевести весь вантаж до Штральзунда. Два охоронці канцелярії і посланець, а також п'ять працівників канцелярії повинні були допомогти їм зі збереженням вантажу і перенесенням скринь і валіз під час подорожі.

Схоже на те, що на початку подорожі у них було більше десяти возів, запряжених конями. Естенберг розповідає, що у Відні вони змогли купити значно стабільніший артилерійський віз, призначений для перевезення зброї або іншого обладнання під час подорожей. Це дозволило їм зменшити загальну кількість возів до дев'яти. В такому артилерійському возі можна було перевозити значно більшу кількість вантажу, ніж у звичайному. Окрім нього, коли вони виїжджали з Відня, у них було ще вісім звичайних повозок. Через що вони були змушені регулярно змінювати коней. Естенберг описує, що спочатку подорож проходила добре, навіть якщо вони були змушені їхати зигзагами крізь усі військові загони, що маршували різними шляхами.

Вони часто опинялися на сільських дорогах, якими було складно пересуватися. Протягом всього листопада і грудня була дуже погана погода. Вже в Угорщині почалися сильні дощі. Заливало все так, що вози постійно застрягали на затоплених ділянках доріг. Незважаючи на те що було холодно, тріскалася крига. Коні швидко виснажувалися і їх було потрібно періодично замінювати на биків, щоб витягнути застряглі у багнюці вози. Проте й їх необхідно було регулярно замінювати або лагодити. Під час Різдва 1714 року вантаж дістався Відня, де канцеляристи зустріли керівника канцелярії Фейфа. Там вони отримали більше грошей на подальші витрати під час подорожі. Для того щоб цінні документи не потрапили до рук ворога, було вирішено зупинитися на ніч у найбезпечніших гостьових дворах і місцях для нічлігу, які були найдорожчими. Мандрівка з Відня на північ через Саксонію і Пруссію пройшла значно швидше, незважаючи на шалену дорожнечу, постійну заміну коней і проблеми з транспортом⁸.

Пригоди під час перевезення Військової канцелярії були далекі від завершення у момент, коли вантаж прибув до шведського Поммерна. На кордоні між Поммерном і Брандесбургом перегорнувся артилерійський віз і Цельсінг вибив руку із суглоба. Настав час Естенберга одному взяти відповідальність на себе і продовжити подорож до Штральзунда. Туди вони доїхали в середині січня 1715 року. У місті він отримав можливість особисто розповісти Карлу XII про свої пригоди. В листі каммарколегії від 1756 року, в якому описана промеморія Естенберга, автор розповідає про те, що всі документи, які вони доправили, були розфасовані у відповідних розділах королівської канцелярії. Військова канцелярія і король перебували у Штральзунді до кінця грудня 1715 року. Місто опинилося в облозі і в листопаді почалися обстріли зі сторони данської артилерії. Кораблі, які були зарезервовані для евакуації і чекали у гавані, опинилися під артилерійським вогнем. А той корабель, який був призначений для транспортування Військової канцелярії морем до Істада, зі своїм цінним вантажем застряг у кризі. Його необхідно було вирубати з льоду навколо нього під час обстрілів. Згідно зі свідченнями людей, які перебували там під час цих подій, в процесі вирубки корабля, у нього влучили гарматним ядром і він почав тонути. На щастя, поруч з ним знаходилося інше військове судно. З нього відправили шлюпку, щоб врятувати канцеляристів і їх персонал, а також всі документи Військової канцелярії. Все перевозилося кілька разів і таким чином було врятоване від того, щоб опинитися на дні моря⁹.

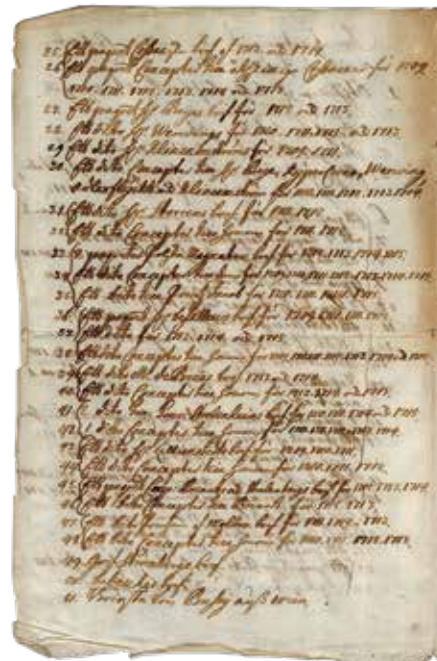
■ Улоф Естенберг
Джерело: Державний архів Швеції

8 Riksarkivet, Skrivelser till Kungliga Maj:t, Skrivelser från Kammarkollegiet, 23 mars 1756; Berg Severin, "Om de svenska fältkanslihandlingarnas hemförande från Turkiet 1714 och deras öden under de närmast följande åren", Historisk Tidskrift 1916

9 Riksarkivet, Skrivelser till Kungliga Maj:t, Skrivelser från Kammarkollegiet, 23 mars 1756; Berg Severin, "Om de svenska fältkanslihandlingarnas hemförande från Turkiet 1714 och deras öden under de närmast följande åren", Historisk Tidskrift 1916

■ Посол Швеції у Константинополі
Томас Функ.
Джерело: Державний архів Швеції

■ Перелік документів,
складений в 1715 році.
Джерело: Державний архів Швеції

Коли я отримав запит стосовно пошуків матеріалів, які стосувалися історії України і Пилипа Орлика, я подумав, що було б правильним почати пошуки у найменш відомих розділах Державного архіву. Один з можливих шляхів для пошуку документів з архіву, який протягом сторіч розділився на кілька відділів і підрозділів, серій і збірок, – це почати з дослідження того, хто і кому писав листи, визначити всю мережу осіб. Після цього можна було простежити, куди відправлялися листи тими людьми, які брали участь у різних подіях.

Карл XII і його оточення разом з гетьманом Мазепою і його армією перетнули Дніпро і відправилися до міста Бендери, яке у той час належало Османській Імперії. Було очевидним, що стосунки з володарем цієї країни мали особливо важливий вплив на майбутні події. Якщо б переговори з Османською Імперією були б неуспішними, це могло призвести до катастрофічних наслідків. Якщо ж вдалося б умовити султана приєднатися до альянсу проти Росії, то з'явилася б можливість повернути військовий успіх після того, що було втрачено у Полтаві. Через це Карл XII і Мазепа перебували у безперервному контакті з султаном, його заступниками і двором. Вони писали листи і відправляли посланців і контактних осіб.

Та інформація, яку передавали різними каналами і яка стосувалася України, безумовно залишила свій слід в документальних джерелах. Це очевидно не є чимось новим, але я подумав, що можливо, дослідники пропустили щось або не зрозуміли цінність певних документів. Тому я проаналізував ще раз певні накази послам, які проводили переговори з султаном і його урядом. Було зрозуміло, що там могли бути відомості, які не обговорювалися в більш формальних документах. Те, що король наказує посланцеві, призначалося виключно для його вух. Стиль формулювання думок короля у таких листах може бути абсолютно іншим, ніж в офіційних документах, які можуть прочитати інші люди, в трактатах, підготовчих документах для угод і в листах до великого візира. Зважаючи на створення Конституції Орлика, Прутський мир і переговори запорозьких послів з султаном (1710–1711 роки), я шукав кореспонденцію представників Швеції у цей період. Дипломатичні документи цього періоду містяться у двох розділах шведських послів. Посол Томас Функ почав свою місію в квітні 1711 року, після свого попередника Мартіна фон Неугебауера. Томас Функ не залишив після себе великої кількості документів у своєму невеликому за обсягом архіві, але я вважаю, що те, що він зберіг, має таке велике значення для європейської історії і особливо для історії України, що це заслуговує на особливу увагу.

Я не очікував знайти в одному з листів короля до його посла Томаса Функа той зміст, який там був. Я також не думав, що такий зміст взагалі б записали і що король використав би саме такі слова і поняття, які він і його права рука в канцелярії фон Мюллерн написали і затвердили своєю печаткою. Я скоріше вважав, що такі накази передали б на словах або у менш формальному тексті, який послі вирішили б не зберігати під час сортування своєї документації. Цей документ описаний в цій книзі. Це лист, написаний 14 вересня 1711 року і підписаний Карлом XII. Зміст документа підтверджує, що Карл XII пильнував дотримання інтересів України під час переговорів з Османською Імперією. В документі наголошується, що посол повинен зробити все, що в його силах, щоб включити до опрацювання «ту Статтю», яка гарантує «Україні і всім Запорозцям свободу» таким чином, щоб вона негайно набула чинності (параграф 5 в листі). Вражаючим є використання терміна «незалежна Країна», який під час прочитання здається дуже сучасним.

■ Документи з Військової канцелярії Карла XII. Фото Марини Траттнер

■ Марина Траттнер з листом про Україну як незалежну державу 1711 року. Знахідка Яна Міспелаєре від 8 вересня 2021 року.

«5: Водночас він має наполягати на тому, щоб ця Стаття, яка затверджує свободу України і всіх Запорозьців, негайно ж і повністю стала чинною, щоб таким чином вся Україна і Військо Запорозьке в повному обсязі отримали давні свободи і вольності, а також отримали власність територію у своїх давніх кордонах під керівництвом теперішнього гетьмана Пилипа Орлика; таким чином, щоб народ, який описаний вище, одразу ж отримав статус незалежної Держави, і більше ніколи жодним чином не підпорядковувався Царю і не перебував під його протекцією»¹⁰.

Листи, які король надіслав Томасу Функу, перев'язали разом в 1736 році. На внутрішній стороні стрічки був напис з цікавим додатком: «Оригінальні накази Його Королівської Величності, листи і накази надзвичайному уповноваженому посланцю Томасу Функу протягом цих років: 1711, 1712 і 1713, [і на рядку внизу] листи, які посол сам вирішив зберегти з тих листів, що були спалені»¹¹.

Завдяки тому, що є два переліки документів з тих скринь, про які я згадував раніше, можна скласти уявлення про те, які документи і в яких пакетах перевозилися в 1714–1716 роках, в яких скринях вони були, а також зрозуміти, кому вони належали. Ці переліки були написані на двох аркушах, що були додані до опису з 1716 року. В них описуються 150 пронумерованих документів. В тій подовженій першій скрині і у другій круглій «турецькій скрині» були належним чином перев'язані і упаковані трактати, договори з іншими державами, підготовчі документи для переговорів, інформація про завдання послів і посланців, листування з іноземними правителями, міністрами і союзниками, переписи листів, які надсилалися, та інша важлива інформація для контактів з людьми в інших країнах.

Все важливе листування, яке здійснювалося між серпнем 1709 року, коли відбулася подорож до Бендер, і жовтнем 1714-го, коли шведська армія залишила Османську імперію, зберігалось в цих скринях. Вони потім доповнювалися тими документами, які написали в 1715 році. В переліку ми знаходимо такий опис:

10 Diplomatica Turcica, Thomas Funck, Brev från Kungl. Maj:t, vol. 13, Kungens brev från 14 september 1711, punkt 5

11 Diplomatica Turcica, Thomas Funck, Brev från Kungl. Maj:t, vol. 13, första bladet.

■ Ян Міспелаєре. Джерело: Державний архів Швеції

- «25. Пакет з козацькими листами з 1713 і 1714 років».
- «26. Пакет з проектами рішень і листів до деяких козаків з 1709, 1710, 1711, 1712, 1713, 1714 і 1715 років».
- «46. Оригінали листів турецького цезаря».
- «49. Листи великого візира, Сулімана Пагі та Ібрагіма Паші, а також татарського хана».
- «54. Два пакети перехоплених листів.»

Я не думав, що листування посла Функа і документи з Константинополя вирішили б перевезти до Стокгольма вже в 1714 році. Багато пакетів з документами, які транспортувалися через Угорщину і Штральзунд до Істада і пізніше до Стокгольма і які є у переліку з «круглої турецької скрині», належали Томасу Функу.

- «10. П'ять пакетів з листами пана Функа з 1711, 1712, 1713 років».
- «11. Один пакет проектів рішень для нього з 1711, 1712, 1713 років».

І так далі.

Ви можете уявити собі мою радість, коли я побачив, що всі томи, які зараз зберігаються на полицях в Держархіві в розділі «Дипломатичне листування Туреччини», стоять один за одним саме так, як це було описано в переліку з 1716 року, стосовно тих пакетів, які були в «турецькій скрині». Томас Функ не повернувся з війни, він помер в Едірне, Адріанополісі, після того як захворів влітку 1713 року, після закінчення своєї місії¹².

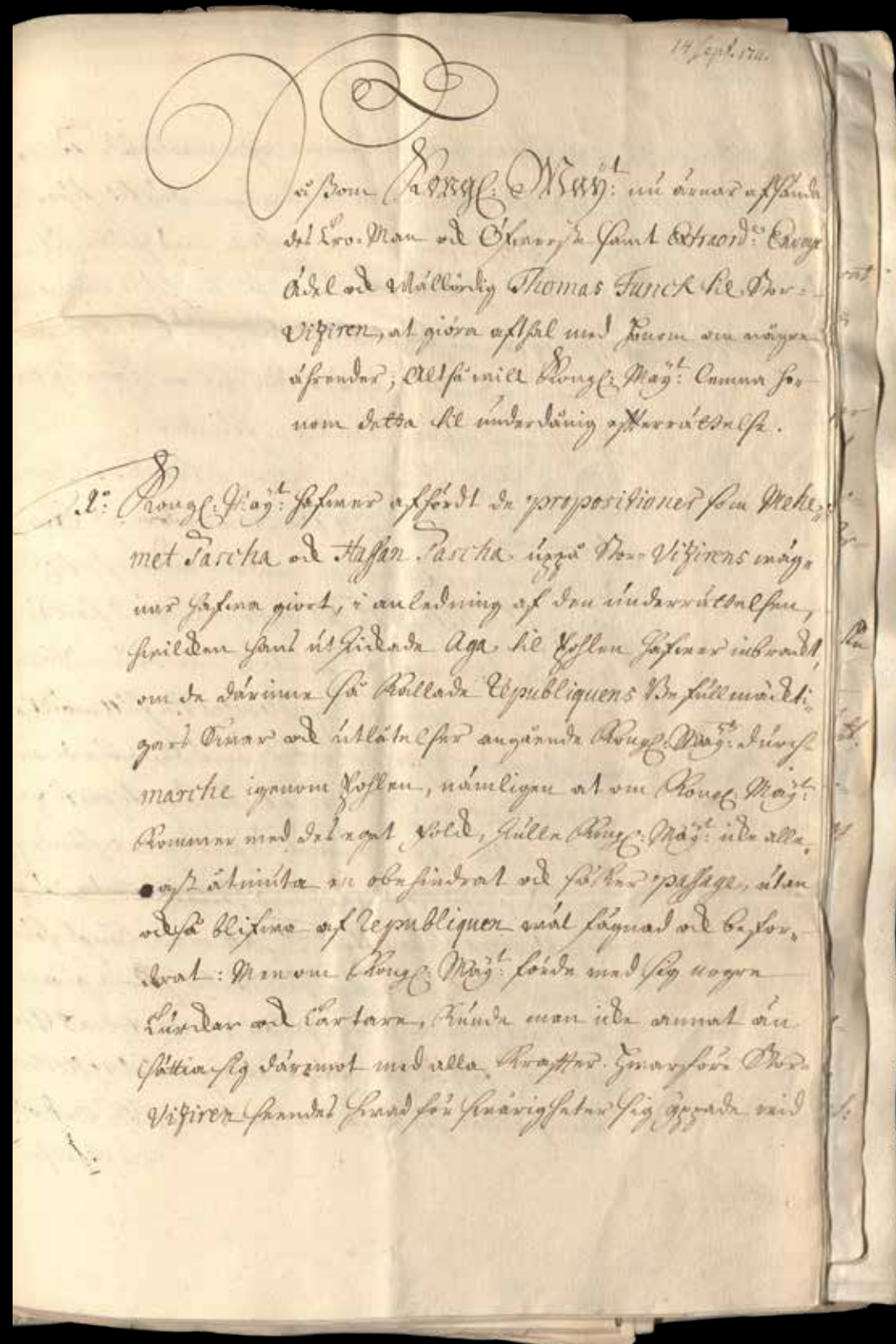
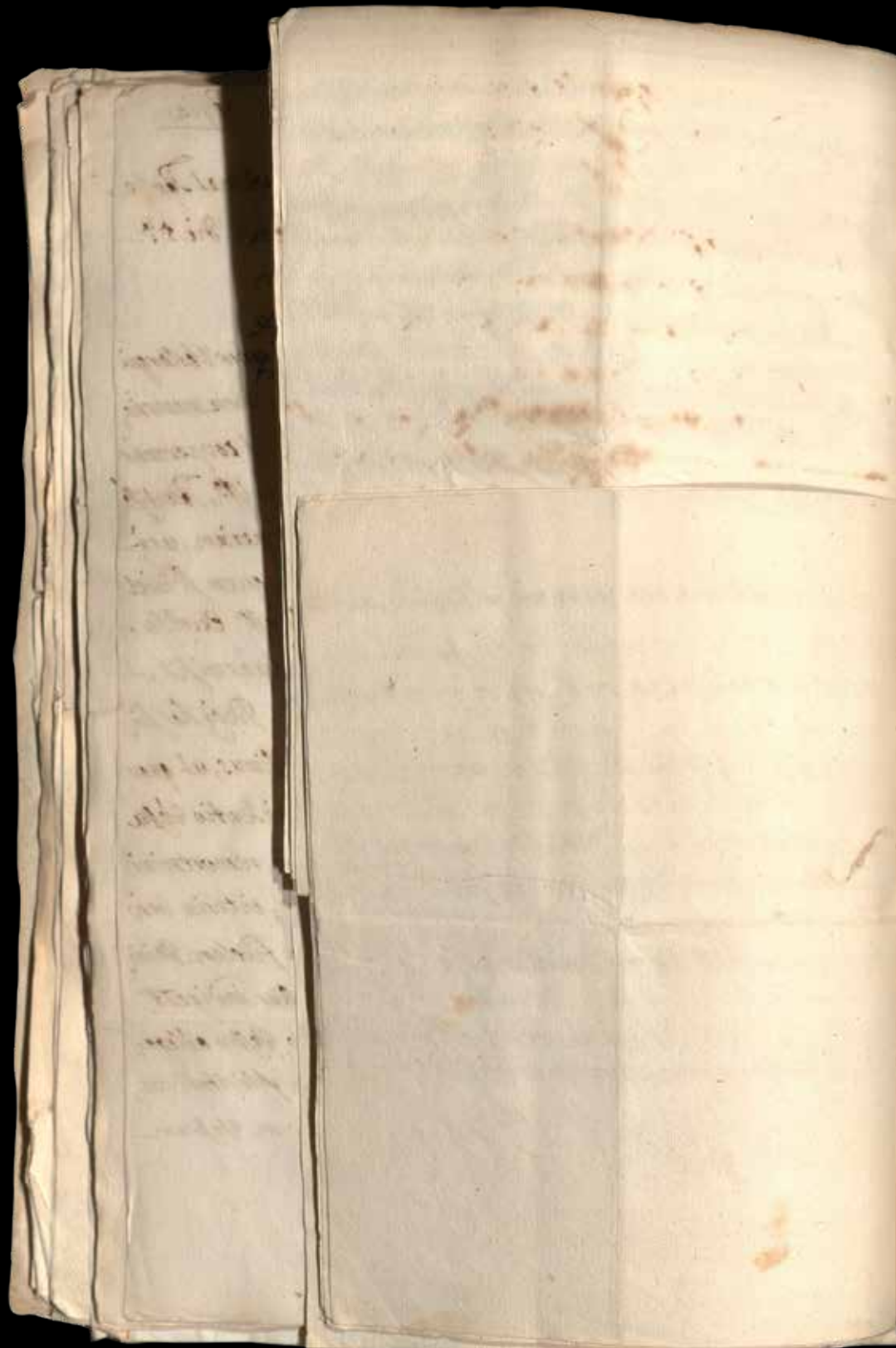
■ Документи з Військової канцелярії Карла XII. Фото Марини Траттнер

Роль Томаса Функа як людини, що проводила переговори з Османським двором, мала величезне значення як для шведської корони, так і для Запорозьців та їх майбутнього. Як посол, він мав зробити все, що було в його силах, щоб підтримати дружні і вигідні стосунки з Османською імперією. Його вважали дуже здібним дипломатом. У своїх розмовах з великим візиром і султаном він мав повідомляти, про що домовилися Карл XII і Пилип Орлик, стосовно майбутнього українців і запорозьців. Лист від 14 вересня 1711 року дає можливість побачити походження конституції та її зміст з іншої перспективи. І саме цей лист посол Функ вирішив врятувати, коли він палив інші листи в Константинополі. Цей лист проїхав через всю Угорщину – під дощем, через багноюку і болота. Можливо він повернувся в артилерійському возі, коли Цельсінг вибив руку із суглоба. Цей лист врятували разом з іншими документами в останню мить, коли корабель постраждав від артилерійського вогню і почав тонути в Померзькій гавані. Сьогодні цей лист зберігається у більш сприятливих умовах. Безпечно і на звичайній полиці у темряві.

Стокгольм, 23 листопада 2021 р.
Ян Міспелаєре
Доктор філософії, архівіст і історик
Державного архіву Стокгольма.

ЛИСТ ПРО УКРАЇНУ ЯК НЕЗАЛЕЖНУ ДЕРЖАВУ

Лист від шведського
короля Карла XII
до посла Швеції
в Константинополі
Томаса Функа
від 14 вересня 1711 року

Diplomatica Turcica, Thomas Funck, Brev från Kungl. Maj:t, vol. 13, Kungens brev från 14 september 1711

Såsom Kongl. Maj:t nu ärnar afsända des Tro=Man och Öfwerste Samt Extraord. Envoye Adel och Wälbördig Thomas Funck till Stor=Visiren, at giora afthal med Honom om några ährender, Altså will Kongl. Maj:t lemna honom detta till underdänig effterrättelse.

- 1 Kongl. Maj:t hafwer afhördt de propositioner som Mehemet Pascha och Hassan Pascha uppå Stor=Vizirens wagnar hafwa giort i anledning af den underrättelsen, hwilcken hans utskickade Aga til Pohlen hafwer inbrackt om de därinne så kallade Republikens Befullmäktigars swar och utlätelser angående Kongl. Maj:ts durch=marche igenom Pohlen, nämligen at om Kongl. Maj:t kommer med des eget folck, skulle Kongl. Maj:t icke allenast åtniuta en obehindrat ock säker passage, utan också blifwa af Republikuen wäl

■ Джерело:
Державний архів
Швеції

fägnad ock befordrat: Men om Kongl. Majjt förde med sig nogre Turckar ock Tartare, Kunde man icke annat än sättia sig däremot med alla Kraffter. Hwarföre Stor=Viziren seendes hwar för swärigheter sig ijppade wid durch=marchen, hafwer igenom öfwannämbde Paschar åstundat at öfwerläggia med någon därtill förordnad på hwar sätt resan igenom Pohlen med säkerhet måtte kunna skie: hafwandes de också hemstält Kongl. Majjt godtfinnande at förblifwa qwar här i landet öfwer wintern, effter som åhrs=tiden til en långlig marche erdan sijtnes wara tämligen förleden.

Kongl. Majjt har uppå alt detta gifwet Pascherna behörigt swar; Men will icke des mindre att öfwersten och Extraordinarie Envoyen wid des ankomst til Stor=Viziren föreställer 1: At desamma, med hwilka den utskickade Agan warit i samtahl, icke Kunna hollas för wara eller kallas *Republiquens* Befullmäktige mijcket mindre *representanter*: emådan som de äre allenast nogre officerare af Konung Augusti parti, understödde af den sunna *Republiquens* [=Republiken i söder, sunnan] fiende Czaren; ock altså snarare böre kallas *Rebeller* än som *Republiquens* ledamöter. 2: Att man långt förut hafwer sedt sådane *difficulteter* skole göras, samt alt sådant länge sedan *remonstrerat* Stor=Viziren; fast än han därpå aldrig welat reflectera

hwarföre, fastän igenom öfwannämbde Paschar
öfwindat at öfwerläggia med någon därtill förordnad
göfva sig till anseu igenom Hofven med yttelst
Chancera Jm: fastän dets i öfversta Jm: fastän dets
godtfinnande at förblifwa qwar här i landet öfwer
wintern, effter som åhrs=tiden til en långlig marche
erdan sijtnes wara tämligen förleden.
Kongl. Majjt har uppå alt detta gifwet Pascherna
behörigt swar; Men will icke des mindre att öfwersten
och Extraordinarie Envoyen wid des ankomst til Stor=Viziren
föreställer 1: At desamma, med hwilka den utskickade
Agan warit i samtahl, icke Kunna hollas för wara eller
kallas *Republiquens* Befullmäktige mijcket mindre
representanter: emådan som de äre allenast nogre
officerare af Konung Augusti parti, understödde af den
sunna *Republiquens* [=Republiken i söder, sunnan] fiende
Czaren; ock altså snarare böre kallas *Rebeller* än som
Republiquens ledamöter. 2: Att man långt förut hafwer
sedt sådane *difficulteter* skole göras, samt alt sådant
länges sedan *remonstrerat* Stor=Viziren; fastän han
därpå aldrig welat reflectera utan förledat sig uppå
Moscowiternas Cost Ord och
tillsäjleser

tillsäjleser: Smilodal bedrägeri och så mycket mer
bedrägeri, som de snarast swart om utligen slutna
tractaten ida gådt sam til dets land, utan utbredt sig
in uti Hofven, och förmedla där blifwa
ständer af hwar wintern. 3: Angående tilbodet
at Kongl. Majjt: wotta ännu något längre
uppehålla sig på orten, så har Öfwersten och
Extraordinarie Envoyen at förklara, det Kongl. Majjt:
interesse förändrat intet tillåter, utan
öfwindat Kongl. Majjt: om det för sig på
den sig för sin från och gå sam til det Rijke.
Konung Augusti: Beatuser ännu uti Hofven
indera på den wintern, och kunna lätteligen
afhollas, allenast Stor=Viziren effter
Portens offta öfrepade tillsäjleser gifwer
en skjindesam och Suffisante Escorte. Kongl. Majjt:
försäkras sig at det samma parti och de rätta
patrioter uti Republiquen lära så snart
Kongl. Majjt: ankommer slå sig til honom
ock förjaga det widriga salskapet.
Skulle häremot inwändas at en anseu
öfwersten och Tartare beswärligen
skall kunna finna qwarter och
subsistence in uti Pohlen; så har
Öfwersten och Extraordinarie Envoyen
at wijsa, det sådant aldeles är
fåfängt ock ogrundat. Kongl. Majjt:
wet af sielfwa föfarenheten [=erfarenhet,
tidigare

utan förledat sig uppå Moscowiternas löse Ord ock [du kan ha ordet kvar men det är bara avsett för den som läser upp texten högt för någon annan så att läsandet flyter på utan avbrott.]

tillsäjleser: hwilckas bedrägeri nu så mijcket mer bliwfer kundbar [=känt], som de twärt emot den nyligen slutne tractaten icke gådt hem til deras land, utan utbredt sig in uti Pohlen, ock förmedla där blifwa ständes öfwer wintern. 3: Angående tilbodet at Kongl. Majjt: wotta ännu något längre uppehålla sig här på orten, så har Öfwersten och Extraordinarie Envoyen at förklara, det Kongl. Majjt:s interesse sådant intet tillåter, utan öfwindat Kongl. Majjt: om det för sig på den sig för sin från och gå sam til det Rijke. Konung Augusti: Beatuser ännu uti Hofven indera på den wintern, och kunna lätteligen afhollas, allenast Stor=Viziren effter Portens offta öfrepade tillsäjleser gifwer en skjindesam och Suffisante Escorte. Kongl. Majjt: försäkras sig at det samma parti och de rätta patrioter uti Republiquen lära så snart Kongl. Majjt: ankommer slå sig til honom ock förjaga det widriga salskapet.

Skulle häremot inwändas at en anseu öfwersten och Tartare beswärligen skall kunna finna qwarter och subsistence in uti Pohlen; så har Öfwersten och Extraordinarie Envoyen at wijsa, det sådant aldeles är fåfängt ock ogrundat. Kongl. Majjt: wet af sielfwa föfarenheten [=erfarenhet, tidigare

omständigheter, äldre händerser] allra bäst hwad för lifzmedel så för folck som för hästar där inne är at tilgå: ock skall sådant intet brijta, utan för bättre köp kunna anskaffas uti Pohlen än som här i landet, allenast troupperne äre med penningar försedde, ock hafwe på någre we[ckor proviant med sig, effter som Moscowiterna sådant här wid gränsen hafwa förtärt. Hwad ijmngt förråd Muscowiterna därinne hafwa för sig funnet på alla nödwändigheter, är allmänt kunnigt: ock kan den Turckiske ock Tartarske Escorten, där wintern skulle infalla, få därinne så goda quarter, som nogonsin här hemma i landet.

2 Kongl. Maj:t hafwer för detta begiärt af Porten ett låhn af Tolff = hundra Pungar til den förestående marchen; ock will at Öfwersten ock Extraord: Envoyen därpå widare ijrckar; föreställandes nödwändigheten för Kongl. Maj:t at blifwa därmed understödd, så fram han skall kunna brijta up härifrån. Kongl. Maj:t pretenderar sådant eij såsom nogon skjildighet, utan såsom at proff af Portens wänskap, hwilcken Kongl. Maj:t altid wil erkänna ock försträckningen ricktigt låta betala.

3 Skulle Stor-Viziren framställa nogot om en förlikning emellan Kongl.

för lifzmedel så för folck som för hästar där inne är at tilgå: ock skall sådant intet brijta, utan för bättre köp kunna anskaffas uti Pohlen än som här i landet, allenast troupperne äre med penningar försedde, ock hafwe på någre we[ckor proviant med sig, effter som Moscowiterna sådant här wid gränsen hafwa förtärt. Hwad ijmngt förråd Muscowiterna därinne hafwa för sig funnet på alla nödwändigheter, är allmänt kunnigt: ock kan den Turckiske ock Tartarske Escorten, där wintern skulle infalla, få därinne så goda quarter, som nogonsin här hemma i landet.

2: Kongl. Maj:t hafwer för detta begiärt af Porten ett låhn af Tolff = hundra Pungar til den förestående marchen; ock will at Öfwersten ock Extraord: Envoyen därpå widare ijrckar; föreställandes nödwändigheten för Kongl. Maj:t at blifwa därmed understödd, så fram han skall kunna brijta up härifrån. Kongl. Maj:t pretenderar sådant eij såsom nogon skjildighet, utan såsom at proff af Portens wänskap, hwilcken Kongl. Maj:t altid wil erkänna ock försträckningen ricktigt låta betala.

3: Skulle Stor-Viziren framställa nogot om en förlikning emellan Kongl.

och Extraord: Envoyen swara, det han uti ingen handel kan sig inlåta med Rijske Ministrerne, så länge Kongl. Maj:t intet giort nogot wist aftahl ock slut med Porten om sättet at twinga Muskowiterna til at ingå det man åstundar ock så framt de skulle wägra sig at sluta en förlikning med Kongl. Maj:t på sådane willkohr som Kongl. Maj:t genom förut giort afftal med Porten kunnat blifwa enig om, samt funnet skiälige at påstå af Czaren. Det wore ock nödigt at Kongl. M:t ock Porten komme sins emellan då först öfwerens ock gjorde aftahl, hwad Pant ock Gisslan som skulle fordras af Muscowiterna til försäkring, de skole exequera alt hwad som utlofwat ifall de tilstå sig willja ingå det man af dem åstundar: ock om Muscowiterna skulle sedermera brijta hwad som nu gång är utlofwat ock blefwet exequerat så moste man nu redan förut hafwa beslutat på hwad sätt man det på bägge sidor skall kunna ifra [=beivra] ock hämnas.

4: Där så händer at Öfwersten ock Extraord: Envoyen i anledning af den föregående punct icke skulle kunna åstadkomma en förening eller förbindelse emellan Kongl. Maj:t ock Porten til at bringa Czaren til skiälighet, ock hollan alt stadigt in om des rätta skranckor: utan Turkarna aldeles förklara sig wilja bliwfa wid

Maj:t ock Czaren, så kan Öfwersten och Extraord: Envoyen swara, det han uti ingen handel kan sig inlåta med Rijske Ministrerne, så länge Kongl. Maj:t intet giort nogot wist aftahl ock slut med Porten om sättet at twinga Muskowiterna til at ingå det man åstundar ock så framt de skulle wägra sig at sluta en förlikning med Kongl. Maj:t på sådane willkohr som Kongl. Maj:t genom förut giort afftal med Porten kunnat blifwa enig om, samt funnet skiälige at påstå af Czaren. Det wore ock nödigt at Kongl. M:t ock Porten komme sins emellan då först öfwerens ock gjorde aftahl, hwad Pant ock Gisslan som skulle fordras af Muscowiterna til försäkring, de skole exequera alt hwad som utlofwat ifall de tilstå sig willja ingå det man af dem åstundar: ock om Muscowiterna skulle sedermera brijta hwad som nu gång är utlofwat ock blefwet exequerat så moste man nu redan förut hafwa beslutat på hwad sätt man det på bägge sidor skall kunna ifra [=beivra] ock hämnas.

4 Där så händer at Öfwersten ock Extraord: Envoyen i anledning af den föregående punct icke skulle kunna åstadkomma en förening eller förbindelse emellan Kongl. Maj:t ock Porten til at bringa Czaren til skiälighet, ock hollan alt stadigt in om des rätta skranckor: utan Turkarna aldeles förklara sig wilja bliwfa wid

den nyijligen med Moscau träffade freden, moste man fuller därwid nogot acquiescera, in til des nogon ändring förorsakas, antingen genom Stor=Vizirens skijndesamma afsättjande, då man all ting bättre med en annan Vizir lærer kunna uträtta, den där ock gerna lærer see at alt blifwer ändrat, hwad som den förra hafwer fehlut: eller moste man afwänta tidsens förlifjande af den termin som är utsatt til fästningarnas återgifwande: då rupturen af sig sielf ofehlbart lærer utbrista: Emädan som Rijsarne aldrig lære fullborda det hwar til de sig förbundet i tracraten [i det här fallet Freden vid Pruth] då man åter får så mijcket bättre lägenhet til at ijrcka på det förra påståendet, ock åter bringa Turckarna med all mackt til at angripa den gemensamma fienden: hwilcket är det rätta afseendet som man med Turkarne hafwer, ehuruwäl Öfwersten ock Extraord: Envoyen eij behöfwer wijsa at han är därom mijcket angelägen så länge de sielfwe icke betee sig där til full hugade. [=så länge de själva inte visar, sig därtill vara fullt benägna/villiga.] Men i medlertijd moste han nu altstadigt där på arbete, at hwad som uti tractaten är för afskedat om

utan Czararnas ordentlig förklara sig wilja blifwa in
den nyijligen med Moscau förklara sig wilja blifwa in
fuller därwid nogot acquiescera, in til des nogon ändring
förorsakas, antingen genom Stor=Vizirens skijndesamma
afsättjande, då man all ting bättre med en annan
Vizir lærer kunna uträtta, den där ock gerna lærer see at
alt blifwer ändrat, hwad som den förra hafwer
fehlut: eller moste man afwänta tidsens förlifjande af den
termin som är utsatt til fästningarnas återgifwande: då
rupturen af sig sielf ofehlbart lærer utbrista: Emädan som
Rijsarne aldrig lære fullborda det hwar til de sig förbundet
i tracraten [i det här fallet Freden vid Pruth] då man åter
får så mijcket bättre lägenhet til at ijrcka på det förra
påståendet, ock åter bringa Turckarna med all mackt til
at angripa den gemensamma fienden: hwilcket är det rätta
afseendet som man med Turkarne hafwer, ehuruwäl
Öfwersten ock Extraord: Envoyen eij behöfwer wijsa at
han är därom mijcket angelägen så länge de sielfwe icke
betee sig där til full hugade. Men i medlertijd moste
han nu altstadigt där på arbete, at hwad som uti tractaten
är för afskedat om
Polniska

Polniska emändat, wämligen at Czaren aldelat in
blanda sig där uti, utan draga sina troupper därifrån,
och förning Stanislaus af Porten alt framgent
til förnäm ardelment allena för wämligtig förning til
Polen, til alla delar fullkomligen må blifwa etc.
quesad: warandes intet mindre Portens än Kongl. Maj:ts
interesse, at Republiken Polen alt stadigt förblifwer
wid des gamla frijhet och rättigheter under konung
Stanislaus. Och så det en fall och ogrundat förwändning
som sig förwarra görer, i det de föräbära sig
wa in kallade och qwarholne i Polen af Republi
kens Cadaveritar, där man dock samt allmunt
uopro sa Rebeller, som ännu holla den afsatte Konung
Augusti partin, med sådana sadeliga uttog omgå:
Juslida likwäl gå in til sätt böra nämna
allt för Republiken Cadaveritar. Juslida alt
etc, mofra och Extraord: Envoyen mofra
med flit sökia at komma Stor=Viziren til at
begripa. Och i fall Republiken skulle
willja tåla Czaren at blifwa där, hwilcket
dock aldrig af Republiken kan eller lærer
samtjickas; Så är det dock twärt emot
Portens såwäl som Sweriges interesse, at man

Polniska wärcket, nämligen at Czaren aldeles intet skall blanda sig där uti, utan draga sina troupper därifrån, ock Konung Stanislaus af Porten alt framgent såsom tillföre erkännes allena för rättmätig Konung til Pohlen, til alla delar fullkomligen må blifwa exequerad: warandes intet mindre Portens än Kongl. Maj:ts interesse, at Republiken Pohlen alt stadigt förblifwer wid des gamla frijhet och rättigheter under konung Stanislaus. Ock är det en falsk och ogrundat förwändning som Rijsarne göra, i det de föräbära sig warainkallade och qwarholne i Pohlen af Republikens ledamöter; där man dock wet[,] allenast nogra få Rebeller, som ännu holla den afsatte Konung Augusti partie, med sådana skadelige uptog omgå: hwilcka likwäl på intet sätt böra nämnas eller hollas för Republikens ledamöter. Hwilcket alt Öfwersten ock Extraord: Envoyen moste med flit sökia at komma Stor=Viziren til at begripa. Ock i fall Republiken skulle willja tåla Czaren at blifwa där, hwilcket dock aldrig af Republiken kan eller lærer samtjickas; Så är det dock twärt emot Portens såwäl som Sweriges interesse, at man

Джерело: Державний архів Швеції

där skulle lemna honom at blifwa ock få öfwerhanden; ock är han aldeles obefogad där til, som det löper twärt emot den tractat som han nijligen har ingått med Porten; hwilcken aldeles förbiuder, ock intet inneholler uti sig nogon sådan förewändning, at ifall nogon Adelsman skulle biuda hans armée twärt emot detta gjorde afftahl, at förtöfwa i Pohlen, at därför då Muskowitiska arméen skulle wara des mer [=desto mer] berättigad til at förblifwa där ock således ruina hela Pohlen samt twinga densamma til at underkasta sig des ook [=ok].

5 Sammaledes har han at pådrifwa, det den Artikeln som talar om Ukrain och Samptelige Zaporovernes frijhet må bringas ofördröijeligen til sin fullkomlige wärkställighet, så at hela Ukraine ock den Zaporowiske-hären fullkombligen sättas uti des urgamla frijhet ock possession af des land ock förra gränser under des nu warande fältherre Philipp Orlick: på det sättet at bemälte folck hädan effter skall giöra en independent Stat, ock aldrig mer på något sätt stå under Czarens ljdno eller protection.

Quom at blifwa uti sin öfwerhanden, ock är han aldeles obefogad där til, som det löper twärt emot den tractat som han nijligen har ingått med Porten; hwilcken aldeles förbiuder, ock intet inneholler uti sig nogon sådan förewändning, at ifall nogon Adelsman skulle biuda hans armée twärt emot detta gjorde afftahl, at förtöfwa i Pohlen, at därför då Muskowitiska arméen skulle wara des mer berättigad til at förblifwa där ock således ruina hela Pohlen samt twinga densamma til at underkasta sig des ook.

5: Sammaledes har han at pådrifwa, det den Artikeln som talar om Ukrain och Samptelige Zaporovernes frijhet må bringas ofördröijeligen til sin fullkomlige wärkställighet, så at hela Ukraine ock den Zaporowiske-hären fullkombligen sättas uti des urgamla frijhet ock possession af des land ock förra gränser under des nu warande fältherre Philipp Orlick: på det sättet at bemälte folck hädan effter skall giöra en independent Stat, ock aldrig mer på något sätt stå under Czarens ljdno eller protection.

6:

6: Shall Öfwersten uti Extraordinarie Envoyen utlägga sig food Trov. Viziren för de Polniske troupperne, at de måge bekomma dageligen det underholl, så länge de än här äre, som de allenast på tre dagar utbekommet. För det öfrige förblifwer Kongl. Maj:t des Tro-Man ock Öfwerste samt Extraordinarie Envoyé med Kongl: ijnnest ock nåde städze wälbewägen. Gifwet wid Bender den 14 Septemb: 1711. Carolus.

2
Hoon Mältern

Tractat des Öfwersten uti Extraordinarie Envoyen...

6 Skall Öfwersten ock Extraordinarie Envoyen utlägga sig hoos Stor=Viziren för de Polniske troupperne, at de måge bekomma dageligen det underholl, så länge de än här äre, som de allenast på tre dagar utbekommet. För det öfrige förblifwer Kongl. Maj:t des Tro-Man ock Öfwerste samt Extraordinarie Envoyé med Kongl: ijnnest ock nåde städze wälbewägen. Gifwet wid Bender den 14 Septemb: 1711.

Carolus.

Джерело:
Державний архів
Швеції

DIPLOMATICA TURCICA

THOMAS FUNCK, BREV FRÅN KUNGL. MAJ:T, VOL. 13, KUNGENS BREV FRÅN 14 SEPTEMBER 1711

Thomas Funck, 1711

Såsom Kongl. Majj:t nu årnar afsända des Tro=Man och Öfwerste Samt Extraord: Envoye Adel och Wälbördig Thomas Funck till Stor=Visiren, at giora afthal med Honom om några ährender, Altså will Kongl: Majj:t lemna honom detta till underdånig effterrättelse.

1: Kongl. Majj:t hafwer afhördt de *propositioner* som Mehemet Pascha och Hassan Pascha uppå Stor=Vizirens wägnar hafwa giort i anledning af den underrättelsen, hwilcken hans utskickade Aga til Pohlen hafwer inbrackt om de därinne så kallade *Republiquens* Befullmäktigars swar ock utlätelser angående Kongl. Majj:ts durch=*marche* igenom Pohlen, nämligen at om Kongl. Majj:t kommer med des eget folck, skulle Kongl. Majj:t icke allenast åtniuta en obehindrat ock säker passage, utan också blifwa af *Republiquen* wäl fägnad ock befordrat: Men om Kongl. Majj:t förde med sig nogre Turckar ock Tartare, Kunde man icke annat än sättia sig däremot med alla Kraffter. Hwarföre Stor=Viziren seendes hwad för swårigheter sig ijppade wid durch=*marchen*, hafwer igenom öfwannämbde Paschar åstundat at öfwerläggia med någon därtil förordnad på hwad sätt resan igenom Pohlen med säkerhet måtte kunna skie: hafwandes de också hemstält Kongl. Majj:t godtfinnande at förblifwa qwar här i landet öfwer wintern, effter som åhrs=tiden til en långlig *marche* erdan sijnes wara tämligen förleden.

Kongl. Majj:t har uppå alt detta gifwet Pascherna behörigt swar; Men will icke des mindre att öfwersten och *Extraordinarie Envoyen* wid des ankomst til Stor=Viziren föreställer 1: At desamma, med hwilka den utskickade Agan warit i samtahl, icke Kunna hollas för wara eller kallas *Republiquens* Befullmäcktige mijcket mindre *representanter*: emädan som de äre allenast nogre officerare af Konung Augusti parti, understödde af den sunna *Republiquens* [=Republiken i söder, sunnan] fiende Czaren; ock altså snarare böre kallas Rebeller än som *Republiquens* ledamöter. 2: Att man långt förut hafwer sedt sådane *difficulteter* skole göras, samt alt sådant länge sedan *remonstrerat*

ДИПЛОМАТИЧНЕ ЛИСТУВАННЯ ТУРЕЧЧИНИ

ТОМАС ФУНК, ЛИСТИ ВІД КОРОЛІВСЬКОЇ ВЕЛИЧНОСТІ, ТОМ 13, ЛИСТ КОРОЛЯ ВІД 14 ВЕРЕСНЯ 1711 РОКУ

Переклад листа українською мовою Марини Траттнер

Королівська Величність має зараз на меті надіслати свою Довірену Особу, Полковника і Надзвичайного Представника, Шляхетного і Заможного Томаса Функа, до Великого Візира для того, щоб заключити з ним договір, який стосується таких пунктів:

1: Королівська Величність прослухав ті *пропозиції*, які Мехмет Паша і Хассан Паша зробили від імені Великого Візира щодо того повідомлення, яке надіслав відправлений Візирем до Польщі Ага, стосовно відповіді так званих Уповноважених *Республіки* про марш [durch=*marche*] Королівської Величності через Польщу. А саме, якщо Королівська Величність прямуватиме разом зі своїми людьми, то Республіка не зможе відразу ж гарантувати Королівській Величності безперешкодний і безпечний перехід, щоб його у *Республіці* з почестями зустріли і супроводили під час подорожі країною. Але якщо Королівська Величність прямуватиме у супроводі кількох Турків і Татар, йому б допомогли усіма силами. Чому Великий Візир, розуміючи, які складнощі можуть бути пов'язані з *маршем*, обговорив з уповноваженими там особами через вищезгаданих Паш, яким чином можливо б було організувати безпечну подорож через Польщу; вони теж переконалися у тому, що для Королівської Величності безпечнішим було б залишитися на зимування тут у країні, тому що сприятлива пора року для довгого *маршу*, здається, вже минула.

Королівська Величність надав Пашам повноцінну відповідь на все це; але все одно бажає, щоб Полковник і *Екстраординарний Посланець* по приїзді до Великого Візира пояснив таке:
1. Що ті особи, з якими відправлений Ага провів переговори, не можуть вважатися Уповноваженими *Республіки*, а ще менше – *представниками*, тому що це лише кілька офіцерів з армії Короля Августа, яких підтримує ворог південної *Республіки* Цар; і [вони] скоріше за все мають називатися Повстанцями, ніж депутатами *Республіки*.
2: Що вже давно було очевидним, що такі *складнощі* були б створені, і що це вже давно *продемонстрували* Великому Візиру; але він ніколи не хотів роздумувати над цим

Stor=Viziren; fast än han därpå aldrig welat reflectera utan förlitat sig uppå Moscowiternas löse Ord ock [du kan ha ordet kvar men det är bara avsett för den som läser upp texten högt för någon annan så att läsandet flyter på utan avbrott.]

tillsäjelser: hwilckas bedrägeri nu så mijcket mer bliwfer kundbar [=känt], som de twärt emot den nyligen slutne *tractaten* icke gådt hem til deras land, utan utbredt sig in uti Pohlen, ock förmenas där blifwa ståendes öfwer wintern. 3: Angående tilbodet at Kongl. Majj:t motte ännu något längre uppeholla sig här på orten, så har Öfwersten ock *Extraordinarie Envoyen* at förklara, det Kongl. Majj:ts interesse sådant intet tillåter, utan åstundar Kongl. Majj:t med det första få brijta up härifrån ock gå hem till des Rijke. Konung Augusti *Creaturer* inne uti Pohlen understödde af Czaren äre få til antalet, ock kunna lätteligen afhollas, allenast Stor=Viziren effter Portens offta oprepade tilsäjelser gifwer en skjindesam ock *Suffisante* Escorte. Kongl. Majj:t försäkrar sig at detsamma partiet ock de rätta patrioter uti *Republiquen* lære så snart Kongl. Majj:t ankommer slå sig til honom ock förjaga det widriga sällskapet.

Skulle häremot inwändas at en ansenlig ock stark *Escorte* af Turckar och Tartare beswärligen skall kunna finna qwarter ock subsistence in uti Pohlen; så har Öfwersten och *Extraordinarie Envoyen* at wijsa, det sådant aldeles är fåfängt ock ogrundat. Kongl. Majj:t wet af sielfwa förfarenheten [=erfarenhet, tidigare omständigheter, äldre händerser] allra bäst hwad för lifzmedel så för folck som för hästar där inne är at tilgå: ock skall sådant intet brijta, utan för bättre kiöp kunna anskaffas uti Pohlen än som här i landet, allenast *troupperne* äre med penningar försedde, ock hafwe på någre we[ckor *proviant* med sig, effter som Moscowiterna sådant här wid gränsen hafwa förtärt. Hwad ijmnigt förråd Muscowiterna därinne hafwa för sig funnet på alla nödwändigheter, är allmänt kunnigt: ock kan den Turckiske ock Tartarske Escorten, där wintern skulle infalla, få därinne så goda qwarter, som nogonsin här hemma i landet.

2: Kongl. Majj:t hafwer för detta begiärt af *Porten* ett låhn af Tolff = hundrade Pungar til den förestående *marchen*; ock will at Öfwersten ock Extraord: Envoyen därpå widare ijrckar; föreställandes nödwändigheten för Kongl. Majj:t at blifwa därmed understödd, så fram han skall kunna brijta up härifrån. Kongl. Majj:t *pretenderar* sådant eij såsom nogon skjildighet, utan såsom at proff af Portens wänskap, hwilcken Kongl. Majj:t altid wil erkänna ock försträckningen ricktigt låta betala.

3: Skulle Stor=Viziren framställa nogot om en förlikning emellan Kongl. Majj:t ock Czaren, så kan Öfwersten och *Extraord: Envoyen* swara, det han uti ingen handel kan sig inlåta med

і лише довіряв пустим словам і вказівкам Московитів, чие шахрайство зараз стає все більш очевидним, зважаючи на те, як вони всупереч підписаному *договору* відмовляються повертатися додому у свою країну і лише розповсюджуються у Польщі, та планують залишатися там протягом зими. 3. Стосовно пропозиції, що Його Величність міг би дещо довше залишатися у цьому місті, Полковник і *Екстраординарний Посланець* має пояснити, що це не в інтересах Королівської Величності, і він за першої ліпшої можливості планує виїхати звідси та прямувати до своєї Країни. *Креатур* Короля Августа, яких у Польщі підтримує Цар, не так багато і їх легко буде втримати на відстані, якщо Великий Візир, після часто повторюваних наказів Високої Порти, швидко надасть *Достатній* Ескорт. Королівська Величність запевняє, що ця частина і правильні патріоти з *Республіки*, тільки-но Королівська Величність приїде, приєднаються до нього і відженуть цю огидну компанію.

Якщо будуть заперечення стосовно того, що значний за кількістю і сильний *Ескорт* з Турків і Татар не зможе безпроблемно знайти все необхідне для свого перебування у Польщі, то Полковник і *Екстраординарний Посланець* має запевнити, що такі побоювання абсолютно марні і безпідставні. Королівська Величність знає з власного попереднього досвіду, що саме там є доступним з провіанту як для людей, так і для коней; і якщо чогось буде недостатньо, то це краще можна буде придбати за гроші у Польщі, ніж тут, а *війську* потрібно буде надати гроші і *провіант* на кілька тижнів, тому що московити спожили все, що було на кордоні. Те, що Московити знайшли там для себе все необхідне у великих кількостях, загальновідомо; і Турецький та Татарський Ескорти, коли приїде зима, зможуть знайти для себе такі самі зручні квартири, як і тут вдома.

2: Королівська Величність попросив для цього у *Високої Порти* позику на дванадцять сотень золотих монет [Pungar][†] для наступного *марша*; і бажає, щоб Полковник і Екстраординарний Посланець з цього приводу звернувся з проханням; щоб Королівська Величність отримав всю необхідну підтримку для того, щоб Він зміг розпочати марш. Королівська Величність *не вимагає* цього як виконання обов'язку, а лише як підтвердження дружніх стосунків, які Королівська Величність завжди визнає і у майбутньому справді поверне оплату за все.

3: Якщо Великий Візир заявить про бажання домовитися з Царем, то Полковник і *Екстраординарний Посланець* має відповісти, що він ні про що не може торгуватися

Rijske *Ministrerne*, så länge Kongl. Maij:t intet giort nogot wist aftahl ock slut med *Porten* om sättet at twinga *Muskowiterne* til at ingå det man åstundar ock så framt de skulle wägra sig at sluta en förlikning med Kongl. Maij:t på sådana willkoher som Kongl. Maij:t genom förut giort afftal med *Porten* kunnat blifwa enig om, samt funnet skiälige at påstå af Czaren. det wore ock nödigt at Kongl. M:t ock *Porten* komme sins emellan då först öfwerens ock giorde aftahl, hwad Pant ock gGisslan som skulle fordras af *Muskowiterne* til försäkring, de skole exequera alt hwad som utlofwas ifall de tilstå sig willja ingå det man af dem åstundar: ock om Muscowiterne skulle sedermera brijta hwad som nu gång är utlofwat ock blefwet *exequerat* så moste man nu redan förut hafwa beslutat på hwad sätt man det på bägge sidor skall kunna ifra[=beivra] ock hämnas.

4: Där så händer at Öfwersten ock *Extraord. Envoyen* i anledning af den föregående punct icke skulle kunna åstadkomma en förening eller förbindelse emellan Kongl. Maij:t ock *Porten* til at bringa Czaren til skiälighet, ock hollan alt stadigt in om des rätta skranckor: utan Turkarna aldeles förklara sig wilja bliwfa wid den nyijligen med Moscaw träffade freden, moste man fuller därwid nogot *acquiescera*, in til des nogon ändring förorsakas, antingen genom Stor=Vizirens skjindesamma afsättjande, då man all ting bättre med en annan Vizir lærer kunna uträtta, den där ock gerna lærer see at alt blifwer ändrat, hwad som den förra hafwer fehlat: eller moste man afwänta tidsens förflijtande af den termin som är utsatt til fästningarnas återgifwande: då rupturen af sig sielf ofehlbart lærer utbrista: Emädan som Rijsarne aldrig läre fullborda det hwar til de sig förbundet i tracraten [i det här fallet Freden wid Pruth] då man åter får så mijcket bättre lägenhet til at ijrcka på det förra påståendet, ock åter bringa Turckarna med all mackt til at angripa den gemensamma fienden: hwilcket är det rätta afseendet som man med Turkarne hafwer, ehuruwäl Öfwersten ock *Extraord. Envoyen* eij behöfwer wijsa at han är därom mijcket angelägen så länge de sielfwe icke betee sig där til full hugade. [=så länge de själva inte visar, sig därtill vara fullt benägna/villiga.] Men i medlertijd moste han nu altstadigt där på arbete, at hwad som uti *tractaten* är för afskedat om

Polniska wärcket, nämligen at Czaren aldeles intet skall blanda sig där uti, utan draga sina *troupper* där ifrån, ock Konung Stanislaus af *Porten* alt framgent såsom tillföre erkännes allena för rättmätig Konung til Pohlen, til alla delar fullkomligen må blifwa exequerad: warandes intet mindre *Portens* än Kongl. Maij:ts *interesse*, at *Republiquen* Pohlen alt stadigt förblifwer wid des gamla frijhet ock rättigheter under konung Stanislav. Ock är det en falsk ock ogrundat

z Російськими [Rijske] *Міністрами* до того, як Королівська Величність підписав би якийсь договір і домовився з *Високою Портою* про спосіб, яким можна було б примусити *Московитів* виконати бажані умови договору, і якщо б вони не погодилися домовитися з Королівською Величністю на тих умовах, які Королівська Величність вже раніше описав у договорі і узгодив з *Високою Портою*, і які були визнані Царем як прийнятні. Було б необхідним у цьому випадку, щоб Королівська Величність і Висока Порта спочатку домовилися і підписали б договір про те, яку заставу і яких заручників потрібно було б отримати від *Московитів* для гарантування того, що вони виконають все, що обіцяють, і щоб вони погодилися виконати все, що від них вимагають; і якщо Московити вирішили б після цього порушити те, що вони вже одного разу пообіцяли виконати, то необхідно було б вже зараз вирішити, що вимагатимуть від обох сторін і як можна буде помститися.

4: Якщо станеться так, що Полковник і *Екстраординарний Посланець* не зможе узгодити попередній пункт між Королівською Величністю і Високою Портою, щоб змусити Царя прийняти умови і дотримуватися домовленостей, і якщо Турки пояснять, що хотіли б дотримуватися умов нещодавно підписаного з Москвою миру, потрібно буде *домовлятися* про те, щоб певні зміни відбулися: або швидким звільненням Великого Візира, тому що з новим Візиром можна краще домовитися, – у такому разі потрібно переконатися, що все з того, що не вдалося зробити правильно попередньому Візиру, буде виправлено; або потрібно буде зачекати, поки сплине той час, який виділили для того, щоб звільнили фортеці, – таким чином зіткнення безпомилково відбудеться; у той час як Росіяни ніколи не виконують того, що зобов'язуються робити у договорах, можна отримати кращу нагоду і повернутися до попередніх домовленостей, і знову налаштувати Турків на те, щоб усіма силами напасти на спільного ворога, що є правильним спільним з Турками наміром; у той самий час, Полковник і *Екстраординарний Посланець* не повинен показувати великої зацікавленості у цьому, поки вони самі не продемонструють готовність діяти. Але він має весь час працювати для досягнення того, що описано у *договорі*, тобто що потрібно зробити у Польській справі, а саме, що Цар не буде втручатися у неї, а виведе звідти своє *військо*, і Король Станіслав буде у майбутньому визнаний Портою як повноправний Король Польщі та отримає повноваження у всіх сенсах: не тільки в інтересах *Високої Порти*, а і в *інтересах* Королівської Величності є те, щоб *Республіка* Польща надалі перебувала у своїх колишніх правах та свободах під час правління короля Станіслава. І що фальшиві та необгрунтовані твердження, які роблять Росіяни щодо того, що їх викликали і утримують в країні депутати *Республіки*; коли відомо[,] що це лише кілька Повстанців,

förewändning som Rijsarne giöra, i det de förebära sig warainkallade ock qwarhollne i Pohlen af *Republiquens* ledamöter; där man dock wet[,] allenast nogra få Rebeller, som ännu holla den afsatte Konung Augusti partie, med sådane skadelige uptog omgå: hwilcka likwäl på intet sätt böra nämnas eller hollas för *Republiquens* ledamöter. Hwilcket alt Öfwersten ock *Extraord. Envoyen* moste med flit sökia at komma Stor=Viziren til at begripa. Ock i fall *Republiquen* skulle willja tåla Czaren at blifwa där, hwilcket dock aldrig af *Republiquen* kan eller lærer samtijckas; Så är det dock twärt emot *Portens* såwäl som Sweriges interesse, at man där skulle lemna honom at blifwa ock få öfwerhanden; ock är han aldeles obefogad där til, som det löper twärt emot den tractat som han nijligen har ingått med *Porten*; hwilcken aldeles förbiuder, ock intet inneholler uti sig nogon sådan förewändning, at ifall nogon Adelsman skulle biuda hans *armée* twärt emot detta giorde afftahl, at förtöfwa i Pohlen, at därföre då Muskowitiska *arméen* skulle wara des mer [=desto mer] berättigad til at förblifwa där ock således ruinera hela Pohlen samt twinga densamma til at underkasta sig des ook [=ok].

5: Sammaledes har han at pådrifwa, det den Artikeln som talar om *Ukrains* och Samptelige Zaporovernes frijhet må bringas ofördröjeligen til sin fullkomlige wärkställighet, så at hela *Ukraine* ock den Zaporowiskehären fullkombligen sättas uti des urgamla frijhet ock possession af des land ock förra gränsor under des nu warande fältherre *Philipp Orlick*: på det sättet at bemälte folck hädan effter skall giöra en independent Stat, ock aldrig mer på något sätt stå under Czarens lijndno eller protection.

6: Skall Öfwersten ock *Extraordinarie Envoyen* utlägga sig hoos Stor=Viziren för de Polniske *troupperne*, at de måge bekomma dageligen det underholl, så länge de än här äre, som de allenast på tre dagar utbekommet. För det öfrige förblifwer Kongl. Maij:t des Tro=Man ock Öfwerste samt *Extraordinarie Envoyé* med Kongl: ijnnest ock nåde städze wälbewägen. Gifwet wid Bender den 14 Septemb: 1711.

Carolus.

які все ще підтримують скинутого Короля Августа, з таким шкідливим наступом, і які жодним чином не мають права називатися депутатами *Республіки*. Полковник і *Екстраординарний Посланець* повинен зробити так, щоб Великий Візир швидко це зрозумів. І якщо *Республіка* вирішила б терпіти там Царя і надалі, на що *Республіка* жодним чином не погодиться. Це було б повністю проти інтересів *Високої Порти* і Швеції, щоб йому дозволили там перебувати і отримати перевагу; і він взагалі не має права там перебувати, виходячи з умов того договору, який нещодавно був підписаний з *Високою Портою*; це повністю забороняється, і там немає жодного положення, яке дозволяло б якомусь представнику шляхти запросити його *армію* всупереч вимогам цього договору, залишити її у Польщі, і щоб таким чином у Московитській *армії* було більше прав на те, щоб залишитися там і таким чином зруйнувати всю Польщу та примусити її опинитися під своїм гнітом.

5: Водночас він має наполягати на тому, щоб ця Стаття, яка затверджує свободу *України* і всіх *Запорожців*, негайно ж і повністю стала чинною, щоб таким чином вся *Україна* і Військо Запорозьке в повному обсязі отримали давні свободи і вольності, а також отримали власність землею у своїх давніх кордонах під керівництвом теперішнього гетьмана *Пилипа Орлика*; так, щоб народ, який описаний вище, одразу ж отримав статус незалежної Держави, і більше ніколи і жодним чином не був під послухом Царя чи його протекцією.

6: Якщо Полковник і *Екстраординарний Посланець* домовлятиметься з Великим Візиром щодо витрат на Польське *військо*, то йому варто було б надати щоденну підтримку, поки воно тут перебуває, щоб воно одразу ж, протягом трьох днів почало отримувати допомогу. Щодо решти, то Його Величність запевняє, що його Довірена Особа, Полковник і *Екстраординарний Посланець* отримає незмінне схвалення Його Величності. Надано у Бендерах 14 вересня 1711.

Карл

(Див. ілюстрації на сторінках 170–179).

* [Відповідає також назві гаманця; eng. purse, fr. bourse; турецькою kışah, kışeh], наприклад, у (шкіряному) гаманці зберігали певну суму грошей; також цим словом могли позначати деякі турецькі срібні або золоті монети; можливо, тут маються на увазі золоті монети (які відповідають 5 фунтам). Наприклад, 7-го (листопада) відправили представника від Високої Порти до Його Величності (Карла XII) з 1200 мішечками з золотими монетами, які відповідали 600,000 риксдалерів (1712).

Пилип Орлик (1672–1742)

ГЕТЬМАН ПИЛИП ОРЛИК

Пилип Степанович Орлик – гетьман Війська Запорозького та Правобережної України (1710–1714), гетьман у вигнанні (1714–1742). Гетьман Війська Запорозького та Правобережної України (1710–1714), гетьман у вигнанні (1714–1742). У 1708 році підтримав ідею Мазепи про перехід на бік Карла XII з метою виводу Гетьманщини з-під протекторату Московії. У 1710 році уклав з представниками козацької старшини та запорожцями документ під назвою «Договори та постанови прав і вольностей військових...», більш відомий в історичній літературі як «Конституція Пилипа Орлика».

Авторка портрета і короткого опису –
Наталія Павлусенко
Джерело: <https://www.pavlusenkoart.com.ua>

ЛІКВІДАЦІЯ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ

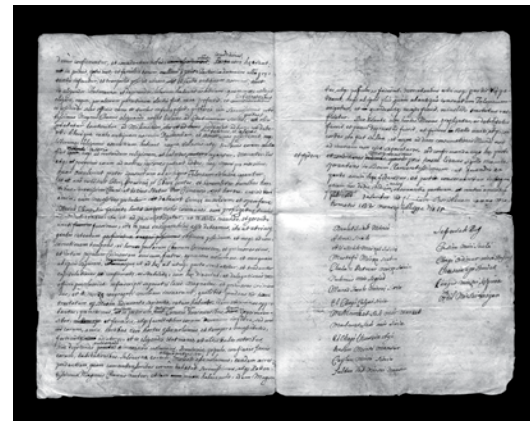
Це лист Пилипа Орлика, який я знайшла у Державному архіві Швеції в Стокгольмі 9 вересня 2021 року. Він був у 13-му томі Дипломатичного листування Туреччини, листах до Томаса Функа від Його Величності. Як ми вже писали раніше, Томас Функ був послом Швеції у Константинополі. Карл XII написав важливий лист 14 вересня 1711 року і наказав Томасу Функу у переговорах з султаном відстоювати інтереси України як незалежної держави.

Скоріше за все, Пилип Орлик написав цього листа Томасу Функу. Під писарем мається на увазі Іван Петрович Максимович, який разом з полковником Дмитром Горленком і генеральним суддею Климом Довгополим у 1710–1711 роках брав участь у переговорах з кримським ханом Девлет-Гіреєм. Ці переговори завершилися підписанням Кайрського договору – союзного договору між Кримською державою та Військом Запорозьким і народом Малоросії, укладеного для вічної дружби, братерства та нерозривного військового союзу (1711). Договір був підписаний 23 січня 1711 р. на виконання 3-ї статті Конституції Орлика – перед спільним походом військ гетьмана П. Орлика, кримського хана Девлет-Гірея та польського воєводи Й. Потоцького на Правобережну Україну наприкінці січня 1711 року:

Оскільки нам завжди дружба сусідська необхідна з Кримською державою, до цієї допомоги не один раз Військо Запорозьке для оборони своєї вдавалося, то скільки на цей час можливо буде, має Ясновельможний Гетьман до Найяснішої Його Милості Хана Кримського терез послів своїх старатися про відновлення давнього з Кримською державою братерства, колігації військової і підтвердження вічної приязні, на яку б сусідні держави дивляться, не відважилися б прагнути поневолити собі Україну та над нею коли-небудь гвалт гинити. Після закінчення війни, коли Бог допоможе, при бажаному й сподіваному нами мирі, новообраному Гетьманові осісти у своїй резиденції, тоді міцно і неухильно пильнувати, поставивши те і в обов'язок уряду своєму, аби ні в гому з державою Кримською дружба і побратимство не порушилося терез свавільних та легковажних з нашого боку людей, які звикли не тільки сусідську згоду та приязнь, а й союзи мирні рвати та руйнувати¹³.

Марина Траттнер

■ Українсько-кримський союзний договір 1711 року.
Джерело: Державний архів Швеції

¹³ Алфьоров О. Договори і постанови.
Київ, Темпора. 2010. С. 45.

■ Підпис
Пилипа Орлика
Джерело: Державний архів Швеції

Перепис листа Пилипа Орлика мовою оригіналу:

Excellentissime Domine

Amice gratiosissime

Quacumque hic occurrunt, quantaque imminent Vestrae, honoris, et integritatis nostrae pericula, ediscet Excell[enti]a V[est]ra ex ore D[omi]ni Notarii Nostri Generalis, cui dignetur Excell[enti]a V[est]ra auxilio et consilio esse, supplico, maneoque cum aeterna obligatione

Excellentiae Vestrae

intimus amicus

et paratissimus ad obsequia

Servus

Philippus Orlik Dux

Exercitus Zaporoviensis

Benderae 7bris 19/18

1711 a[nn]o

Лист Пилипа Орлика у перекладі Олександра Малишева:

Пресвітлий Пане наш і Приятелю Преласкавий!

Молю, щоб про всяке, що тут стається, і те, наскільки великі насуваються небезпеки для Вашої честі та нашої схоронності, Ваша Ексцеленція дізнавалася з вуст нашого Пана Генерального Писаря, якому нехай удостоїться бути в прихистку і пораді у Вашої Ексцеленції. З цим застаюся у вічному боргу.

Вашої Ексцеленції

сердешний приятель

і

завжди готовий слухатися

Слуга

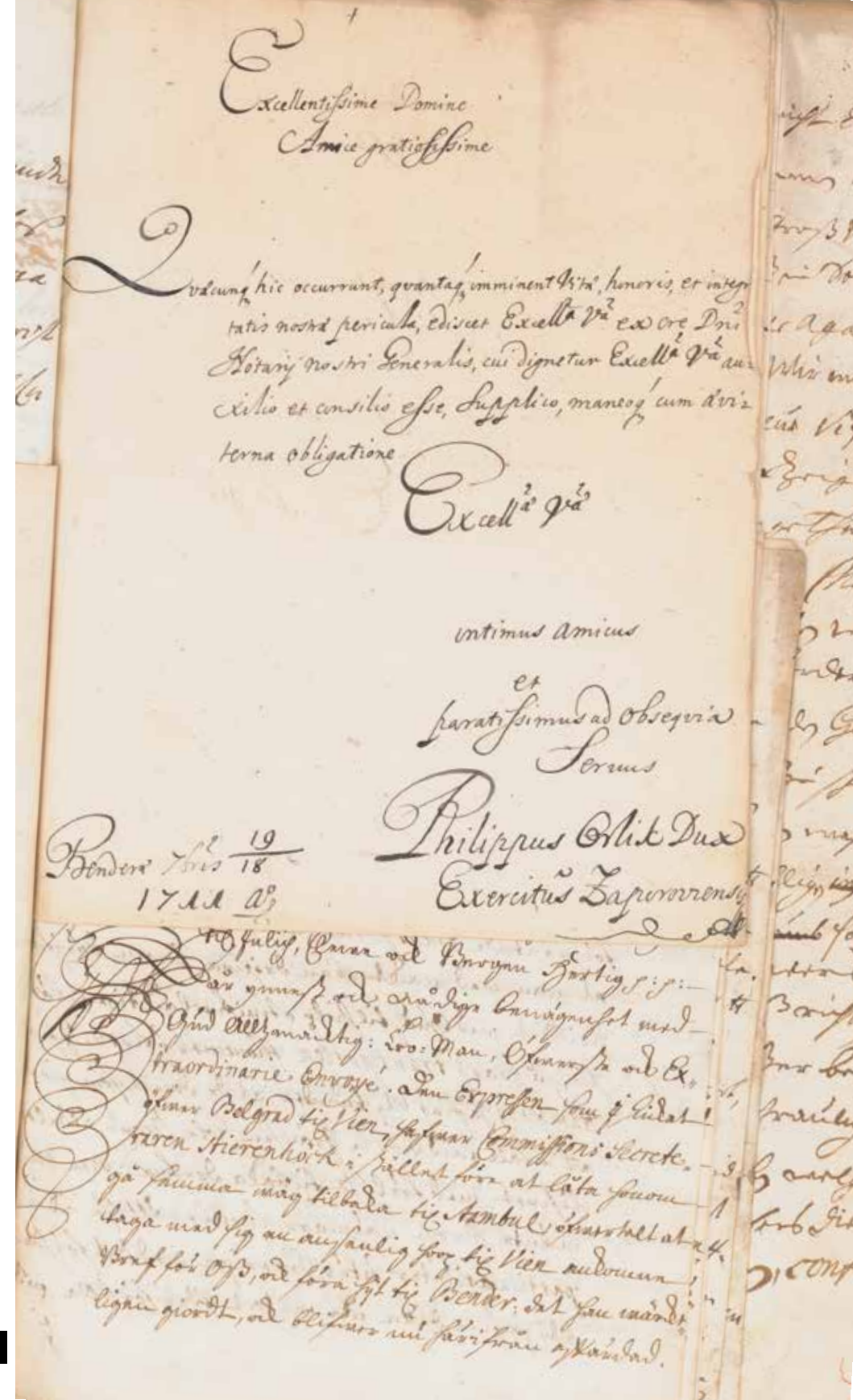
Пилип Орлик – Гетьман Війська Запорозького

Бендери 19/18 вересня 1711 року

(Див. Ілюстрацію 3)

ІЛЮСТРАЦІЯ 3 ■ ►

Лист Пилипа Орлика. Документ з Державного архіву Швеції. Фото Марини Траттнер

КІЛЬКА СТОРІНОК ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ЗА КАРТАМИ З ЄВРОПЕЙСЬКИХ АРХІВІВ

Ігор Полуектов

Шведські архіви містять таку велику кількість карт і космографій, які описують територію сучасної України, що лише їх аналіз зможе розповісти нам більше за будь-який підручник історії. Стабільне життя країни, вдалі умови для зберігання та принцип відкритості офіційних документів для інших сприяли тому, що карт, які прямо чи опосередковано стосуються українських земель, в шведських архівах накопичилось кілька тисяч. У цьому фотоальбомі ми опишемо лише найбільш цікаві з них, які допоможуть дослідити важливі етапи нашої історії. Ми також познайомимо вас з деякими пошуковими можливостями іноземних архівів та покажемо, які скарби там можна знайти.

СКИТІЯ І САРМАТІЯ

В бібліотеці Університету Уппсали, у розділі Carolina Rediviva, зберігається атлас, в якому ми можемо побачити першу цікаву нам карту – ATLAS (P. 237). Origin: Anno MCCCCLXXXII, avgvsti vero kalendas XVII. Imprssvm Vlme per ingeniosvm virvm Leonardvm Hol prefati oppidi civem, 1482¹.

Наші землі цікавили істориків і великих правителів у всі часи. Ще «батько історії» Геродот (V ст. до н. е.) описав межі Скитії (Скіфії) як територію, що із заходу до сходу розтягнута: «від річки Істру (Дунай) до річки Танаїс (Дон)». Посередині скіфської землі протікав древній Дніпро (Бористен, Борисфен). Автор 9 книг «Історій», у 4-й книзі вмістив найдавніший систематичний опис географії, етнографії та історії території сучасної України, більшу частину якої в його часи займала Скитія.

Припускається, що виконавцем першої її мапи міг бути Анахарсис – син скитського царя Гнура. Геродот же наче точно описує щось, що бачив:

«Якщо прийняти Скитію за чотирикутник, дві сторони якого витягнуті до моря, то лінія, що йде вглиб країни по довжині, буде абсолютно однакова з лінією приморського узбережжя. Оскільки від гирла Істру (Дунаю) до Бористена (Дніпра) 10 днів шляху, а від Бористена до озера Меотиди (Азовське море) ще 10 днів, і потім від моря вглиб країни до меланхленів, що живуть вище скитів, 20 днів шляху»².

Але знайти таку мапу поки-що нікому не вдалося.

Натомість є багато інших, опис яких ми розпочнемо з першої, що додається (Див. Ілюстрацію 1. Мапа 1, стор. 237).

Це візуалізовані доопрацювання XV ст. творів легендарного географа часів античності Клавдія Птолемея (87–165 рр.), які «Географію» демонструють у душі часу, прив'язуючи його описи до конкретних територій, водних об'єктів тощо. Їх існує чимало версій і редакцій, але ми зупинимось на вміщеній тут.

Належить авторству Nicolaus Germanus (1420–1490), який тричі змінював своє трактування «Географії» Птолемея, доки не зупинився на тій, що була надрукована в місті Ульм в 1482 році. Бачимо в описі мапи: "Clavdii Ptolomei viri Alexandrini Cosmographie octavvs et vltimvs liber explicit opvs Donni Nicolai Germani secvndvm Ptolomevm finit. Anno MCCCCLXXXII. Avgvsti vero Kalendas. XVII. Imprssvm Vlme per ingeniosvm virvm Leonardvm Hol prefati oppidi civem" – з грецької латинською мовою переклав текст Джакопо д'Анджело, 31 розворот та 1 аркуш. Для кожної карти є короткий текст на звороті.

Розглядаючи сторінку 237 «Космографії», де знаходиться найбільш цікава для нас мапа «Сарматії Європейської» (SARMATIA EVROPE), в самому центрі знаходимо вздовж Борисфена такі населені пункти, як Азагаріум, Амадока, Сар, Серим, Метрополь та інші. При впадінні в Чорне море (PONTI EVXIMI.PARS) бачимо античний грецький центр – Ольвію (Olbia). А ще нижче острів Борисфен (сучасна назва – Березань). Жовтим кольором виділено Крим – Taurica thersonebion, який досить щільно заселений та містить чималу кількість назв. Східніше бачимо велике Азовське море (PALVDES.METEOTIDES). Верхній край території окреслений річкою Tanaïs (Дон). Це східна межа Сарматії Європейської. Її західну межу позначає інша річка – Danubius (той самий Дунай, який тут містить іншу античну назву, але крізь віки позначає ті самі кордони).

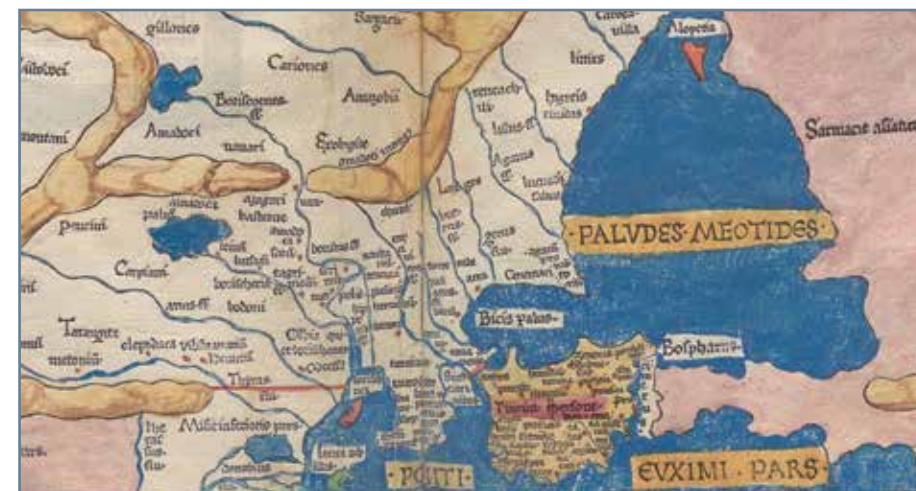
IMAGO URBIS: Київ на стародавніх мапах /
Тетяна Люта. – Харків – Київ: Видавець
Олександр Савчук, 2017. – 192 с

Клавдій Птолемей (бл. 87–165).
Джерело:
[https://commons.wikimedia.org/wiki/
File:Ptolemy_16century.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ptolemy_16century.jpg)

¹ <https://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0237&pid=alvin-record:182107>
(дата звернення 20.11.2021).

ATLAS (P. 237). ORIGIN: Ulm, Germany: Anno MCCCCLXXXII, avgvsti vero kalendas XVII. Imprssvm Vlme per ingeniosvm virvm Leonardvm Hol prefati oppidi civem, 1482.

ALTERNATIVE TITLE: Beatissimo Patri Paulo Secvndo Pontifici Maximo Donis Nicolavs Germanvs. Persons: Ptolemaios Klaudios, d. ca 170 (author), Nicolaus Germanus, ca 1420-ca 1490 (editor, cartographer), d'Angelo Jacopo (translator).

IDENTIFIERS (GENERAL): 8932622 (libris).

URL: www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0237&pid=alvin-record:182107

РУСЬ

Наші землі підписували різними назвами. Перші згадки про ім'я «Русь» на мапах знаходимо з XII ст. Так, в 1154 році на замовлення Короля Сицилії Роджера II арабським вченим Мухаммедом аль-Ідрісі була створена одна з найдосконаліших карт стародавнього світу (мапа 2). Її орієнтація виконана в звичних для того часу уявленнях: південь вгорі, а північ низу. Але в усьому іншому вона була настільки досконалою, що випередила свій час і майже до XV ст. вважалась еталоном. Докладні описи до кожної з її частин склали разом трактат з географії «Книга розваг для тих, хто бажає подорожувати різними частинами світу», що увійшла в історію ще і під назвою замовника “Tabula Rogeriana”.

Для написання цієї унікальної книги Аль-Ідрісі застосував новий підхід і витратив 15 років. Він описав світ як ціле, потім розділив його на сім регіонів і кожен з них на десять основних розділів. Потім описав кожен розділ і намалював для нього окрему карту. До наших часів збережено три манускрипти, які датуються XIII–XV ст. Хоча вони і не зберігаються в Швеції (два у Франції, а один у Великій Британії), але я скористаюсь нагодою надати читачу ще одне цінне джерело для пошуків – мій улюблений французький архів gallica.bnf.fr ³.

Зайшовши на цей сайт і ввівши у верхньому полі пошуку, наприклад, “AL-IDRĪSĪ”, ми отримаємо 126 результатів пошуку (серед яких не лише копії його робіт, але і згадки/посилання на нього). Але вже перші два результати виведуть на ті самі два старовинні манускрипти “Tabula Rogeriana”. Якщо ж хочемо звузити коло пошуку, то достатньо буде скопіювати прізвище автора або цю коротку назву книги арабськими літерами, і пошук на сайті видасть лише два ці манускрипти в результатах.

Як бачимо, на сайті архіву їх датують періодом часу 1250–1325 pp. Вони майже ідентичні, а тому відкриємо перший і на порядковій 597-й сторінці знайдемо знайомі контури річок і Чорного моря (орієнтація: південь зверху карти). Таким чином, можемо поринути у атмосферу середньовіччя і побачити уявлення про наші землі тих часів. Але, звичайно, без спеціальної підготовки працювати ні з текстом, ні навіть з таким малюнком ми не можемо⁴.

А тому скористаємось пізнішою адаптацією і перекладом Конрада Міллера 1898 року (який в кращій якості був виданий у 1928 році) (*Див. Ілюстрацію 2. Мапа 2*).

Щоб розібратись з нею, спробуємо з’ясувати зрозумілі нам межі. На сході бачимо країну половців, яка має впізнавану назву “ard al Kumania”. Її легко знайти, якщо відслідкувати на узбережжі після Аланії та Хозарії білу і чорну Куманії. З ними поруч бачимо також і досить цікаву для нас назву “rusia” як позначення міста на узбережжі. Щодо цього у науковців існують різні думки, але найбільш аргументованими ми вважаємо такі дві. Намагаючись пояснити топонім Русі́я (Rusia), кримський археолог Д.Таліс був схильний розглядати його не як назву населеного пункту, а Приазов'я в цілому⁵. Тоді, як перекладач і дослідник тексту Аль-Ідрісі, І. Коновалова пише про те, що *«на прикладі розглянутих вище маршрутів плавання Чорним морем можна було пересвідчитись, що у Аль-Ідрісі як у центрі, куди сходились торговельні шляхи із Візантії, цілком гітко вирізняється Кергенська протока з містами Русіййа та Матраха. Саме ці міста згадуються географом як кінцеві пункти плавання з Константинополя… Так, якщо найменування міста Русіййа,*

■ Карта світу Аль-Ідрісі з копії Алі ібн Хасана аль-Хуфі аль-Касімі 1456 року. Джерело: oldmaps.turkist.org

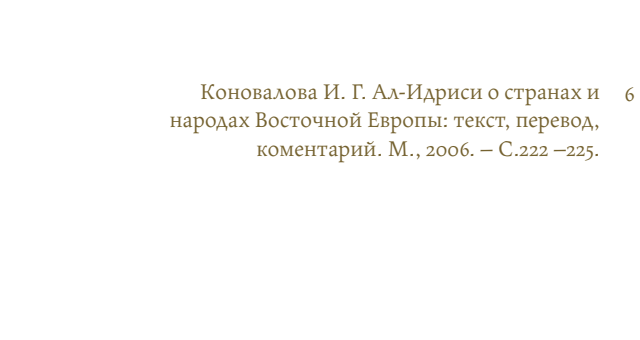
- ↑ www.gallica.bnf.fr (дата звернення 20.11.2021).

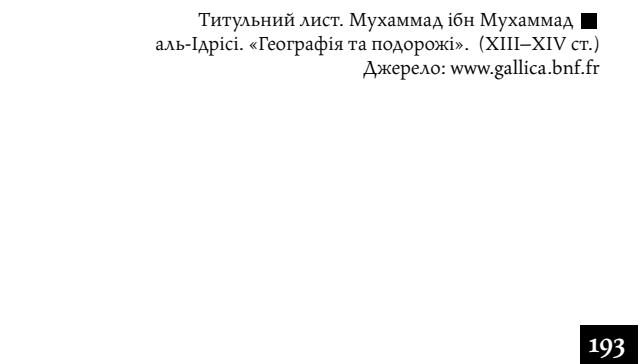
- ↑ https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b6000547t

- ↑ Талис Д. Л. Росы в Крыму // Советская археология, 1974, № 3, С. 87–99.

Титульний лист. Мухаммад ібн Мухаммад аль-Ідрісі. «Географія та подорожі». (XIII–XIV ст.) Джерело: www.gallica.bnf.fr

яке вперше в арабо-перській літературі зустрігається саме у Аль-Ідрісі, ми вправі співставити зі згадками про «Росії» у візантійських джерелах XII ст., то гідронім «Руська ріка», що фігурує у Аль-Ідрісі в одному контексті з розповіддю про це місто, безумовно тісно пов'язане з повідомленнями арабо-перських географів про річку, що протікає землями русів і впадає в Чорне море»⁶. У зв'язку із цим, дослідниця прив'язує аналізований топонім не просто до Приазов'я, а конкретно до Керченської протоки і, можливо, до міста Керч (Корчев). Деякі інші пишуть про Тамань.

Зрештою, можна бачити, що в районі впадіння Дону в Азовське море позначена ще країна Куманія, а вже далі за нею на захід починаються землі Русі. Якщо конкретніше, то центром цих земель, де виконаний напис “ard al Rusia”, є лівий і правий береги Дніпра (що підписаний тут як Данабріс, Dnabr) між Києвом і Каневом. Для визначення кордонів Русі звернемо увагу на те, що крім східного сусіда – половців (Куманії), північно-східний кордон Русі у нього складають “muttasil ard Kumania”, тобто «з'єднана земля половців». До таких залежних від Куманії міст належать ті, що розташовані у витоках Дніпра, наприклад Смоленськ і околиці.

Північно-західна межа Русі легко вгадується за численними горами, які складають Карпати. Тут міститься і окремий напис “muttasil ard al Rusia”, тобто «з'єднана земля Русі». Із міст, які є частиною Русі, але знаходяться на кордоні з цими з'єднаними землями, впізнається Galicia (Галич). Також на Дністрі бачимо міста Зала (Звенигород) і Саклах (можливо, Берладь чи Сучава), трохи далі Бармунісу (Теребовль за О. Талльгрен-Туулію), а північніше від них Лунісу (яку Б. Рибаків ототожнював з Луцьком). Південно-західний кордон складають землі “ard Vrugan” (очевидно Болгарії, де бачимо місто Varnas – Варну). Західніше від них, як частина Русі, – міста Улиски і Мулісу, яких ідентифікують як Олешня (літописна назва поселення або історичної місцевості в пониззі Дніпра, руське місто-порт). Біля них і Кагіа, яка розташована в Дніпровсько-Дністровському межиріччі і яку важко ідентифікувати.

На узбережжі бачимо назву Karsuna, за якою легко вгадуються Херсонес (Корсунь), Gazuri – Гурзуф, Baartabili – Партеніт, Labad – Ламбат, Salusta – Алушта, Soltata – Судак, Butar – Каффа (затока). Таким чином, ми зробили коло і окреслили всі межі Русі. А що ж в самому її осерді? Тут такі міста (з півночі на південь): Барабуніса (можливо, Турів), Арман (Володимир – той, що пізніше Волинським перейменують), Барасаніса (Пересопниця), Кав (Київ), Луджага (Луческ), Авсія (Ушеск), Баразула (Треполь), Баразлав (Переяслав), Канів… Крім Дніпра (Данабріс, Dnabr) бачимо річки Днестр (Данаст, Danu), Дунай (Дану, Danu) тощо. Мапа, хоча і дуже давня, але, як бачимо, досить інформативна, розповіла нам про межі Русі, про її міста, річки і сусідів.

Charta Rogeriana **WELTKARTE** DES IDRISI vom Jahr 1154 n.Ch.

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 2. МАПА 2

Weltkarte des Idrisi vom Jahr 1154 n. Ch.. Other Title: Charta Rogeriana. Charta Rogeriana/Explanations to the proof of the map of the world drawn by Idrisi in 1154 and restored by K. Miller in 1927. Contributor Names: Idrīsī, approximately 1100-1166; Miller, Konrad, 1844-1933.

URL: <https://www.loc.gov/resource/g3200.ct001903>

РУСЬКЕ КОРОЛІВСТВО

Від середини XIII ст. спровоковані війною Золотої Орди русини все далі переселяються на захід, а назва «Русь» закріплюється за землями, контрольованими Великим князем Данилом Романовичем. Саме він в 1253 році отримує від Папи Римського титул короля Русі. Варто нагадати, що в Іпатіївському літописі під 6709 (1201) роком батько короля Данила – Роман Мстиславович – вперше названий «Великим князем Романом» і «Самодержцем усієї Русі».

«Від того часу як «русь» набуває значення етноніма, ця назва і пов'язаний з нею комплекс незмінно виступають для означення цілком конкретної території та народу, що її замешкував, – середню Наддніпрянщину з головними містами Києвом, Черніговом і Переяславом та наддніпрянських слов'ян, передусім полян («поляне, яке ныне зовома русь») та зв'язаних з ними політично сіверян і древлян. Назви «Русь», «Руська земля» навіть у XII–XIII ст. уживали переважно для позначення території Наддніпрянщини. Приміром в уставній грамоті великого князя Всеволода Мстиславича, який впродовж 30-х рр. XII ст. був князем Переяславським, Вишгородським і Новгородським, його представлено як «владгчествующо всею Рускою землею і всею областю Новгородскою» – тобто виразно відокремлено Новгород від Русі. Так само послідовно джерела XII–XIII ст. відокремлюють від Русі й Полоцьку, Суздальську (Володимирську) та ін. землі»⁷.

Відповідно в уявленнях європейської картографії протягом XIII–XVIII ст. назва «Русь» хоча і мігрує Правобережжям, від Києва до Галича, а до розгрому Новгородської республіки московитами в 1471–1478 рр. і 1570 р. іноді позначається і там, але все частіше починає розглядатись вужче, асоціюватись лише з територією т. з. «Руського воеводства» (лат.: Pallatinatus Russiae; пол.: województwo Ruskie), де її головним містом стає Львів. Землі Чернігово-Сіверщини та Смоленщини перманентно стають полем битв за спадок Русі, а тому на мапах часто виступають як окремі князівства/землі із відповідними назвами. А на північний схід від них знаходилась країна, яка у переважній більшості незалежних джерел називалась “Moscovia”, а її мешканці – “Moscovites”. Таким чином, майже до середини XVIII ст. плутанини з цим не було.

Хоча ще в 1493 р. Іван III самостійно додав до свого великокнязівського домену – «всєя Русі», але це не справило враження на більшість європейських монархів, які не визнали такий титул і амбітних планів московитів захопити спадок Русі. Навіть більше того, ще і за часів Петра I, коли він так само самовільно і протиправно присвоїв собі в 1721 році титул Імператора та спробував нав'язати нову назву «Всеросійська Імперія», це не було підтримано.

«Здається, сама природа проводить чіткі межі між двома народами. Дослідження сучасних вчених дозволили спостерігати явища, які ділять їх території на різні зони. Європа, зі свого боку, довгий час продовжує підтримувати таку традицію розрізнення цих народів та назв, і, не зважаючи на титул «імператора Русі», який сам взяв собі Петро I, офіційно Людовик XIV ніколи не називав його інакше як “Sa Majeste moscovite”⁸».

Саме тому, не лише у писемних джерелах і мапах, але і у європейських інформаційних листках, газетах тощо (як, наприклад, у одній з найбільш відомих – французькій “Gazette”, що виходила з 30.05.1631 до 1915 року), аж до появи назви «Україна», території нашої країни позначали терміном «Русь» (Rusiae, Russi, Russia,

■ Герард Меркатор (1512-1594)
Джерело: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gerardus_Mercator_3.jpg

⁷ Однороженко О. Русь – Україна: З історії виникнення та розвитку самоназв нашого народу // Український тиждень. – № 38 (151) за 19.09.2010.

⁸ «Його московська Величність». Із статті «Поезія українська», переклад якої я виконав з французького журналу: Paul de Saint-Vicent // Revue contemporaine. Novembre et Decembre. Paris. 1860. P. 612-642.

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 3. МАПА 3

TITRE: Lithuania / per Gerardum Mercatorem.

AUTEUR: Mercator, Gerard (1512-1594). Cartographe.

Date d'édition: 1606. Sujet: Lituanie,

Grand duché de. Sujet: Volhynie, Région de.

RELATION: Appartient à: Collection d'Anville; 03157.

FORMAT : 1 carte ; 375 x 44 cm, sur file 43,5 x 49 cm.

URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53040765t>

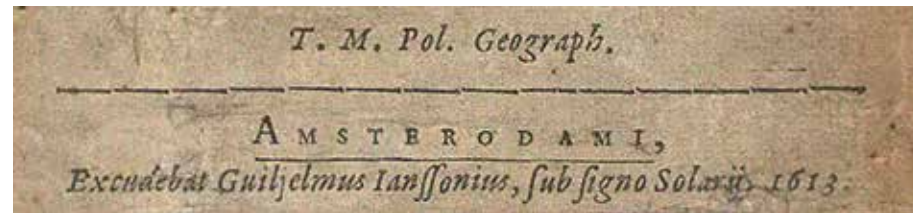

ВІД РУСІ ДО УКРАЇНИ

В бібліотеці Університету Уппсали, в розділі Carolina Rediviva, зберігається оригінальний екземпляр карти Радзивілла 1613 року, яка стала одним з перших європейських картографічних джерел, де використана назва «Україна» (правий нижній кут мапи, під Києвом)⁹.

Початок зміни назви від Русі до України прослідковується в європейських джерелах з XV–XVI ст., паралельно з появою і розвитком козацького лицарства. Продовжуючи літописну традицію 1187 року, коли вперше зафіксовано використання цього терміна на письмі у Переяславській землі, тепер він все частіше набуває ширшого значення. Так і на європейських мапах починають з'являтися написи «Україна» для земель Київщини та Подніпров'я.

Напевно, найцікавішою з таких, що містяться у шведських архівах, є наступна (Див. Ілюстрацію 4. Мапа 4).

Вона вийшла в 1613 році в Амстердамі, була коштовною і надзвичайно важливою працею для свого часу, а також справжнім скарбом для нашої історії. Роботу над нею розпочав литовський князь Миколай Криштоф Радзивілл ще у 1586 році (часто мапу називають його іменем). Він відправив експедицію на чолі з Томашем Маковським дослідити князівство і навколишні землі. Вже в 1603 році була перша спроба публікації, яка не збереглась до наших днів.

В тому ж примірнику, який зберігся (1613 р.), помітні високий рівень роботи картографів, неймовірна на той час деталізація і достовірність наведених даних. Саме тому карта вважається одним із найбільших досягнень науковців тієї доби, залишила помітний слід у розвитку європейської картографії XVII ст., була основним джерелом географічних знань про регіон наступні десятки років.

В розробці брали участь князь Костянтин-Василь Острозький (1526–1608), церковний та суспільно-політичний діяч Йосиф Верещинський (близько 1530–1598), математик Якуб Босгрейв (близько 1548–1623); можливо, були залучені вчені Острозької школи, яка тоді могла похвалитись цілою плеядою справжніх геніїв¹⁰.

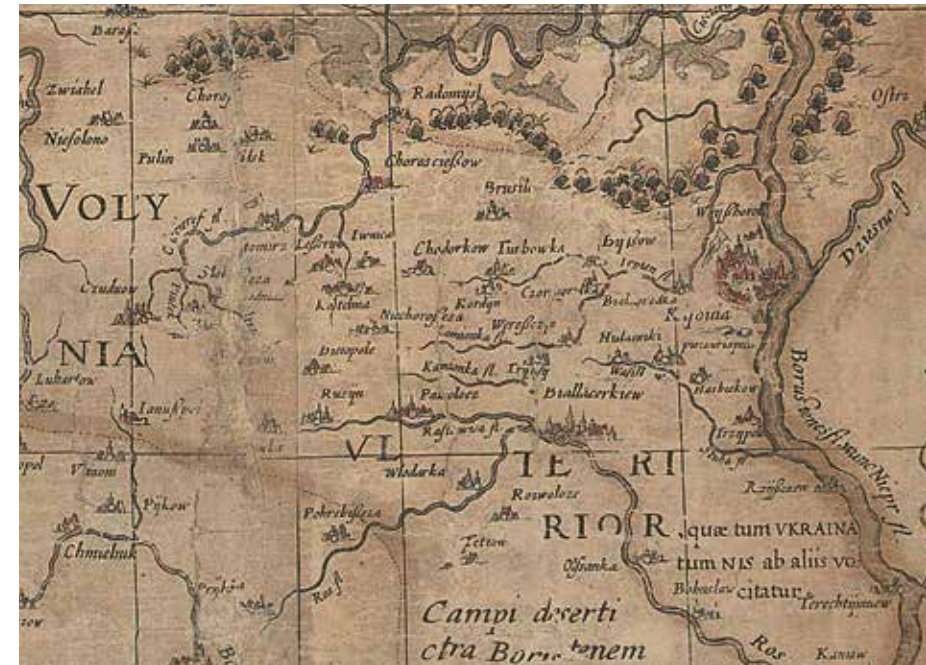
Відомо, що у різних джерелах назву «Україна» до цих земель використовували ще раніше, позначаючи так майже в усіх випадках території, які і сьогодні складають межі нашої країни. Але в картографії це одна з перших згадок. Особливо важливо, що саме іноземним картографом було використано назву, яка була почута від місцевих мешканців. Вперше на мапі з'являється: "Volynia Vlterior quae tum Vkraina tum NIS ab aliis vocitatur". Що можливо перекласти як «Волинь тогочасна, яка тепер зветься Україна, а часом НІЗ іншими людьми». Щодо другої підназви є просте географічне уявлення з центричної позиції тогочасної столиці Вільнюса, відносно якого українські землі були південніше, тобто в Низ за течією річки. А також

■ Князь Костянтин Іванович Острозький (1460 - 1530)
Джерело: www.alchetron.com/Konstanty-Ostrogski

⁹ <https://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?fbclid=IwAR3f33OSBZ0FsNZ8iY4Wt7c6VUABNF>

¹⁰ Докладніше про українських просвітників того часу можна прочитати у спеціальному дослідженні: Полукетов І. А. «Рагулі чи просвітники? Або як козаки в європейських університетах вчилися» // Історична правда. 2020. Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/06/11/157651/>

і власної самоназви, яку тривалий час використовували українські козаки, що землі в Низ від Києва за порогами так називали. Звідти і «Військо запорозьке низове», як опис нереєстрових козаків з початковою дислокацією за порогами Дніпра.

Але не лише цим цікава мапа. Адже на ній легко вгадуються, наприклад, назви річок: Boristenes (Dniepr), Dzieszna, Stuha, Ros – біля Києва (Kijouia), Вишгорода (Wijshorod) і Трипілля (Tzupole) та інших літописних і досі існуючих міст. Позначені кордони між Річчю Посполитою, Сіверським князівством, Курляндським князівством, Лівонією, Московським князівством, а також межі земель, воєводств, князівств.

Знаходимо, що українські річки (гідротопоніміка), міста та навіть історичні кордони земель майже не змінилися, є впізнаваними і знайомими нам сьогодні. Багато цих назв походять з давнього минулого, пережили як погроми суздальських завойовників, які в 1169 році розграбували Київ, так і нашествя монголів.

Праворуч ми бачимо невелику мапу-додаток, яка описує течію Дніпра від Черкас до Чорного моря. Це перший настільки детальний опис легендарної річки. Тут ми бачимо невеличкі інформаційні вставки, які знайомлять читача з назвами населених пунктів, річок, озер, островів; згадані Хортиця і Січ (яка тоді була на Томаківці), а один з глосів окремо описує і знайомить іноземців з таким явищем та поняттям, як «козаки» (De Kozacus). На свій манер – так, як змогли зрозуміти і описати.

Єдиний оригінальний екземпляр мапи зберігається в головному приміщенні музею Carolina Rediviva бібліотеки Uppsala University Library (Швеція) – розміром 920 x 1120 мм. Був на тканині, а після реставрації 2016 року – на японському папері. Є подібні копії-екземпляри у Львові, в Національному Історичному музеї Республіки Білорусь, в Литві і Польщі. Оскільки не тільки для України, але і для кожної з цих країн мапа є важливим історичним джерелом знань про свою історію.

Magni ducatus Lithvaniae, caeterarumque regionum illi adjacentium exacta descriptio : illiusque ac excellentissimi principis [sic] et d. ni D. Nicolai Christophori Radziwili ... / Lectori S. Hunc Borysthensium tractum ut ad nostrum geographiae tabulam adjiciamus duo nos praecipue impulerunt.

PERSONS: Blaeu Willem Janszoon, 1571-1638 (editor), Gerritsz Hessel, ca1581-ca1632 (engraver), Makowski Tomasz, 1575-1630 (cartographer), Radziwili Mikolaj Krszysztof, prins, 1549-1616 (other).

ORIGIN: Amsterdam, Netherlands, 1613.
<https://www.alvin-portal.org/alvin/attachment/download/alvin-record:88438/ATTACHMENT-0007.tiff>

УКРАЇНА

Після виходу в 1613 році мапи з топонімом «Україна», стали одна за одною з’являтися подібні. Справжньою сенсацією є зовсім нещодавня знахідка в шведських архівах невідомої досі рукописної мапи, яка містить напис великими літерами “Vkrainy Cześć” та описує частину українських земель, а саме Київщину (Киіw), Поділля (Podolie) та Волинь (Wolyn). Це дорожня, рукописна мапа, яка існує лише в одному екземплярі, містить дуже специфічний опис і легенди, а тому є особливо цінною (*Див. Ілюстрацію 5. Мапа 5*).

Біля Києва бачимо невеличкий авторський опис (переклад мій):

«Це Місто Київ, котре раніше знамените було: Татари спалили року 1241. Навіть і всі краї Руські. Аж ще потім Сандомир, Лечицю, Серадз, штурмом всі взяті. Велику кількість шляхти і простих людей побрали. Тоді прийшли під Краків кількістю п'ятикратно сто тисяч. То місто спалили. Також і Вроцлав сілезький. Зараз то Місто Київ є вельми заселене, але для вогню небезпечне, бо під високою горою лежить, з якої б велику шкоду чинити міг би неприятель».

В першу чергу звертає на себе увагу те, що автор пише з маленької літери слово “miasto” щодо Кракова (і це при тому, що він був столицею Речі Посполитої майже до кінця XVI ст.), але обидва рази вживає “Miasto Kiіow” – з великої літери. Це не випадково. Хоча в нашій уяві і живе образ, ніби Київ на той час – забуте і занедбане місто, якщо порівнювати із розвинутими польськими, але, як бачимо, в уявленнях тих років це не зовсім так.

Я можу припустити, що автор надихнувся працею «Дніпрові камени» Яна Домбровського, яку деякі дослідники датують 1618–1620 роками. Де автор поеми засвідчував високими епітетами повагу одній з головних столиць Світу, вказуючи Київ як Рим: Urbs – Місто, яке не потребує навіть назви, бо всім зрозуміло, що Місто лише одне:

Місто, де нині престол твій, колись пишнотою буяло,
Згодом воно в чужоземнім ярмі захиріло: ще й зараз
Всюди сліди плондрувань від ворожих набігів помітні.
Храмів, проте, збереглося чимало. І влада в нім здібна.
Люди тутешні його за столицю вважають незмінно.
Місто стоїть на кордоні сарматів і мосхів суворих [московитів]...¹¹.

V K R A I N Y
C Z E Ś Ć

Andrew B. Pernal. Two newly-discovered 12
seventeenth-century manuscript maps of
Ukraine // Od Kijowa do Rzymu: z dziejów
stosunków Rzeczypospolitej ze Stolicą
Apostolską i Ukrainą. Instytut Badań nad
Dziedzictwem Kulturowym Europy. 2012. –
1186 с. С. 983-984.

Дослідник І. Шевченко наголошує, що переказане Домбровським було історією не певного князівського роду, а історією землі, краю, символом якого став Київ. За С. Кленовичем, який у однойменній поемі використовує ще одну красиву назву нашої країни – Роксоланія (1584 рік): «Ліс тут з’явився раніше, ніж «Русь», цього краю імення, Ліс уже був, а цей край Руссю назвали пізніш».

На іншій невеликій легенді мапи [біля Плоскірова (сучасний Хмельницький) і Меджібожа] написано:

«Ось початок України від Плоськієго Рову над річкою Бог».

Найцікавішим питанням є визначення авторства цього скарбу нашої історії. На думку професора Брандонського університету Андрія Болеслава Пернала, мапа стала прототипом відомої «Спеціальної карти України» 1650 року, тобто належала руці французького інженера Гійома Левассера де Боплана. Відповідно її можна датувати початком 1630-х років, коли він з’явився на наших землях вперше. Якщо точніше, то приблизно 1635 роком.

«Ця карта, подібна до атласу Гетканта (який містив карту України), була, швидше за все, також забрана з королівського замку у Варшаві в 1655 р. Встановлено, що Боплан відіграв значну роль у фортифікації Бродів і Підгірців у 1630-х роках. Це чітко показано на карті. Бар, що помітно виділений на карті, показаний без будь-якої нової оборонної споруди, оскільки Боплан не починав там працювати до середини 1646 року. Однією з характеристик цієї карти є те, що більша її частина порожня, а русла навіть великих річок є відсутніми. Це яскраве свідчення того, що Боплан до 1635 року ще не встиг підготувати належну картографічну зйомку всієї території»¹².

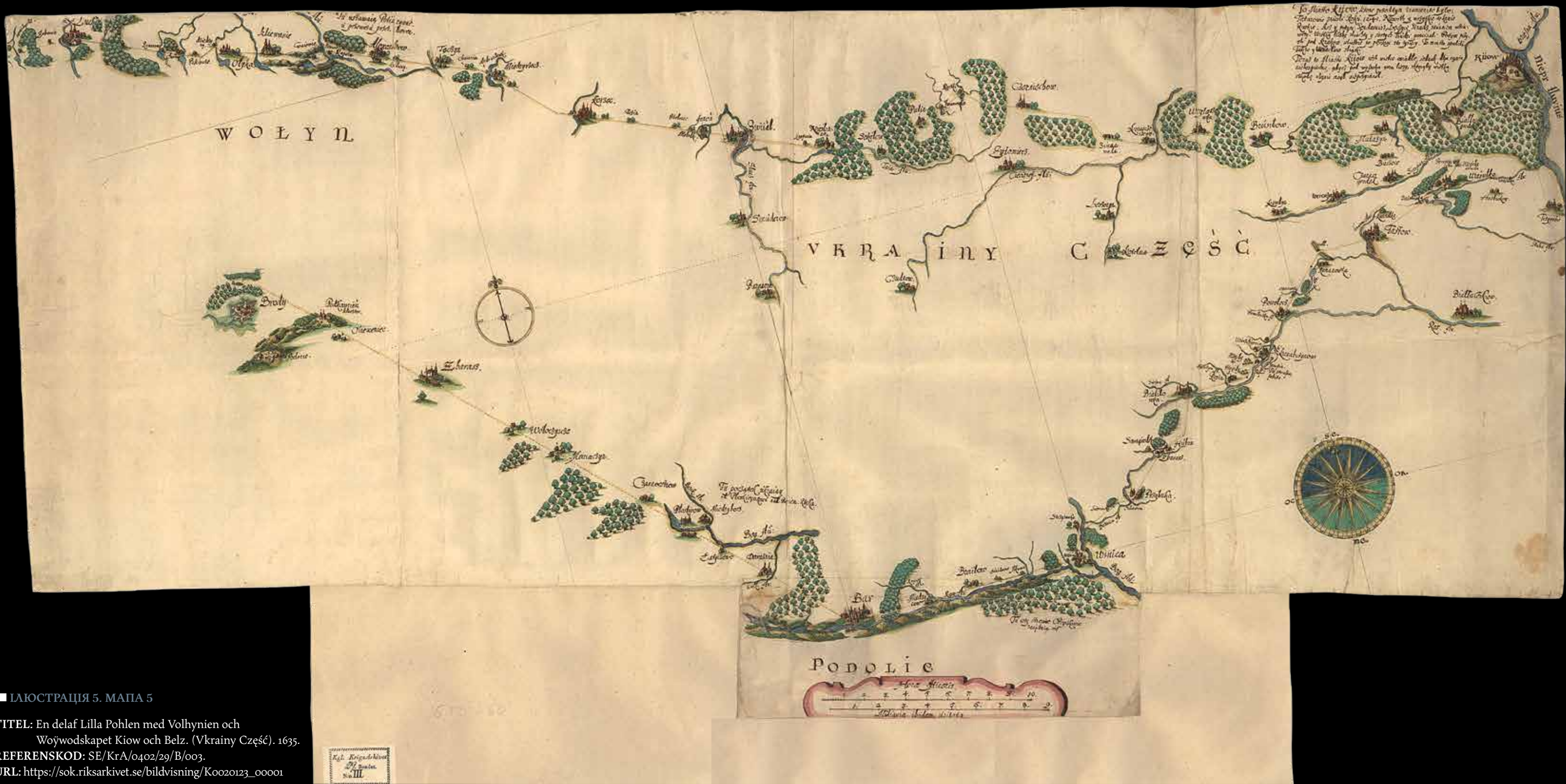
Цікаво, що дослідники відмічають відсутність почерку Г. Боплана на мапі. Що пояснюється слабким знанням польської мови. Саме тому припускається наявність польського помічника. Який все ж, також не без помилок, виконав написи і вказав назви українських населених пунктів.

Дві відповіді з шведського архіву підтвердили, що цю мапу датують 1630-ми роками (найбільш імовірно 1635) і приписують Г. Боплану.

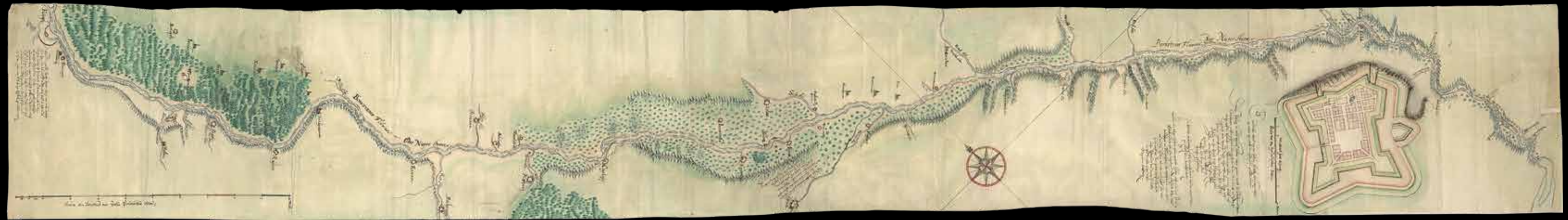

¹¹ Переклад з латини В. Литвинова [Dąbrowski Ioannes]. Camoenae Borysthenides.... Fastoviae, 1619.

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 5. МАПА 5
 TITEL: En del af Lilla Pohlen med Volhynien och
 Woÿwodskapet Kiow och Belz. (Vkrainy Część). 1635.
 REFERENSKOD: SE/KrA/0402/29/B/003.
 URL: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0020123_00001

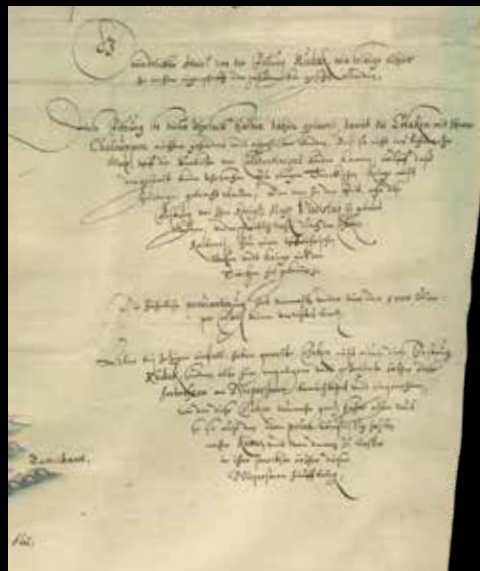

ДРУГА ПОЛОВИНА ОПИСУ «ЧАСТИНИ УКРАЇНИ»

Розміщена зовсім в іншій секції архіву, але є не менш цікавою, бо в тому самому стилі показує річку Дніпро, а також фортецю Кодак (Див. Ілюстрацію 6. Мапа 6). Відома дослідниця шведського архіву Улла Еренсвард у фундаментальній праці однією з перших описала і датувала цю мапу, вказавши її автором Г. Боплана, а рік написання як 1635. І хоча з цього приводу існують різні думки, а також і вказується, що Г. Боплан докладно описав русло Дніпра під час будівництва вже другої черги фортеці Кодак в 1639 році (цей рік краще описаний спогадами учасників будівництва), але сам рукописний стиль мапи, який майже ідентичний вище наведеній “Vkrainy Cześć”, робить найбільш імовірним виконання цієї рукописної праці початком-серединою 1630-х. Як ми побачимо нижче, в 1639 році стиль підготовки мап у Г. Боплана зазнає змін.

Тут показано деталі берегів річки, притоки, острови, пороги, яри, ліси, житла (зимівники), станції для будівництва човнів або для сезонної риболовлі. Найбільш докладно описана фортеця Кодак, її план, задум, призначення і будівлі (серед яких виділяється один невеликий храм). Глоси описують не лише Кодак, але й Київ і козацьку столицю Чигирин. Із цікавих особливостей: біля річки Псел (Psizol) закреслено помилкову назву “Worsklo”.

Інші написи на мапі: (1) Barizpole, (2) Bobŭwka, (3) Borowika, (4) Borŭstenes fluvius Oder Nieper Strom (2 рази), (5) Bŭdilow flŭ[vius], (6) Buzin, (7) Cŭbułnik flŭ[vius], (8) Czehriin, (9) Czehrin Daprowa, (10) Czyrkassŷ, 11) Demockan flŭ[vius], (12) Deniszky, (13) Dolina, (14) Domŭntow, (15) Drŭgi Omielnik flŭ[vius], (16) Horodyscze, (17) Ieremiouka, (18) Iwanko, (19) Kaczkasow flŭ[vius], (20) Kaniow, (21) Karlet flŭ[vius], (22) Kiiow, (23) Kowalina, (24) Krasne flŭ[vius] (2 рази), (25) Kryłow, (26) Krzemienczŭk, (27) Kŭdacze flŭ[vius], (28) Lisianka flŭ[vius] (2 times), (29) Man flŭ[vius], (30) Masznowka, (31) Miedzŷrzŷes, (32) Mikolinski, (33) Mosow Dolina, (34) Moszna, (35) Moszna flŭ[vius], (36) Omielnik, (37) Osikozowska flŭ[vius], (38) Orel flŭ[vius], (39) Picozana, (40) Pieczarŷ, (41) Piwo, (42) Psizol flŭ[vius], (43) Ros flŭ[vius], (44) Rusow, (45) Samara flŭ[vius], (46) Schanz Kŭdak, (47) Sŭpierz, (48) Stare, (49) Staŷky, (50) Sturez, (51) Suchy Omielnik flŭ[vius], (52) Suła flŭ[vius],

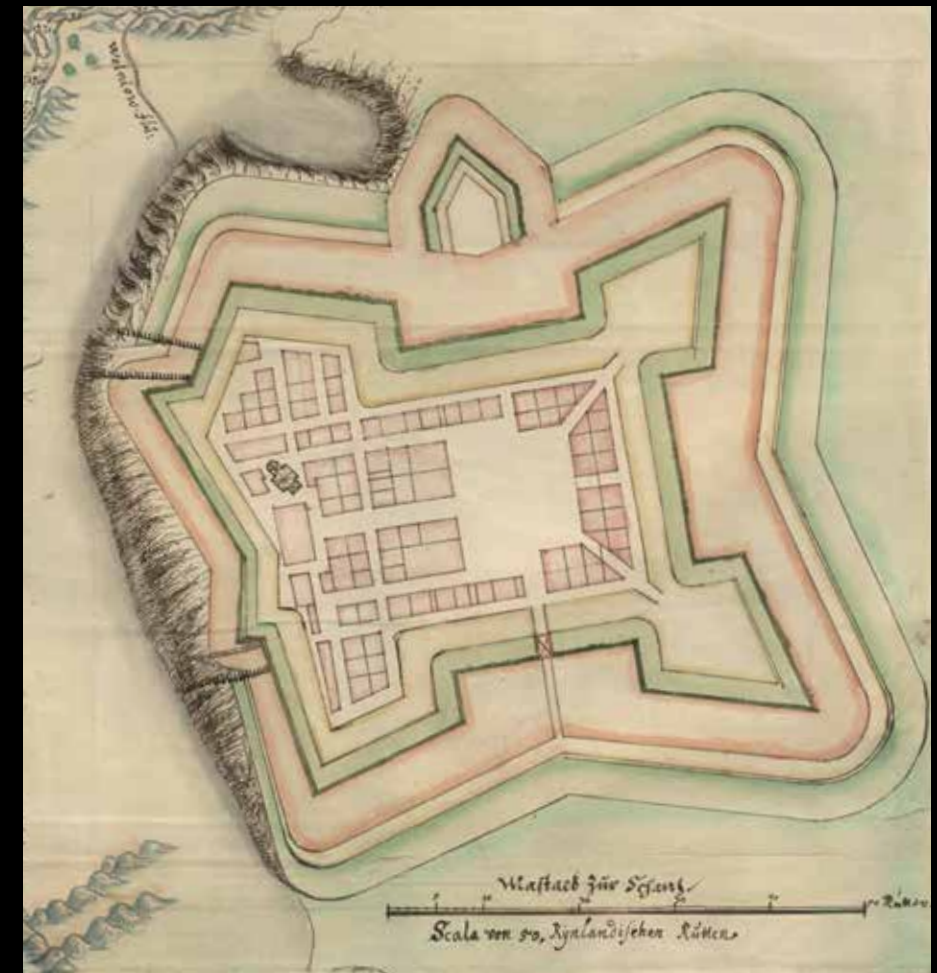
12 Ulla Ehrensvärd, Cartographica Poloniae 1570–1930: Catalogue of Manuscript Maps in Swedish Collections to the History of Polish Territories. Warsaw–Stockholm, 2008. – С. 290.

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 6. МАПА 6

TITEL: Perfecter undt Eigenlischer Abris von den mächtigen Flus Borustenes oder Nieperstroms...
 REFERENSKOD: SE/KrA/0403/34/B/033.
 URL: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/Koo22226_00001

(53) Sŭpoi flŭ[vius], (54) Tasmin flŭ[vius], (55) Tripolo, (56) Trethŷmirow, (57) Trŭbiec flŭ[vius], (58) Wolniow flŭ[vius], (59) Wolnŷ flŭ[vius], (60) Woronowa flŭ[vius], (61) Woronowka, (62) Wosklo flŭ[vius], (63) Worozowka, (64) Zamokawt, (65) Zolnin.

ЛЬВІВ

Цілий альбом з малюнками і планами має назву “Topographia Practica. Conscripta Et Recognita Per Fridericum Getkant Mechanicum. Anno 1638” та зберігається у Держархіві Швеції. Серед них і кілька цікавих нам. Не дивлячись на вказану в назві дату, деякі плани в ньому можна датувати 1635–1639 роками. Коли група інженерів з різних країн була запрошена на українські землі з метою розробки планів і будівництва укріплень, які би були здатні захистити землі від південних нападів. В цій групі, крім вже згаданого Г. Боплана, працював також Фрідріх Гетконт (Fridericum Getkant). Саме його іменем підписаний альбом і два плани, що ми наведемо нижче. Перший – це Львів «вересня 1635», який має назву “Situs Leopoliensis”

(Див. Ілюстрацію 7. Мапа 7)

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 7. МАПА 7

TITEL: Situs Leopoliensis. Per Fridericum Getkant recognitus. A. 1635 Setemb. [Lemberg/Lwow].

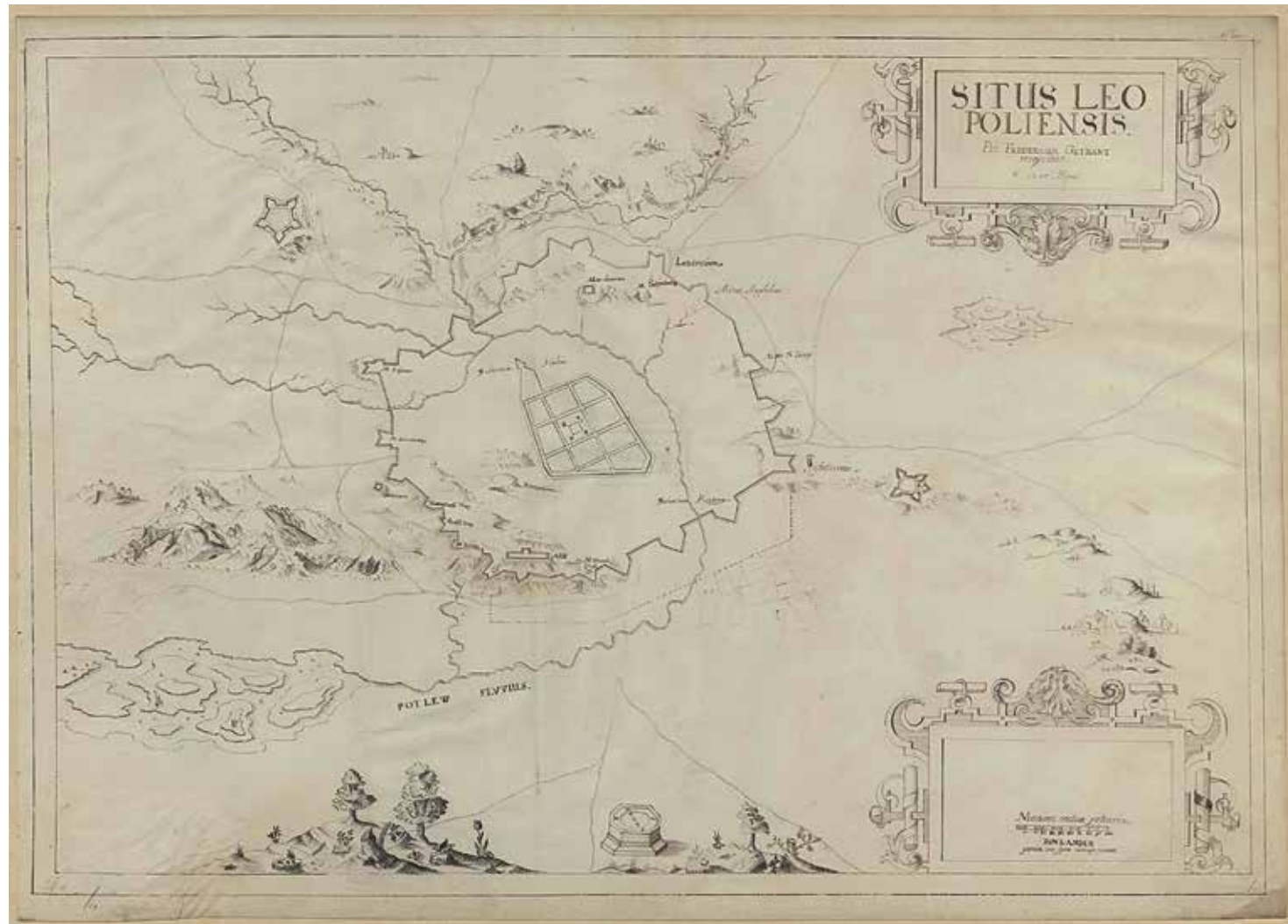
DATERING: 1635.

SERIE: Band 28: Topographica practica (Getkant).

REFERENSKOD: SE/KrA/0414/0028/0005

URL: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/Ko024427_00001

208

ПОРОГИ ДНІПРА І КОДАК

Назва: “Demensia Fortecy Na Kodackie Porohu. [Kudach vid Dniepr/Vorusthenes.]” (Див. Ілюстрацію 8. Мапа 8). Автор той самий: Фрідріх Гетконт (у співпраці з Г. Бопланом). А от з датуванням виникають труднощі. Архів вказує період 1634–1639 років. Але виникає питання, чи це перший варіант фортеці середини 1630-х, яку зруйнував І. Сулима? Нагадаю, що перший раз Кодацька фортеця була зруйнована козацтвом під проводом легендарного Івана Сулими в 1635-му році. Про нього чимало істориків пишуть як про героя, що звільнив християнських невільників з турецької неволі, був нагороджений золотою медаллю Папою Римським (наприклад, у С. Плохія описані такі дані), а в 1635 році пошкодив тільки-но збудовану поляками фортецю, що ускладнювала для козацтва чорноморські походи. Але більш імовірно, що це якраз той опис Дніпра, який Г. Боплан і Ф. Гетконт зробили під час експедиції 1639 року.

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 8. МАПА 8

TITEL: Demensia Fortecy Na Kodackie Porohu. [Kudach vid Dnjepr/Vorusthenes.]

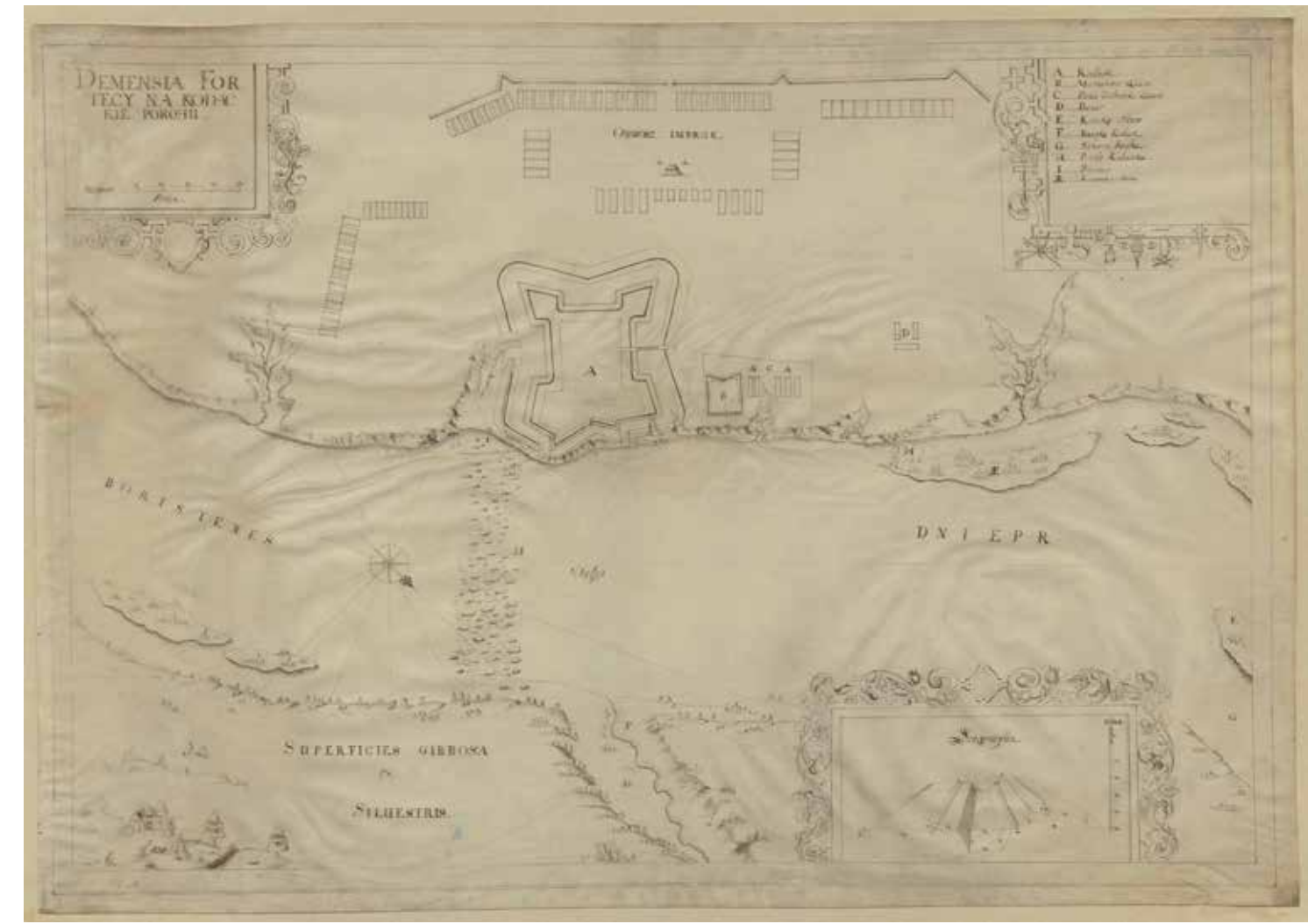
DATERING: 1634-1639.

SERIE: Band 28: Topographica practica (Getkant).

REFERENSKOD: SE/KrA/0414/0028/0013.

URL: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/Ko024435_00001

209

«УКРАЇНСЬКА ГЕОГРАФІЧНА МАПА» (TABULA GEOGRAPHICA UKRAINSKA)

Перша в історії мапа, яка носить таку назву і є важливою віхою нашої історії. В шведському архіві вона підписана як “Tabula Geographica Ukrainka. Ukraina. Dnjepr (söder om Tjernobyl), Don och Donaus utflöden i Svarta Havet, Krim. Poltava. Tekinia/Bender vid Dnjestr” (*Див. Ілюстрацію 9. Мапа 9.*).

Кидається в очі орієнтація: південь вгорі. Але ще більш цікавим є продовження античної традиції, яку ми описали вище, зображувати кордони від Дунаю (Danubius) до Дону (Don), від Чорного моря (Pontus Euxinus) до верхів'я Прип'яті (Prjpec) над Чорнобилем (Czernobel). Цікаво, як сотні років до того, так і майже 400 років після написання цієї мапи, кордони нашої землі лишаються тими ж.

У зв'язку із чим варто згадати про одну з найвизначніших постатей української історії, яка постраждала якраз за звернення уваги на подібні факти з історії картографії, М. Г. Вавричин, авторку цілої низки праць, серед яких виділяють два томи «Україна на стародавніх картах».

Сталося це на «II Всесоюзній конференції з історичної географії Росії», що проходила у Москві в листопаді 1980 р. Марія Григорівна виголосила доповідь «Маловідомі карти України Г. Боплана» про віднайдену польським науковцем С. Гербстом збірку з 11 карт Боплана у фондах Іданської міської бібліотеки (три з яких ми навели вище). У своєму виступі дослідниця охарактеризувала незнану картографічну спадщину видатного француза і докладно означила межі українських земель – так, як їх визначив картограф на кожній карті. Ці межі явно не збігалися із кордонами, які малювали в політично мотивованій історіографії московські історики тієї доби.

Найбільш точно і повно відобразивши українські території, французький інженер і картограф XVII ст. одним з перших запровадив доєвропейської картографії назву «Україна» на позначення окремої географічної та політичної одиниці, обшири якої простягаються від Московії до Трансільванії. Марія Вавричин просто нагадала про історичні українські кордони, що їх так ретельно зафіксував Гійом Левассер де Боплан, а також, зібравши відомості про перевидання його карт за кордоном, довела зацікавлення Західної Європи Україною у XVII ст. Московський дебют української дослідниці настільки вразив учасників конференції своїм вільнодумним поглядом на українські історичні кордони, історичну політичну географію та українські етнічні землі, що один із присутніх радянських професорів прямолінійно заявив: *«Нам нужны границы Советского Союза, таких карт границы Украины не нужно»*. Для Марії Вавричин цей виступ став рубіжним, поставивши її перед непротим вибором: або погодитися із «всесоюзним» баченням української історії, або відмовитися від написання вже затвердженої теми кандидатської дисертації «Картографічні джерела з історії України XV–XVII ст.», з якою була прикріплена до Інституту суспільних наук АН УРСР, і писати «в шухляду». Вона вибрала останнє. Тривалий час Марія Григорівна не публікує власних досліджень з історичної картографії. Підготовлені статті «Географічні карти XV–XVII ст. як джерело для історико-краєзнавчих досліджень», «Нові картографічні джерела до історії України XVII ст.» так і залишилися в рукописах. За те, що ми можемо спокійно і неупереджено тепер висвітлювати, демонструвати скановані копії

Вавричин М. Комплекс карт України Г. Боплана та їх збереження в бібліотеках Європи // Картографія та історія України: Зб. наук. праць. – Львів; Київ; Нью-Йорк: Видавництво М. П. Коць, 2000. – С. 18–22.

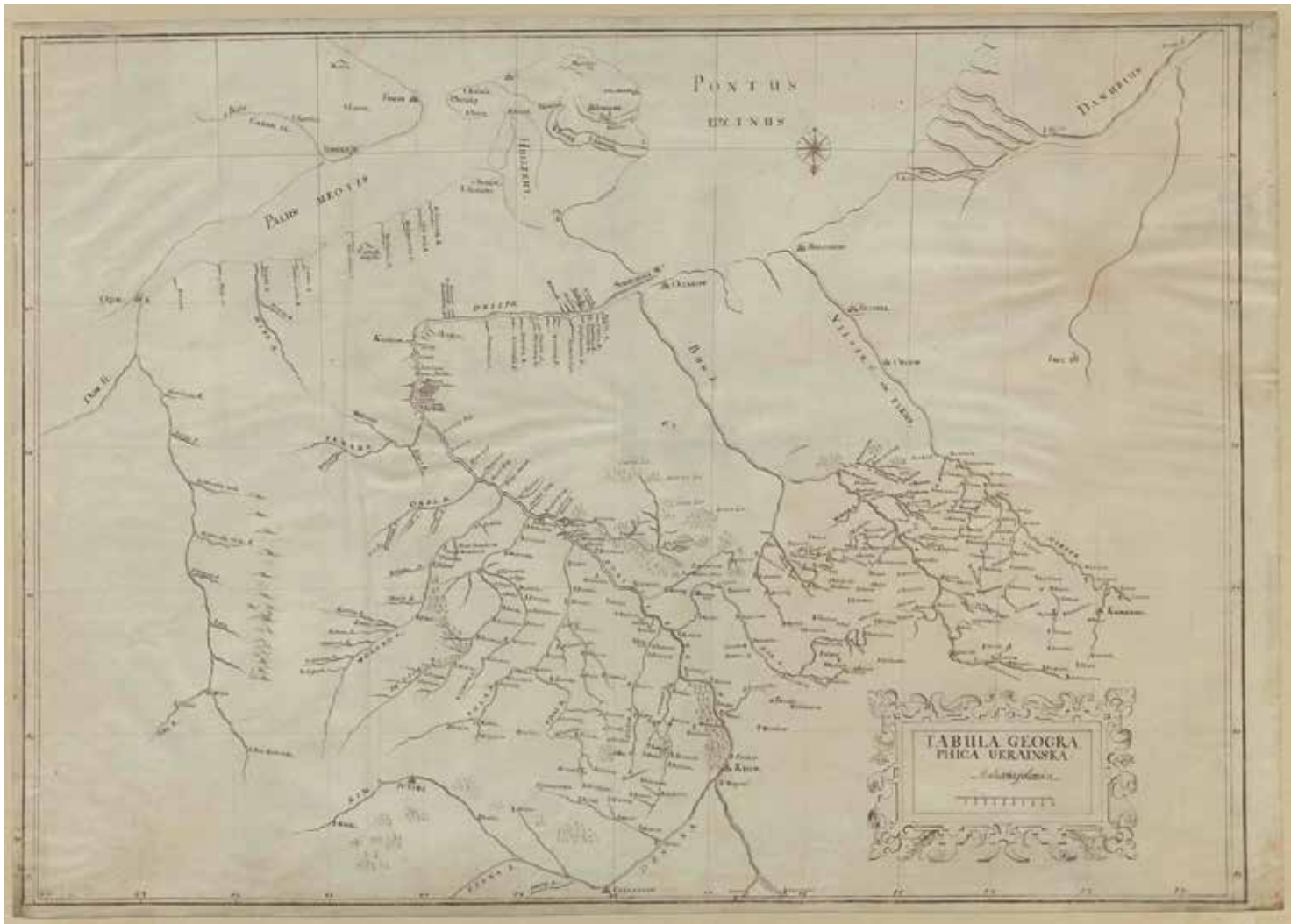
і посилання на архіви, в ті часи вона мусила поплатитись десятком років своєї кар'єри. Допоки нарешті не була проголошена незалежність України і вона змогла вільно публікувати свої наукові праці. Серед яких і аналіз цієї, що підтверджувала її думки про кордони.

Карта має такі розміри: 44,5 x 62,5 см; масштаб 1 : 1 500 000. На ній вперше позначено і названо 13 порогів Дніпра. Фіксує 275 назв населених пунктів, 80 назв рік, 4 назви островів, 13 назв порогів, 4 назви лісів та ін.¹⁴.

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 9. МАПА 9

TITEL: Tabula Geographica Ukrainka. [Ukraina. Dnjepr (söder om Tjernobyl), Don och Donaus...
DATERING: 1634-1639. SERIE: Band 28: Topographica practica (Getkant).
REFERENSKOD: SE/KrA/0414/0028/0015.
URL: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/Koo24437_00001

211

«ОПИС УКРАЇНИ» Г. БОПЛАНА, ЯКИЙ ЗМІНИВ ІСТОРІЮ

На середину XVII ст. в західній Європі одна за одною виходять книги про нашу країну, проводяться численні дослідження, пишуться дисертації, присвячені Україні і козакам. Інтерес до цих земель, українського народу, козаків стає виразно актуальним в контексті світових процесів та фундаментальних змін, що відбуваються на європейському континенті.

Ми знаходимо це у Жільбера де Ланнуа і Амброджо Контаріні (XV ст.), Мартина Кромера та Мацея Стрийковського (XVI ст.), французького дослідника і археолога Блез де Віженера, італійців Джованно Ботеро та Алессандро Гваньїні (70-ті рр. XVI ст.), німецького торговця Мартіна Груневега¹⁵, посла австрійського цісаря до козаків Еріха Лясоти (кінець XVI ст.), арабського мандрівника Павла аль-Халябі (знаного у нас як Алеппського; відвідав Київ у 1654 і 1656 рр.), дипломата П'єра Шевальє (який видав книгу про Україну і захоплено писав французькому послу Viscount de Vregy про героїчні європейські походи козаків). Зокрема, в своєму листі-присвяті до книги він згадує про перший французький похід, коли "La Gazette" в 1636 р. містила дещо шокуюче повідомлення:

«5000 козаків...перетнули Польшу, Сілезію, Богемію, Нижню Баварію, Франконію...провели довгий час навколо Нюрнберга...Потім нарешті перетнули Рейн у Вормесі, перетнули нижній Пфальц і Мозель у Трірі, і тепер прибувають до Люксембурга...»¹⁶.

Він також знав про їх участь у підкоренні Москви в 1604–1610, 1618, 1632–1634 роках, про козацьке господарювання у Чорному морі на початку XVII ст. (похід на Варну (1606–1608, 1612), Перекоп і Очаків (1607), Білгород, Ізмаїл (1609), Трапезунд і Синоп (1614, 1616), Стамбул (1615, 1616), Кафу (Феодосію) (1616)), порятунок Європи у війні проти османів під Хотином в 1621 році, про участь в Тридцятирчній війні тощо. Також в листі ми бачимо і згадку про запланований другий похід Хмельницького і його козацького війська у Францію. Припускається, що мова може йти про події 1645–1646 років, коли між старшиною і французькими посланцями було досягнуто згоди щодо всіх умов такої співпраці, але в останній момент Хмельницького і козаків щось зупинило (можливий напад османів, наприклад). Як писав про це польський історик К. Квятковський, який досліджував біографію Владислава IV: «Король категорично відмовився надавати дозвіл на найм з числа польського війська... передавав це питання Сенату, але і там не змогли досягти будь-якого рішення... крім того, що найм приватного війська на території РП не може бути забороненим для французів».

У низці інших праць XVI–XVII ст. також бачимо описи нашої країни, чим ближче в часі – тим більше.

Але найбільш відомою в Європі стала книга «Опис України», яку старанно збирав з 1630-х по 1648 рік Г. Боплан. Саме докладна розповідь про історію, побут, звички і особливості народу країни, яку він сам називає “Ukraine”, остаточно утвердили в Європі цю назву. Його робота багато разів перевидавалась і перекладалась різними мовами. Інтерес до неї не згасав і багато століть опісля, коли подібних праць і описів про українців та Україну стало значно більше. Справа у витонченому стилі автора, в простій і зрозумілій для багатьох манері викладу, а також і в тому, що він за 17 років особисто відвідав і побачив велику частину того, що потім описав.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

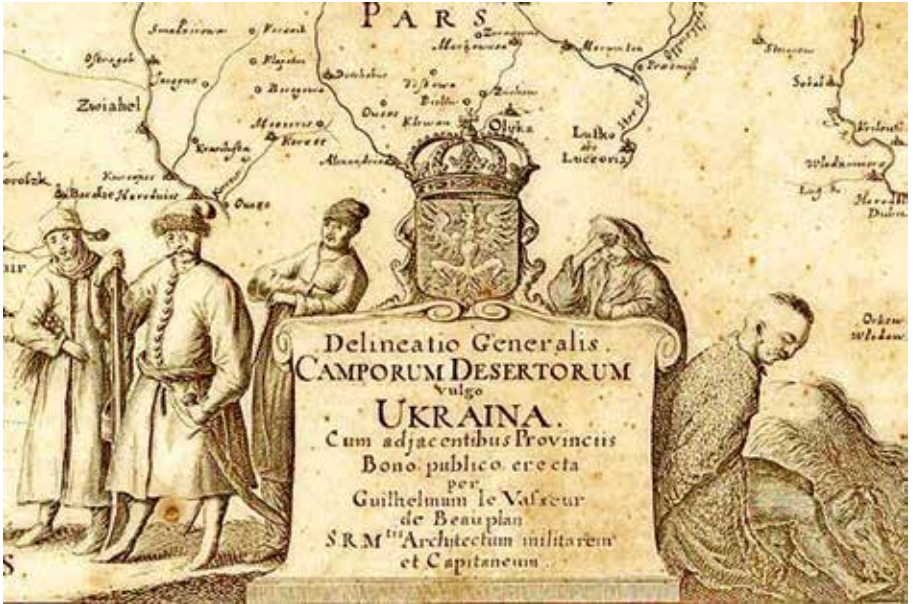
Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Г. Боплан, «Опис України», 1660 р.

Сам Гійом у посланні Яну II Казимиру описував результат своєї праці так: «Опис...України [d'Ukraine], розташованої між Московією [Moscovie] і Трансильванією, яку Ваші попередники здобули для Вас п'ятдесят років тому і розлогі рівнини якої стали настільки ж родючими, наскільки пустельними були досі. Це – нове королівство, яке віднедавна значно зросло...

Про це я можу говорити з цілковитою впевненістю, оскільки був очевидцем цього упродовж сімнадцяти років, протягом яких мав честь перебувати в даний час на службі двох останніх покійних королів... За цей час я заклав основи більше п'ятдесяти значних слобід [solobodes], що стали начебто колоніями, з яких за короткий час утворилося понад тисячу сіл внаслідок росту кількості нових поселень. Цей люд, спрямувавши всі свої турботи на благо Вашої держави, розсунув досить далеко її кордони і доклав стільки зусиль, щоб обробити неродючі землі, які він там зустрів, що тепер їх дивовижна родючість складає найбільший прибуток Вашого королівства...

Якраз на цій топографічній карті Ви можете за мить оглянути з будь-якої точки цю простору землю України, володіння якою є для Вас таким же славним, як і вигідним. З огляду на положення можна судити про її значимість, а з політичних і державних міркувань – спрямуватися більше, аніж будь-коли до продовження важливого наміру щодо її розширення, втілення якого може помножити нескінченну кількість дорогоцінних оздоб Вашої королівської корони»¹⁷.

Цей опис автора цілком вводить нас в контекст історичних подій. Але тривалий час лишались нез’ясованими точні дати і кількість створених французом карт. Вирішити це питання змогла М. Вавричин, яка у співпраці із вже згаданим проф. А. Б. Перналем провела велику пошукову роботу (відрядження до Варшави, Кракова, Іданська), метою якої було виявлення збережених примірників карт України Боплана у бібліотеках і архівах країн колишнього Радянського Союзу та Європи. Об’єднаними зусиллями цих двох науковців було встановлено, що вцілілих примірників карт Боплана значно більше, ніж вважалося на підставі даних польських та російських дослідників. Учені виявили 14 оригінальних примірників

^[1] С. 23–25, Г. Л. де Боплан. Опис України.

^[2] Пер...з фр. Я. І. Кравця, З. П. Борисюк.

^[3] Київ, 1990

Генеральної карти України (виданої у Гданську 1648 р. – 7 примірників, і стільки ж примірників другого видання цієї карти, здійсненого в Руані й доданого до «Опису України» 1660 р.) та 12 оригіналів Спеціальної карти України.

Завдяки цій праці вони отримали повний перелік карт французького картографа середини XVII ст., чітке уявлення про місце і кількість збережених оригіналів створених ним карт України та варіантів кожної, інформацію про їх хронологію; дізналися про послідовність складання і як змінювалося на них картографічне зображення у напрямі розвитку й удосконалення. Публікацію факсиміле Спеціальної карти 1650 р. із цінним довідковим апаратом та складеними покажчиками, в яких назви географічних об’єктів ідентифіковано відповідно до сучасного адміністративно-територіального поділу, проф. Я. Дашкевич вважав одним із найбільших документальних внесків у дослідження бопланіани¹⁸.

Ця мапа в шведському архіві носить назву “Delineatio Generalis Camporum Desertorum vulgo Ukraina. Cum adjacentibus Provinciis”, датується 1648 роком та орієнтована так, що південь і Чорне море – зверху (де звертає на себе увагу старанно доданий Крим) (Див. Ілюстрацію 10. Мапа 10). Південно-західним сусідом показано Валахію (Walachia). Ліворуч від України, на сході, підписано назву Московії (Magni Ducatus Moskoviae Pars). Випадково чи ні, але саме цей фрагмент карти кимось пошкоджений. Північніше - “Severiae Ducatus” та “Terra Czernichoviensis”. Які тут показані як окремі землі. Причина цього усталеного явища пояснена вище в тексті статті. Північним сусідом показані землі “Magni Ducatus Lithuaniae Pars”. А от на заході показана окремою територією земля Галичини, яка підписана як “Russia pars”. І в черговий раз підтверджує аргументовану вище думку, що майже до середини XVIII ст. в європейській історіографії простежується тенденція до дрейфу назви «Русь» з Києва на захід (а не на північний схід, ближче до монголів, як бездоказово намагались переконувати багато століть московські історики). Бо, як відомо, західні землі і Київ почали своє звільнення від ординців ще з 1320-х років, а Московія зробить це на століття пізніше. Так і тут, станом на 1648 рік головним містом “Russia” є Львів.

Після смерті В. Гондіуса Боплан втратив зв’язок зі своїми картами України. Тому до другого видання «Опису України» 1660 р. він додасть оновлену Генеральну карту, наново гравійовану іншим гравером. Тоді назву карти буде змінено, наближено до назви «Опису України» – у заголовку вперше зазначено, що на ній відображена «Україна від кордонів Московії до Трансільванії». Саме ця друга стала більш відомою, ніж описана нами 1648 року. Але як ми могли побачити, доробок його значний і кожна з них заслуговує уваги і вивчення в шкільній програмі:

«Відомо 23 оригінальні картографічні твори Боплана, присвячені Україні, не враховуючи їх варіантів. Це – план Коцацької фортеці (1639 р.), Українська географічна карта (1639 р.), Генеральна карта України (1648 і 1660 рр.), Спеціальна карта України (1650 р.), карти Дніпра (опубліковані 1662 р.), 12 карт-ілюстрацій до «Опису України» (1652 р.). Усі вони зберігаються у шістнадцятьох бібліотеках чотирнадцяти міст, що належать вісьмом державам Європи. В Україні є примірник Генеральної карти України 1648 р. з доповненнями про події 1649 та 1651 рр. (у фондах Одеського краєзнавчого музею) та примірник цієї карти 1660 р. у складі «Опису України» Боплана 1660 р. (у фондах ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України)¹⁹.

Тут же, в шведському архіві, ми маємо можливість бачити примірник 1648 року.

18 За матеріалами праць М. Халак.

19 Вавричин М. Комплекс карт України Г. Боплана та їх збереження в бібліотеках Європи // Картографія та історія України: Зб. наук. праць. Львів; Київ; Нью-Йорк: Видавництво М. П. Коць, 2000. – С. 18–22.

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 10. МАПА 10

“Delineatio Generalis Camporum Desertorum vulgo Ukraina. Cum adjacentibus Provinciis”.
Persons: Guillaume Levasseur de Beauplan.

TITEL: Ukraina. DATERING: 1648.

REFERENSKOD: SE/KrA/0403/33/018.

URL: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/Koo021633_00001

УКРАЇНСЬКА ШЛЯХТА НА СТОРІНКАХ ІСТОРИЧНИХ МАП

В Держархіві Швеції зберігається «Нова і тепер вперше видана карта боліт Полісся, яка всупереч загальному переконанню географів показує, що вони досить обжиті, придатні для обробітку, доступні. Через автора Даніеля Цвіккера, доктора медицини, і старанням Вільгельма Гондіуса, гравера Й[ого] К[оролівської] М[илости] короля польського й ін. У Гданську 1650 року».

(Див. Ілюстрацію 11. Мапа 11)

Як видно з назви, цю карту вигравіював гданський гравер Вільгельм Гондіус у 1650 році, тобто майже одночасно з картами Г. Боплана. Вона пов’язана з історією Поділля і його знаних героїв.

Біля Києва (Kijow), на рівні Печерська, який тоді позначався як окремиий населений пункт, міститься цікава легенда:

«Печери. Крипти або подвійні підземні ходи, звані печерами, а саме св. Антонія і св. Феодосія, які вважаються покровителями Києва [Kuovi]; у них русини [Rutheni] зберігають нетлінні мощі своїх святих і показують богомольцям з переліком див, про які можна довідатися з видань (найбільше, як вважається, є в Патерику). Це і нами колись було оглянуто, коли самим митрополитом б[лаженної] п[ам’яті] найсвітлішим паном Петром Могилою ми були викликані для опіки над його дорогоцінним здоров’ям».

З лівого боку вказано, на чие замовлення і чиїм коштом була виконана та видана: *«Мужам славетним, ясновельможним і шляхетним, панові Юрію Немиричу, київському підкоморію, панові Владиславові Немиричу, овруцькому старості, і панові Стефанові Немиричу – рідним братам, дідицям Чернихова, Горошок, Норинська і т. д. Для пошани своїх опікунів і прибічників пожертвував, подарував і присвятив автор і гравер»*.

Фактичним замовником виступив перший із названих – Юрій. Це видатна і багато в чому недооцінена персона нашої історії. Якщо коротко, то він був одним з найбагатших людей Київщини, воював у польському, шведському і козацькому військах, мав видатні здібності математика, написав кілька глибоких наукових текстів, уклав договір зі Швецією, за яким визнавалась незалежність української держави, розробив і намагався захистити договір про створення чогось подібного до Європейської Унії, був однаково ненависний полякам і московитам, за що і був убитий.

Якщо більш розлого, то український шляхетський рід Немиричів прослідковується в архівних документах Київщини з 1528 року. Батько нашого героя – Степан (помер 1630 року), був київським підкоморієм, високоосвіченою людиною, у свій час навчався в Альтдорфському і Базельському університетах, брав участь в укладанні Куруківської угоди 1625 року. Тому і сина відправив на навчання в Європу, де здобував знання в університетах Лейдена, Базеля (1630р.), Парижу, можливо ще й Оксфорда, Кембриджа і Амстердама²⁰. Пізніше став одним із засновників академії у Киселині на Волині. Володів великими маєтками і на Правобережній, і на Лівобережній Україні, утримував надвірні війська, на чолі яких брав участь

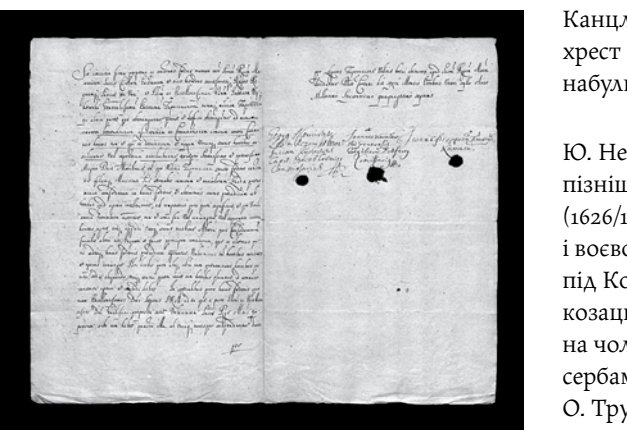
■ Віллем Хондіус або Віллем Хондт [бл. 1598 в Гаазі – 1652 або 1658 у Данцігу (Гданськ)] – нідерландський гравер, картограф і художник, який більшу частину свого життя провів у Польщі. Джерело: www.en.wikipedia.org/wiki/Willem_Hondius

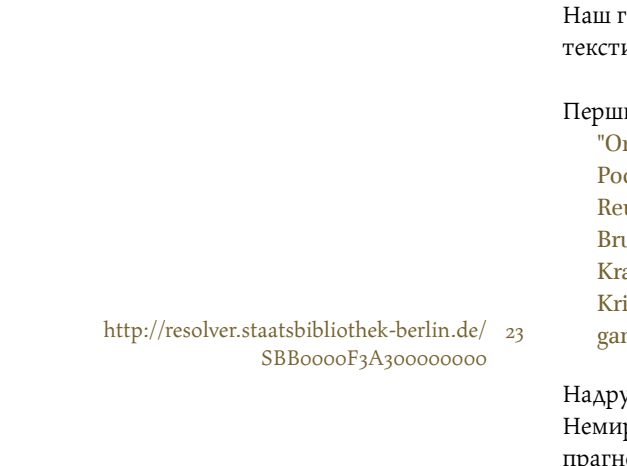
²⁰ Як я писав у дослідженні про навчання українців в європейських університетах тієї пори, в різних джерелах є різні дані і деякі розходження.

Жук В. Юрій Немирич – визначний український державний і політичний діяч середини XVII століття // Гадяцька унія 1658 року: контраверсії минулого і сучасність: збірник статей за матеріалами Міжнародної наукової конференції (4–5, 16–17 вересня 2008 року). Полтава: ПОІППО, 2009. – 184 с.

²¹ https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/R000048o_00261

Україно-шведський договір 1657 року. ■ Джерело: Державний архів Швеції

²³ http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0000F3A30000000

у переможній польсько-московській війні 1632–1634 років та у війні зі Швецією. Ю. Немирич був київським підкоморієм (суддя станового шляхетного суду)²¹. Згодом перейшов на українську службу, був щирим прихильником політичних планів Б. Хмельницького, а ще більше європейської інтеграції наших земель на вигідних умовах. Тому вів тривалі переговори зі шведським урядом, які завершилися підписанням Корсунської угоди 1657 року, за якою Швеція визнавала Україну (Військо Запорізьке) незалежною державою. Козацькі пропозиції до цього договору з підписом Юрія Немирича і Івана Богуна зберігаються у Держархіві Швеції²².

Немирич отримав звання полковника, а після смерті Б. Хмельницького підтримував І. Виговського. Тут і прийшов його зірковий час як автора важливих рішень і текстів, державного діяча. Він вже був відомим в Європі як автор, який видав в Парижі такі твори: «Розвідка про Московитську війну», який присвятив порівняльному аналізу політичного устрою Московії і Речі Посполитої (1632 р.), латиномовний трактат «Опис і виклад духовного арсеналу християн», поема «Паноплія» (1653) тощо. Але по смерті Богдана Хмельницького, де-факто став Канцлером Великого князівства Руського, розділив з Іваном Виговським важкий хрест державного керівництва, очолив зовнішню політику, а значить і тексти його набули вже державної ваги.

Ю. Немирич успішно завершив укладення договору зі Швецією. А ще трохи пізніше розробив проєкт Гадяцької Унії 1658 р. Молодший брат Степан Немирич (1626/1630 – 22.12.1684) отримав посаду генерала артилерії, пізніше каштелян і воєвода київський. Разом вони брали участь у Конотопській битві на р. Соснівка під Конотопом, яка відбулася 28–29 червня (8–9 липня) 1659 року. Об’єднані козацькі війська, очолювані гетьманом І. Виговським, з татарами і Мехмет-Герасм на чолі, а також доданими нечисленними поляками, німцями, угорцями та сербами, протистояли наступаючим московським військам, якими командували О. Трубецької та Г. Ромодановський. Московити зазнали болісної і ганебної поразки, залишили українські землі з великими втратами.

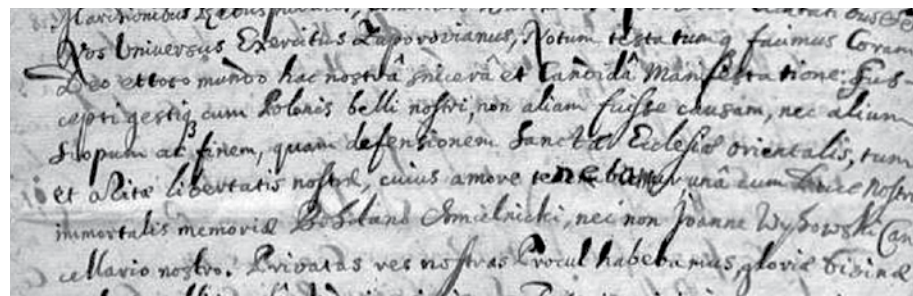
Наш герой встиг підготувати і видати два надзвичайно інформативні і важливі тексти, які багато можуть розповісти про історію країни.

Перший документ мені вдалося знайти в Staatsbibliothek zu Berlin: "Orationes Oder Reden/ Derer eine von dem Herrn Niemieryczen Kijowischem Podkomorzi Als Abgesandtem der Zaporowischen Kozaken und GroßFürstenthumbs Reußlandt/ den 23. Aprill dieses lauffenden Jahres. Die andere von dessen Herrn Bruder Steffan Niemieryczen Obr. über die Reuterey/ Commendanten des Schlosses Krakaw/ und Abgesandtem von der/ nach Außländischer Art dienendem Polnischen Kriegs-Heer; Auff diesem itzo wehrendem ReichsTage Vor Ihr. Königl. Maytt. und gantzem Senat, gehalten worden"²³.

Надрукований німецькою мовою в 1659 році, він є записом виступів Юрія і Степана Немиричів на Сеймі 13 (23) квітня 1659 року, де вони захищали європейські прагнення та разом з Матвієм Пацкевичем, Гаврилом Лісовським, Федором Виговським, Костянтином Виговським, Григорієм Лісницьким і Тимофієм Носачем очолювали українську делегацію для ратифікації Гадяцької Унії. 12 травня 1659 року українсько-польсько-литовська угода про Унію була ратифікована. Козацькі делегати зі свого боку, а король і сенатори зі свого,

клятвенно (присягою) завірили один одного у примиренні, а козаки також дали клятву вірності і послуху королю. Ян Казимир у останній день роботи сейму, 20 травня, видав грамоту «дворянам, старостам, чиновникам і всьому рицарству, обивателям і всім іншим людям будь-якого стану і статусу», у якій рекомендує панству у тих регіонах Литви й Польщі, «куди лише мова руська досягає», надавати законного статусу «грецькій релігії», щоб вона перебувала «при всій своїй безпеці, охороні і повазі» і «не відчувала... ні від яких конфесій утисків і зазіхань», суворо застерігаючи від порушення щойно ратифікованих пунктів і обіцяючи «без всякого зволікання» карати порушників. 30 травня вийшла королівська грамота про пожалування К. Виговському посади підскарбія Великого князівства Руського. Для нас у цьому документі важливим є задекларована королем позиція про фактичну фінансову самостійність Великого князівства Руського, оскільки К. Виговському надавалась влада «управляти, по його... розумінню і по правилам економії, всіма приходами, маєтками..., митами і всякими іншими, без винятку, державними доходами в трьох воєводствах: Київському, Брацлавському і Чернігівському..., встановлювати комори і прикомірки, призначати і звільняти митних писарів і збирачів своєю волею..., абсолютно таким способом, тому за тим же правом і звичаєм, як завідують і управляють скарбом Коронним і Литовським підскарбій коронний і підскарбій Великого князівства Литовського». Ян Казимир також оголошував, що «ми не маємо намір ніколи приєднати згадану вище управу ні до підскарбства коронного, ні до підскарбства Великого князівства Литовського, але підскарбство Великого князівства Руського на вічні часи буде окремо належати Великому князівству Руському» [як тоді вирішили назвати нашу державу Немиричі і Виговські, закладаючи фундамент від часів Русі і вказуючи на спадковість]²⁴.

Другий документ більш відомий. Його латиномовний рукопис зберігається у Шведському архіві в Стокгольмі, в спеціальному фонді під назвою "Cosacica"²⁵. Переклад українською мовою можна прочитати за посиланням²⁶.

Це звернення Війська Запорозького, як незалежної держави, до іноземних Володарів щодо пояснень розриву з Москвою, причин наступу московитів на козацьку державу, підступності їх у тому, прагненні зруйнувати незалежність і порушити договори, заклики до європейської спільноти не залишатися осторонь і спільно відповісти на військові зазіхання Москви в 1658 році: «МАНІФЕСТАЦІЯ. ВІД ІМЕНІ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО ДО ІНОЗЕМНИХ ВОЛОДАРІВ, ЩО ПОЯСНЮЄ ПРИЧИНИ РОЗРИВУ З МОСКВОЮ ВІД ЖОВТНЯ 1658 РОКУ». Уважне читання двох текстів і наведеної мапи допомагає кризь століття краще зрозуміти ті часи, думки очільників молоді держави, їх тяготи, турботи і прагнення. Зрештою, варто лише усвідомити, що кожен крок видатні політичні діячі нашої історії здійснювали, ставлячи на жереб не що-небудь, а власне життя. Тож кожна літера їх історичних конотацій вартує уваги і поваги.

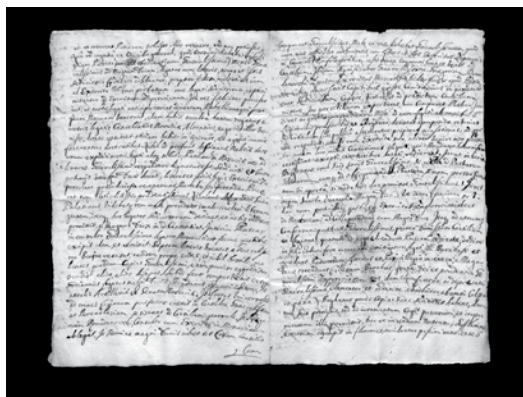

■ Oration oder Rede Welche der Herr Niemierycz Podkomorzy Kyowski etc. als Abgesandter der Zaporowischen Kosacken ... an Ihre Königl. Mayt. und die gantze Respublique der Krohn Pohlen ... den 23. April dieses lauffenden 1659sten Jahrs solenniter gehalten. Джерело: Берлінська державна бібліотека

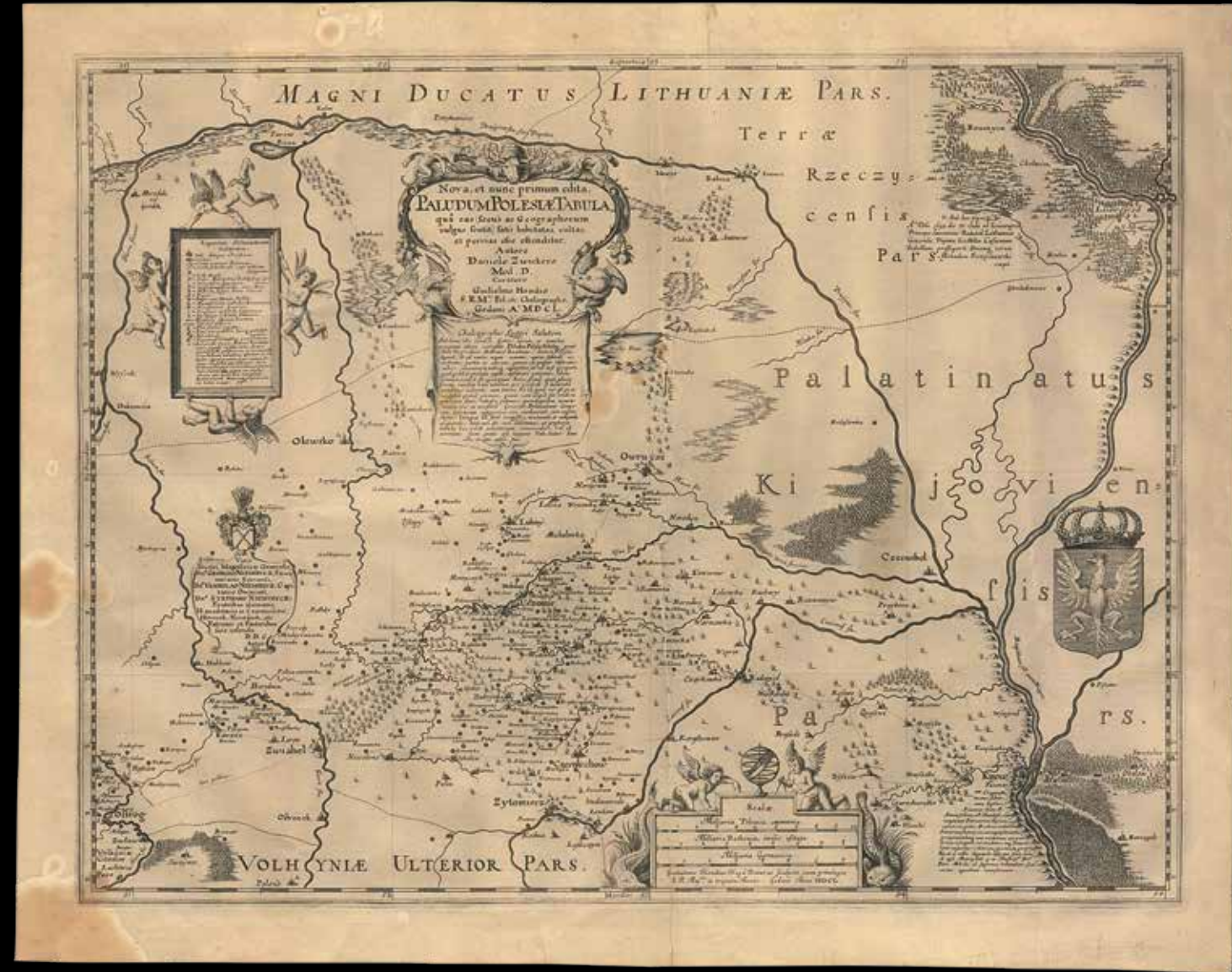
24 Бульвінський А. Г. Українська дипломатія на варшавському сеймі 1659 р. // Україна дипломатична. Науковий щорічник. К., 2003. Вип. 3. С. 257–270.

25 https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/R0000480_00018#?

26 <http://izbornyk.org.ua/suspil/sus102.htm>

■ Документи про переговори між Швецією та козаками 1655–1719 рр. Джерело: Державний архів Швеції

■ ІЛЮСТРАЦІЯ II. МАПА II

TITEL: Tabula Paludum Polesiae. DATERING: 1650.

Persons: Daniele Zwickero (1612-1678).

REFERENSKOD: SE/KrA/0402/29/B/001.

URL: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0020121_00001

ДНІПРО

Бопланові карти і «Опис України» роблять регіон популярним в Європі. Його напрацювання охоче і активно використовують інші, карти України множаться Світом, про козаків, які майже три століття були володарями Дніпра, почали писати дисертаційні дослідження в Європі. Досі першим таким вважалось авторство Й. Мюллера, яке було докладно описане та перекладене видатним істориком Ю. Мициком: «ІСТОРИЧНА ДИСЕРТАЦІЯ ПРО КОЗАКІВ, яку представлено у приміщенні філософського факультету на публічний розгляд під головуванням месера Готфріда Вайса з Торуні у Пруссії. Автор – Йоган-Йоахім Мюллер з Зоммерфельда у Сілезії, бакалавр філософії. У колегії великого князя 7 червня 1684 р. Лейпциг. Друкарня Крюгера»²⁷.

«Даний твір було написано і укладено згідно з тогочасними правилами. Латиномовний текст складався із вступу та 10 розділів-тез, кожен з яких у свою чергу поділявся на кілька параграфів. На початку кожного розділу звичайно проголошувалася якась теза, котра розвивалася і обґрунтовувалася у подальшому викладі... Мюллер спирався на широке коло джерел, написаних латиною, а також німецькою та польською мовами, серед яких слід назвати, в першу чергу, історичні, географічні та юридичні праці Х. Гарткноха, Р. Гайденштайна, Й. Гербінія, Й. Ю. Марція, Й. Пасторія («Війна скіфо-козацька», «Флорус польський»), Ш. Старовольського. Крім того, були використані твори античних (Катон, Пліній Старший, Сенека, Ціцерон), середньовічних (Клюверій, М. Кромер) авторів, а також істориків XVII ст. (Я. Собеський, М. Баудранд, Х. Бекман, Ф. Лойтхольм фон Франкенбург, А. М. Фредро, «Європейський щоденник» – латиномовна фундаментальна хроніка, видрукована 1669 р.), упорядників словників східних мов М. Беренгера, Фр. Менінського та ін. Частина з цієї літератури давно забута і знайти деякі примірники можна лише у сховищах далекого зарубіжжя. Твір Мюллера, як було характерно для тогочасної історіографії, принаймні для значної кількості історичних творів, має компілятивний характер. Ось чому основна частина свідчень дисертації запозичена з ранішніх творів... Хоч Мюллер перебільшує значення вихідців з різних країн у формуванні козацтва, однак визнає основну роль українців... [пише], що цей процес формування козацтва почався після монголо-татарського нашествия на Україну 1238–1241 рр... Провів цікаві аналогії з історичними явищами інших регіонів світу»²⁸.

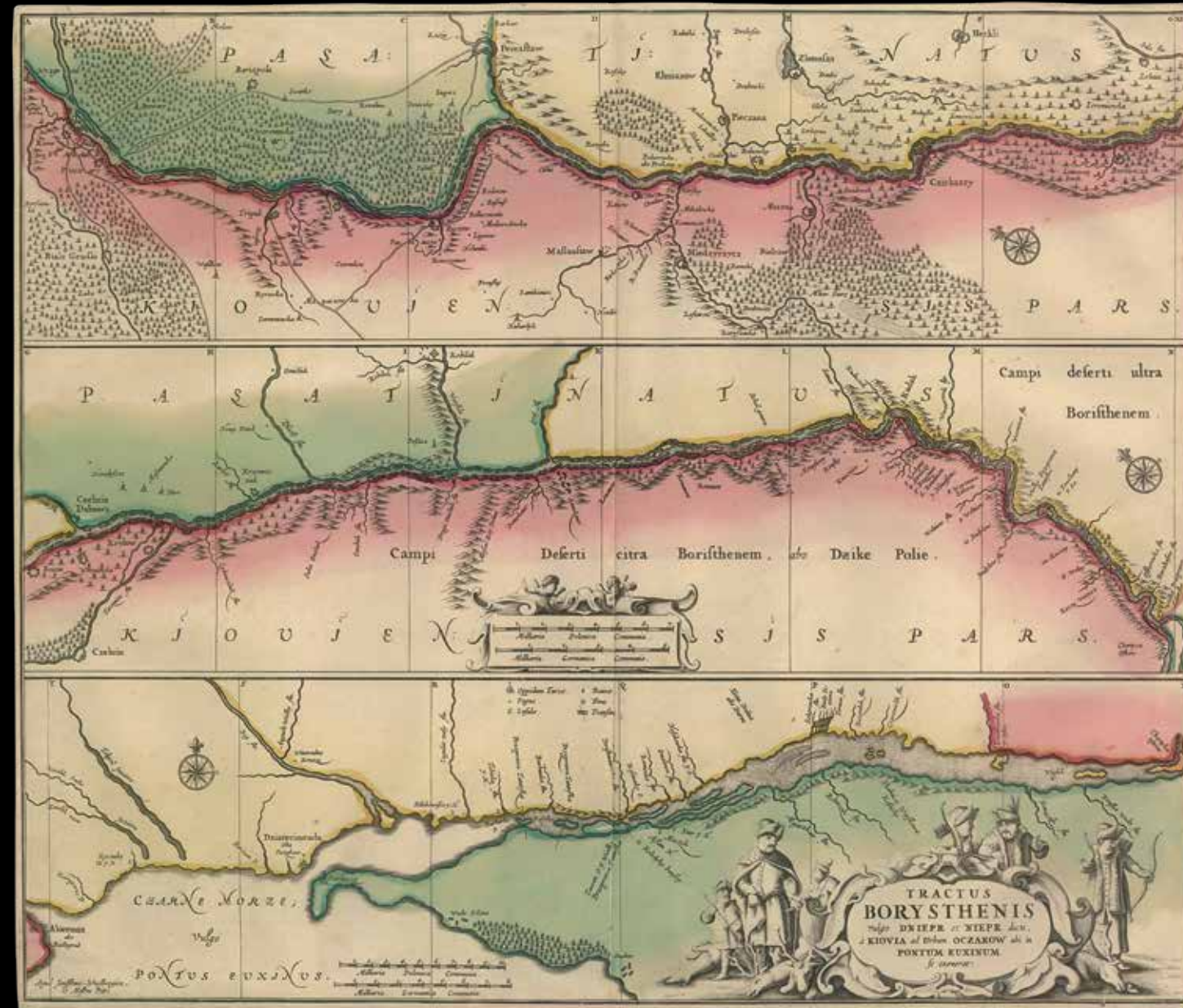
Дисертація тривалий час вважалась першою такою про козаків. Бо майже нічого не було відомо про ще більш ранню, 1653 року, вченого з Торуні Арона Бліверніца (Aaron Blivernitz, 1629–1701), яка має назву “Dissertatio juridico-politica de Cosacis an satius sit ad finiendum bellum Poloniae civile, rebelles Cosacos Marte prosequi, eosque funditus extirpare, An vero Arte et perpetuis induciis cum eisdem pacisci” (Лешно, 1653).

«Юридико-політична дисертація про козаків, як ліпше покласти край громадянській війні у Польщі: Марсом гнати повсталіх козаків та ґрунтовно їх викоринити, чи все ж Майстерністю та продовжуваними перемир'ями дійти з ними згоди».

Серед авторів книги опинились і обидва причетні до віднайдення цієї дисертації, тому вперше коротко згадаємо про це. Ігор Полуєтков першим серед українських дослідників відшукав і замовив в Університетській бібліотеці міста Гетінген (Німеччина) оцифрування оригіналу дисертації (про що свідчить квитанція:

27 Мюллер Й. -Й. Исторична дисертація про козаків. – Всесвіт, 1988., № 6, С.131–137. Київ.

28 Мицик Ю., Мюллер Й. -Й. Исторична дисертація про козаків // Козацтво, 1993 р., № 1, С. 43–54

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 12. МАПА 12

TITEL: Tractus Bonysthenis, vulgo Dnieper, á Kiovia ad Udbern Oczakozo, ubi in Pontum Euyinum se exonerat. Persons: Joannes Janssonius van Waesbergen, Mosem Pitt.
REFERENSKOD: SE/KrA/0403/34/B/031.
URL: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0022224_00001

11. Februar 2020, AUFTRAGS-NR. 20200130_055, SAP Nr.8100766). А Олександр Малишев здійснив повний переклад її тексту, який найближчим часом буде опубліковано і введено в науковий обіг (Див. Ілюстрацію 13).

Тут наведемо один з уривків перекладу О. Малишева праці А. Бліверніца:

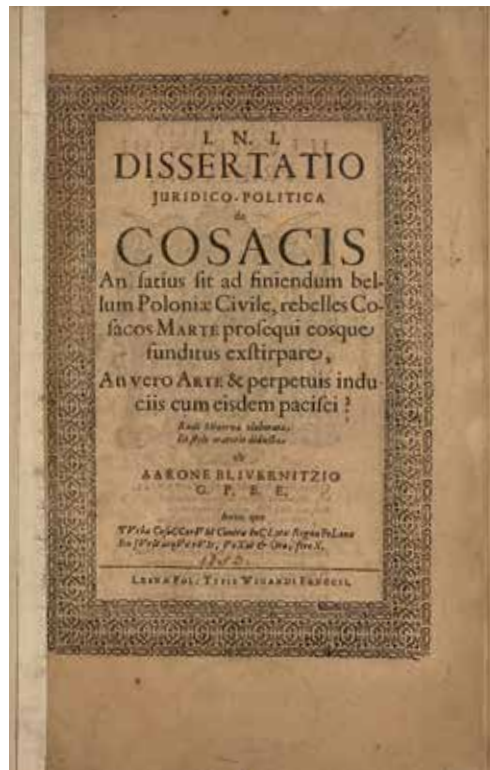
ПРО ЗБРОЮ, НАЛЕЖНУ НАЙЯСНІШОМУ ПОКРОВИТЕЛЕВІ

Герб: Стріла Божого спасіння! Лук немов виблискує поміж туманами!

Стріли у собі несеш, наставнику наш найгідніший!
З Марсова роду зродивсь, сьй же по праву тепер!
Швидкі списи Твої з чеснот дідичної моці –
Знак оборони для нас і благоденства всього.
Скільки вже раз ці списи ворожі навали спиняли,
Та проганяли від нас тигрів великі юрми,
Знову Орк розревівсь на країну нашу повсюдно
Й досі жадає ще Хмель знищити весь наш нарід.
Брядає зброя Твоя, о вождю, борні Тобі вдосталь!
Знову за власний народ крицю й молитву несеш.
Тож за заслуги Тебе похвали й добра слава наспіють,
Зброя ж Твоя до твердинь вічних небесних злетить.

Єдиним українським істориком, який згадав про існування цієї дисертації, був Д. Вирський. Серед іноземних авторів треба виділити К. Friedrich, яка першою і поки єдиною надала уривки з дисертації А. Бліверніца, а також короткий її огляд. Сподіваємось, що привертання уваги до цієї праці, а також найближча публікація її перекладу сприятимуть інтересу істориків, спровокують вихід наукових статей та публікацій, а також додадуть нових знань для кращого розуміння Козаччини – європейського феномена тих століть.

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 13

Дисертація А. Бліверніца про козаків.
Джерело: Приватна колекція,
фото Ігоря Полуектова

Знак Йоганна Янсоніуса (1588–1664) ■
Джерело: https://en.wikipedia.org/wiki/Jan_Janssonius

Байцар А. Назва «Україна» на картах 29
голландського картографа Йоганна
Янсоніуса (середина XVII ст.) //
режим доступу: <http://baitsar.blogspot.com/2017/08/xvii.html?pref=fb>

Згадка про вказані дисертації була необхідна у зв'язку із акцентуванням уваги на тому, що наші землі і козацтво викликали інтерес не лише у мандрівників і торговців, але й отримали специфічну увагу європейських науковців, які присвячували цьому спеціальні дослідження. А також і для того, щоб показати, що європейські архіви досі приховують величезну кількість інформації і документів, які практично невідомі українським історикам, не знайшли відповідного опрацювання та оприлюднення. Саме тому такою актуальною є ця книга, яка розповідає про скарби шведських архівів та знайомить читача з цілим комплексом документів, які були невідомі або маловідомі українцям.

Повертаючись до аналізованої мапи, зазначимо, що в 1658 р. Йоганн Янсоніус (1588–1664) видав карту “Typus Generalis VKRAINÆ sive PALATINATUM PODOLIÆ, KIOVIENSIS et Braczlaviensis terras nova delineatione exhibens” (Генеральна карта України). А в 1670–1680 рр. його спадкоємець детально переопрацьовує 3-аркушеву карту Дніпра Г. Боплана, що вперше була надрукована Яном Блау у “Atlas Maior” (Амстердам, 1662 р.), та видає ось цю – “TRACTUS BORYSTHENIS vulgo DNEIPEPR et NIEPR dicti, à KIOVIA ad Urbem OCZAKOW, Moses Pitt” (Див. Ілюстрацію 13. Мапа 12).

Вона була надрукована у атласі одного із спадкоємців автора – Яна Янсона ван Весбергена, виданому спільно з лондонським книгарем Мозесом Пітом. З видавничою приміткою, яку ми бачимо в лівому нижньому куті мапи (Arud Janssoni-Waelbergios et Mosem Pitt), карта без змін у картографічному зображенні була опублікована бл.1670–1680р. Згодом плиту цієї карти, як і інші плити Яна Янсона, придбали амстердамські видавці Герард Вальк і його учень Петер Шенк старший. Близько 1690 р. вони опублікували карту, єдиною зміною на якій був затертий номер сторінки у правому верхньому куті і замінена видавнича примітка спадкоємців Янсона. Карта входила до багатьох збірних атласів кінця XVII – початку XVIII ст., зокрема й до атласу Й. Гоманна (1712 р.)²⁹.

NOVA TOTIUS REGNI POLONIAE MAGNIQ, DUCATUS LITHUANIAE CUM SUIS PALATINATIBUS AC CONFINIIS

Ще одна мапа невтомного Г. Боплана, яка також доволі цікава і художньо приваблива: «Нова карта всього Польського королівства, Великого князівства Литовського з їх воєводствами та їх межами докладно виконана Г. Левассером де Бопланом, С[вященної] К[оролівської] В[еличності] військовим архітектором і капітаном».

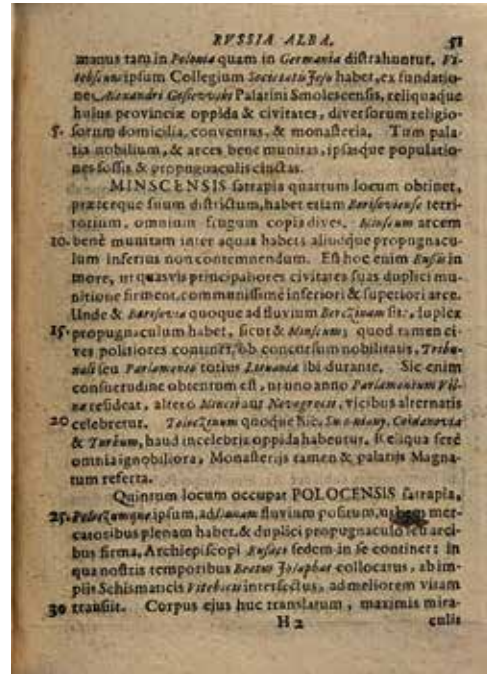
Оригінал був доданий до книги 1652 року “Simonis Starovolsci[i] Polonia, nunc denuo recognita et aucta...”. Його можна побачити на 11-й сторінці³⁰.

Ця карта в шведському архіві – більш пізня копія з праці 1651 року (Див. Ілюстрацію 14. Мапа 13). Напис «Україна» (UKRAINA) ми бачимо в центрі звичної території, біля Київщини. Біля Чигирини підписано Чорний ліс (Czarny Las), який традиційно позначений і виділений на всіх мапах з античний часів. Також бачимо і підписані цифрами 13 дніпровських порогів.

Звернемо увагу на Лівобережжя, яке традиційно було мало досліджене іноземцями, а тому часто підписувалось як «Дике поле», ледь не пустеля. Насправді, це більше через обмеженість інформації про життя того краю. Як писав Володимир Антонович в 1882 році в своєму творі «Епізод з історії міського самоврядування в Києві в XVI–XVII ст.»: в кінці XV століття черговий напад на південну частину Київщини військ Менглі I Герез залишив Переяславський повіт і лівий берег однією з земель, яка найбільше постраждала; повітове місто і його замок були зруйновані; населення або забрано, або бігло; залишалися тільки маленькі хутори і пасіки, сіл майже не лишилось. Землю ніхто не хотів брати ні за службу, ні у вилугу. Нарешті 1503 року Великий князь Литовський і Руський Олександр Ягеллончик грамотою, даною на ім'я київського воєводи, князя Дмитра Івановича Путятича, надав всю північну половину Переяславського повіту, по Трубежу і Супії, у вилугу, дворянину своєму Дашку Івановичу. Його ж син, черкаський і канівський староста Остафій Дашкович, легендарний розвідник і воїн, організував з козацтва надійну лінію оборони від набігів саме тут, надав новий поштовх заселенню цих земель. Так швидко з'явилися Басань, Биків і ще майже десяток сіл. Великі маєтності перейшли спадкоємцям і активно розвивались. Остафій Дашкович запам'ятався також як один з учасників військового походу на Московію 1521 року.

Цікаво, як європейці зображали і уявляли собі московитів (Див. Ілюстрацію 15). Ми це можемо бачити на ще одній цікавій мапі, яку підготував учень Гондіуса – Якоб Сандрарт в 1670-х роках. Тут надамо лише її уривок, щоб побачити два типи московитів: ліворуч – заможні, праворуч – звичайні мешканці Московії тих років.

Сусідами України на мапі показані (по за годинниковою стрілкою): Крим і кримські татари на півдні, Буджак, Молдавія, Валахія, Трансильванія, Угорщина, Русь червона (Russia Rubra) – Галичина, Польща, Литва, Сіверське князівство – на Півночі, ще вище нього показана Московія, а на сході, за Доном, сусідами була Азійська частина, де вздовж Азовського моря і Керченської протоки показана земля Черкесії (народ, що пізніше буде знищений московитами шляхом геноциду). Шкали лінійного масштабу milliaria: польські, німецькі, українські, московитські.

³⁰ <https://books.google.com.ua/books?id=yVfELey62eQC&pg=PA51&lpg>

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 14. МАПА 13

TITEL: Regnum Polonia et Ducatus Lithuaniae.
REFERENSKOD: SE/KrA/0402/29/A/001.
URL: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0019905_00001

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 15

Московити

ДЕ БУЛА ОКРАЇНА?

Ця мапа Московії цікава нам не лише тим, що біля Києва, в лівому нижньому куті, знаходимо Україну (Ukraine) (Див. Ілюстрацію 16. Мапа 14). І навіть не написом між Выборгом і Новгородом Великим – Ingrie (про незалежність якої все більше говорять сьогодні). Та навіть і не тим, що тут правильно вказано назву міста під Москвою, яке так і писалось раніше – Володимир (на честь Великого Київського князя Володимира Мономаха). Найбільш цікавим на цій мапі є напис біля міста Тула, де проходила т. з. «Засечная черта», який вказує на розташування тієї самої Окраїни (Ocraina). Власне, по «Засечной черте» вона і проходила.

Як бачимо, нижче напис «Мала Тартарія», який вказує на Кримські володіння і кочові орди. Ні в українській, ні в польській мові немає такого слова, як «окраїна». У нас є «околиця». Натомість таке слово є в російській мові. І його правильне застосування бачимо на прикладі цієї мапи, яка є копією більш ранньої роботи Ніколя Сансона, де назви «Україна» і «Окраїна» співіснують без будь-яких непорозумінь та позначають зовсім різні землі.

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 16. МАПА 14

TITEL: Ryssie Blanche ou Moscovie.

REFERENSKOD: SE/KrA/0403/31/A/019.

URL: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/Koo21232_00001

КАПІТУЛЯЦІЯ ПЕТРА І

Цей план розповідає про важкий період в історії України, після того як московити вирізали жителів Батурина, а також спалили та розграбували багато українських сіл і міст, щоб створити для наступаючих шведів важкі умови і випалену землю. В результаті цього найбільше постраждала саме Україна та її мешканці, а не шведи.

Про ті події писала і відома французька “Gazette”.

Наприклад, в №5, у новині за 15 лютого 1709 року (переклад Ігоря Полукетова):

«…Ми завжди перебуваємо у невизначеності щодо стану армій Короля Швеції та Царя [Московитів], які обидва перебувають в Україні [в тексті Ukraine, як і називала тоді європейська преса нашу країну]… Кажуть, що те, що спонукало цього Гетьмана [І. Мазепу] приєднатись до короля Швеції, полягало у тому, що Царем було повністю зруйновано країну Козаків, під приводом ускладнити життя шведської армії, і що Він подавав скаргу князю Меншикову, але з ним погано повелись. З тих пір Він роздратований, тому що Цар здійснивши напад і захопивши Батурин, що був резиденцією цього Гетьмана, забрав останню надію порозумітись, зруйнував все місто: прирікши те до смертей і знущань, за дуже жахливих обставин…»

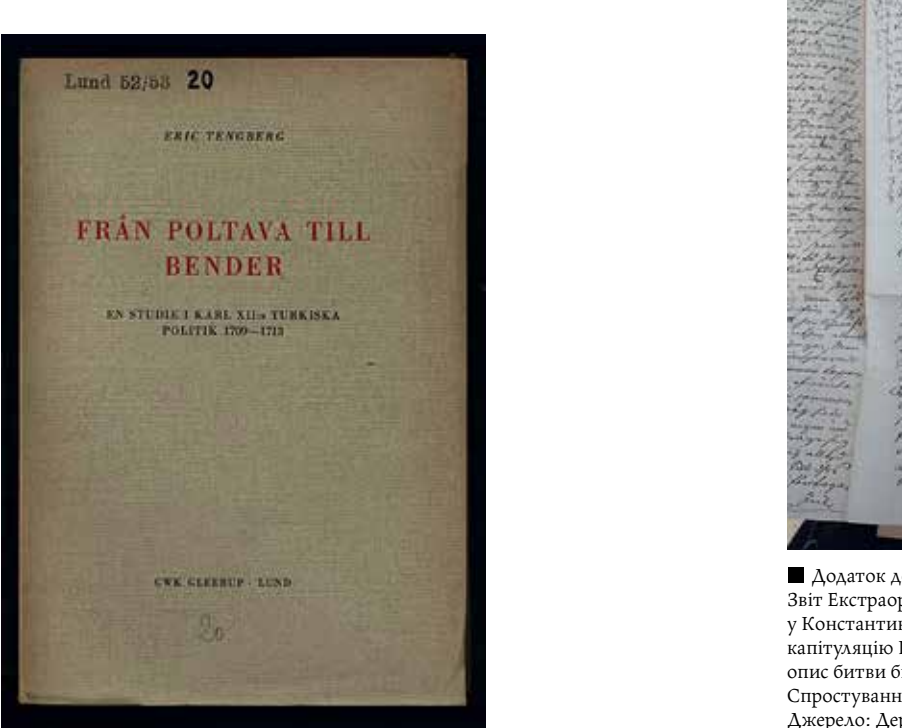
А опублікований в “Gazette” лист від 18 листопада свідчив:

«З України на Бористені…: руйнування, скоєні московитами на кордонах України, настільки налякали народ, що вони тікали до різних місць… У Стародубі були два полки Козаків, за якими наглядали московити, і ще один у Чернігові, куди Цар послав вісім тисяч людей, які зобов’язали полковника показати свою вірність. Вони змусили солдат працювати як рабів на укріпленнях. Також зруйнували всі будинки в межах досяжності, щоб ускладнити підходи. Вони вилучають і збирають якомога більше провіанту і не дозволяють в’їзду до міст Козакам…; також не довіряють один одному. Цар опинився в таборі у Новоградку, укріпленому містечку на Десні, …і він був більше збентежений повстанням Козаків, ніж шведською армією. Він послав кілька загонів кальмикських татар, щоб змусити Козаків до слухняності чи запобігти все більшому посиленню повстання. Гетьман Мазепа вирушив до Кримських Татар, щоб повідомити їх, що Він приєднався до короля Швеції і закликав їх прийти йому на допомогу щонайменше з сорока тисячами людей. Він також закликав до цього і Запорозьких Козаків, які тривалий час прагнули скинути ярмо Московитів…»

Для очільника нашої країни, Івана Мазепи, цей період став настільки важким, що пережити його він не зміг та помер в 1709 році. Хоча козацтвом і був обраний новий гетьман, яким став Пилип Орлик, але територія України вже була окупована, безжально пограбована і максимально ослаблена московськими військами. Задля утвердження цієї окупації, цар Московії Петро І задумав т. з. Прутський похід на Південь України та Молдову, але отримав болючу поразку, яка ледь не коштувала йому життя.

Найкраще про це писала дослідниця Марина Траттнер. Вона рекомендувала читати про умови Прутського миру, підписаного 12 (23 липня) 1711 року, в докторській дисертації Еріка Тенгбері «З Полтави до Бендер. Дослідження турецької політики Карла XII з 1709 до 1713 року»³¹ *(Див. Ілюстрацію 17)*. Про бойові дії і умови миру на березі Пруту неподалік Ясс, між оточеною московською армією

та царем Карлом XII, який перебував у таборі турків, написав про переговори і сказав, що Карлу XII було б краще приїхати до табору. Коли Карл XII приїхав, він побачив, що армія московитів залишала поле битви. Він приїхав до великого візира і сказав, що той не скористався чудовою можливістю, коли цар був в оточенні, і порушив наказ султана не заключати мирний договір. Карл XII навіть вимагав, щоб йому надали можливість очолити кілька підрозділів турецької армії, щоб здійснити напад на армію Петра І і добити їх. Йому відмовили.

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 17

Докторська дисертація Еріка Тенгбері «З Полтави до Бендер. Дослідження турецької політики Карла XII з 1709 до 1713 року»

^[1] https://books.google.se/books/about/Från_Poltava_till_Bender.html?id=k59MAAAAMAAJ&redir_esc=y

■ Додаток до листа Мюллерна. Звіт Екстраординарного посланця Швеції у Константинополі Томаса Функа про капітуляцію Петра І, хабар і реальний опис битви біля річки Прут в 1711 році. Спростування пропаганди московитів. Джерело: Державний архів Швеції

на чолі з Петром І та силами союзної коаліції, до якої входили османський султан, кримський хан Девлет II Герай, король Шведської імперії Карл XII, гетьман Пилип Орлик та кошовий Кость Гордієнко.

У ній надаються приклади пропаганди царя і того, як інші країни боролися з нею. У реальності велика частина царської армії була оточена турками і цар тричі надсилав листи з проханням зупинити битву. Першого листа надіслали до турецького табору о 14:00 11 липня 1711 року. Турки проігнорували його і посламили удари. За кілька годин надійшов ще один лист, написаний латиною і адресований великому візиру. На нього теж не було реакції. І тільки після того як приїхав посланець з листом, підписаним царем особисто, на це прохання відреагували.

Яким чином цар інформує світ про це? Наперекір фактам, він наказує переконувати всіх у тому, що після триденного бою він «рішуче переміг турків і примусив їх підписати мир». На стор. 126 автор дисертації цитує лист керівника закордонного відділу військової канцелярії (chef för utrikesexpeditionen vid fältkansliet) Карла XII – Хенріка Густава фон Мюллерна до Палмквіста від 20 листопада 1711 року, де він саме про це і пише, що для того щоб спростувати цю царську пропаганду, надрукували кілька реляцій різними мовами. Автор книги цитує тексти реляції, в якій пишуть про листи Петра І до візира з проханням дозволити капітулювати.

Автор дослідження пише про Івана Мазепу, Пилипа Орлика, козаків і про те, що однією з умов Прутського миру було об’єднання Україні в єдину країну.

На стор.147 вказано, що 11 липня, коли почалися перемовини з московською армією, Понятовський, який перебував у таборі турків, написав про переговори і сказав, що Карлу XII було б краще приїхати до табору. Коли Карл XII приїхав, він побачив, що армія московитів залишала поле битви. Він приїхав до великого візира і сказав, що той не скористався чудовою можливістю, коли цар був в оточенні, і порушив наказ султана не заключати мирний договір. Карл XII навіть вимагав, щоб йому надали можливість очолити кілька підрозділів турецької армії, щоб здійснити напад на армію Петра І і добити їх. Йому відмовили.

Перекладач Саварі написав, що була усна домовленість про те, щоб віцеканцлер Петро Шафіров і генерал Михайло Шереметьєв залишилися у турків, а все золото і срібло, яке було в російському таборі, передали великому візиру. Цю інформацію на час написання книги у 1953 році не було підтверджено. Марина Траттнер і Ян Міспелаєре знайшли тисячі сторінок документів, які підтверджують капітуляцію Петра І, надання хабара великому візиру і зобов’язання Петра І виплачувати щорічну пенсію Кримському хану – 40 000 дукатів на рік:

www.istpravda.com.ua/articles/2022/06/19/161460

І от саме ці події описані на плані нижче, який носить назву «КАРТА ЦАРСЬКОЇ АРМІЇ МОСКОВИТІВ БІЛЯ РІЧКИ ПРУТ В ОТОЧЕННІ ТУРКІВ, ТАТАР, КОЗАКІВ І ПОЛЯКІВ У 1711 РОЦІ» *(Див. Ілюстрацію 18. Мапа 15)*. Та містить відповідні глоси, які були перекладені Алевтиною Абашевою:

«1. Перший табір Великого Візира біля річки Прут перед її переходом. 2. Три мости та шанці, що їх прикривали. 3. Ескадрони генерала Януша, що потрапили в табір турків. 4. Ескадрони маршала Шереметова, що прийшли на допомогу Янушу. 5. Перший табір татарського хана та татар, які перетнули річку плавом.

6. Припаси московитів, захоплені татарами. 7. Місце, де 400 московитів, яким наказали спустити на річку понтони, були захоплені та порубані частинами турків і поляків та втратили свої понтони. 8. Батальон у формі каре, сформований царською інфантерією з доєднанням Шереметова та Януша для захисту припасів і розгублених драгунів. 9. Відхід каре до річки Прут. 10. Місце табору царя, коли він змушений був зупинитися на березі Пруту. 11. Підкопні шанці, що москалі їх побудували протягом ночі. З однієї сторони накидали піску, який прикривав інфантерію до пояса, зверху розмістили рогатки, далі були самі рогатки та ще велика частина загороджень була складена з мертвих коней. 12. Рівчак, що захищав царя та царицю, а зверху стояв їх шатер. Батарей та підкопи (шанці) яничарів навколо табору московитів. 14. Шатер татарського хана після переправи через Прут. 15. Табір татар на обох берегах Пруту. 16. Татари, що розмістилися біля невеличкого болота, щоб краще оточити московитів. 17. Шатер Великого Візира. 18. Маленький шатер Великого Візира на лівому фланзі. 19. Шатер яничарів на правому фланзі. 20. Турецька артилерія і повозки з провіантом. 21. Табір всієї турецької армії після переправи через річку. 22. Табір великого маршала Потоцького на височині, звідки йому було зручно обстрілювати табір московитів. 23. Табір Баші, що доєднався до Палатена з Києва. 24. Дорога від мостів до Сакзи. 25. Дорога від Бендер, що веде до мостів, перекинутих через Прут до турецького табору. 26. Дорога з Ясс. 27. Дорога з Сороки на Київ через Дністер. 28. Болото, що простягається на 10 льє до Дунаю. 29. Великі луки довжиною з льє та півтора льє завширшки, між горами та Прутом. 30. Високі гори та рівнини, покриті травою. 31. Маленька річка з болотистим дном. 32. Куля, випущена з пістолета досягала протилежного берега річки Прут, а прилегла місцевість надавалась для розміщення гармат для обстрілу табору московитів».

Серед сил, які оточили московитів, позиції козаків [Cosaken] на експлікації позначені літерою “D”.

Більше матеріалів про ці події з австрійських архівів:
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=coo.31924112602119&view=1up&seq=131&skin=2021>

■ Лист Мюллерна від 20 листопада 1711 року.
 Джерело: Державний архів Швеції

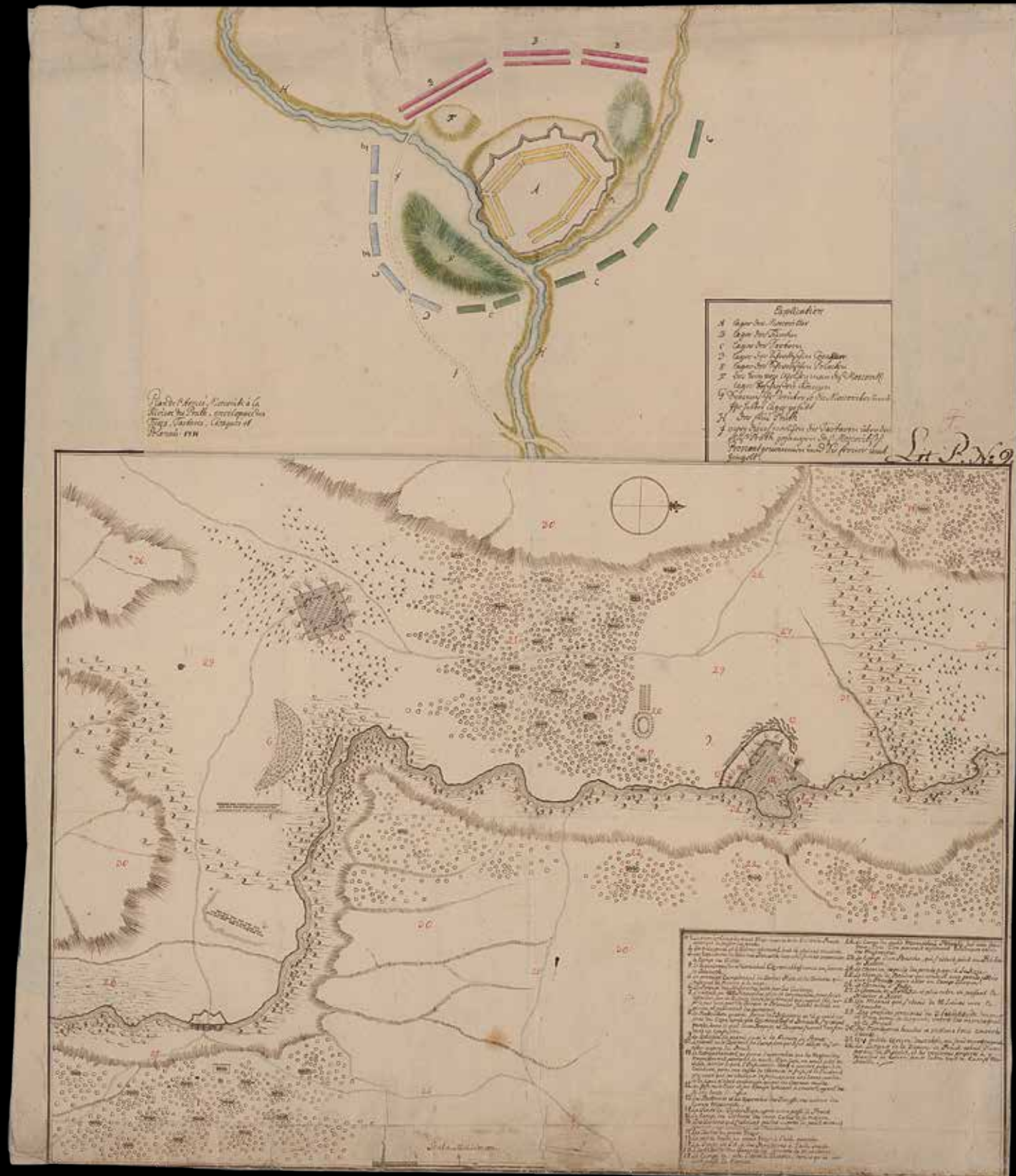

■ Прутський мирний договір.
 Джерело: Державний архів Швеції

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 18. МАПА 15 ▶

Plan de l'Armée Moscovite a la Riviere du Pruth, enveloppée des Turcs, Tartares, Cosaques et Polonais 1711.

DATERING: 1711.
ARKIVINSTITUTION: Krigsarkivet.
 Мапа була оцифрована за спеціальним замовленням.
REFERENSKOD: SE/KrA/0425/12/208b.
URL: <https://sok.riksarkivet.se/arkiv/AHsLVrxWG4sJAjwwm9Hxyz>

ВІДСЯНУДОДОНУ

Саме такою показані Україна і землі Кримських татар на мапі, що стала однією з найбільш відомих і зберігається у шведському архіві. Такою її зробили не лише вказані межі, але і назва з оформленням картуша: “Vkrania que et Terra Cosaccogum cum vicinis Walachiae, Moldaviae, Minoris Tartariae provinciis exhibita a Ioh.Baptista Homanno. Noribergae. Cum Privilegio Sac. Caes. Majest.” («Україна або Країна Козаків з сусідніми провінціями Валахії, Молдавії, Малої Татарії представлена Йог. Баптистом Гоманном. Нюрнберг. [привілей]»).

На картуші зображено шість чоловічих фігур, яких деякі дослідники мапи³³ асоціюють з конкретними історичними постатями, а саме з гетьманом Іваном Мазепою (якого бачать у центральній фігурі); Петром I, що сховався позаду з прапором; Станіславом I Ліщинським – польським королем; трьома представниками козацтва: Пилипом Орликом – генеральним писарем за гетьманування Мазепа та гетьманом на час складення мапи, можливо Андрієм Войнаровським – небожем гетьмана І. Мазепа, якому дісталась державна скарбниця після його смерті тощо. Одним із альтернативних варіантів ідентифікації є уявлення про одного з них, як про шведського представника при І. Мазепі.

Назви карти і акценти картографа на ній підштовхнули до висновків, що: «…окрім актуалізації для західних європейців подій боротьби за Україну, важлива ще констатація на картуші: «Україна – земля [країна] козаків», що знову піднімало цю назву з регіональної на рівень країни-держави… На карті Гоманна ми вже бачимо через півсотні літ після Боплана, що внаслідок тривалої боротьби козацьких гетьманів поміж Варшавою та Москвою, попри поділи по Дніпру між двома зовнішніми потугами, Україна тут «виводилася» на карті зі звичних «польських» кольорів, але при тому й не зафарбовувалася у «московські». Ми бачимо на карті Гоманна «Україну», яка серед карт тої доби максимально наближена до своїх етнічних меж – від Слобожанщини до Перемишля. Чому «образ України» Боплана був Гоманном розширеним (зокрема на захід до Карпат) – важко сказати, адже він вочевидь не мав карт українських етнічних земель, які з'являться лише у ХІХ ст. Можливо, що він тут просто показав усі терени, на яких живе руський народ… Польща на цій карті явно просто ігнорується. А звична відмінність України-Наддніпрянщини від Русі-Прикарпаття долається в простий спосіб: написи «Червона Русь» та «Україна» проведені паралельно через увесь жовтий «український простір»³³.

Назви населених пунктів та географічних об’єктів подано латинською мовою. За думкою відомого історика Вініаміна Кордта, автор багато в чому надихнувся картою «Московії» (Carte de Moskovie, 1706 p.) Guillaume de l’Isle (1675–1726), яку використовував в роботі над картою України, перекладаючи французький текст латиною³⁴.

Аналізована карта є прекрасним прикладом компілятивної картографії ХVІІІ ст., адже на ній:

«Гоманн східну частину скопіював з карти Деліля, північно-східне узбережжя Чорного моря – з мапи Джіакомо Кантеллі да Віньйолі “Tartaria d’Europa…” 1684 р., для зображення правого берега Дніпра використовував відповідну

частину карти Польщі Корнелія Данкертса. Зображення території Криму було скопійовано з книги Якоба фон Зандрарта “Des Kxnigreibung. Sulzbach. 1687”. Для Лівобережжя Дніпра Гоманн додав українську лінію, а для решти знову використав карту Деліля. До того ж, Гоманн відокремив Таманський півострів від суходолу і дав йому назву “Nova Krepost Taman”»³⁵.

³² Байцар А., Галушко К., Оксенич М., Осталецька О., Сосса Р., Ярова Г. та ін.

■ Козаки на карті України. Джерело: Державний архів Швеції

Оксенич М. Карти роботи Йоганна Баптиста Гоманна в збірці Національного музею історії України // Історико-географічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр. – 2006. – Число 9. С. 163–178, 167-168.

³³ Галушко К. Україна на карті Європи: Україна та українці у картографії від Античності до ХХ століття : науково-популярне видання / К. Галушко – К., 2013. – 143 с. С. 58–60.

³⁴ Кордт В. Матеріали до історії картографії України. – Ч. 1. – К., 1931. С. 15.

Оксенич М. Карти роботи Йоганна Баптиста Гоманна в збірці Національного музею історії України // Історико-географічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр. 2006. Число 9. С. 163–178.

Оксенич М. Карти роботи Йоганна Баптиста Гоманна в збірці Національного музею історії України // Історико-географічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр. – 2006. – Число 9. С. 163–178, 167-168.

Оксенич М. Карти роботи Йоганна Баптиста Гоманна в збірці Національного музею історії України // Історико-географічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр. – 2006. – Число 9. С. 163–178, 167-168.

Оксенич М. Карти роботи Йоганна Баптиста Гоманна в збірці Національного музею історії України // Історико-географічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр. – 2006. – Число 9. С. 163–178, 167-168.

Оксенич М. Карти роботи Йоганна Баптиста Гоманна в збірці Національного музею історії України // Історико-географічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр. – 2006. – Число 9. С. 163–178, 167-168.

Оксенич М. Карти роботи Йоганна Баптиста Гоманна в збірці Національного музею історії України // Історико-географічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр. – 2006. – Число 9. С. 163–178, 167-168.

Оксенич М. Карти роботи Йоганна Баптиста Гоманна в збірці Національного музею історії України // Історико-географічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр. – 2006. – Число 9. С. 163–178, 167-168.

Оксенич М. Карти роботи Йоганна Баптиста Гоманна в збірці Національного музею історії України // Історико-географічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр. – 2006. – Число 9. С. 163–178, 167-168.

Оксенич М. Карти роботи Йоганна Баптиста Гоманна в збірці Національного музею історії України // Історико-географічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр. – 2006. – Число 9. С. 163–178, 167-168.

частину карти Польщі Корнелія Данкертса. Зображення території Криму було скопійовано з книги Якоба фон Зандрарта “Des Kxnigreibung. Sulzbach. 1687”. Для Лівобережжя Дніпра Гоманн додав українську лінію, а для решти знову використав карту Деліля. До того ж, Гоманн відокремив Таманський півострів від суходолу і дав йому назву “Nova Krepost Taman”»³⁵.

Постать картографа заслуговує особливої уваги, адже його доля багато в чому прикметна щодо подій, які ми вже описали вище, коли назва «Русь», що спочатку пов’язувалась більшістю європейських істориків і картографів з українськими землями, з певного часу і під цілком конкретним політичним тиском починає розмиватись, з метою згодом опинитись у зміненій іноземній транскрипції як частина назви країни на північному сході.

Йоганн Баптист Гоманн (Johann Baptist Homann, 1664–1724) був видатним картографом, символом епохи, засновником династії видавців карт і атласів у Нюрнберзі, яка працювала з 1702 по 1813 рік. Він рідко датував карти власного виробництва, тим самим ускладнивши процес їх дослідження. Час створення можна визначити лише за другорядними свідченнями. Зокрема, в 1716 р. він отримав імператорський привілей і з того часу носив титул Імператорського картографа – отже, на тих картах, що були видані пізніше, на картушах зазначено його посаду – “Rxn. Kays. Maj. 168 Geogr.” чи “Sac. Cis. Mai. Geographo” («головний географ кайзера Священної Римської імперії») або ж є посилення на привілей (cum privilegio)³⁶.

Враховуючи статус, талант і широку відомість, контакти з ним налагодив Яків Брюс – один з найближчих сподвижників Петра I, який був серед найрозумніших людей Московії³⁷ та покликаний провести реформи відповідно до нової політики Імперії (серед яких назва відігралава важливу презентативну роль). Таким чином, з-під руки одного з найвідоміших картографів того часу починають з’являтись праці, які будуть відповідати цій новій політиці, і на європейських картах замість «Московії» з’являється «Російська імперія».

Так і на аналізованій мапі України бачимо усталену назву “Russia Rubra” (Червона Русь), яка позначає Правобережжя України. Але на півночі раптом з’являється і дивна конкуруюча форма: “Russia Rusica”. Сьогодні сприймаємо таку назву як «масло масляне», але на той час це не виглядає дивним, адже якщо до цього в Європі всі знали “Russia” як «Русь», тобто територію України, то тепер треба було вгадувати дивні конструкції, щоб в 1720 році розмити змісти, а потім і перенести нову назву на землі Московії.

Дивне та химерне явище, яке стосується народу, що звик підкорюватись найбільш екстравагантним капризам правителя, нехтуючи своїми віруваннями, традиціями, навіть найглибшим, найінтимнішим, найдорожчим. Цей акт сліпого підкорення, слухняності продемонстрував би, якщо потрібно, азійське походження народу, яке проникло так глибоко. Саме в ті роки назву «московит» почали витісняти:

«Відтоді як нова назва “Russie” була нав’язана офіційно, то її використання швидко поширилось… Ми далекі від того, щоб хотіти виправити цю безперечну помилку; ми тут претендуємо лише на аналіз наслідків з історичної та літературної точок зору і, в той же час, констатацію факту плутанини, яка з названого часу поширюється в усіх поняттях історичних, статистичних та етнографічних [коли почали плутати дійсну Русь]. Ретроспективний огляд це підтверджує. Все, що

було сказано і написано про ці... провінції під деномінацією Russia, неминуче стало жертвою імперії, яка прийняла Їх назву, щоб здійснити вторгнення в них. Історичні документи, хроніки, давні традиції, розповіді мандрівників, всі титули тепер були на користь загарбника. Нікчемні письменники, навчені дипломатією, навіть підміняли в перекладах назву Moscovites на Russe, щоб в результаті цих маніпуляцій історію народу, яка починається лише з кінця XII ст. на берегах Клязьми і Москви, відтягнути аж у IX ст. і на береги Дніпра. В результаті цієї підміни вийшов химерний історичний парадокс»³⁸.

Тут звернемо увагу, що в перших екземплярах мапи “Ukrania que et Terra Cosaccorum...” Йоганна Баптиста Гоманна, які виходили в друк раніше (в 1712 і 1716 роках), на місці конструкції “Russia Rusica” у нього ще була написана усталена назва “Moscovitica”. Так само і контрольована ними «Частина Тартарії», що вказана східніше, підписана на мапах 1712 і 1716 року – як «Московитів». На мапі 1720 року (що додається нижче) вже бачимо ефективну роботу представників царя, які змогли зацікавити німецького картографа на таку раптову зміну усталених назв (Див. Ілюстрацію 19. Мапа 16).

Дослідники вказують, що деякі його карти були складені за московитськими зразками, а з певного часу Гоманн буквально став агентом Петра I в Європі:

«Цікавим є той факт, що Й. Б. Гоманн був агентом Петра I, з ним листувався Я. Брюс (Яков Вгусе, 1670–1735), російський генерал-фельдмаршал, державний діяч і вчений..., який з 1706 р. завідував російським книгодрукуванням. Прихильність російського монарха до Гоманна створювала взаємовигідні умови для обох сторін: Петро I друкував потрібні йому карти за кордоном, а Гоманн, отримавши в 1722 р. патент російського агента комерції в Нюрнберзі і постійно поновлюючи карти території Росії за новими зразками, забезпечував своїм виданням високий попит як в Росії, так і в усьому світі»³⁹.

Як бачимо, іноземний картограф дійсно був офіційно винагороджений царем в 1722 році за свою співпрацю і за появу на мапах такої штучної конструкції, як напис “Russia Rusica” на історичних землях Московії.

Але нас цікавить українська земля, а тому опишемо ті кордони, де дві назви межували. Ще на мапах Г. Боплана ми побачили укріплення Переяслава, широкої старої конструкції твердині, значну кількість містечок і сіл навколо. На цій мапі Й. Б. Гоманна ми бачимо чимало поселень вже Мазепинської епохи. Наявність такої їх кількості на невеликому просторі показує, що край був сильно фортифікований і оборонявся козацькою силою. В такому захищеному місці життя розквітло і мало багато архітектурних шедеврів народного українського стилю, що викликали натхненні рекламації іноземців. Будівлі були пишні, декоративні, але дерев'яні, і тому до наших днів у своїх старших примірниках не збереглися. Проте з архівних джерел XVIII ст. ми знаємо плани будівель цієї козацької цивільної, адміністративної і церковної архітектури, які вражають своєю оригінальністю. Кожна побожна українська сім'я старалася увічнити своє ім'я якою-небудь вкладкою на будівлю храму або якогось громадського закладу. В звичайних сотенних містечках і селах маємо палаци барокового і ренесансного стилю, часто-густо виконані за місцевими формами видатними закордонними майстрами, оточені пишними садами, парками, ставками тощо. Всі міста, містечка і села були короновані декоративними виразними церквами. Хати були декоровані найпишнішими місцевої роботи килимами, рушниками, убрусами, поцяцьковані

38 Paul de Saint-Vicent. Поезія українська // Revue contemporaine. Novembre et Decembre. Paris. 1860. P. 612–642.

39 Осталецька О. Атласи і карти видавництва Й. Б. Гоманна та його спадкоємців у фонді сектору картографічних видань НБУВ // Часопис картографії. – 2014. – Вип. 10. – С. 354–362.

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 19. МАПА 16

TITEL: Ukrania quae et Terra Cossaccorum.
DATERING: 1720. Persons: Johann Baptist Homann.
REFERENSKOD: SE/KrA/0403/33/053.
URL: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0021694_00001

ЧОРНЕ МОРЕ

UCRANIA ABO COSACCORUM – так позначені наші землі на цій красивій мапі Чорного моря. Вони поєднані із Територією Козаків Донських, а також черкесами, які також тут названі козаками. На півдні – Перекопські татари і Очаківські.

Надрукована у Німеччині в 1740 році видавцем і географом Матеусом Зойтером (1678–1757) (Matthäus Seutter). Вона демонструє, наскільки зв'язаними були всі ці території між собою. Приблизно в ті самі роки, на зазначених на мапі землях працював французький дипломат Шарль де Пейсонель (1727–1790). Він видав в 1787 році «Трактат про чорноморську торгівлю», який потім неодноразово перевидавався і перекладався багатьма мовами. Розповідаючи про нашу країну, француз також використовує вже усталену у Європі назву «d`Ukraine» та наводить дані, які допоможуть краще зрозуміти наведену карту (переклад Ігоря Полуєктова):

«Козаки спускаються на своїх човнах Бористеном до Очакова та Криму, везучи різноманітний крам. Вони продають шкіри, тютюн (kasak-tutun), мотузки, коноплі, полотно, вугілля, рибу, а купують сіль, вина, сушені фрукти, олію, мило, ладан, кінське спорядження, овечі тулупи, котрі називаються «повстяками» (postaki)...»

«Вино. Крим виробляє відмінне вино і його вдосталь: воно все дуже легке, біле і дуже діуретичне. Є тільки вино з кантону Судак, яке є міцним, і його можна віднести до лікерних вин. Кантони з найбільш шанованими винами – Soudag Belbek Katchi & Elma. Найбільша кількість цих вин продається в країні. Однак козаки України & Запорозжці щороку вивозять вина сто тисяч осques, яке вони перевозять у возах від тисячі осques... Вино Судака зазвичай коштує від 5 до 6 paras; Бельбека – від 3 1/2 до 4 paras; & коли в інших кантонах від 2 до 2 1/2».

Руйнуючи нав'язані імперські міфи, варто тут зазначити, що українці мали розвинуті економічні зв'язки з Кримом та Чорноморським узбережжям загалом, вели активну торгівлю і обмін товарами, а відповідно мали великий взаємний вплив, який проявляв себе не лише у політичній і військовій, а також і у економічній та культурній взаємній експансії (Див. Ілюстрацію 20. Мапа 17)

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 20. МАПА 17 ►

Nova et accurata Tartariae Europaeae seu Minoris et in specie Crimeae Delineatio Geographica, cum omnibus circa Pontum Euxinum et Paludem Maeotidem jacentibus Provinciis. Persons: Seutter Matthäus, 1678-1756 (cartographer).

PHYSICAL DESCRIPTION: 50.80 x 60.08 cm.

MATERIAL: paper:

TECHNIQUE: kopparstick. Alvin-record:196739.

URL: www.alvin-portal.org/alvin/attachment/download/alvin-record:196739/ATTACHMENT-0001.tiff

40 <https://books.google.com.ua/books?id=6sZOAAAACAJ&hl=uk&pg=PA54#v=onepage&q&f=false>

КРИМ

Карта підготовлена Яном Хендріком ван Кінсбергеном (Jan Hendrik van Kinsbergen, 1735—1819), відомим адміралом голландської та російської служби. Хоча на останній службі від перебував лише з вересня 1771 по листопад 1774 року, але був учасником бойових дій в Чорному морі, а тому про місцевість склав власні враження. Був удостоєний численних нагород і відзнак. Після повернення до Голландії підготував та видав карту Криму, яка отримала високу оцінку в Європі; до 181о року її вважали однією з кращих і найбільш інформативних.

Карта Криму створена під час останньої війни у 1772 році та присвячена його королівській високості принцу Пруссії Генрі, братові короля, його дуже скромним і покірним слугою Кінсбергеном… Лицарем Військового ордена Святого Георгія Росії від 18 січня 1776 року^[*див. Люстрацію 21. Мапа 18*].

Карта Криму 1774 року з атласу Меркатора-Гондіуса

Особливо цінна вона тим, що маємо можливість бачити всі топоніми оригінальними, без штучних перейменувань, які відбудуться зовсім скоро після складення цієї карти. Більша частина цих назв вказана ще у праці Іосафата Барбаро (1413—1494), дипломата з Венеції, який докладно описав узбережжя Чорного моря в XV ст. Почнемо з однієї з найцікавіших древніх локацій Криму, яка знайома кожному з нас. Одне з семи чудес України — Херсонес Таврійський, який тут позначений як “Schurschi ou Scherson” (лівий кут мапи). Поряд з ним велика однойменна бухта, а також місто-порт “Aschtiar”, яке згодом буде перейменоване в Севастополь — місто слави татарських і козацьких моряків. А також і “Inkermann”, що залишився з оригінальною назвою. З нього дорога веде до “Belbek”, а далі до столиці — “Baktschisarai”. Вище, біля Солоного озера, розташоване велике місто-порт “Koslov ou Gosleve”, що більш відоме тепер як Євпаторія. Західний кут півострова позначений як “Tarchanskoï kut”. Біля нього можна бачити пояснення до мапи, як на ній позначені грецькі і вірменські села, а також ті, які мають християнське чи мусульманське населення. Крим історично був толерантний та віротерпимий. На півночі бачимо укріплення біля знайомого “Pecescor”. А далі мілководні затоки, які і сьогодні відомі під такою назвою: “Sivasch ou la Mer Putride”. Їх відділяє від Азовського моря (Mer D`Azoff) Арабатська стрілка. На її північній частині бачимо землі, контрольовані ногайськими татарами. Перехід з Азовського в Чорне море здійснювався через місто “Kertsch” і “Taman”. Велике значення мало місто “Kaffa”, яке показане на мапі добре укріпленим, а нам відоме тепер як Феодосія. На півдні також виділяються міста “Sudak”, “Ialta”, “Balaklava” і багато інших, бо Крим того часу досить розвинутий та заселений. Далі від узбережжя виділені розміром шрифту великі міста “Acbemetscbet” (Акбмесджит — Біла мечеть), що стало Сімферополем. А також місто “Karas basar ou Karasu” — давня назва Білогірська.

Варто відзначити, що серед цих населених пунктів були і українські, – звичне і поширене тоді явище. Ще від турецького мандрівника Евлія Челебі, який в XVII ст. докладно описав півострів у своїй «Книзі подорожі»та вказав на приголомшливі цифри, за якими українців налічувалось в Криму сотні тисяч і складали вони більшість, це питання цікавило багатьох. Дослідженням теми займалось чимало істориків, які дійшли висновків, що українці складали, якщо не більшість, то точно були другим етносом півострова після татар.

Та російсько-турецька війна 1768—1774 років багато в чому стала переможною за рахунок ресурсів України, яку Імперія виснажувала безжально. Хоча її початок

Карта Криму 1774 року з атласу Меркатора-Гондіуса

- ↑ “Carte de la Crimée levée pendant la derniere guerre de 1772. & dediée à Son Altesse Royale Monseigneur le Prince Henri de Prusse frère du roi; par son très humble et très obeissant serviteur de Kinsbergen Capitaine de Haut-bord ou service des Provinces Unies et Chevalier de L'ordre militaire de St. George de Russie le 18. janv. 1776”.

Карта Криму 1774 року з атласу Меркатора-Гондіуса

Карта Османської імперії з атласу Меркатора-Гондіуса. Джерело зображень: www.raremaps.com

■ Карта Османської імперії з атласу Меркатора-Гондіуса. Джерело зображень: www.raremaps.com

Чухліб Т. В. РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКА ВІЙНА 1768—1774 [Електронний ресурс] . – Режим доступу: www.history.org.ua/?termin=Rosijsko_turetska_1768

- ↑ Чухліб Т. В. РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКА ВІЙНА 1768—1774 [Електронний ресурс] . – Режим доступу: www.history.org.ua/?termin=Rosijsko_turetska_1768

був спричинений введенням московських військ у Правобережну Україну для придушення Коліївщини та Барської конфедерації 1768 року, але вже 31 жовтня 1768-го президент Малоросійської колегії П. Румянцев просив кошового отамана Запорозької Січі П. Калнишевського «все войско свое устроить… в военный порядок тотчас».

«У війні з великим розмахом використовувалися українські людські, матеріальні та фінансові ресурси. П. Румянцев із початком воєнних дій у Криму взяв із Малоросійського скарбу 100 тис. рублів асигнаціями на «татарські витрати». На початковому етапі війни канцелярія Малоросійського скарбу переслала ще 95 337 руб. на потреби «шести драгунських полків, також Генералітету і польової аптеки, і глухівського гарнізонного полку». 12 червня 1770 року Малоросійська колегія видала указ про надання 4 тис. руб. для потреб формування одного з підрозділів рос. флоту. 22 березня 1772 року рос. імп. Катерина II звеліла видати командувачу 2-ї армії генерал-аншефу кн. В. Долгорукову 100 тис. руб. з України. Також згідно зі спеціальним указом Правительствующого Сенату українці були зобов'язані надавати необхідні кошти для транспортування до театру бойових дій артилерії. Гетьманщина фінансувала придбання для армії імперії великих партій волів, коней та возів. 1770 року розпочалося грандіозне будівництво Нової Дніпровської оборонної лінії, до якого масово було залучено українське населення»^[?].

Україна допомогла Російській Імперії виграти війну дорогою ціною.

Україна допомогла Російській Імперії виграти війну дорогою ціною. Наша країна була виснажена і знекровлена, тимчасово втратила військову потугу, яка виборола державність, – козацтво. А яким чином Імперія віддячила їй? Вже в 1775 році московські війська скористались моментом і зруйнували Січ, розграбували військову скарбницю, припаси, архів, церкву. Разом зі старшиною, П. Калнишевського 25 червня 1776 року заарештовано і довічно заслано до Соловецького монастиря. У 1781 році скасовано полково-сотенний адміністративний устрій Гетьманщини та утворено намісництва. У 1783 році Катерина II видає указ, яким було закріпачено селян Гетьманщини. У 1796 році така ж доля спіткала селян на півдні України. Таким чином до кінця XVIII ст. українці потрапили майже під повну військову, політичну та економічну залежність.

Не менше лиха принесла вона і у завойований таким чином Крим.

Не менше лиха принесла вона і у завойований таким чином Крим. В ході двох воєн Російська Імперія здобула контроль над ним і розпочала активну колонізацію територій. Звичайно, основний тягар освоєння нових земель ліг на українське селянство. Корінне, місцеве населення Криму зазнає протягом двох століть важких втрат, депортацій, геноциду, політичних переслідувань, які були покликані повністю змінити склад населення. Малюнок у лівому нижньому куті мапи символічно підкреслює цей ганебний момент колонізації півострова.

Османська і Російська імперії намагались розрядити невирішені внутрішні проблеми і напруженості через зовнішню експансію, поширювали метастази війни все далі від своїх кордонів, але страждали при цьому українська і кримська держави, які стали заручниками цих токсичних планів та вимушені були воювати не на своїй війні, заплативши за це найвищу ціну.

Але стосунки українців і кримських татар складались не лише таким чином. В 1410 році у знаменитій Грюнвальдській битві проти Тевтонського ордену^[?] воювало багатонаціональне військо, в якому українці і татари стояли поруч. Ян Длугош називав наступні коругви з наших земель: Галицька, Перемишльська, Львівська, Холмська, 40-ва коругва Мартина зі Славська, Жидачівська, Тербовельська,

Подільська, земські коругви з Києва, Кременця, Стародуба, Дорогичина, а також і загін татар, які на полі битви розташувались на правому фланзі, відразу за руським (тобто українським) військом.

В середині XV ст., за підтримки литовського і руського панства, саме з наших земель відправився в Крим Хаджі-Герай, якому судилося відкрити нову сторінку історії: колишній ординський улус став незалежною державою, а він увічнив себе як засновник Кримського ханату та родоначальник великої династії. Як ми писали вже вище, в 1521 році черкаський і канівський староста Остафій Дашкович на чолі козацьких загонів спільно з Кримським ханом здійснив успішний похід на Москву та Казань, за результатами якого князь Московський Василій III змушений був підписати принизливий договір (6–8 серпня 1521 р.) та визнати себе вічним данником Криму.

В 1623 році на престолі в Бахчисараї сів Мехмед III Герай, а вже навесні 1624 року Мурад оголосив новим ханом Джанібека і направив до Криму кілька тисяч яничар. І саме загін запорозьких козаків прийшов йому на допомогу та 13 серпня 1624 року взяв участь у відбитті османської атаки. Це сприяло укладенню договору між Бахчисараєм та Січчю, який багатьма розглядається як перший міжнародний договір Козацької держави. Козаки стали бажаними союзниками кримців – і навпаки. Від імені Кримського ханату зобов'язальний лист видав калга Шагін Герей: «присяжний лист запорозьким козакам, насамперед пану Гетьману, осавулам, отаманам і всьому Війську. Засвідчуємо цим нашим листом і присягами, що від мене і всіх наших людей не діятиметься жодної кривди і шкоди...».

В травні 1628 року гетьман Михайло Дорошенко, який вже уславився походом на Московію 1618 року та участю в перемозі під Хотиним в 1621 році, виконуючи умови договору про взаємодопомогу між Військом Запорозьким і Кримом, очолив похід козаків на допомогу ханові Мехмеду III Гераю та калзі Шагіну Гераю, які вели боротьбу проти ставленика Османської імперії та знаходилися в фортеці Чуфут-Кале, обложені союзниками султана. 31 травня 1628 року кількатисячний козацький загін під проводом М. Дорошенка з боями досяг р. Альма [на мапі - fl. Alma] в околицях Бахчисарая. Противник був переможений, хан і його брат звільнені з облоги. Але своє життя поклали за Крим близько двохсот козаків, а головне, серед загиблих був і гетьман Михайло Дорошенко. Який ціною власного життя підтвердив нерозривність історії двох народів.

Абсолютна більшість подальших козацьких перемог також тісно пов'язана із допомогою татар, які підставляли нам своє плече (кінноту) у відповідальний момент. Бахчисарайський договір від березня 1648 року між гетьманом Богданом Хмельницьким та кримським ханом Іслям III Гераєм забезпечив перемогу українського війська у найважливіших битвах того історичного року, коли у полум'ї визвольної війни постала українська держава Війська Запорозького.

Вагому роль відіграла допомога кримців і в 1659 році, коли Гетьманщина відбивалась від навали Московського царства та змогла здобути важливу перемогу під Конотопом. Біля двох десятків договорів та інших форм міжнародно-правової співпраці між Україною і Кримом було укладено у ті століття, коли молоді кримська і українська держави активно розвивались і ще не були поглинуті хижими імперіями. Не перерахувати всіх подій, які розповідають про історичний зв'язок кримців і українців⁴⁴. І в подальші роки, не дивлячись на мінливий світ, зростання та падіння імперій, українсько-татарський взаємний вплив на розвиток

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 21. МАПА 18

TITEL: La Crimée.

DATERING: 1772-1776.

PERSONS: Jan Hendrik van Kinsbergen.

REFERENSKOD: SE/KrA/0403/33/024 5.

URL: [https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/](https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0021647_00001)

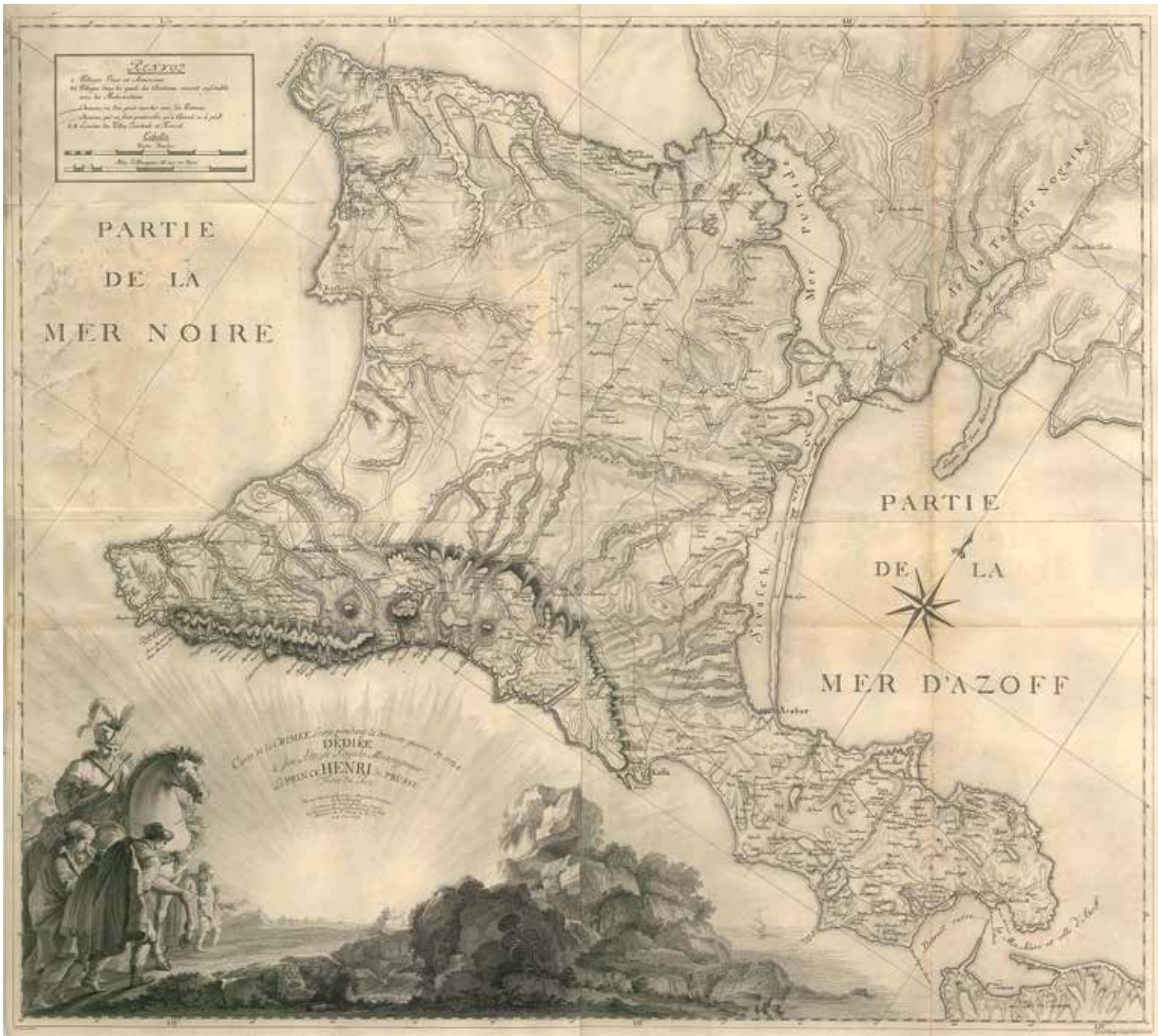
K0021647_00001

<https://sok.riksarkivet.se/arkiv/45>

GYMNeBUQrH6d0002H087k3

регіону був визначальним, а Крим нерозривно пов'язав себе з Україною, ставши її невід'ємною частиною. Не змінять цього факту будь-які тимчасові окупації, як-от німецькими військами в середині XX ст. чи російськими військами на початку XIX ст. Всі імперії зникають, всі окупації рано чи пізно закінчуються.

Шведські архіви зберегли багато різноманітних карт Криму, бо до нього часто була прикута увага всієї Європи. А у спеціальному розділі архіву, який має назву “Diplomatica Turcica”⁴⁵, можна відшукати і ті документи, які досі не були введені в науковий обіг та представляють великий інтерес для дослідників.

⁴⁴ Докладніше про це, наприклад, у дослідженнях д. і. н. Т. В. Чухліба, зокрема, у нещодавно виданій праці: Козаки і татари. Українсько-кримські союзи 1500–1700-х років / Відп. ред. В. Смолій. – К.: 2017. – 274 с.

ОДЕСА

Хоча це карта Азії і на ній майже не позначені українські території, які, як видно, віднесені до Європи, але деякі міста підписані як важливі шляхи морської торгівлі. Зокрема, це міста Криму, Херсон, Миколаїв, Аджибей (Одеса), Аккерман (Білгород-Дністровський) та Ізмаїл (*Див. Ілюстрацію 22. Мапа 19*).

Саме з метою розвитку торгівлі її створив в 1801 році Aaron Arrowsmith (1750–1823). Він був найкращим картографом свого покоління, з 1790-го і до кінця життя створив власноруч одні з найкрасивіших і найелегантніших карт епохи. Велика і надзвичайно детальна старовинна карта Азії, що позначає шляхи для дослідників і торговців, була значним прогресом у порівнянні з іншими картами того періоду. Мапа присвячена Джеймсу Реннеллу, який був генеральним інспектором домініонів Ост-Індської компанії в Бенгалії. Інформація, що була опублікована в його «Бенгальському атласі» в 1779 році, з'являється тут.

Про споконвічну питому заселеність кримських територій ми писати не будемо, бо це очевидно з наведених вище робіт. А от позначені на мапі Херсон, і особливо Миколаїв, нам цікаві як території, де історично буяло життя і які завжди використовували своє вигідне географічне становище. Відомо, що саме тут розташовувалось поселення киммерійців, яке деякими істориками називається першим подібним на українських землях, – стародавнє місто-порт киммерійців (білозерської культури, XII–X ст. до н. е.). А в XIV ст. Великий князь Вітовт окреслив південні кордони своєї держави (чим козаки пізніше підтверджували свої права на ці землі), коли збудував вздовж Чорного моря велику систему укріплень, фортець, веж і митниць.

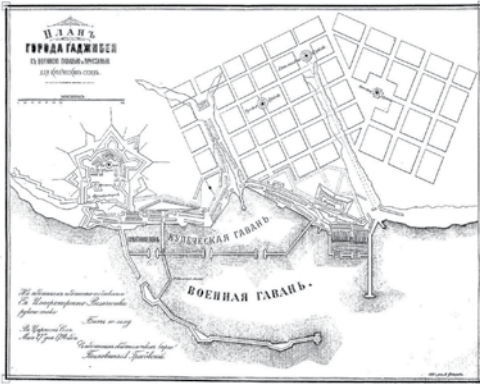
Останніми роками на городищі в Миколаєві регулярно працюють археологи, які кожен рік знаходять все більше підтвержень тому, що саме його можна вважати першим містом на наших теренах. В червні 2009 року, під час проведення досліджень, в заповненні рову цитаделі городища був зафіксований кам'яний фундамент другого моста через рів. Ця знахідка підтверджує той факт, що місто було не просто поселенням ремісників, землеробів і скотарів, а регіональним центром кінця II тисячоліття до нашої ери зі складною соціальною організацією. Під час археологічного сезону 2021 року виявлені «кладка з цікавою архітектурною спорудою», башта, скупчення каміння, яке може бути новим житловим будинком або фортифікаційною спорудою, та найстаріший у Східній Європі міст через фортечний рів.

■ Аарон Ероусміт (1750–1823) – англійський картограф, гравер і видавець, а також член-засновник родини географів Ероусмітів. Джерело зображень: www.nps.gov

Музичко О. Розвиток козакознавчих студій у Миколаєві та Херсоні наприкінці XIX – на початку XX ст. // Чорноморська минувшина. 2017. Вип. 12. С. 142–160.

«Київська старина» за 1862 рік.

■ План міста Гаджибей, 1794 рік
Джерело зображень: www.humus.livejournal.com/4245877.html

Списки населенных мест Российской империи, составленные и издаваемые Центральным статистическим комитетом Министерства внутренних дел. Т. XLVII: Херсонская губерния: по сведениям 1859 года / обработан ред. Л. Майковым. – Санкт-Петербург: издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1868. – LXXX. – 191 с.

До цього традиційно вважалося, що на території України першими з'явилися в VI–V ст. до н. е. античні міста-держави Північного Причорномор'я: Тіра, Ольвія, Херсонес Таврійський, Феодосія, Пантікапей, які залишили помітний слід як в торгівлі того часу, так і в історії.

Тому не дивно, що основу історичних досліджень саме у Миколаєві заклав кабінет рідкісних речей Чорноморського Депо мап, який був заснований ще у 1803 році. І небезпідставно вважається першою музейною установою України. Символічно, що у збиранні речей музею допомагали севастопольські козаки. Серед досить численної колекції музею були й предмети козацької доби⁴⁶.

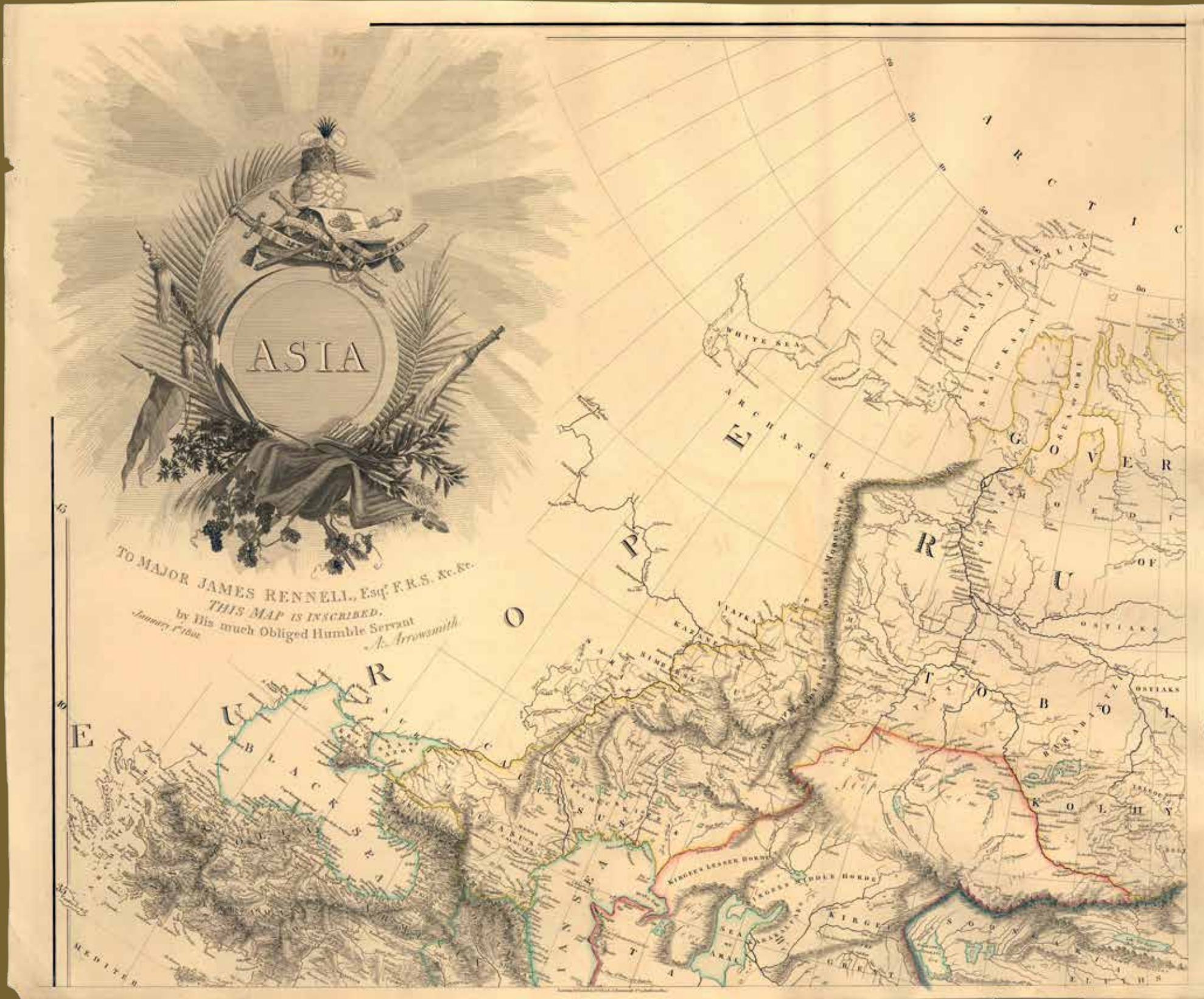
Ще більш цікавим видається напис «Adjibeï», який не важко локалізувати на місці сучасного українського міста Одеса. Черговий міф московських істориків, який багато років нав'язувався, щоб будь-як прив'язати міста Причорномор'я до Імперії (як і про нібито заснування Одеси на пустому місці), в останні роки був щент зруйнований фаховими науковими публікаціями. Не лише старовинні мапи, але і цілий комплекс джерел підтверджує існування на цьому місці Аджибея (Кацюбіїва, Коцюбея, Гаджибея, Качибей, Хаджибея, Хаджибея – які тільки інтерпретації назви ми не зустрічаємо, поки він не був перейменований на Одесу). Першу письмову згадку про порт Kaszubeiow (Кацюбіїв) датують ще 1415 роком (в праці історика Яна Длугоша (1415–1480)). А в 1442 році подільському старості Теодорику Бучацькому були пожалувані володіння міжріччя Бугу та Дністра для зведення укріплень в Черногогороді (Szamigrad), Караулі (Caravul) і Хаджибеї (Saxzibeiow).

В записах 1862 року етнографа П. Ревякіна⁴⁷, що жив біля Білої Церкви та мав собі за друга і провідника місцевого краєзнавця – діда Омелька, були збережені важливі слова цієї старої і мудрої людини: «На що жь мы называемо Одесу Одесою, колы вона настояще – Гаджубей».

Характерно, що в 1802 році було змінено адміністративні межі земель і заснована Херсонська губернія, що включала в себе територію від Дністра до Чигирина. І в 1859 році було зібрано дані перепису цього регіону (який переважно враховував те, якою мовою послуговуються опитані). Виявилось, що українці (яких політичні мотиви тих років змушували називати «малоруссами») склали абсолютну більшість. Статистичний опис вказує, що їх нараховувалось в Херсонському, Олександрійському, Ананьївському, Єлисаветградському, Одеському і Тираспольському повітах 597 180 (не рахуючи міського населення, яке не було розділене, але в якому українці, очевидно, також склали більшість з 244 700 нарахованих). На другому місці були молдавани – 109 660. На третьому євреї – 83 190. Московитів (яких політичні мотиви тих років змушували називати «великоруссами») нараховувалось 64 600. Що було близьким до кількості запрошених сюди німців – 47 410⁴⁸.

Тож лише імперська пропаганда могла змусити українців забути своє минуле, свою справжню історію.

Цей приклад в черговий раз підтверджує, як багато потрібно переглянути у світоглядних позиціях нашого народу, щоб остаточно позбутись міфів та сприймати історію такою, якою вона була, – без нав'язаних ззовні штампів і наративів.

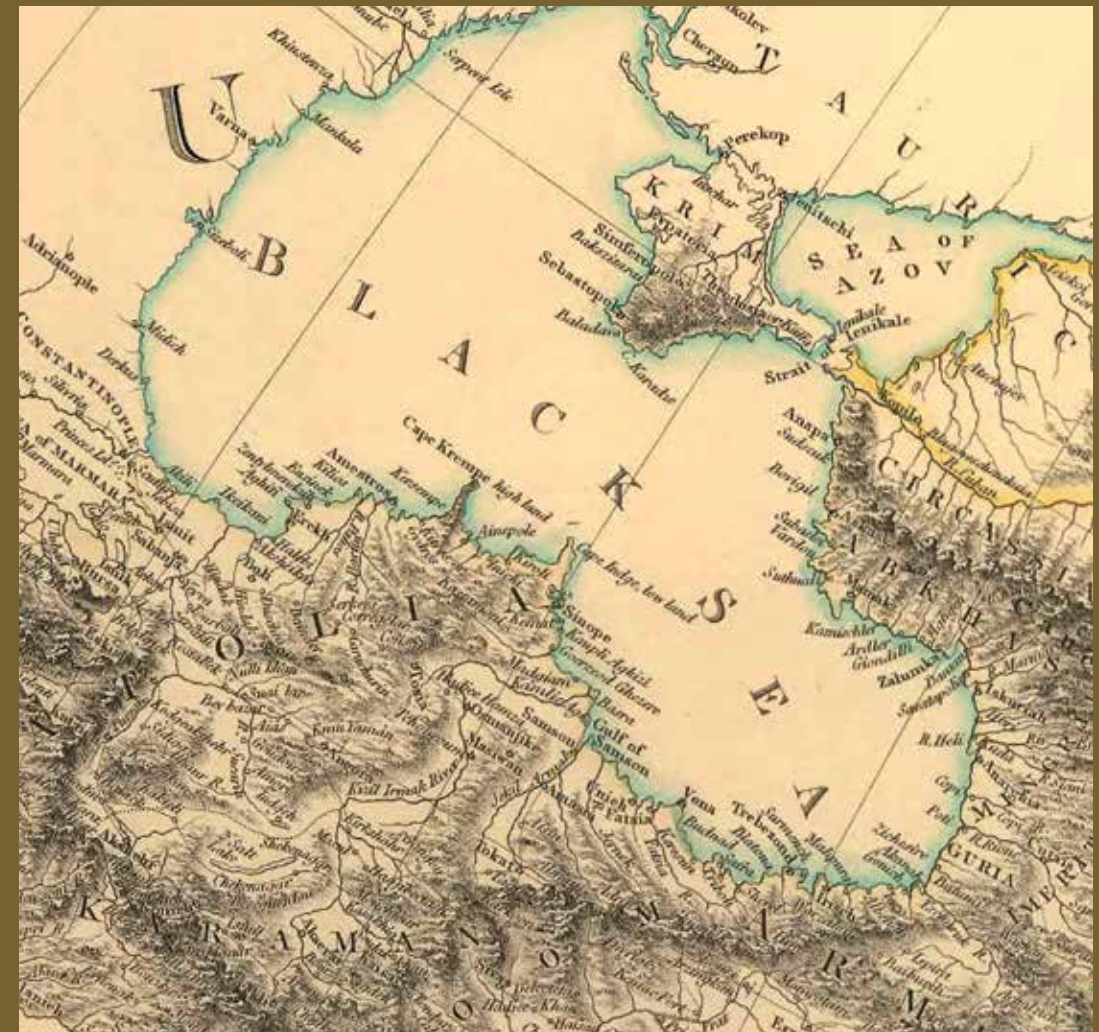

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 22. МАПА 19

TITEL: Asia (4 blad). Datering: 1801. Persons: Aaron Arrowsmith, James Rennell.

REFERENSKOD: SE/KrA/0404/46/A/013 01.

URL: https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0022286_00001

УКРАЇНСЬКА НАЦІЯ

До початку ХХ ст. українська нація підходить цілком сформованою, із розумінням свого місця в історії, етнічних меж, а також із усвідомленням права на суверенну державу. Попри всі обмеження, заборони, депортації і війни, українство виразно проявляє себе та не бажає миритись з ураженими статусом і правами.

■ Juozas Gabrys, 1880–1951
Джерело зображень: <https://literaturairmenas.lt>

Наведена нижче «Етнографічна карта Європи» була підготовлена відомим литовський дипломатом Юозасом Габрисом (Juozas Gabrys, 1880–1951) в Librairie Centrale des Nationalités (Швейцарія) та видана Institut géographique Kummerly & Frey в 1918 році (*Див. Ілюстрацію 23. Мапа 20*). Фіксує інформацію про національний склад і розселення етнічних груп в Європі дещо раніше за вказану дату публікації. Є чудовою візуалізацією, яка демонструє те, на чому ґрунтувалася впевненість українців та як сприймали і оцінювали їх у світі того часу.

Ми скористаємось допомогою естонського архіву, який надає не лише саму мапу у чудовій якості, але і книгу, що її коментує. В ній Ю. Габрис акцентує увагу на тому, що карта стала «результатом довгого дослідження і тривалої роботи на місці, а також в загальній і спеціальній бібліотеках». Описуючи Російську імперію, він звертає увагу на те, що деякі в Європі вважають, що маючи таку назву, вона увібрала в себе ледь не 180 млн «великоросов»; але насправді тих, кого раніше називали “Moscovite”, нараховується не більше 40 млн. Тоді як решта – це кілька народів, «якими ті хотіли керувати, але виявили цілковиту власну недолугість розпоряджатись долями інших». Як результат, автор уважно ставить саме до опису національного складу цієї вмираючої Імперії, бо мав доступ до інформації зсередини.

Українці [Ukrainiens] віднесені тут до Індоевропейців (слов'янська група) та зафарбовані темно-зеленим кольором. Як бачимо, розселення їх було істотно ширше за існуючі кордони нашої держави. Автор дещо змістив на схід західні межі розселення українського етносу (насправді на той час ще не була проведена комуністами операція «Вісла», а тому українці масово проживали в т. ч. на т. з. Закерзонні), провівши їх чітко по річці Сян. Південний кордон розселення проходить по річці Дунай, а східний, ви вже здогадалися, – по Дону та навіть далі. Як бачите, завершуємо нашу розповідь про історичні мапи ми тими ж межами, з яких починали на перших аналізованих. Сама природа окреслила ці кордони для нас багато століть тому, і ніщо не здатне їх змінити.

Землі сучасної України (обрис якої легко вгадується) на початку ХХ ст. зайняті українцями, які складають абсолютну більшість. Північне Приазов'я характеризується присутністю болгар, греків і німців, що підтверджується багатьма джерелами. Крим поділений між переважаючими кримськими татарами та українцями, а також болгарами та незначною присутністю інших груп. Все це відповідає історичному контексту. Між Дністром і Дунаєм бачимо чотири групи, які представлені майже рівнозначно: болгар, українці, румуни і німці. Автор дещо переоцінив ареал розселення на Поділлі молдаван (румунів). Історичні джерела не підтверджують такої їх присутності на українських територіях. На Волині помітні впливи білорусів. На час складення мапи відсутні ареали розселення на українських землях московитів (названих автором на мапі «Великоросами»). Це свідчить про незначну їх присутність в Україні до всіх подій наступних років: політичних переслідувань, трьох Голодоморів, ДСВ (Другої світової війни), репресій і депортацій, що не кращим чином вплинуть в подальшому на зміну складу населення.

Тимчасом як українці складали більшість або масово були розселені на деяких сучасних територіях Російської Федерації. Ми бачимо це аж до Брянська і Курська, на історичних козацьких землях Стародубщини. Бачимо це майже до Саратова, де вони межували з місцями компактного проживання німців (які згодом будуть піддані депортації). Масово проживали по річці Дон, складали абсолютну більшість в Таганрозькому повіті та на Таманському півострові. Як ми знаємо, саме на українські плечі було покладено заселення і підняття Кубані, а тому їх присутність на початок ХХ ст. на землях аж до Анапи і заснованого козаками Єкатеринодару (Краснодару) є відомим фактом. Цікаво, що південь Імперії, між Азовським і Каспійським морями заселений цілою групою народів, серед яких «великороси» не складають більшості; там присутні українці, татари, калмики, ногайці, німці, казахи та ін. Це до питання «історичних земель» тощо.

Відомий вчений Сергій Єфремов обурювався в статті 1905 року на нові імперські спроби накинути на все українське брехливий вираз «исконно русские области», яким хотіли виправдати гноблення української мови, наче викресливши з життя від 80 до 92 % населення Київської, Подільської, Полтавської, Харківської та інших губерній, що складали українці (навіть за імперськими підрахунками; перепис 1897 року):

«...даже самое украинское население в одной изъ частей своей территории объявляется уже прямо несуществующимъ, замѣнившись какими-то «русскими, по происхожденію, мѣстными жителями». Что же случилось за это полугодіе? Или предприняты были новыя обслѣдованія, выяснившія капитальную ошибку на счетъ этнографической фізіономіи «Юго-Западнаго края»? или

Сергій Єфремов (1876-1939) ■
Джерело зображень: <https://uain.press>

населеніе его вдругъ измѣнило свой обликъ до неузнаваемости, сдѣлавшись «искони русскимъ» въ томъ смыслѣ, въ какомъ это выраженіе употребляется органами охранительной печати или какія-нибудь спеціальныя катаклизмы, пронесшись ураганомъ по тремъ губерніямъ, смели съ лица земли въ ихъ предѣлахъ украинское населеніе? Ничего подобнаго, конечно, не случилось: никакихъ обслѣдованій не было, а внезапныя соціологическія катаклизмы, въ родѣ нашествія гунновъ, теперь даже невозможны и все обстоитъ, разумѣется, по старому...»⁴⁹.

Прекрасний науковець, інтелектуал, дуже поміркована та інтелігентна людина за ці наукові праці і подібні публічні розмірковування, після 10 років тортур, був замучений і помер у Володимирській в'язниці ГУДБ у російському м. Володимир (10.03.1939 р.).

Цікаво, що в ті роки проводились навіть опитування населення, які зафіксували досить цікаві результати:

1. В місті Золотоноша (нині Черкаська область) було опитано 378 людей (віком від 16 до 65 років).
На питання «На каком языке, малорусском или русском, предпочтительнее преподавание в школе?» – 324 высказались за малорусское преподавание, 46 отнеслись безразлично, 8 стояли за русское преподавание. На питання «Малорусские или русские книги они охотнее слушают и читают?» – 198 стояли за малорусские книги, 78 стояли за русские книги, остальные отнеслись безразлично (особенно безграмотные)⁵⁰.
2. В 1860-х роках в Полтаві провели схоже опитування.
На питання «По какой книге желает учиться ученик?» – 129 избрали малорусскую книгу, 12 отнеслись безразлично, 12 кровных великороссов естественно выбрали русскую книгу⁵¹.
3. За повідомленнями ніжинського кореспондента «Кіевских откликов»: «...на 8 сельских библиотек-читален Нежинского уезда, лишь в 2-х не было требований на украинскую книгу; во всех же остальных библиотеках существовал весьма интенсивный спрос книг на родном для народа языке»⁵².

Надалі ситуація змінюватиметься. Як писав професор Лондонського університету Норман Дейвіс, «Українці стали жертвами найбільших рукотворних катастроф на континенті і загального геноциду. Їх втрати під час війни 1918–1920 рр., колективізації 1930-х років, терору та голодомору 1932–1933 рр. та нищень Другої світової війни мають бути близькими до 20 млн чоловік»⁵³.

Але і це не зламало українство, а лише загартувало у прагненні мати свою державу, свою Україну. Тому той шлях, який пройшла українська нація, щоб постати в кінці ХХ ст. державною, такою, яка на початку ХХІ ст. буде названа справжнім європейським феноменом, продемонструє дива невимовної стійкості і героїзму, заслуговує не лише провідного місця у світовій історії, а і відповідного такій історії майбутнього.

49 Ефремов С. Заметки на текущие темы // Киевская старина. Том LXXXIX. К. – 1905. С. 271, 275–276.

50 «Полтавщина» № 133, 1905, «Хочет ли украинский народ учиться на своем языке?».

51 «Педагогическая хроника», 1879 г., № 4.

52 «Кіевские отклики», № 44.

53 Дейвіс Н. Європа: Історія / Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К., Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 1463 с. С. 71–73.

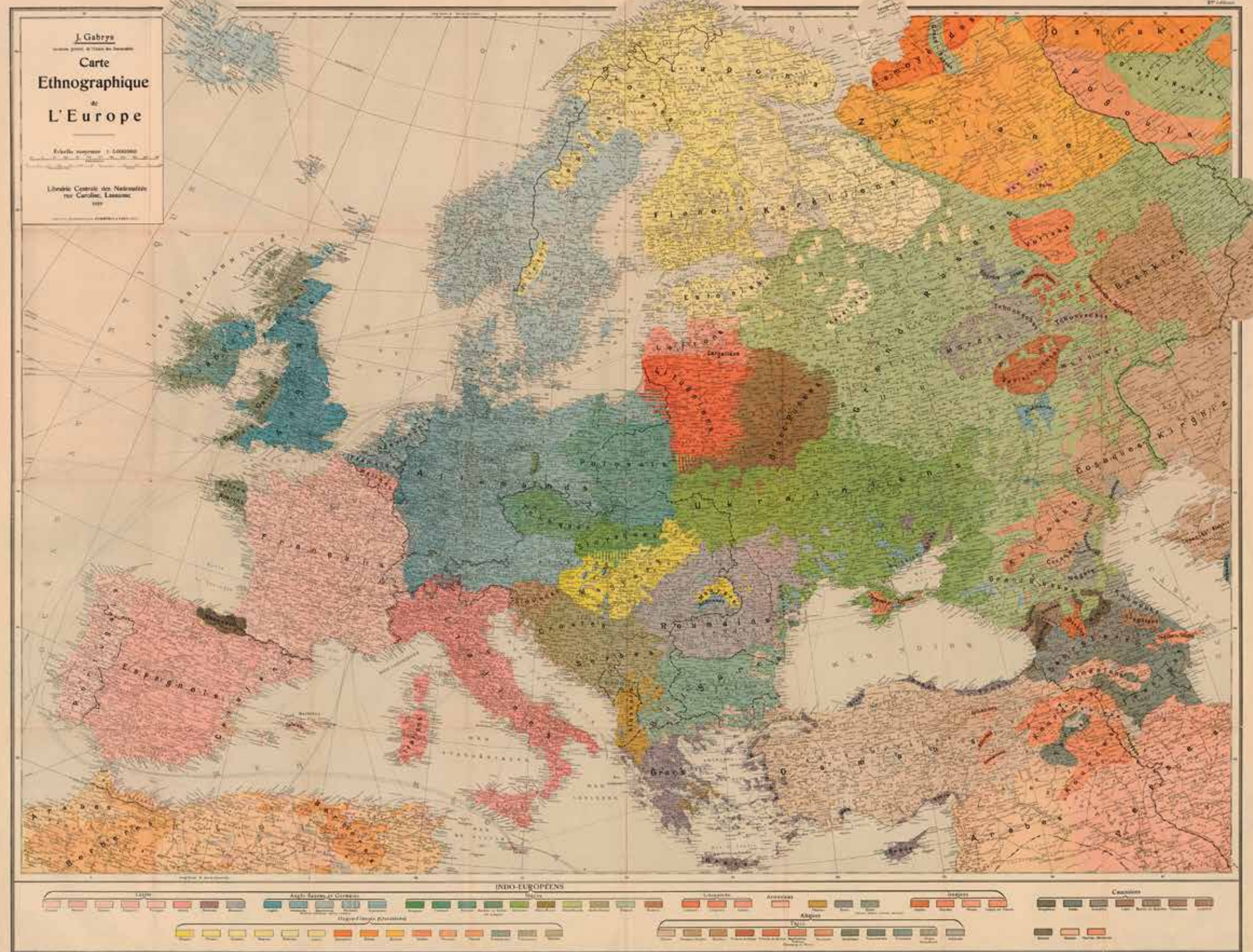
■ ІЛЮСТРАЦІЯ 23. МАПА 20

TITEL: Carte ethnographique de L'Europe.

DATERING: 1918.

PERSONS: Juozas Paršaitis-Gabrys.

DEPOSITOR: Eesti Rahvusraamatukogu

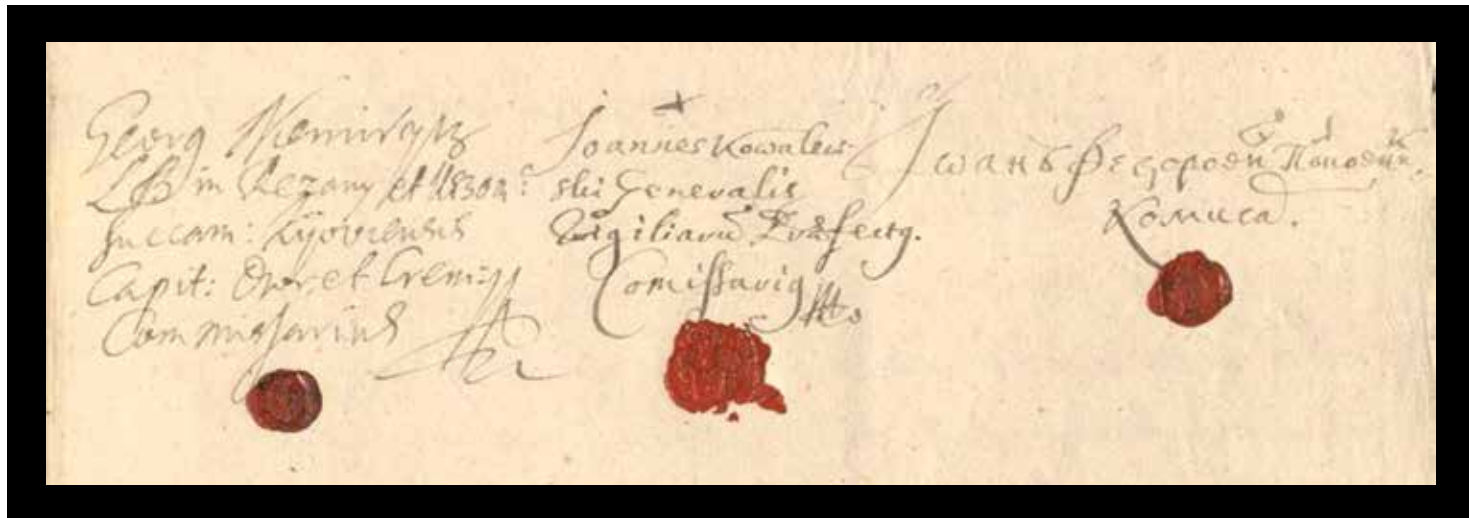
ВІДТИСКИ ПЕЧАТОК ЮРІЯ НЕМИРИЧА, ІВАНА КОВАЛЕВСЬКОГО ТА ІВАНА ФЕДОРОВИЧА

Олександр
Алфьоров

Документ із назвою у істориків «Українсько-шведський договір 1657 року» зберігається у Національному архіві Швеції та відомий українським історикам вже понад сто років¹. Нещодавно шведські архівісти відцифрували цей документ та розмістили на онлайн-платформі сайту архіву. У 2008 та 2009 рр. оригінал договору, разом із іншими експонатами виставки «Україна – Швеція: на перехресті історії (XVII–XVIII століття)» (куратор Ю. Савчук), відвідав Київ та Дніпро². За результатами виставки було упорядковано каталог з його кольоровим зображенням. У виданні було опубліковано печатку Івана Федоровича (не деталізований опис із зображенням) та описано (без деталізації та з загальним зображенням на документі) печатки Юрія Немирича та Івана Ковалевського – підписантів договору.

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 1

Загальний вигляд печаток під Українсько-шведським договором 1657 р.
Джерело зображень: Державний архів Швеції

- 1 Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Ч. 3. – Т. 6. Акты Шведского государственного архива, относящиеся к истории Малороссии (1649–1660). – Киев, 1908. – С. 333–335; Грушевський М. Історія України-Русі. – Т. X. – Ч. 1. – Київ, 1998. – С. 63–66; Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687) / упоряд. І. Бутич. В. Ринсевич, І. Тесленко. – Київ: «НТШ», 2004. – С. 29–31.
- 2 Україна – Швеція: на перехресті історії (XVII–XVIII століття) : 1 жовт. 2008 р. – 30 берез. 2009 р. м. Київ, 9 квіт. – 31 трав. 2009 р. м. Дніпропетровськ : кат. Міжнар. вист. / укладач Ю. Савчук. – Київ: «Такі справи», 2008. – С. 66–67.

ІЛЮСТРАЦІЯ 2

Відтиск печатки Юрія Немирича.
Джерело зображень:
Державний архів Швеції

Завдячуючи Марині Траттнер, нами була отримана змога опрацювати якісні фотографії печаток, що увійшли до наукового обігу як приналежні Юрію Немиричу, Івану Ковалевському та Івану Федоровичу (Див. Ілюстрацію 1). Аналіз матеріалу призвів до несподіваних результатів.

1 ВІДТИСК ПЕЧАТКИ ЮРІЯ НЕМИРИЧА

В полі печатки – іспанський щит, на якому знак у вигляді літери «X» із загнутими в боки горішніми та до середини долішніми кінцями. Над щитом – шолом, обернений заборолом геральдично праворуч, у нашоломнику – три страусових пера. Навколо щита – ажурний намет.

Печатка восьмикутна, 6 x 9 мм, проставлена на червоний із чорними інклюдіями сургуч. Підпис латиною: “Georg Niemirycz / L. B. in Rezany et Uszom: / Succam: Kijoviensis / Capit: Owr: et Crem. / Commissarius m. p.”. Його слід розкрити так: “Georg(io) [in Czerniechow] Niemirycz L[ibero]. B[aroni]. in Rezany et Uszom[ir]: Succam[erario]: Kijoviensis Capit[aneus]: Owr[ucensi]: et Crem[enczucensi]. Commissarius m[anu]. p[ropriam].” Переклад: «Юрій Немирич з Чернихова, дідич Режан і Ушомира, підкоморій Київський, Овруцький і Кременецький староста. Комісар. Рукою власною».

Публікується вперше. Описана у: Гурбик А., Савчук Ю. зб. Українсько-шведська угода про воєнно-політичний союз між гетьманом Іваном Виговським та королем Карлом X Густавом. // Україна – Швеція: на перехресті історії (XVII–XVIII століття) : 1 жовт. 2008 р. – 30 берез. 2009 р. м. Київ, 9 квіт. – 31 трав. 2009 р. м. Дніпропетровськ : кат. Міжнар. вист. / укладач Ю. Савчук. – Київ: «Такі справи», 2008. – С. 67.

2 ВІДТИСК ПЕЧАТКИ ПІД ПІДПИСОМ ІВАНА КОВАЛЕВСЬКОГО

В полі печатки – німецький щит. Його поле перетнуте хвилястою лінією. У горішній, більшій частині – шестипелюсткова квітка. Над щитом – шолом, обернений заборолом геральдично праворуч, у нашоломнику – поясне зображення тварини (лев?), обабіч – два орлині крила. Навколо щита – ажурний намет. Обабіч нашоломника – ініціальні літери: “M N”, знизу “V E”.

Печатка восьмикутна, 12 x 15 мм, проставлена на червоний із кількома чорними інклюдіями сургуч. Підпис латиною: “Joannes Kowalew- / ski Generalis / Vigiliarum Praefectus. / Commissarius m. p.”. Над підписом – інвокаційний хрестик. Підпис слід розкрити так: “Joannes Kowalewski Generalis Vigiliarum Praefectus [exercitus Zaporouiensis]. Commissarius m[anu]. p[ropriam].” Переклад: «Іван Ковалевський, генеральний стражник (осавул) Війська Запорозького. Комісар. Рукою власною».

Публікується вперше. Описана у: Гурбик А., Савчук Ю. зб. Українсько-шведська угода про воєнно-політичний союз між гетьманом Іваном Виговським та королем Карлом X Густавом. // Україна – Швеція: на перехресті історії (XVII–XVIII століття) : 1 жовт. 2008 р. – 30 берез. 2009 р. м. Київ, 9 квіт. – 31 трав. 2009 р. м. Дніпропетровськ : кат. Міжнар. вист. / укладач Ю. Савчук. – Київ: «Такі справи», 2008. – С. 67.

■ Відтиск печатки Юрія Немирича.
Джерело зображень:
Державний архів Швеції

Відтиск печатки ■
під підписом Івана
Федоровича.
Джерело зображень:
Державний архів Швеції

Ita iuncta forma perpetua ac indissolubili fidei natura sub Signo Regni Me
rosiani Sacre fidei custodia et eius heredibus successoresque Reges Re
giamque Sacre et Vniuersalis Ecclesie Romanae Sancti Petri et
Petrus Generalis Curie Romanensis totamque Romanam Ecclesiam
ex altera parte quo obtingatur prout et de iure obtingatur ad mutua
morem beatitudinem, firmitatem ac conservationem amorem contra Conu
res hosios tam et qui se diuersionem et noxam Amosque status hostibus au
xilium vel impedimentum adhibebunt excepto Suedensium et potentissime
Magna Ducis Moscovie et quo Militia Romanensis sacro fidei iuramento
et fidei. Quisquis huiusmodi iuramentum et exaltatum. Quod a preter
missis confederari et huiusmodi fidei et alterius status prouidendum ab
omnibus qui aquam intulerunt, ad imperantur pars parti significare et pro huius
omni iuramentum iuramentum, tam et omnia sua vel coniungere vel separata contra
hostes agere eorum, appropinquare, tam et omnia sua vel coniungere vel separata contra
fuerit ab eis nec de qua et facit pax et concordia, quod in alterius par
te adeo, huiusmodi fidei prouidendum agatur. Malo nuncius in hostibus reuerens
et operis coniungat. Hoc licet pars ab altera cum potestate hostibus pa
tis, sed a aliqualibus, omni, statu pax et concordia in hostibus faciant id conuen
consensu aptum et eorum labor. In specialibus pro huiusmodi fidei quo
nam Excellentissimi Ducis Legatus S. Hill. ad ea que a parte huiusmodi Ecclesie
apud Dei Ecclesiam preposita sunt. Voluntas Sacre Regni Moscovie
procedatur. Ince

per Legatos Romanensium Militie huiusmodi ab altera, apud Sacre Regni Mos
covie. Die Lunae die sexta Mensis Octobris Anno regni Anno
Milonis Sexagesimo quinquagesimo septimo

Johannes Mevius Joannes Kowalew Iwan Fedorow Romanus
Commissarius S. Hill. et Legatus S. Hill. et Legatus S. Hill. et Legatus S. Hill.
Commissarius S. Hill. et Legatus S. Hill. et Legatus S. Hill. et Legatus S. Hill.
Commissarius S. Hill. et Legatus S. Hill. et Legatus S. Hill. et Legatus S. Hill.

■ Відтиск печатки під підписом
Івана Ковалевського.
Джерело зображень:
Державний архів Швеції

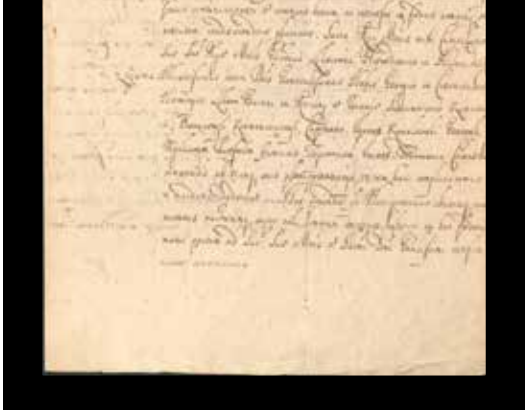
З ВІДТИСК ПЕЧАТКИ ПІД ПІДПИСОМ ІВАНА ФЕДОРОВИЧА

В полі печатки – овальний бароковий щит, на якому знак у вигляді стріли вістрям вгору, з покладеними на нього у стовп літерами “**F**” та “**G**”. Вгорі – ініціальні літери “**F G**”. Поле щита хаотично шрафіроване короткими лініями. Обабіч, у верхніх частинах з-за щита, – голови левів з розкритими пащами та висунутими язиками. Печатка восьмикутна, 10 x 11 мм, проставлена на червоний із чорними інклюдзіями сургуч. Підпис кирилицею: «**Іоанъ Федорович Полковник. Комісар**».

Опублікована: Гурбик А., Савчук Ю. зб. Українсько-шведська угода про воєнно-політичний союз між гетьманом Іваном Виговським та королем Карлом X Густавом. // Україна – Швеція: на перехресті історії (XVII–XVIII століття) : 1 жовт. 2008 р. – 30 берез. 2009 р. м. Київ, 9 квіт. – 31 трав. 2009 р. м. Дніпропетровськ : кат. Міжнар. вист. / укладач Ю. Савчук. – Київ: «Такі справи», 2008. – С. 66–67.

Підписи виконано тими самими чорнилами світло-чорного кольору. Це свідчить про їх одночасність. Сильніший натиск пера фіксується на автографі Івана Ковалевського. Червоний сургуч із чорними домішками налито на документ після його підписання. Як наслідок – знаходження відтисків поверх деяких нижніх графем. За щільністю чорних інклюдій в сургучі можна реконструювати черговість його наливання на папір, а отже і проставляння відбитків. Найбільше чорних плям на відбитку Немирича, трохи менше у Федоровича, найменше (фактично відсутні) у Ковалевського. Без знання, яким чином домішок чорного кольору потрапив до розплавленої маси і в якій частині лийної чаші була його найбільша консистенція, можна лише твердити, що Федорович приклав печатку другим. Цей висновок є з урахування того, що відбиток печатки Немирича має найбільшу кількість чорного домішку, а Ковалевський – найменшу. Проте неоднорідна, з «хвостиками» та відокремленими фрагментами, пляма відтиску Ковалевського засвідчує, що саме під його печатку сургуч заливався останнім. Сургуч був вже трохи остиглим, виливався повільніше, не цільним потічком, та крапав. Про справедливість цього припущення може свідчити і розміщення підписів. Хоча автограф Ковалевського і знаходиться в центрі, але неприродний переніс в його прізвищі (“**Kowalew- / ski**”) вказує на те, що воно цілком не могло уміститись у рядок. Справді, цьому завадила заголовна літера “**I**” в підписі Івана Федоровича праворуч. Таким чином стає очевидним, що Ковалевський мав підписати документ останнім і розмістити його на вільному місці між автографами Немирича та Федоровича.

Тож реконструкцію підписання і прикладання печаток до документу можна уявити так: першим підписався Немирич, другим Федорович, третім Ковалевський. Потім першим поставив печатку Немирич, другим Федорович і третім Ковалевський. Безперечно, ця черговість викликає питання в контексті порушення ієрархії учасників процесу. Федорович і у супровідному листі гетьмана Івана Виговського був названий третім після Ковалевського³ і його підпис розташовано останнім, та й за своїм урядом він мав найменше повноважень із трьох. Розгадка криється у біографічному факті Івана Ковалевського. Не дивлячись на те, що цей заслужений діяч Гетьманщини

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 5

Українсько-шведський договір 1657 року.

Джерело: Державний архів Швеції

^[1] Архив Юго-Западной России… – С. 333.

^[2] Кривошея В. Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія. – Київ: Вид.«Стилос», 2010. – С. 408.

^[3] Каштанов С. М. Интитуляция русских княжеских актов X–XV вв. (Опыт первичной классификации) // Вспомогательные исторические дисциплины. – Москва, 1976. – Т. VIII. – С. 71–72.в

^[4] Алфьоров О., Однороженко О. Українські особові печатки XV–XVII ст. за матеріалами київських архівосховищ. — Харків: Вид. «Просвіта», 2009. – С. 108–109.

^[5] Гурбик А., Савчук Ю. зб. Українсько-шведська угода… – С. 67.

^[6] Ситий І. Козацька Україна: печатки, герби, знаки та емблеми кінця XVI–XVIII ст. – Київ: «Темпора», 2017. – С. 103.

^[7] Gumowski M., Hasig M, Mikucki S. Sfragistyka / Nauki pomocnicze historii. – Warszawa, 1960. – S. 106.

^[8] Алфьоров О. Особові печатки з Правобережної України: середина XVIII – перша половина XIX століття. Матеріали до каталогу. – Біла Церква, Видавець О. Пшонківський, 2021. – С. 11.

^[9] Гурбик А., Савчук Ю. Збірник «Українсько-шведська угода…» – С. 67.

4 неодноразово був учасником важливих міждержавних угод та делегацій, – але він був неписьменним⁴. Це дає можливість все розставити на свої місця. Не дивлячись на статус Ковалевського, замість нього підписувалась уповноважена ним особа. Звірка почерків доводить, що це був не Немирич, не Федорович і не писар документа. Водночас нами було згадано, що автограф Ковалевського починався з інвокаційного хрестика, який є старою традицією валідації тексту. У такий спосіб відбувається проголошення тринітарної для християн формули «**Во ім’я Отця, Сина і Святого Духа**»⁵. Натомість цей хрестик можливо і є власноручним підписом Ковалевського. Хоча його виконання «без відриву» пера свідчить, що поставлений він був людиною, яка все ж практикувала письмо. Тож більш очевидним є те, що це була позначка писаря Ковалевського про не автентичність підпису.

Ця реконструкція уможливлена лише після детального аналізу і на жодні історичні процеси не впливає. Та, думаю, для дослідників козацької дипломатії і діяльності адміністрації вона буде цікавою.

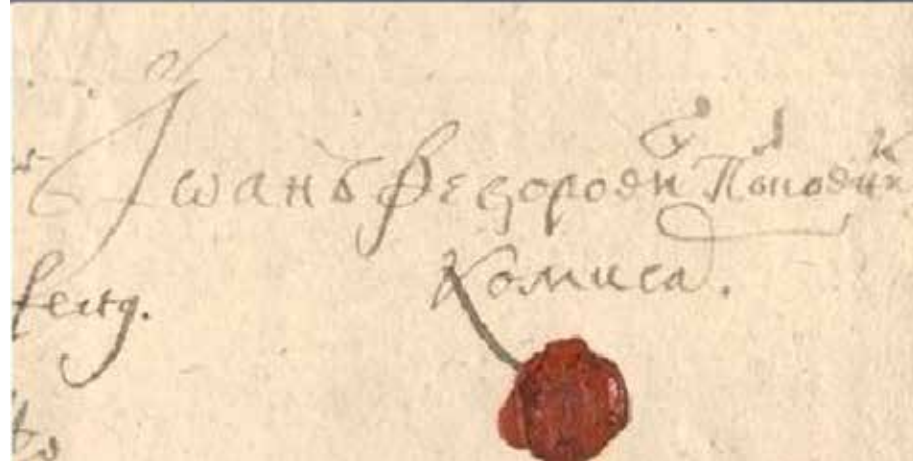
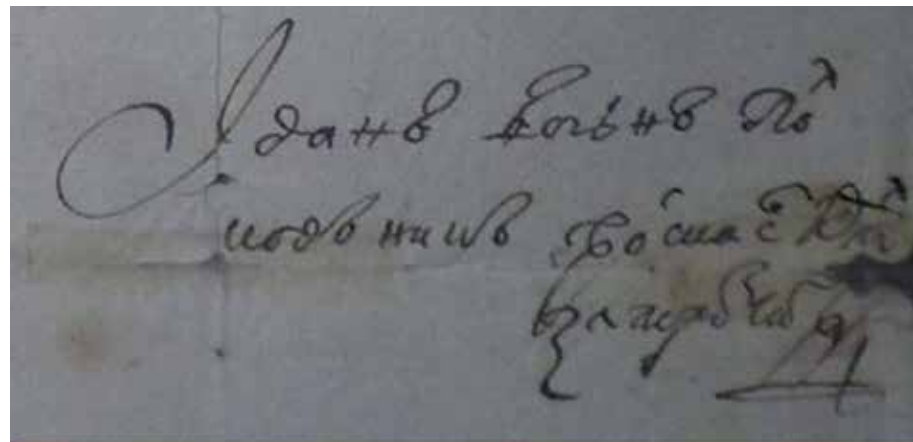
Аналіз відбитків дозволив отримати доволі цікаві висновки. Відтиск печатки Юрія Немирича демонструє, що він використав толоку із родовим гербом Немиричів. Проте є відмінність – відсутня нижня перекладина, що з’єднує навскісні щогли знака. Слід зауважити, що герб Немиричів, знаний зі сфрагістичних пам’яток поч. XVI ст., не фіксувався з цією видозміною. Певною характерною геральдичною ознакою Немиричів, яка збережена й на печатці Юрія, є обернений праворуч шолом⁶. Розміри вказують, що відтиск проставлено сигнетом – персневою печаткою.

На печатці, атрибутованій Івану Ковалевському, зображено герб, що відсутній в козацькій та річпосполитській геральдиці. Ініціальні літери першими, хто запровадив опис печатки до наукового обігу, були подані не правильно – “**І К**”⁷. Нижня ж пара літер була проігнорована або непомічена. Це призвело до її подальшої ідентифікації як печатки саме Ковалевського⁸. Проте на наших фотографіях чітко атрибутуються ініціальні (горішні) літери “**М Н**”. Нижні літери “**V E**” переважно подавали скорочення уряду власника печатки. Жодна з літер не відповідає скороченню імені чи посади генерального осавула. Наявність літери “**V**” свідчить, що ім’я та посада печатника передані не кирилицею, а латинською абеткою. Козацька держава не знала урядів на літеру “**V**”. Поготів у той час і польська мова не вживала цю літеру, а уряди передавались через “**W**”. Сукупність фактів доводить, що печатка, яку використав Іван Ковалевський, не його. Проставляння на документі чужої печатки – доволі поширена практика і відома за терміном “**carentia sigilli**”⁹. На українських землях це явище зустрічається з XVI ст. та масово поширюється у пізніші часи¹⁰.

Досліджуючи відбиток полковника Федоровича, було здійснено такий саме висновок – він проставив чужу печатку. Правильно розчитані публікаторами літери “**F G**” були потрактовані з певною пересторогою, як «одне з можливих розшифрувань “**Fedorowych Generalis**”»¹¹. У сфрагістиці на наших територіях відсутня традиція подавати скорочено прізвище (патронім) без імені, але з урядом. Ці дві літери мають позначати виключно ініціали власника. І тут зазначимо, що літера “**G**” – не характерна для передачі українських прізвищ того часу, що починались на «**Г**». Вона відсутня на українських сфрагісах. Навіть

якщо уявити, що власник вирішив передати своє ім'я латиною і використав літеру “G”, то й прізвище (патронім) Федорович мало б розпочиналось із літери “T” – від імені “Theodorus”. У такому разі не можна припускати, що за ініціалами це була, наприклад, печатка батька Івана Федоровича. Публікатори сприйняли знак з печатки як «родовий знак полковника, який має старе коріння руської геральдики»¹². Детальний аналіз зображення свідчить про інше. На печатці зображено міщанський герб – гмерк. На це вказують ініціальні літери, що опинились з'єднаними з вістрям стріли у полі щита. Подібні гмерки можна зустріти на перстнях, печатках, будинках в різних країнах¹³. У тому числі подібні герби використовував львівський патриціат, зокрема і добре відомий рід Боїмів¹⁴. Взагалі саме купецькі герби мають таку специфіку. На те, що печатка походить не з козацьких земель, свідчить і штрихування поля щита – не притаманне явище.

Разом із тим, аналізи печатки та підпису Федоровича спричинили до важливого історичного відкриття. Між дослідниками періоду української козацької революції понад сто років точиться дискусія: чи полковник Іван Федорович та Іван Богун – одна постать, чи ні. Зокрема, більшість сучасних українських дослідників, услід за Михайлом Грушевським, ототожнює обох діячів. Два роки тому О. Однороженко опублікував віднайдений ним документ за підписом та печаткою Івана Богуну 1651 р. На печатці зображено напнутий лук зі стрілою вістрям до низу, у супроводі вгорі, обабіч, двома зірками. Навколо – літери «ИБПВ» (Іванъ Богунъ полковникъ вѣнницький)¹⁵. Зокрема, подано і зображення самого підпису Богуну, що є абсолютно відмінним від підпису Федоровича (Див. Ілюстрацію 6.)

¹² Там само.

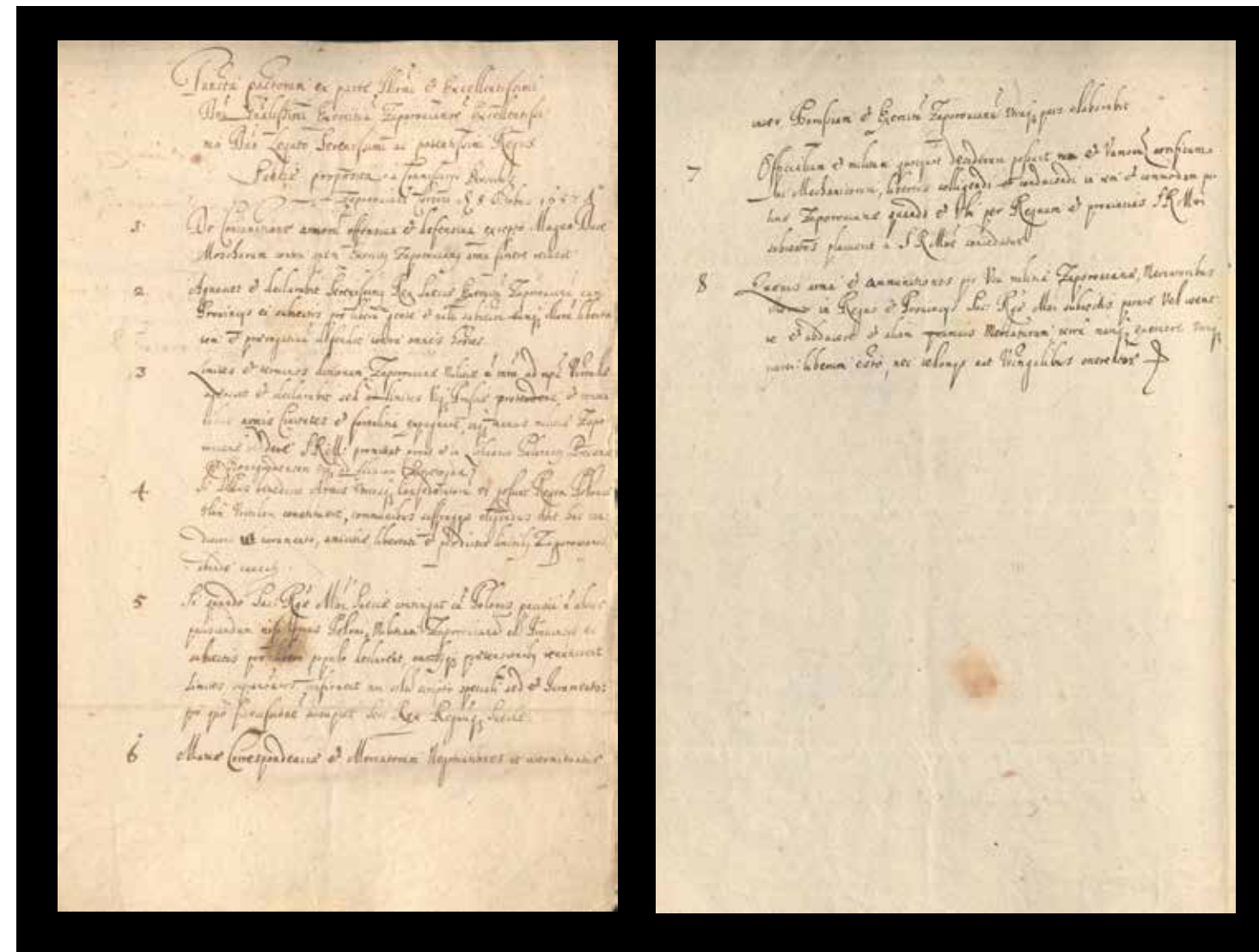
¹³ Gumowski M. Herbarz patrycjatu Torunskiego. – Torun, 1970. – 200 s.

¹⁴ Łoziński W. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku. – Lwów, 1892. – S. 12, 24, 144.

¹⁵ URL: <https://www.facebook.com/oleg.odnorozhenko1/posts/502929897002715> (дата звернення: 23.11.2021).

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 6

Підпис Івана Богуну (вгорі) та Івана Федоровича (внизу). Джерело: Державний архів Швеції

■ ІЛЮСТРАЦІЯ 7

Україно-шведський договір 1657 року. Джерело: Державний архів Швеції

Порівняння підписів і печаток засвідчує, що в довготривалій дискусії нарешті можна ставити крапку. Іван Богун та Іван Федорович – дві різні історичні постаті.

Таким чином, аналіз печаток української старшини під документом засвідчує, що лише Юрій Немирич скористався своїм власним сфрагісом. Разом із тим, цей висновок дає матеріали для подальших роздумів над складом вищих рад гетьмана Виговського. Адже передані печатки Ковалевському та Федоровичу мали своїх власників, які були поруч у час укладання документа. Один із них був іноземцем, не з Речі Посполитої, а інший належав до міщанських, не українських родин. Тож навіть негативний результат для української сфрагістики збагатив наші просопографічні можливості для подальшого пошуку.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Абашева Алевтина	229
Август II Фрідріх	69, 89, 180, 173, 175
Агмед III	104
Адольф Густав II	19,64
Алфьоров Олександр	4, 5, 7, 8, 16, 52, 252, 257
Аль-Ідрісі Мухаммед	192-193
Амельченко Юліана	7
Анахарсис	188
Антоній	216
Антонович Володимир	226
Арросміт Аарон	242
Аскер Бьорн	164

Байцар Андрій	223, 232
Бантиш-Каменський Дмитро	91
Баран А.	212
Барбаро Іосафат	238
Барк Самюель	80
Батий	12
Баторій Стефан	38
Баудранд М.	220
Бекман Х.	220
Бельський Марцін	54
Беренгер М.	220
Бистрицький І.	131
Бієльке Густав	64
Блау Ян	223
Бліверніц Торуні Арон	220,222
Бовгіря Андрій	104
Богун Іван	18, 217, 258, 259
Бодянський Осип	91
Боплан Гійом Левассер	203,206,208, 210,211,212,213, 214, 216,220,223, 226,232, 234
Борисюк П.	213
Борщак Ілько	63,104

Босгрейв Якуб	198
Ботеро Джованно	212
Боусох Никита	28
Бочковська Валентина	4, 151
Бранденбургська-Байротська Магдалена	21
Брегі Вісконт	212
Бруваль Якоб	41
Брюс Яков	233, 234
Брюховецький Іван	33,36
Бульвинський А.Г.	218
Бурбека Григорій	151
Бутич Іван	68,252
Бучацький Теодорик	243

Вавричин Марія	210, 211,213,214
Вайс Готфрід	220
Ваза Густав	22
Ваза Христина	62
Вальк Герард	223
Вантіф Нільс	21
Варфоломій	14
Вачмейстейр Ханс	36
Веллінг Готтхард	27
Вербицький Юрій	12
Верещинський Йосиф	198
Весберген Йоханнес Янссон	21
Виговський Іван	18, 28, 29, 32, 217, 252, 253, 256, 259
Виговський К.	217, 218
Вирський Д.	222
Вишневецька Теофіла	92, 93
Вишневецький Михайло Сервацій	92
Вишневецький Януш	93
Віблінг Карл	64
Віженер Блез	212
Вітовт	242
Владислав IV	22
Война Абрахам	40
Войнаровський Андрій	88, 112, 122, 123, 124, 125
Войнаровська Ганна	29, 37, 40,41,42,43
Войнаровський Станіслав	40, 42, 106, 130
Войтович Л.	212
Возняк Михайло	100
Всеволод Мстиславич	196

Габрис Юозас	246
Галецький Францішко Зигмунд	68
Ганнібал	49
Гараффе	20
Гарткнох Х	220
Гваньїні Алессандро	51,212
Гейрут Клас	7, 16, 78, 81, 84, 86
Гелленберг Андреас	42
Гепкен Андерс Юган	40
Гербіній Й.	220
Гербст С.	210
Германус Ніколаус	189
Геродот	188
Гирей Девлет I	186
Гієровські Станіслав	80
Гільдебранд Карл-Густаф	78, 80, 81
Гнур	188
Годлевські І.	80
Голіцин Василь	21, 107
Голоднюк Устим	13
Голобуцький В.	212
Гольшанський Семен	51
Гондіус Вільгельм	214, 216, 226, 238
Гоманн Йоганн	223, 232, 233
Гордієнко Костянтин	28
Горленко Дмитро	104, 145, 186
Грушевський Марко	63
Грушевський Михайло	7, 13, 90, 100, 252, 258
Гурбик А.	253
Гурн Густав	62
Гуссейн Гайнріх	88
Густав Х	22, 33, 64
Гюленстольпе Нільс	80
Гюленшена Ерік	62

Геткант Фрідріх	208,210
Герай Девлет II	186
Герай Мехмед III	217
Герай Шагін	240
Герей Менглі I	226
Груневега Мартін	212

Данило Романович	196
Дашкевич Ярослав	214
Дашкович Остафій	226,240
Дейвіс Норман	248
Деліль Гійом	233
Денхофф	92
Децій Йодок Людвіг	50
Діптан Ірина	100
Длугош Ян	239,243
Довгополий Клим	186
Долгорукий Юрій	33
Долгорукий Яков	239
Дольська Анна	93
Дольський Ян-Кароль	93
Домбровський Ян	202, 203
Дорошенко Михайло	240
Дубина Олександр	81
Дювіль	21

Екхбері Адольф	32
Епіфаній	14
Ересвальд Улла	206
Естенберг Улоф	165, 166

Єрофєєв Василь	28
Єфремов Сергій	247

Жизневський Михайло	13
Жолкевський Станіслав	38
Жук В.	217

Заєць Орест	4, 68
Залеський Томас	92
Зелінський Константій	80
Зойтер Матеус	236

Іван III	196
Інгігерда	18
Іскра Іван	91,90

Йонсон Лена	165
-------------	-----

Казимир Ян	63, 68, 213, 218
Калнишевський Петро	239
Кальнофойський Атанасій	52
Кантерстен Ларс	36
Карл X	36,64
Карл XII	40,64,80,81,89,101, 164,165,167,169, 186,229

Карлссон Оса	165
Катерина II	239
Катон	220
Катреллі да Віньйола Джакомо	232
Каштанов С.	257
Квятковський К.	212
Кенігсмарк Аврора	89
Кентржинський Богдан	46, 64, 68, 81, 90
Кириленко Йосип	28
Кінсберген Ян Хендрік	238
Кіркене Генуте	50
Кленович С.	203
Клінгеншена Карстен	130-131
Клінковстрем Отто	33
Клюверій	220
Ковалевський Іван	11, 252, 253, 256, 257
Кордт Веніамін	100
Кок Іоганн	28, 29, 62
Конашевич-Сагайдачний Петро	48, 56, 58

Коновалова Ірина	192, 193
Контаріні Амброджо	212
Кордт Веніамін	100
Корнеліс Хіллебрант	21
Костомаров Микола	22, 92, 105
Котлярчук Андрій	64
Коць М.	211, 214
Кочубей Василь	91, 92
Кресін Олексій	4, 5, 7, 9, 10, 16, 100, 105
Кривошея В.	257
Кромер Мартін	49,212,220
Кронебери Клас	165
Крупницький Борис	68
Кулаковський Петро	51
Кульбачна Віра	4
Кульбачний Юрій	4
Куліш Пантелеймон	22, 50
Кунаков Григорій	62
Куркер	80

Ланнуа Жільбер	212
Лаский Ян	50
Ленін Володимир	15
Леннерсанд Марі	165
Лещинська Теофіла	92
Лещинський Казимір Ігнатіус	92
Лещинський Рафаель	92
Лещинський Станіслав	49, 68, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 91, 92, 93

Липинський В'ячеслав	64
Литвинов В.	202
Ліва В.	212
Лільєкрона Густав	27
Ліленталь Йоганн	33
Лісницький Григорій	217
Лозинський В.	258
Лойтхольм фон Франкенбург Ф.	220
Ломиковський Іван	106
Лукашенко Олександр	14
Луняк Євген	4, 16, 78
Любомирський (Станіслав)	33
Людвиг	21
Людовик XIV	196
Люта Тетяна	189
Лясковський Анатолій	4
Лясота Еріх	212

М

Максимович Іван	186
Малашевич Іван	28
Малишев Олександр	7, 9, 10, 16, 58, 81, 84, 86, 100, 106, 112, 122, 146, 187, 155, 222
Мазепа Іван	32, 40, 46, 47, 64, 66, 68, 69, 70, 71, 80, 81, 84, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 100
	105 106 124 167 228

Мазуренко Павло	12
Майков Л.	243
Марковський Томаш	198
Марцій Й.	220
Мауро Фра	242
Мацеївський Станіслав	22
Мацьків Теодор	88
Менінський Ф.	220
Меншиков Олександр	88, 228
Меркатор Герард	196, 197, 238
Мешковой Максим	4, 54
Мирович Іван	68
Михайлов Борис	21
Мицик Юрій	4, 7, 16, 49, 54, 68, 220
Мігура Іван	47
Міллер Конрад	192
Міспелаере Ян	7, 9, 10, 16, 48, 49, 64, 78, 81, 86, 100, 164, 169, 229

Могила Петро	216
Молчановський Никандр	22, 23, 68
Мономах Володимир	226
Мудрий Ярослав	18
Музичко О.	243
Мурад	240
Мюллер Йоган-Йоахім	220
Мюллерн Генріх	100, 112, 106, 107, 108, 164, 167, 229, 230

Н

Наливайко Северин	38
Немирич Владислав	216
Немирич Степан	217
Немирич Юрій	11, 216-218, 252-254
	256, 257, 259

Неугебауер Мартін	167
Нігоян Сергій	93, 94
Нордберг Йоран	93
Носач Тимофій	217

О

Огієнко Іван	50
Однороженко О.	196, 257, 258
Оксеншерна Аксель	19, 26, 27, 48, 59
Олівеберг Даніель	27
Ольга	18
Оніммер Лена	16
Опалінська Катажина	8о
Орлик Анна	28
Орлик Барбара	28
Орлик Григорій	18, 29, 37
Орлик Пилип	4, 9, 10, 18, 20, 22, 27
	28, 29, 30, 37, 40, 64, 88, 89, 91, 92, 94, 100, 101, 104-111, 151, 165, 167-169, 183, 184, 186, 187, 228, 229, 232

Острозький Костянтин	49,50, 51
Острозький Костянтин-Василь	53, 198

П

Павленко Сергій	4,41,81,88
Павлусенко Наталія	4,7,9,24, 38,56,66,184

Пага Суліман	169
Палмквіст Йохан	229
Пасторій Й.	220
Пацкевич Матвій	217
Паша Ібрагім	169
Паша Мехмет	180,217
Паша Хассан	180
Пейсонель Шарль	236
Пельс Павло	23,28,62
Перналь Андрій Болеслав	203,213
Петро І	88, 94, 196, 228, 234
Петрова Олена	16
Підкова Іван	24
Пізо Якоб	50
Піпер Карл	80, 91
Пірр	49
Піт Мозем	223
Пліній Старший	220
Плохій Сергій	209
Полоус	51
Полуктов Ігор	4, 5, 7, 9, 10, 16 24, 48, 188, 198, 220, 222, 228, 236

Порошенко Петро	13
Потоцька Вікторія	92
Потоцький Станіслав	62, 112

Потоцький Юзеф	92, 93
Пофініков Василій	21
Птоломей Клавдій	189
Путін Володимир	13,14,15
Путятич Дмитро	226
Пфальц-Цвейбрюкенська	26
Ульріка Елеонора	80
Пфальц-Цвейбрюкенський	26
Карл Густав	26, 32, 36, 64, 112, 165, 229, 253, 256

Р

Радзейовський Августин Міхал	80
Радзивілл Миколай Криштоф	198
Ревякін П.	243
Реннел Джеймс	242
Ринсевич І.	252
Роджер II	192
Розенхане Шерінг	36
Роламб Клес	48, 63, 64, 65
Роман Мстиславович	196
Рубін Олександр	64
Румянцев П.	239
Рюриковичі	102,103

С

Саварі	229
Савчук Олександр	189
Савчук Юрій	252, 253, 256
Салвіус Йохан Адлер	36
Самойлович Іван	20, 21, 88, 123, 124, 252

Сандин Пер	202, 224
Сансон Ніколя	226
Сант Вінсент Поль	196
Сапега Казимір	62
Северин Берг	38
Седербери Ульф	165
Сенека	220
Сигізмунд III	22, 38, 48, 54, 59
Сидор Іван	12

Синявський Адам-Микола	92, 93
Сіверс Гайнріх	21
Сірко Іван	34
Смолій Валерій	240
Собеський Ян	220
Соловийов Сергій	22
Спенсій Якоб	48, 58
Ставровольський Шимон	158
Стефаник Василь	214
Стрийковський Мацей	212
Стульте Мішель	21
Субтельний Орест	105
Сулима Іван	209
Сууп Маттіас	62
Сципіон	49,52

Т

Таліс Давид	192
Тенгбері Ерік	228
Тернваль Педер	165
Тесленко Ігор	49, 51, 252
Тетеря Павло	33
Тихановська Світлана	14
Торнфлюкт М.	41
Торстендаль Саліт'єва Тамара	165
Траттнер Марина	4, 5, 7-11, 18, 48-49, 100, 102-105, 164, 169, 186, 228, 229, 253

У

Ульяновський Василь	105
---------------------	-----

Ф

Фабріціус Людвиг	21
Федорович Іван	5, 11, 252, 253, 254, 256, 257

Федорук А.	212
Федорчук Валер'ян	46
Феодосій	212, 216, 238, 243
Фредро А. М.	220
Фрідріх К.	208, 209

Функ Томас	167, 168, 169, 170, 180, 186, 229
------------	-----------------------------------

Х

Хаджі-Ґерай	240
Халеніус Йохан	40,43-45
Хелленберг Гаммар Андреас	40, 41
Халябі Павло	212
Херліц Нільс	165
Хермелін Улоф	49,80
Хмельницький Богдан	9, 17, 18, 19, 22
	26, 27, 28, 32, 34, 36, 46, 48, 60, 62, 64, 66, 81, 102, 155, 203, 212, 217, 240

Хорн Густав	64
Хоробрий Болеслав	155
Хофвербері Ульріка	16
Хультман Йохан	88

Ц

Цвіккер Даніель	216
Целларій Андреас	158,159
Цельсінг Густа	165,166,169
Ціцерон	220

Ч

Чекаль Олексій	4,16
Челебі Евлій	238
Чухліб Тарас	239,240

Ш

Шафіров Петро	229
Шевальє П'єр	212
Шенк Петер	223
Шереметьєв Михайло	229
Шют Бенгт	62

Щ

Щіннімандт Йон.	41
-----------------	----

Я

Ягеллончик Олександр	226
Яковенко Наталія	49
Якубовський Андрій	41,42
Янсон ван Весберген Ян	223
Янсоніус Йоганн	223
Янукович Віктор	12,13

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Авсія	193
Австрія	23
Аджибей	242
Адріанополь	105, 169
Азагаріум	189
Азія	224, 242
Азовське море	189, 193
Акбмесджит	238
Аккерман	242
Аланія	192
Алушта	193
Альма	240
Амадока	189
Амстердам	21, 158, 198, 216, 223
Ананьївський повіт	243
Анапа	247
Англія	21,
Арман	193

Б

Базель	216
Балаклава	238
Балтійське море	64
Бар	203
Барабуніса	193
Баразлав	193
Баразула	193
Барсаніса	193
Бармуніс	193
Басань	224
Батурін	224, 228
Бахчисарай	32, 240
Бельбек	236
Бельгія	23
Бенгалія	242
Бендери	29, 40, 106, 167, 187
Бердичів	68
Березань	189

Берладь	193
Берлін	21, 90, 219
Биків	224
Біла Церква	257
Біла Русь	158
Білгород	212
Білгород-Дністровський	242
Білогірськ	238
Білорусь	14, 64, 199
Блоне	78, 80
Бог	52, 182, 203
Богемія	212
Болгарія	193
Бористен	188, 189, 228, 236
Борисфен	158, 160, 188, 189
Брандербург	166
Брацлав	38, 49, 158, 218
Брацлавська сатрапія	158
Брест	92
Броди	203
Брянськ	247
Будищі	40
Буенос-Айрес	46
Бузин	206
Буджак	224
Буча	15

В

Валахія	224
Варна	193, 212
Варшава	80, 90, 94, 100, 203, 213, 232
Велика Британія	23, 192
Велике Князівство Литовське	49, 51, 52
Велике Князівство Руське	196
Венеція	20, 21, 238
Вепр	92
Виборг	226
Вишгород	196, 199
Відень	20

Військо Запорозьке	10, 102, 103, 106
Візантія	192, 193
Вільно	51
Вінниця	93
Волинь	51, 94, 158, 198, 202, 216, 247
Володимир	51, 54, 193, 226, 248
Вормес	212
Ворскла	206
Вроцлав	202

Г

Гаджибей	243
Галич	51, 193, 196,
Галичина	214, 224
Гамбург	40, 89
Гданськ	23, 28, 216
Гельсингер	21, 42
Гельсінкі	46
Гетеборг	21
Гетьманщина	66, 81, 100, 184, 239, 240, 256, 257
Голландія	21, 238
Городище	242
Грайсфальд	21
Гродно	80
Грушевського Михайла (м. Київ)	7, 13
Гурзуф	193
Гусятин	38

Ґ

Ґданськ	62, 2110, 213, 214
Ґетінген	220

Д

Данабріс	193
Данія	23

Данціг	23, 62, 216
Дерпт	21
Десна	228
Днабр	193
Дніпро	32, 33, 52, 167, 188, 206, 220, 252

Дніпровсько-Дністровське межиріччя	193
Дніпропетровськ	252, 253, 256
Дністро	38, 1193, 242, 247
Дружківка	13
Дон	13, 188, 189, 210, 224, 232, 247
Донбас	13
Донецька Народна Республіка (ДНР)	14
Донецька область	14
Донецький аеропорт	13
Дорогичин	240
Дрежнік	20
Дрезден	21
Дунай	188, 189, 193, 247

Е

Егер	20
Едірне	169
Ересунн	21
Ескільстуна	43
Естонія	21

Є

Євпаторія	238
Європа	49, 196, 248
Європейський Союз	13
Єкатеринодар	247
Єлисаветградський повіт	243

Ж

Жидачівськ	239
Житомирська область	68
Жовква	91, 92

З

Закерзоння	247
------------	-----

Зала	193
Заплав	51
Запоріжжя	15
Звенигород	193
Золотоноша	248

І

Ізмаїл	212, 242
Іловайськ	13
Ірпінь	16
Ісландія	23
Іспанія	21, 23
Істад	164, 166, 169
Істр	188, 189
Італія	23, 24

К

Кав (Київ)	193
Казань	240
Кам'янець	91
Канів	193
Карауль	243
Карія	193
Карлсхамн	21
Карпати	193, 197, 232
Каспійське море	247
Каффа	193
Кацюбіїв	243
Качибей	243
Кембридж	216
Керч	193
Керченська протока	192, 193, 224
Київ	10, 12, 32, 90, 102, 103, 104, 105, 155, 158, 159, 193, 197, 199, 202, 203, 206, 212, 214, 230, 252

Київська губернія	247
Київська сатрапія	158
Київське воєводство	158, 218
Київське князівство	103
Київщина	198, 202, 216, 224
Кийовія	223
Киселин	216
Кімет	58
Клязьма	234

Кодак	206, 209
Конотоп	217, 240
Константинополь	20, 58, 167, 169, 170, 186, 192, 229
Корсунь	193
Корсунщина	38
Корчев	193
Коцюбей	243
Краків	202
Краматорськ	13
Краснодар	247
Кремінець	240
Крим	13, 14, 102, 155, 189, 214, 224, 233, 236, 238, 239, 240, 241, 242, 247
Кримське ханство	24, 34
Кристіанстад	29
Кубань	247
Куманія	193
Курляндське князівсьво	199
Курськ	247

Л

Ламбат	193
Леванте	21
Лейден	216
Лейпциг	220
Лечиця	202
Литва	224
Лівобережжя	34, 224, 233
Лівобережна Україна	66, 102, 103, 105, 2117
Лівонія	199
Лінчепінг	18
Ліс	203
Лісенциц	91
Луджага	193
Лунд	48, 58
Лунісу	193
Луганськ	13, 14
Луганська Народна Республіка (ЛНР)	14
Луганська область	14
Луцьк	193
Лучеськ	193
Львів	19, 21, 196, 197, 208, 214
Любартів	92
Любек	36

Люблін	92, 94
Люксембург	212
М	
Майдан Незалежності	12
Мазепинці	66, 105
Мала Тартарія	226
Малоросія	186, 239
Марієнбург	64
Маріуполь	15
Матраха	192
Меджібіж	203
Межигір'я	13
Метрополь	189
Миколаїв	242
Мозель	212
Молдова	23, 24, 228
Москва	68, 151, 21, 197, 214, 224
Московія	21, 197, 214, 224
Мулису	193

Н

Наддніпрянська Україна	66
Нижня Баварія	212
Низ	198
Нідерланди	23, 216
Німеччина	21, 23, 220, 236
Нежинский уезд	248
Нова Зеландія	23
Новгород	22, 155, 196
Новгород Великий	226
Норвегія	23
Нюрнберг	50, 212, 232, 233, 234

О

Одеса	4, 7, 242, 243
Одеський повіт	243
Окраїна	12, 226
Оксфорд	216
Олександрійський повіт	243
Олешня	193
Ольвія	243
Ольшаниця	51, 52
Ольшанка	52

Орел	206
Орша	50, 51, 52
Осієк	20
Османська імперія	24, 64, 104, 165, 167, 168, 169, 238, 239
Острог	38, 52, 53
Очаків	51, 212, 236
Очаківські татари	236

П

Паволоч	68, 69
Падуя	21
Пантікапей	243
Париж	46, 216, 217
Партеніт	193
Перекоп	21, 212
Перекопські татари	236
Перемишль	20, 197, 232, 239
Пересопниця	193
Переяслав	32, 193 , 196, 234
Переяславський повіт	224
Переяславщина	38
Персія	21
Печери	216
Печерськ	216
Південний Буг	38, 243
Північне Причорномор'я	243
Підгірці	203
Пінськ	92
Плосків	203
Поділля	21, 202, 216, 247
Подільськ	240
Подільська губернія	247
Подніпров'я	198
Полоцьк	196
Полтава	167, 228, 248
Полтавська губернія	247
Польша	19, 20, 21, 22, 33, 36, 62, 64, 78, 80, 81, 89, 90, 91-94, 102, 159, 160, 180-183, 199, 216, 218, 220, 224, 232, 233

Поммерн	166
Понт Евксинський	158
Потсдам	21
Правобережна Україна	33, 103, 104, 105, 184, 186, 216, 239, 257
Приазов'я	192, 193, 247

Прип'ять	210
Пруссія	166, 238
Прут	228, 229, 230
Псел	206
Пуцьк	58
Пфальц	26, 212

Р

Радянський Союз	213
Рейн	212
Рим	202, 233
Річ Посполита	33, 34, 48, 54, 59, 64, 68, 71, 81, 102, 103, 104, 199, 202, 217, 259
Роксоланія	203
Російська Федерація	13, 14
Росія	12, 14, 15
Рось	52
Руана	214
Русійяа	192
Русь	12, 18, 49, 104, 192, 196, 197, 202, 203, 214, 233
Руська ріка	193

С

Сакза	230
Саклах	193
Саксонія	166
Самара	206
Самбір	86
Сандомир	202
Санкт-Петербурґ	49, 243
Сар	189
Саратов	247
Сарматія	188, 189
Севастополь	238, 243
Сегед	20
Серадз	202
Серим	189
Синоп	212
Сицилія	192
Сіверське князівство	103, 224
Сілезія	212,220
Сімферополь	238
Січ	38 101 105 199 239 240

Скитія (Скифія)	188
Славськ	239
Слобожанщина	232
Слов'янськ	13
Слуцьк	51
Смоленськ	33, 160, 193, 197
Сокаль	71
Солоне озеро	238
Сполучені Штати Америки	23
Стамбул	104, 105, 212
Стародуб	228, 240
Стародубщина	247
Стокгольм	19-22, 32, 41, 46, 62, 78, 80, 88, 164, 165, 164, 169, 186 218
Стуха	199
Суботов	63
Судак	193, 236
Суздаль	196, 199
Суми	15
Супій	224
Сучава	193
Східна Європа	53, 242

Т

Таганрозький повіт	247
Таманський півострів	233
Тамань	193
Танаїс	188
Тартарія	226
Тарту	21
Теребовельськ	239
Територія Козаків Донських	64, 236
Тираспольський повіт	243
Тімішоар	20
Тіра	243
Томаківка	199
Торунь	220
Трансильванія	22, 213, 224
Трапезунд	212
Треполь	193
Тріполі	21
Трір	212
Трубіж	224
Туреччина	29, 32, 165, 169, 180, 186
Турів	193

У

Угорщина	224
Україна	12-15, 18, 27, 33, 64, 102-105, 155, 160, 168, 183, 196, 198, 202, 210, 214, 218, 223, 224, 226, 228, 232, 239, 252, 253, 256,257
Улиски	193
Умео	48, 62
Уппсала	188, 198
Ушеск	193

Ф

Фалун	21
Феодосія	216, 238, 243
Фігольм	58
Фіорделікс	242
Франконія	212
Франція	20, 21, 23, 68, 91, 105, 192, 212

Х

Хаджибей	243
Хазарія	102
Харків	15, 189, 257
Харківська губернія	247
Хартловіц	20
Херсон	242, 243
Херсонес	193
Херсонес Таврійський	238
Херсонський повіт	243
Хмельницький	203
Хозарія	192
Хорватія	20
Хортиця	199
Хотин	212, 240
Хрещатик	13

Ч

Червона Русь	232, 233
Черкаси	199
Черкаська область	248
Черкесія	224

Чернігівське князівство	103, 155, 218
Чивітавекк'я	21
Чигирин	62, 206, 224, 243
Чорний ліс	224
Чорне море	189, 193, 214, 236 , 238
Чорнобиль	15
Чуднів	68
Чуфут-Кале	240

Ш

Швейцарія	23, 246
Швеція	18 48 64 68 199 217 252 253 256
Штральзунд	166, 169

Щ

Щецин	21
-------	----

Я

Ялта	212
Японія	23
Ясси	228, 230

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНЕ ВИДАННЯ

СКАРБИ ШВЕДСЬКИХ АРХІВІВ

Документи з історії України

Упорядниця *Марина Траттнер*

Відповідальний редактор *Олександр Алфьоров*

Оригінал-макет *Олексій Чекаль*

 [instagram.com/oleksiy_chekal](https://www.instagram.com/oleksiy_chekal)

Літературний редактор та коректор *Анатолій Лясковський*

ISBN 978-617-95256-0-5

Підписано до друку 20.07.2023. Формат 70 x 100 1/12.

Папір крейдований. Гарнітура Maiola Pro

Друк офсетний. Ум. друк. арк. 22,33

Наклад 600 прим.

Замовлення № 713

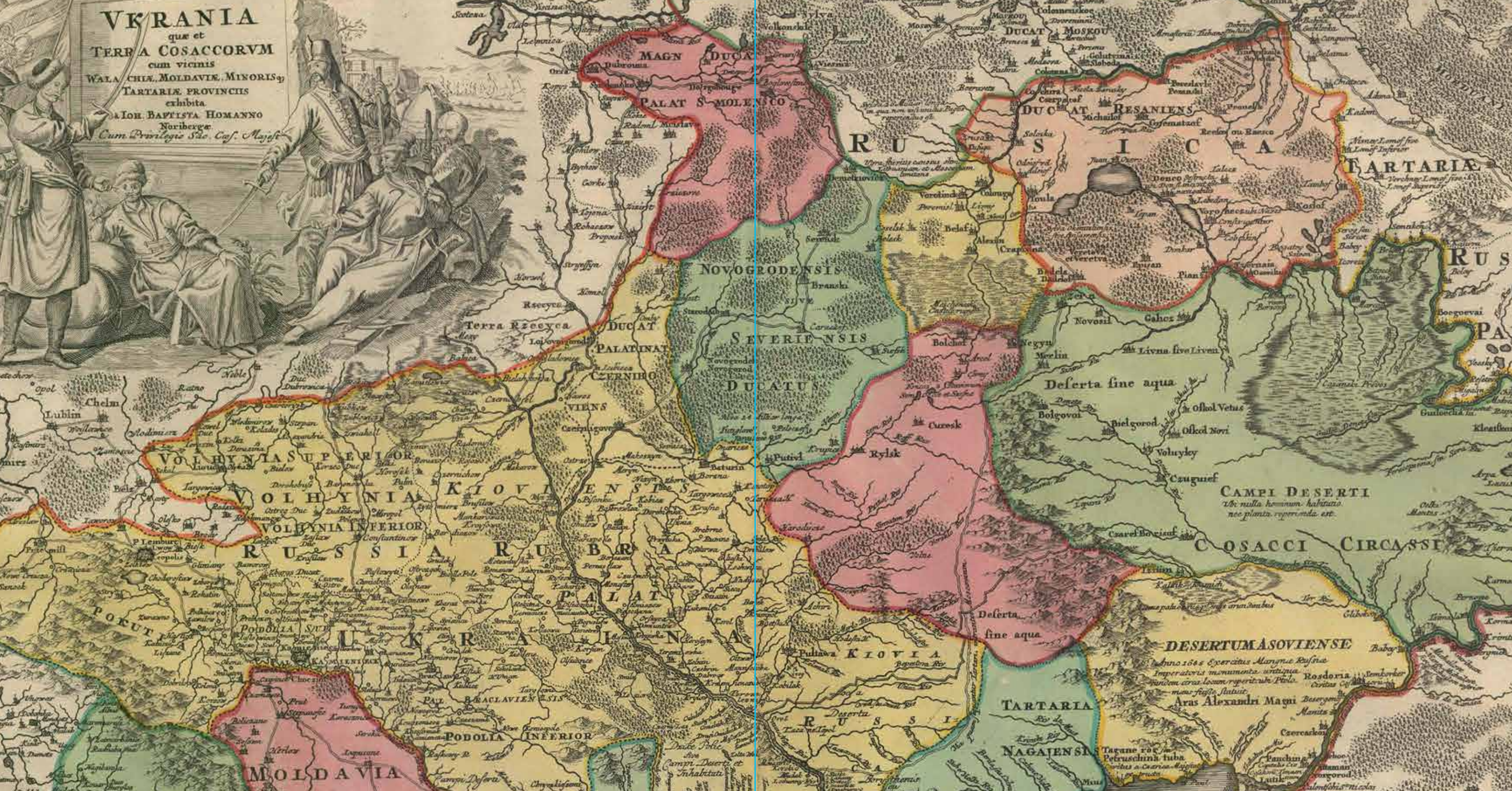
Надруковано у ФОП Максимовська Ю. А.

вул. Осіння 3, м. Дніпро, 49051, Україна

Свідоцтво держ. реєстрації серія ДК № 7589 від 07.02.2022

VKRANIA

que et
TERRA COSACCORVM
cum vicinis
WALACHIA, MOLDAVIE, MINORIS,
TARTARIAE PROVINCIIS
exhibita
A IOH. BAPTISTA HOMANNO
Noribergae
Cum Privilegio Sac. Caes. Magist.

Quoniam autem ad orientem directionem
sensationem accret, qui restitutam spe
natum immediate ante presentem
non in arenas aliquorum
Dum perolutam dixerit
sensus judicat et statu
arum et illas Primoribus
in illorum dno sono
quia non flum Prim

um; ad apto
à Duce Chazypa reli
competit yoffio: y
Primores. vel testar
Wojnarow

ita
e Ma
ca youb
no yppu
is dñ. 1130
menty
n Gmifan
otti, à p
t exercitus
dam. protencio
al illud? De
...

...entes piäff e
...ati nunc de ... Duce Alsea
factum; ad apto ... quoy Wojnarow
à Duce Chazypa relictorum. bonore
competit yoffio: yprarettim cum
Primores. vel testamentum, vel t
neta Wojnarowstio destinata
in scriptis suis desiderant
...io sequitur, Wojnar